

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

3/2021 • 14€

Kulttuuria, hyvinvointia ja suurvaltapolitiikkaa

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

119. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

PÄÄTOIMITTAJA: Anu Lahtinen
TOIMITUSSIHTEERI: Heidi Kurvinen
TOIMITTAJAT: Ville Kivimäki,
Tuomas Laine-Frigren, Simo Mikkonen,
Tiina Männistö-Funk, Riikka Taavetti

HALLITUS: Kari Salmi (pj), Maarit Leskelä-
Kärki (vpj), Niklas Jensen-Eriksen, Petri Karonen,
Sari Katajala-Peltomaa, Mikko Puustinen
ULKOASU: Markus Itkonen (suunnittelu)
ja Miia Huttu (taitto)

Historiallinen Aikakauskirja noudattaa tieteellistä vertaisarviointikäytäntöä.

www.historiallinenaikakauskirja.fi

ISSN 0018-2362 (painettu)

ISSN 2489-6969 (verkkojulkaisu)

Tilaukset, osoitteenmuutokset ja muut muistutukset voi tehdä sähköpostitse os. shs@histseura.fi, puh. 09 228 69351 tai osoitteeseen: Julia Burman, Suomen Historiallinen Seura, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki

Taloudenhoitaja:

Historiallinen Aikakauskirja c/o Kansan Arkisto / Raimo Parikka, Vetehisenkuja 1, 00530 Helsinki, puh. 050 538 9476, sähköposti: raimoparikka@gmail.com

Toimitussihteeri: Heidi Kurvinen, heidi.kurvinen@utu.fi. Kirjoittajalla on oikeus julkaista Historiallisessa Aikakauskirjassa julkaisemansa kirjoitus viimeisenä, julkaisuluvan saaneena versiona omatoimisesti ja ilman erillistä sopimusta vuoden viiveellä yliopistollisissa rinnakkaisjulkaisuarkistoissa. Tämä koskee myös niitä tieteellisiä julkaisutietokantoja, joiden kanssa Historiallinen Aikakauskirja on tehnyt erillisen

asiaa koskevan sopimuksen. Elektra-sopimuksesta johtuen kirjoittajalla ei ole lupaa julkaista kirjoituksen taitettua versiota.

Käsikirjoitukset:

Käsikirjoitukset pyydetään lähettämään Open Journals System -alustan kautta os. <http://journal.fi/haik/login> tai päätoimittajalle osoitteeseen anu.z.lahtinen@helsinki.fi

Tilaaminen:

Lehden voi tilata verkossa lehden kotisivuilla osoitteessa: www.historiallinenaikakauskirja.fi. Tilajat saavat maksutta käyttöönsä Historiallisen Aikakauskirjan digilehden, joka on luettavissa osoitteessa: <http://www.historiallinenaikakauskirja.fi/digilehti>.
Hinnat 2021: Historian Ystävien Liiton jäsenmaksu on 45 €, korkeakouluopiskelijoilta 30 €, yhteisöiltä 55 €.

Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Tilaushinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 33 €. Vuosikeratilaus kirjakaupassa yms. 55 €. Em. tilausmaksut peritään erikseen alkuvuodesta. Irtonumeron hinta 14 €. **Pankkiyhteys:** Danske Bank, IBAN FI70 8000 1700 0750 48. Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Snellmaninkatu 13, 00170 Helsinki, www.tiedekirja.fi, avoinna ma-pe klo 10–16, puh. 09 635 177. Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta: vuoteen 2000 4 €/kpl kpl, vuodet 2001–2010 8 €/kpl ja vuodet 2011–2020 14 €/kpl. **Painatus:** PunaMusta Oy Viksbergintie 2-4, 30300 Forssa

Kannen kuva: Suomalaislasten hyvinvointi on parantunut 1900-luvun kuluessa erilaisten sosiaalipoliittisten etuuksien lanseeraamisen ja myöhempien kohorttitutkimusten ansiosta. Kuvassa jäätelönsyöntiä Linnanmäellä 1960-luvulla. Kuvaaja: Juha Jernvall. Lähde: Helsinki.fi, G39008.

Toimitus on tehnyt kaiken mahdollisen kuva oikeuksien selvittämiseksi, epäselvissä tilanteissa pyydämme ottamaan yhteyttä päätoimittajaan tai toimitussihteeriin.

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

Anu Lahtinen

Tutkijat eivät vaienneet 274

Artikkelit

✚ *Jukka Sarjala*

Kiertävät kirjat – Painotuotteiden aineellissosiaalinen vaikuttavuus Anders Johan Sjögrenin elämässä ja opiskelussa 1810-luvulla 275

✚ *Niina Hämäläinen ja Hanna Karhu*

Riimillisen laulun asema pitkällä 1800-luvulla 288

✚ *Minna Harjula*

Perhelisä yhteiskuntakokemuksen raamittajana – Sosiaaliturva uuden ja vanhan rajapinnalla 1940-luvun Suomessa 302

✚ *Katariina Parhi*

Kohti tasa-arvoisia terveyspalveluja – Pohjoissuomalaisten terveys syntymäkohorttitutkimuksen lähtökohtana 318

✚ *Jukka Pesu*

Max Jakobson, Henry Kissinger ja YK:n pääsihteerivaalit 1971 332

Katsaus

✚ *Kirsi Kanerva, Kaarina Koski ja Marko Lamberg*

Suomalaisten unet historian- ja perinteen tutkimuksessa – Aineistojen ja muuttuvien näkökulmien jäljillä 348

Puheenvuoro

Alex Snellman

Kolonialismi-keskustelun häivytyt ristiriidat ja liberaalidemokratian tulevaisuus 361

Arviot

Eija Jämbäck, Siveellisemmän Suomen puolesta – Tilma Hainari Uskonnollisena moraalireformistina ja rotuhygienian edistäjänä 1904–1934 (*Marjatta Hietala*) 366

Tiina Lintunen ja Anne Heimo (toim.), Sisällissodan jäljet (*Ari Muhonen*) 368

Atso Haapanen, Ennen Auschwitzia – Suomen juutalaisten tarina (*Teuvo Laitila*) 370

Laurent Joly (toim.), Vichy, les Français et la Shoah – Un état de la connaissance scientifique (*Louis Clerc*) 371

Jaakko Numminen, Sivistys-Suomen synty 1 ja 2 (*Aura Korppi-Tommola*) 373

Minna Silver ja Pirjo Uino (toim.), Tiedenainen peilissä – Arkeologian professori Ella Kivikosken elämä ja tutkimuskentät (*Anu Lahtinen*) 375

Heidi Keinonen, Televisioformaatti ja kulttuuri-
nen neuvottelu (*Maiju Kannisto*) 377

Tiedemaailma

Taina Syrjämaa ja Leila Koivunen
Kalervo Hovi 1942–2021 379

Abstraktit · Abstracts 381

Historian ystävä

Kari Salmi

Hyvät historian ystävät! 384

Tutkijat eivät vaienneet

Syksyn *Historiallinen Aikakauskirja* tarjoaa luettavaksi kulttuuria, hyvinvointivaltion kysymyksiä ja maailmanpolitiikkaa. Jukka Sarjala jatkaa autonomian ajan tutkimusta artikkelissa, joka käsittelee kirjakulttuurin aineellisia ulottuvuuksia 1810-luvulla. Niina Hämäläinen ja Hanna Karhu analysoivat riimillisen laulun asemaa 1800-luvulla. He tuovat esiin sekä laulun heikon arvostuksen – kalevalaisen runouden rinnalla – että toisaalta laulutyyppiä arvostaneet toimijat.

Hyvinvoinnin tematiikkaa puolestaan tarkastelevat tahoillaan Minna Harjula ja Katariina Parhi. Harjulan tutkimusaiheena on sosiaaliturvan murros ja perhelisä 1940-luvun Suomessa, Katariina Parhi taas analysoi pohjoissuomalaista syntymäkohorttitutkimusta. Jukka Pesun artikkelissa tarkastellaan YK:n vuoden 1971 pääsihteerivaalia, joka kietoutui muihin kylmän sodan kysymyksiin. Kirsi Kanerva, Kaarina Koski ja Marko Lamberg käsittelevät referoidussa katsausartikkelissa suomalaisunien tutkimusta. Alex Snellman puolestaan esittää puheenvuoron Kolonialismikeskustelun suunnista.

Kuten tämänkin numeron artikkelit ja kirjarviot osoittavat, tutkimus käsittelee mitä moninaisimpia aiheita. Tämä ei kuitenkaan aina välity

suurelle yleisölle. Kuluneena vuonna historioitsijat ovat kohotelleet kulmiaan uutisotsikoille ”ennen tutkimattomista” ja ”vaietuista” menneisyyden tapahtumista tai henkilöistä. Nimetyt aiheet ovat saattaneet olla jo vuosikymmeniä tutkimuksen kohteena, ja tutkijat ovat kokeneet, että heidät ohitetaan.

Karoliina Sjö pohti *Ennen ja Nyt* -julkaisussa: ”Pitääkö historian olla jännää, jotta se kiinnostaa – ja minkä kustannuksella?”¹ Assyrologi Sanna Aro-Valjus ja antiikintutkija Marja-Leena Hänninen muistuttivat tahoillaan, että menneisyyden naisia on tutkittu enemmän kuin julkisuuden perusteella voisi luulla.² Taidehistorioitsijoita on puhuttanut se, ettei tutkimus keskiajan taide-teoksista – yksityiskohdista tai kokonaiskuvasta – tunnu tavoittavan kirjailijoita tai näyttelytyötä.³

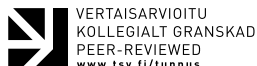
Havainnot tuntuvat erityisen kipeästi ajassa, jossa tutkijat joutuvat ehtimiseen puolustamaan ja oikeuttamaan työtään. Klikkiotsikkojen logiikka tuntuu menevän uutuus- ja yllätysarvon ehdoilla. Esimerkkejä löytyy kuitenkin myös hyvästä yhteistyöstä. Tutkijoilla, kirjailijoilla ja toimittajilla on usein sama tavoite: kertoa menneisyydestä mahdollisimman monelle. Toivottavasti löydämme keinoja lisätä ja avartaa vuoropuhelua.

Anu Lahtinen
anu.z.lahtinen@helsinki.fi

1. Karoliina Sjö, Pitääkö historian olla jännää, jotta se kiinnostaa – ja minkä kustannuksella? *Ennen ja nyt* 2/2021. <https://journal.fi/ennenjanyt/article/view/102406> (20.9.2021).

2. Sanna Aro-Valjuksen tviittiketju 30.6.2021, <https://twitter.com/AroValjus/status/1410232530398294029> (20.9.2021); Marja-Leena Hänninen, Menneisyyden naisia on tutkittu paljon. *Helsingin Sanomat* 10.7.2021.

3. Katri Vuola, Onko fakta fiktiolle pahasta? *Vähäisiä lisiä* -blogi 28.5.2021, <http://neba.finlit.fi/blogi>; Janika Aho, Keskiajan kuvat ja menneisyyden kuvittelu. *Glossa ry:n blogi* 2.7.2021, <http://www.glossa.fi/>; Kuvakalske-hankkeen blogi, <https://blogs.helsinki.fi/kuvakalske/> (20.9.2021).

Jukka Sarjala

Kiertävät kirjat

Painotuotteiden aineellis-sosiaalinen vaikuttavuus

Anders Johan Sjögrenin elämässä ja opiskelussa 1810-luvulla

Miten kirjakulttuurin historiassa voisi teosten ja teoskokoelmien sijasta tutkia painotuotteiden liikettä, kierrätystä ja niiden sosiaalisia vaikutuksia? Miten kirjojen aineellisuus olisi paremmin hahmotettavissa kuin pelkän esinelähtöisen tutkimuksen keinoin?¹ Kirjoihin keskittyvät kulttuurihistorioitsijat, tunnetuimpina ranskalaiseen tutkimustraditioon sitoutuneet Roger Chartier ja Robert Darnton, ovat tähdentäneet kirjojen julkaisemisen, levityksen ja käyttötapojen tutkimista sekä painotuotteiden aiheuttamien sosiohistoriallisten vaikutusten tarkastelua.² Tällä tavoin kirjat tulevat materiaalisina tuotteina yhteisöjen ja historiallisten tapahtumakulkujen osiksi eivätkä jää itseriittoisiksi teoksiksi, lajityyppiensä edustajiksi tai eri paikkoihin kasaantuneiden kokoelmien todistuskappaleiksi.

Tämä artikkeli tarkastelee kirjoja ja muita painotuotteita niiden aineellisuuden ja käytön näkökulmasta. Tutkin kirjakulttuurin aineellisia

ulottuvuuksia innokkaan kirjanystävän Anders Johan Sjögrenin (1794–1855) 1810-luvun päiväkirjamerkinnöistä. Sjögren kävi tuolloin Porvoon kymnaasia ja opiskeli sen jälkeen Keisarillisessa Turun yliopistossa. Keväällä 1820 hän siirtyi pysyvästi Pietariin. Sjögrenistä kehittyi pian merkittävä kielitieteen ja etnografian tutkija, ja lopulta hän kohosi urallaan Pietarin tiedeakatemian suomalais-ugrilaisen ja kaukasialaisen kieli- ja kansatieteen varsinaiseksi akateemikoksi.³

Painotuotteet eivät ole tarkastelussani pelkkiä paikoilleen jääneitä kappaleita vaan saavat aktiivisen ja dynaamisen roolin. Ne ovat muutakin kuin valmistusprosessiensa ja käyttöyhteyksiensä itseriittoisia todisteita. Tavoitteena on hahmottaa kirjakulttuuria ja kirjallisuusharrastuksia keskittymällä painotuotteiden vaikuttavuuteen sekä inhimillisen toiminnan ja ei-inhimillisten tekijöiden, tässä tapauksessa kirjojen, väliseen vuorovaikutukseen. Kirjat ja muut painotuotteet liik-

1. Artikkelin on valmistunut osana Koneen Säätiön rahoittamaa tutkimusprojektia ”Sanojen liike ja tiedon paikat – oppineet kirjalliset yhteisöt 1800-luvun alussa” (2020–2022).

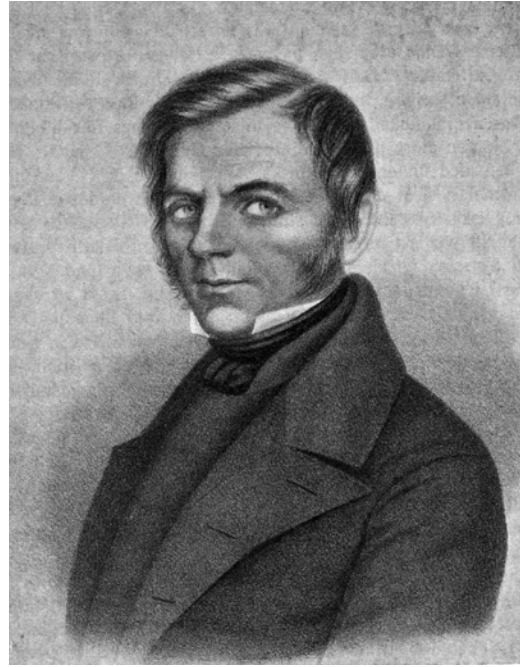
2. Kirjojen kustantamista, valmistusta, levitystä, kauppaa, lainausta ja lukemista visuaalisesti havainnollistavasta kommunikaatiokehästä (*the communications circuit*) ks. Robert Darnton, *What Is the History of Books?* *Daedalus* 111:3 (1982), 68; Robert Darnton, ”What Is the History of Books?” Revisited. *Modern Intellectual History* 4:3 (2007), 503. Ks. myös esim. Roger Chartier, *The Order of Books. Readers, Authors, and Libraries in Europe between the Fourteenth and Eighteenth Centuries*. Käännös Lydia G. Cochrane. Stanford University Press 1994, 2–3.

3. Sjögrenin vaiheisiin on viimeaikaisessa tutkimuksessa kiinnitetty uudelleen huomiota, ks. Michael Branch, Herderin vaikutus Anders Johan Sjögreniin ja sen seuraukset – tapaustutkimus. Teoksessa Sakari Ollitervo & Kari Immonen (toim.) *Herder, Suomi, Eurooppa*. SKS 2006, 312–355; Päivi Laine, *Suutarinpojasta Venäjän tiedeakatemian akateemikoksi. A. J. Sjögrenin ura Pietarissa 1820–1855*. Tampereen yliopisto 2020; Jukka Sarjala, *Turun romantiikka. Aatteita, lukuvimmaa ja yhteistoimintaa 1810-luvun Suomessa*. SKS 2020.

kuvat paikasta toiseen ja samalla liikuttavat niitä käyttäviä ihmisiä. Ne ovat vuosisatoja toimineet tiedon kiertokulun välineinä, vaihdannan kohteina ja yhteisöllisyyden luojina, mutta näissä toiminnoissa havaittavat virtaukset ja kehitysuunnat voimistuivat erityisesti 1700- ja 1800-luvun taitteen molemmiin puoliin, romaanikirjallisuuden voittokulun, lukuvimman heräämisen ja kirjojen kaupallistumisen ansiosta.⁴ Tuolloin kirjatutuotanto ja kirjavälitys kasvoivat ja tehostuivat Euroopassa, varsinkin Saksassa ennen Napoleonin valloitusotia,⁵ ja kehittivät melko pian modernin markkinatalouden mekanismien varaan rakentuneet ylikansalliset kirjamarkkinat.

Kirjojen hankinnasta ja bibliofiasta tulevat helposti mieleen omistamiseen pyrkivä keräily ja pysyviksi muodostuneet kokoelmat. Vaikka mielikuva on monissa tapauksissa oikeaan osunut, 1700-luvun lopun ja 1800-luvun alkupuolen kirjallista kulttuuria tutkittaessa on tässä suhteessa syytä olla varovainen. Helsingin asukkaiden kirjanomistusta 1700-luvulla tarkastellut Jessica Parland-von Essen on tähdentänyt säännöllisesti järjestettyjen huutokauppojen merkitystä yksittäisten ihmisten kirjallisuushankinnoissa. Niiden pohjalta on hänen mukaansa havaittavissa kahdenlaista kirjojen hankintaa, yhtäältä uskonnollisen kirjallisuuden pitkäkestoista omistamista, toisaalta nopeatempoisempaa koulukirjojen ja kaunokirjallisuuden kierrätystä.⁶ Niin ikään Jyrki Hakapää on Viipurin kirjahuutokauppoja ja kirjojen kulkeutumista tutkiessaan esittänyt, että 1700-luvun lopun ja 1800-luvun alkupuolen kirjallista kulttuuria voi tarkastella pikemminkin jatkuvana kirjallisten tuotosten virtana kuin niiden keräämisen ja omistamisen aikakautena.⁷ Nämä ovat uteliaisuutta ruokkivia havaintoja, jotka houkuttelevat kirjavirtojen ja kirjallisuuden jatkuvan vaihtuvuuden tarkasteluun.

Turun romantikkojen verkostoon opiskeluaikanaan lukeutunut A. J. Sjögren eli 1810-luvulla

■ Kuva 1. Anders Johan Sjögren oli Turussa asuessaan tunnollinen ja ahkera opiskelija, jonka laajat päiväkirjamuistiinpanot kertovat elävästi ja yksityiskohtaisesti ylioppilaan elämäkulusta 1810-luvun Suomessa. Lähde: Gustaf Heinrichuksen teos *Anteckningar om Immanuel Ilmoni* (1912).

formatiivisia vuosiaan, virikkeille ja vaikutteille otollista kasvu- ja kehityskauttaan, joka päättyi hänen saavuttamaansa filosofian kandidaatin tutkintoon toukokuussa 1819. Millaisissa muodoissa ja yhteyksissä kirjallisuuden ja painotuotteiden vaihtuvuus tulee näkyviin hänen koulu- ja opiskeluvuosinaan? Miten hän näki vaivaa kirjojen hankinnassa ja kierrättämisessä? Millainen rooli ja tehtävä hänen päiväkirjallaan oli kirjallisuusharrastuksissa ja lukukokemuksissa? Entä millaista sosiaalista vuorovaikutusta kirjojen käyttö ja kierrätys saivat aikaan koulu- ja opiskelijato-

4. Tuija Laine, *Kolportöörejä ja kirjakauppiaita. Kirjojen hankinta ja levitys Suomessa vuoteen 1800*. SKS 2006, 271–272, 274.
5. Terry Pinkard, *German Philosophy 1760–1860. The Legacy of Idealism*. Cambridge University Press 2002, 7; Detlef Kremer, *Romantik. Lehrbuch Germanistik*. 3. painos. Verlag J. B. Metzler 2007, 37.
6. Jessica Parland-von Essen, *Bokauktionerna i Helsingfors under 1700-talet*. Teoksessa Nina Edgren-Henrichson et al. (toim.) *I trädgården, i biblioteket, i världen. Festskrift till Rainer Knapas den 19 februari 2006*. Söderströms & Atlantis 2006, 139; Jessica Parland-von Essen, *Kirjanomistus kulttuurihistoriallisen tutkimuksen kohteena. Helsingkiläiset ja heidän kirjansa 1700-luvulla*. Teoksessa Cecilia af Forselles & Tuija Laine (toim.) *Kirjakulttuuri kaupungissa 1700-luvulla*. SKS 2008, 23. Ks. myös Laine 2006, 276.
7. Jyrki Hakapää, *Kirjat viipurilaisten hyllyillä. Kirjahuutokauppojen kertomaa*. Teoksessa Piia Einonen & Antti Rähä (toim.) *Kuvaukset, mielikuvat, identiteetit. Viipurin kulttuurihistoriaa 1710–1840*. Toinen korjattu painos. Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura 2019, 246.

verien kesken? Näitä kysymyksiä käsittelemällä luon valaistusta aikakauden ruotsinkieliseen oppineistoon matkalla olleen ja useilla kielillä kirjasisivistystä hankkineen nuorukaisen kirjaharastuksiin ja toimintaympäristöön. Hänen päiväkirjansa on niin laaja ja yksityiskohtainen, että se tarjoaa ainutlaatuisen näköalan lukemiseen ja kirjallisuuden käytön arkipäivään 1800-luvun alussa. Nämä ovat vanhempien aikojen kirjahistoriassa yleensä hankalasti tarkasteltavia aiheita.

Ei päivää ilman riviä

Alemmista kansankerroksista lähtöisin ollut Anders Johan Sjögren syntyi kaakkois-suomalaisessa Iitin pitäjässä suomenkieliseen suutarin perheeseen. Hänen ensimmäinen suojelijansa, Iitin kappalainen Karl Östberg auttoi etevänä pitämänsä pojan koulutielle. Sjögren kävi aluksi Loviisan triviaalikoulua vuosina 1803–1809 ja kiinnostui jo varhain kielistä ja kirjallisuudesta. Porvoon kymnaasiin hän siirtyi vuonna 1809, ja syksyllä 1813 hänestä tuli Keisarillisen Turun yliopiston (akatemian) ylioppilas ja Viipurilaisen osakunnan jäsen. Sjögrenin kielellisen ja kirjallisen suuntautumisen vahvimpia merkkejä ja todisteita on hänen päiväkirjansa, *Allmänna Ephemerider*, jota hän piti poikaimista elämänsä loppuun vuosina 1806–1855.⁸ Säännöllisen ylös-kirjaamisen tuloksena syntyi vaikuttava saavutus, noin 8 300 pääosin ruotsiksi käsikirjoitettua sivua. Ruotsin ohella päiväkirjassa esiintyy viittä muuta kieltä. Nykyään tämä dokumentti on käytettävissä myös sähköisesti.⁹

Päiväkirjatekstin laajuus ja seikkaperäisyys eivät pohjautuneet vain kirjoittamisen iloon. Arkielämän kulun, tapahtumien, tunnelmien, omien mielialojen, ihmissuhteiden, askareiden, lukemisen, opintojen ja terveydentilan vai-

telujen seuraamisella ja kuvaamisella Sjögren tavoitteli runsasta tietovarastoa myöhemmin tehtäväksi suunnittelemaansa omaelämäkertaa varten. Hän viittasi näihin kaavailuihin huhtikuussa 1814 ja piti parhaillaan lukemaansa Johann Wolfgang von Goethen omaelämäkertaa *Aus meinem Leben* (1811) ideoidensa saavuttamattomana esikuvana.¹⁰ Sjögrenin muistiinpanojen tarkkuus ulottuu niin pitkälle, että hän kuvaa keskustelun etenemisen toisinaan vuorosanoina.¹¹ Päiväkirjassa on myös paljon merkintöjä nautitun kahvin ja alkoholin määristä, siemensyöksyistä ja eräässä vaiheessa virtsan väristä. Tällaisten tietojen tallentaminen viittaa dieteettiseen kiinnostukseen eli hippokraattisen perinteen mukaiseen hyvien elämäntapojen ja sielullis-ruumiillisen tasa-painon tavoitteluun.

Sjögrenin omaelämäkerrallisista pyrkimyksistä johtuu, että hänen merkintänsä ovat monin paikoin itsetarkkailua, mikä kuvastaa varsin uskollisesti tuolle ajalle ominaista päiväkirjojen pitämisen kehityslinjaa. Itseä tutkiskeleva ja reflektioiva kirjoittaminen oli yleistynyt 1700-luvulla; päiväkirjan tyyliin laaditut ja suurta suosiota nauttineet romaanit vielä lisäsivät tämän tyyppistä pohdiskelua. Vähitellen syntyi modernin minän sisäistä tunnemaailmaa eritellyt päiväkirjoittamisen muoto, jota kirjallisen kulttuurin konventiot säätelivät. Tämän vastapainona aikakauden päiväkirjoissa esiintyi ulkoisia tapahtumia kirjanneita kalenterimaisia huomautuksia.¹² Myös jälkimmäisiä sisältyy runsaasti Sjögrenin merkintöihin, mikä kasvattaa hänen päiväkirjansa dokumenttiarvoa kirjakulttuurista kertovana lähteenä. Tosin sähköisessä versiossa muistiinpanoja on yksistään jo 1810-luvun osalta runsaat 2 500 liuskaa, joten työekonomisista syistä paneudun tässä artikkelissa toiminnan rakenteellisiin piirteisiin ja aihetta riittävästi valaiseviin tapauksiin ja näkö-

8. Branch 2006, 313, 319.

9. Alkuperäiset päiväkirjavihkot sijaitsevat Kansalliskirjaston käsikirjoituskokoelmissa (A. J. Sjögrenin kokoelma, Coll. 209). Sähköinen litteroitu versio koko päiväkirjasta on talletettu Kansalliskirjaston Doria-julkaisuarkistoon: Anders Johan Sjögren, *Allmänna Ephemerider. Dagböckerna 1806–1855*. Utgivna av Michael Branch, Esko Häkli och Marja Leinonen. Nationalbiblioteket 2020, <https://www.doria.fi/handle/10024/177355>. Tässä artikkelissa kyseeseen tulevasta päiväkirja-aineistosta on aikoinaan kadonnut yksi 44-sivuinen vihko eli tammikuun merkinnät vuodelta 1815.

10. Sjögren pk 7.–8.4.1814 (1468, 1470). Suluissa oleva sivunumerointi viittaa päiväkirjan sähköiseen versioon. Omaelämäkerrasta Sjögren laati 1840-luvun jälkipuolella keskeneräiseksi jääneen ja lukuisia täydennyksiä sisältäneen käsikirjoitusluonnoksen, jonka Aulis J. Joki sittemmin suomensi ja julkaisi nimellä A. J. Sjögren, *Tutkijan tieni*. SKS 1955.

11. Ks. Sjögren pk 4.10.1814 (1682). Ajoittain samaa tapaa noudatti myös Sjögrenin ystävä Carl Axel Gottlund, ks. Lars Lundin (toim.) *Carl Axel Gottlunds dagbok 1808–1817*. Lars Lundin 2015, esim. 275–276, 295–296.

12. Karoliina Sjö & Maarit Leskelä-Kärki, *Päiväkirja, minuuksien ja historia. Teoksessa Maarit Leskelä-Kärki et al. (toim.) Päiväkirjojen jäljillä. Historiantutkimus ja omasta elämästä kirjoittaminen*. Vastapaino 2020, 18–19.

kohtiin kyseisen vuosikymmenen alkupuoliselta.

Keskittyminen kirjojen liikkeisiin, vaihtoon ja käyttöön siirtää käsittelyni painopistettä ihmistieteissä ja kirjallisuudenhistoriassa suositusta teosten lähiluvusta ja tekstien tulkitsemisesta kohti materiaalista historiaa. Kirjoista tulee tällaisessa tutkimusasetelmassa markkinatalouden tuotteita ja sen ylläpitäjiä. Niiden yksityiskohtainen sisältö liukuu taka-alalle. Yksittäiset teokset ja painotuotteet esiintyvät tarkastelussani kirjavirtojen ja menneisyydessä toistuneiden lukutilanteiden osina eivätkä itsenäisinä merkitysten kantajina ja tuottajina. Vaikka massamittainen kirjatutanto käynnistyi Euroopassa vasta 1830- ja 1840-luvulla,¹³ yllä mainittu näkökulma soveltuu hyvin 1800-luvulla tapahtuneen kirjallistumisen eli kirjoitetun ja painetun sanan lisääntyneen läsnäolon ja merkityksen tarkasteluun.¹⁴

Yllä esiteltyyn tarkoitukseen käyttämääni lähestymistapaa voi välttämättä luonnehtia kirjallisuudentutkija Franco Morettin käsitteellä etälukeeminen (*distant reading*). Moretti keksi sanayhdistelmän kuvaamaan tarkastelutapaa, jossa tutkija nostaa katseensa kirjan riveiltä ja perääntyy yksittäisten lähteiden ja teosten ääreltä havainnoimaan laajempia näkymiä, vaikkapa kirjallisten lajiyppien, teemojen tai trooppien esiintymiä ja historiaa.¹⁵ Etäältä lukeminen merkitsee myös tilastollisten säännönmukaisuuksien ja kirjallisuuden evoluutiolinjojen hahmottamista, kirjallisuuden maailmanhistoriaa systeemisessä mielessä. Oma tarkasteluni on toki paljon vaatimattomampi, mutta yhtä kaikki se Sjögrenin päiväkirjamerkintöjä seuloessaan ja bibliografisten tietojen tasolla pysyessään lähestyy Morettin ajatusta teoskohtaisen likinäköisyyden karttamisesta.

Kirjahalu

Sähköisen median, bitteinä toimivien tietoverkkojen ja digitointiprojektien rinnalla jatkuvalla painotuotteiden aikakaudelle oli ominaista kir-

jojen ja muiden julkaisujen fyysinen läsnäolo. Tämä merkitsi kirjojen liikuttelua, niistä juontuvan tilantarpeen huomioimista, niihin kohdistettua muuta huolenpitoa ja niiden kierrätystä omistajalta ja käyttäjältä toiselle. Nämä toiminnot synnyttivät kirjojen käyttäjissä iloa ja intohimoja, mutta myös vaivannäköä ja ponnisteluja. Tällainen kirjoihin liittyvät tunne-energia ja siitä juontunut toimintatarvo olivat alituisen läsnä nuoren A. J. Sjögrenin elämässä. Hän kutsui kirjahaluksi (*boklust*) sitä voimaa, jonka ajamana hän saattoi rynnätä kirjakauppaan ostoksille lähes viimeiset rahat taskussaan. Yhtä määrätietoisesti hän näki vaivaa kirjojen kuljetuksessa – kuten lokakuussa 1813, kun hän käveli isänsä seurassa noin 225 kilometrin matkan Iitistä Sitikalan kylästä Turkuun opiskelemaan. Kävely kesti kutakuinkin viikon, ja muutamia lyhyitä välimatkoja tästä reitistä Sjögren ajoi kärryissä, joihin lastattuun muuttokuorman kuului ainakin yksi laatikollinen kirjoja.¹⁶

Sjögren oli innokas lukija, mutta samalla myös pakkomieltainen kirjojen keräilijä, jonka kaltaista ihmistyyppiä Jean le Rond d'Alembert on kuvannut valistusfilosofien kuuluisan *Encyclopédie*-kirjasarjan artikkelissa ”Bibliomanie” vuodelta 1751.¹⁷ Ulkopuoliselle tarkastelijalle ei ole aina selvää, hankkiko Sjögren kaikki kirjansa ja lehensä nimenomaan luettaviksi vai joskus pelkästään selailtaviksi ja silmäiltäviksi. Saavuttuaan Turkuun opiskelemaan hän näet tunnusti päiväkirjassaan muistuttavansa Gotthold Ephraim Lessingia, kuuluisaa Wolfenbüttelissä asunutta Herzog August Bibliothekin kirjastonhoitajaa, jota koskeviin biografisiin tietoihin hän oli juuri tutustunut. Heillä oli kummallakin ylenmääräinen himo kirjoihin myös lehteilyn ja katselun kohteina. Tällaista bibliofiilistä keräilyä arvosteltiin ankarasti jo 1700-luvulla. Vuosisadan lopun keräilyennätyksen Euroopassa teki tanskalainen kreivi Otto Thott 116 395 nimikkeellä ja 15 000 väitöskirjalla.¹⁸

13. Ks. esim. Martyn Lyons, *Reading Culture and Writing Practices in Nineteenth-Century France*. University of Toronto Press 2008, 3–4.

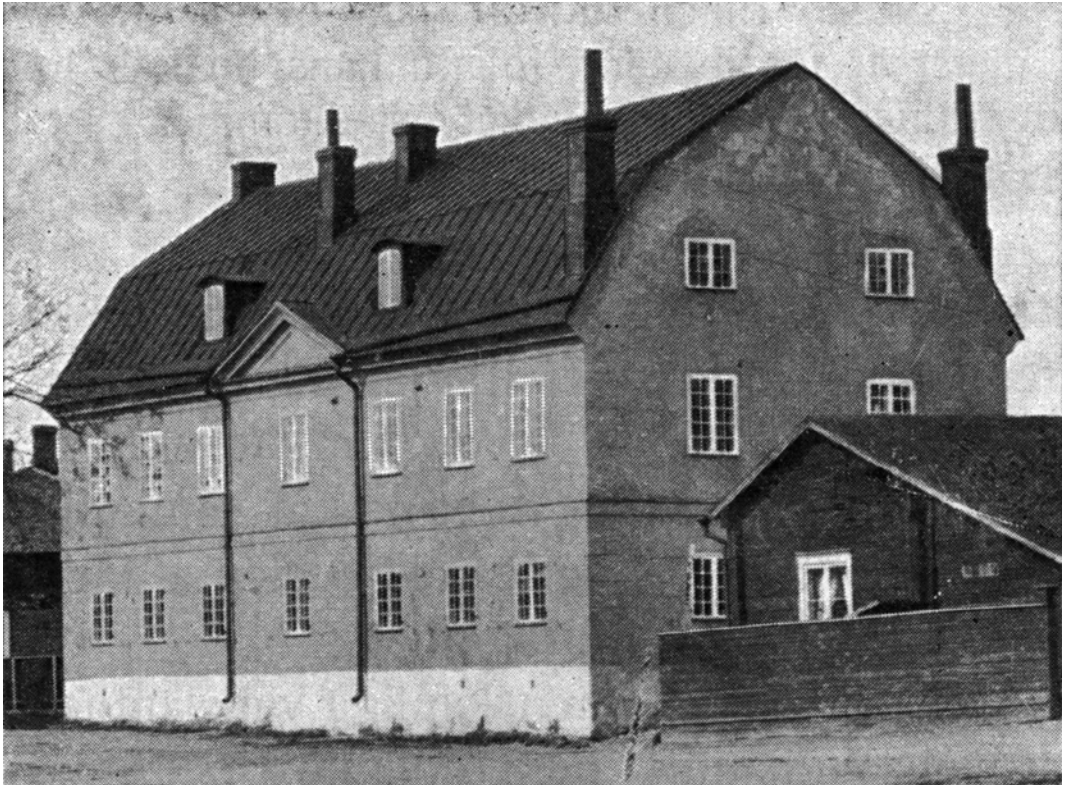
14. Itseoppineiden suomenkielisten kansankirjoittajien osalta kirjallistumista on tutkittu teoksessa Lea Laitinen & Kati Mikkola (toim.) *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa*. SKS 2013.

15. Franco Moretti, *Distant Reading*. Verso 2013, erityisesti 43–62.

16. Sjögren pk 4.10.–11.10.1813 (1352–1354), 25.10.1814 (1714).

17. *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*. Tome second. Chez Briasson et al. 1751, 228.

18. Sjögrenin kiinnostuksesta Lessingiin ja tämän tuotantoon Branch 2006, 328. Kirjojen keräilyharrastuksesta 1700-luvulla Laine 2006, 277–278.

Kirjahalussa oli levottomuutta ja murehtimista aiheuttava puolensa. Sjögrenin kiihkeät kirjojen ostosuunnitelmat ja -haaveet – hän käyttää päiväkirjassa sanaa *bokspeculationer* – tekivät hänet usein toimeettomaksi ja tyytymättömäksi itseensä. Nämä pohdinnat kertovat siitä, että hän koki voimavaransa ja taloustilanteensa puutteelliseksi suhteessa omiin mieltymyksiinsä. Toisaalla Sjögren kirjoitti niteiden hankintasuunnitelmien aiheuttavan suoranaista unettomuutta.¹⁹ Hän käytti siis säännöllisesti aikaa kirjamarkkinoiden houkuttelemaan taloudelliseen laskelmointiin, jolloin kirjojen tavaraluonne ja vaihtoarvo nousivat etualalle niiden käyttöarvon kustannuksella. Kuvaavaa on, että bibliografisten tietojen ohella päiväkirjassa esiintyy runsaasti niteiden osto- ja myyntihintoja. Koreat kirjat, rahan ostovoima ja hankintojen tuottama mielihyvä muodostivat kiinteän kolmiyhteyden. Kotiopettajan toimesta saadut ansiot eivät aina riittäneet elämiseen

■ Kuva 2. Porvoon kymnaasi tarjosi 1800-luvun alussa korkeatasoista kouluopetusta Suomessa. A. J. Sjögren tutustui siellä useisiin koulutovereihin, joiden rinnalla hän jatkoi muutamia vuosia myöhemmin yliopisto-opiskelua Turussa. Lähde: Gustaf Heinriciuksen teos *Anteckningar om Immanuel Ilmoni* (1912).

ja kirjaostoksiin, joten Sjögrenin oli aika ajoin lainattava rahaa opiskelutovereiltaan tai Viipurilaisen osakunnan kuraattorilta Carl Gustaf Nykoppilta.²⁰

Varsin rauhattomaksi Sjögren tuli Turussa lokakuussa 1814 kuultuaan, että muuan ”juoppouden turmelema nuorukainen” halusi myydä omistamansa niteet Emanuel Bruzeliuksen Uppsalassa kustantamasta teossarjasta *Bibliothek der deutschen Classiker* (1811–1820).²¹ Keräilyinto ja kirjojen aineellisen olemassaolon vaikuttavuus saivat Sjögrenin seuraamaan lehtien julkaisemia

19. Sjögren pk 23.10.1813 (1360) ja 11.5.1814 (1495).

20. Laine 2020, 35.

21. Sjögren pk 20.10.1814 (1709), ks. myös 30.10.1814 (1723). Bruzeliuksen sarjassa ilmestyi 76 osaa saksalaisia klassikoita ja romantiikan kirjallisuutta, ja sen ensimmäisten osien tilaajista asui Suomessa vajaa kymmenesosa koko tilaajamäärästä. Lähemmin Jyrki Hakapää, *Kirjan tie lukijalle. Kirjakauppojen vakiintuminen Suomessa 1740–1860*. SKS 2008, 156–157.

kirjauutisia ja lähipiirissä kulkeneita puheita varsin tarkasti.

Sjögren käytti kirjahankinnoissa ja -kierrätyksissä hyväkseen jokseenkin kaikkia aikansa keinoja ja mahdollisuuksia. Hän kävi kirjahuutokaupoissa etenkin kymnaasiaikana, asioi kirja-kaupoissa ja kirjoja myyvien kirjansitojien luona sekä osti, myi ja lahjoitti niteitä ystävien ja tuttavien kautta. Porvoossa asuessaan hän tilasi kirjoja Turun ja Helsingin tuttaviltaan, joilla oli hyvät mahdollisuudet kaupantekoon.²² Niin ikään hän vaihtoi kopioimiaan koulu- tai luentomuistiinpanoja sellaisia tarvitsevien toveriensa kirjoihin, ja joskus vaihtokauppoja tehtiin pelkillä kirjoilla. Ei ole vaikea arvata, että helpoimmin Sjögren luopui tarpeettomiksi käyneistä koulu- ja sanakirjoista ja kieliopeista. Tammikuussa 1811, jolloin hän kävi kymnaasia toista vuotta, hän ilmoitti omistavansa 65 kirjaa.²³ Lisäksi hän oli osakuntakirjastonsa asiakas Turussa, ja Porvoossa hän oli saanut erioikeudella haltuunsa kymnaasin kirjaston avaimen kulkeakseen vapaasti kokoelmia katsomassa ja niistä lainaamassa.²⁴ Porvoon lukion kirjasto oli 1700-luvun jälkipuolelta alkaen Ruotsin valtakunnan itäosan merkittävimpiä koulukirjastoja. Sen kokoelmiin kuului vuonna 1795 jo 700 nidettä, ja vuonna 1807 määrä oli kasvanut peräti 2 000 teokseen.²⁵

Havainnollisen kuvan Sjögrenille ominaisista kirja-askareista antaa hänen päiväkirjamerkintänsä Turussa 13. lokakuuta 1814. Aamupäivällä hän luki ensin vanhoja muistiinpanoja päiväkirjastaan, sitten tilaamaansa Ruotsissa ilmestynyttä *Magazin för evangelisk biblisk christendom* -periodijulkaisua, jonka havaitsi tarpeettomaksi itselleen. Sen jälkeen hän kävi kirjakaupassa ostamassa erään Porvoon kymnaasia käyvän oppilaan laskuun Håkan Sjögrenin teoksen *Explicatio paraphrastico-exegetica s.s. librorum novi foederis*

(1800–1801) ja vei näin saamansa nipun painoarkkeja kirjansitojalle kansiin sidottavaksi. Kaupassa ollessaan Sjögren tiedusteli samalla *Bibliothek der deutschen Classiker* -teossarjan tilausehtoja. Iltapäivällä hän järjesteli kirjakokoelmaansa ja omia papereitaan. Illansuussa Sjögrenin ystävät – Carl Gustaf Ottelin (1792–1864), Carl Axel Gottlund (1796–1875) ja Immanuel Ilmoni (1797–1856) – piipahtivat kukin vuorollaan hänen luonaan. Ilmonille Sjögren sai myydyksi aamulla lukemansa lehden tilauskauden loppuosan. Samalla hän lahjoitti toverilleen tarpeettomaksi käyneen saksan oppikirjansa. Iltalukemisena hän aloitti Friedrich Schillerin näytelmän *Die Räuber* (1781), jota ei ehtinyt kerralla loppuun ennen nukkumaan menoa.²⁶ Toimiensa ansiosta Sjögren tapasi päivän kuluessa kirjakauppiaan, kirjansitojan ja useita kirjallisesti suuntautuneita opiskelutovereitaan. Vuosien mittaan myös uusien niteiden aukileikkaaminen tuli tutuksi askareeksi.²⁷

Pian Turkuun muuttonsa jälkeen Sjögren havaitsi, että kaupungin kirjakaupat tarjosivat hänen kaltaiselleen bibliofiilille suuria houkuttuksia. Tuolloin vanhin edelleen toiminut kirjakauppa Turussa oli Johan Christopher Frenckell II:n liike, kirjapainona 1700-luvulla aloittanut sukuyritys, joka oli ryhtynyt kirjavälittäjäksi jo vuonna 1783. Tällä liikkeellä oli Turun ja koko Suomen kirjapaino- ja myyntitoiminnan johtasema 1810-luvun loppuun asti.²⁸ Sjögrenin erityisessä suosiossa oli kuitenkin saksalaissyntyisen, Königsbergissä opiskelleen ja Keisarillisen Turun yliopiston saksan kielen opettajana työskennelleen Friedrich Anton Meyerin kirjakauppa, joka aloitti myyntinsä vuonna 1814. Napoleonin sotien jälkimainingeissa Meyerista tuli Turun sivistyneistön arvostetuimpia henkilöitä hänen avatuaan säännölliset yhteydet Manner-Euroopan kirjavälittäjiin.²⁹ Monet Meyerin kauppaamien

22. Kirjahuutokaupoista Suomessa lähemmin Tuija Laine, Suomen Ruotsin vallan ajan kirjahistorian lähteet. Teoksessa Tuija Laine (toim.) *Kirjahistoria. Johdatus vanhan kirjan tutkimukseen*. SKS 1996, 227–228; Laine 2006, 275–281. Yhtenä kirjahuutokauppojen tarkoituksena oli auttaa opiskelijoita hankkimaan tarvitsemaansa kirjallisuutta. Kirjansitojien harrastamasta kirjamyynnistä Ruotsissa ja Suomessa 1700- ja 1800-luvulla Hakapää 2008, 39–44.

23. Sjögren pk 16.1.1811 (123).

24. Sjögrenin Porvoossa olosta Branch 2006, 323.

25. Minna Ahokas, *Valistus suomalaisessa kirjakulttuurissa 1700-luvulla*. Suomen Tiedeseura 2011, 91–92; Folke Nyberg, *Borgå Gymnasii Bibliotek. Möten med böcker och människor*. Borgå Gymnasiums Bibliotek 2002, 12.

26. Sjögren pk 13.10.1814 (1702).

27. Ks. esim. Sjögren pk 28.3.1815 (1836).

28. Laine 2006, 261–265; Hakapää 2008, 72.

29. Olof Mustelin, Friedrich Anton Meyer. Språkmästare, bokhandlare, kulturarbetare. *Historisk Tidskrift för Finland* 33:1 (1948), 99–100; Hakapää 2008, 73.

kirjojen myyntiluettelot oli painettu Leipzigissa, saksankielisten alueiden suuressa kirjakulttuurin keskuksessa.³⁰ Näiden kahden lisäksi Turussa asui ruotsalaissyntyinen Lars Mozelli, yliopiston kamreeri ja kirjahuutokaupanpitäjä, jonka kaksi kertaa viikossa järjestämiä myyntitilaisuuksia on kuvannut elävästi turkulainen kirjailija ja toimittaja Nils Henrik Pinello.³¹

Huhtikuuhun 1814 mennessä Sjögren oli hankkinut niin paljon kirjoja, että hän arvioi niteisiin laittamansa rahamäärän 140–150 valtionvelkariksiksi Ruotsin valtionvelkakonttorin seteleinä (*riksdaler riksgäld*). Se ylitti suuruudeltaan lähes kolminkertaisesti rahasumman, joka aiheutui Sjögrenin kotiopettajanpalkan maksaneelle majuri Nohrströmille Sjögrenin asumis- ja ylläpitokustannuksista kevätkaudella 1814.³² Sikäli kuin Adolf Ivar Arwidssonin (1791–1858) arvos-

■ Kuva 3. Turku 1810-luvun lopulla. Tältä kaupunki näytti ennen vuoden 1827 tuhoisaa tulipaloa. Litografia saksalaisen maisemamaalarin Carl von Kugelgenin seepialaveerauksesta, jonka hän teki matkallaan eteläisessä Suomessa kesällä 1818. Lähde: Ilmari Heikinheimon teos *Kaarle Aksel Gottlund* (1933).

telukykyyn on luottamista, tuolla rahamäärällä hankittu kokoelma oli tyylikkäästi rakennettu. Kun Arwidsson vieraili Sjögrenin luona saman vuoden lokakuussa, hän arvioi kunnioittavasti toverinsa kirjaston valikoiden kootuksi. Illan isännän mielestä lausunto ei osunut aivan kohdalleen. Sjögren oli jo edellisenä keväänä suunnitellut muutaman ystävänsä kanssa, että he karsisivat kirjakokoelmistaan kaiken kelvottoman tai tarpeettoman aineksen ja myisivät sen huutokaupassa, jos vain pääsisivät sopimukseen kirjahuu-

30. Ks. A. I. Arwidssonin kirje E. A. Crohnsille 18.7.1814, siteerannut G[ustaf] Heinrichius, *Från A. I. Arwidssons korrespondens med E. A. Crohns, J. J. Pippingsköld, E. Rancken och Lorenzo Hammarsköld*. Eripainos julkaisusta: *Förhandlingar och uppsatser* 23. Svenska litteratursällskapet i Finland 1909, 25; ks. myös G[ustaf] Heinrichius, *Skildringar från Åbo Akademi 1808–1828*. Svenska litteratursällskapet i Finland 1911, 52–53.

31. Kapten Puff [= Nils Henrik Pinello], *Små berättelser och tidsbilder* 1. G. W. Wilen & Co 1866, 80–83; Hakapää 2008, 366.

32. Ks. Sjögren pk 10.4.1814 (1471), 27.9.1814 (1668). Suomen monivaluuttajärjestelmästä 1800-luvun alkukymmeninä Riina Turunen & Miikka Voutilainen, Perinteen voitto vai keisarikunnan epäonnistuminen? Suomen rahaolot Venäjän kauden ensimmäisinä vuosikymmeninä. Teoksessa Piia Einonen & Miikka Voutilainen (toim.) *Suomen sodan jälkeen. 1800-luvun alun yhteiskuntahistoria*. Vastapaino 2020, 181–185.

tokauppoja pitäneen kamreeri Mozellin kanssa. Idea laajamittaisesta jälleenmyynnistä pälkähti uudelleen Sjögrenin päähän huhtikuussa 1815, kun hän suunnitteli ostavansa uusia kirjoja vanhojen myynnistä saatavilla varoilla. Tuolloin hän oli valmis luopumaan liki 60 niteestä. Samassa kuussa Mozelli otti toverusten kirjoja huutokaupattavaksi.³³ Kirjahalun seurausta oli, että monet painotuotteet olivat Sjögrenin käsissä kiertolaisia.

Lukuhalu

”Teillä näyttää oikein olevan taipumus paikoillanne istumiseen ja kamarissa tuumailuun”, totesi Porvoon kymnaasin matematiikan ja logiikan lehtori Magnus Alopaeus (1775–1843) Sjögrenille, kun tämä kävi jäähyväiskäynnillä lehtorin luona siirtäkseen kymnaasista Turkuun opiskelemaan. Alopaeus tiesi mistä puhui. Sjögren kirjoitti neljä kuukautta myöhemmin päiväkirjaansa, ettei hän ollut koskaan Porvoossa tai muuallakaan käynyt juhlimassa tai teatteriesityksissä, eivätkä porvoolaiset oppineet häntä lähipiiriä lukuun ottamatta tuntemaan.³⁴ Sama tapa jatkui aluksi Turussa. Siellä Sjögren rohkaistui esiintymään julkisissa väittelyharjoituksissa ja osakunnan kokouksissa vasta vuoden 1816 tienoilla.³⁵ Paikoillaan pysyminen ja kamarissa tuumailu merkitsivät hänelle kiihkeää ja monipuolista lukemista.

Myöhäisvalistuksen aikakaudella tapahtunut kirjamarkkinoiden runsastuminen edesauttoi uuden ilmiön, lukuhalun, esiintuloa. Turun ylioppilaiden kirjallista elämää 1800-luvun alkuvuosikymmenien osalta tutkinut Werner Söderhjelm havaitsi tuon ajan opiskelijoissa kuumeisen innon paneutua lähes kaikkiin ulottuvilla olleisiin kirjoihin ja painotuotteisiin. Luettu aines oli sekaista, ja sen lukeminenkin sujui miellyttävässä

sekamelskassa. Ylioppilaat siirtyivät Friedrich Wilhelm Joseph von Schellingin teoksista vaikkapa matematiikkaan ja eläinoppiin ja niistä tukholmalaisen Götiska förbundetin julkaisemaan *Iduna*-lehteen.³⁶ Lukuhalussa oli jotakin hallitsematonta ja suunnittelematonta; siinä oli kysymys lukijassa heräävästä affektiivisuudesta ja mielihyvän tarpeesta. On oireellista, että vuosikymmeniä tässä kuvattua aikaa myöhemmin, syyskuussa 1847, sanomalehti *Suometar* luonnehti ajankohdan romaanikiikkoa kirjoittamalla siitä, miten ”Espan rusthollarien tyttäretki jo imewät romaanin nisiä”.³⁷ Jos Rolf Engelsingin kiistanalaista teesiä kirjojen ekstensiivisen kertalukemisen nopeasta noususta perinteikkään intensiivisen toistolukemisen rinnalle onkin haluttu täsmentää ajallisesti ja paikallisesti, Sjögrenin lukutavat joka tapauksessa viittaavat lukemisen vallankumouksen suuntaan.³⁸ Toki hän tarttui säännöllisiin väliajoin myös samoihin teksteihin uudelleen.

Sjögren luki Porvoossa tietysti koulukirjoja ja pännäsi Turussa päähänsä antiikin Kreikan ja Rooman klassillista kirjallisuutta, mutta muuten hän harrasti paljon maantiedettä, matkakuvauksia, historiaa, romaaneja ja näytelmiä. Helmikuussa 1815 hän totesi lukevansa oikeastaan mitä vain halusi, koska ei ollut vielä päättänyt sijoittumisestaan tuleviin tehtäviinsä. Hän liikuttui kyyneliin seuratessaan kreivien mestauksia Friedrich von Schillerin teoksessa *Geschichte des Abfalls der vereinigten Niederlande von der spanischen Regierung* (1788). Välillä hän jaksoi laatia monien sivujen pituisia tiivistelmiä matkakuvauksista, vaikkapa Adam Johan von Krusensternin teoksesta *Resa omkring jorden* (1811) tai George Vancouverin kirjasta *En upptäckts-resa till norra Stilla hafvet, och kring jordklotet* (1800–1801).³⁹ Lisäksi

33. Sjögren pk 25.10.1814 (1714), 8.4.1814 (1468), 5.4.1815 (1844), 21.4.1815 (1864). Tämän tyyppisestä kierrätyksestä ks. myös Laine 2006, 276.

34. Sjögren pk 17.9.1813 (1330), 24.1.1814 (1417).

35. Sjögren 1955, 38.

36. Werner Söderhjelm, Ur Åbotidens literära lif. *Finsk Tidskrift* 41:1–2 (1896), 41, 49.

37. Carlénin rouwa ”Kerettäläisistä”. *Suometar* 7.9.1847.

38. Keskittyneen ja yhä uudelleen samoihin kirjoihin kohdistuneen toistolukemisen ja isoja tekstimääriä kuluttaneen kertalukemisen välisestä muutoksesta Rolf Engelsing, *Der Bürger als Leser. Lesergeschichte in Deutschland 1500–1800*. J. B. Metzler 1974; ks. myös Ilkka Mäkinen, Lukuhalun vallankumous ja Jean-Jacques Rousseau. *Kasvatus & Aika* 7:1 (2013), 61–62. Keskustelua lukemisen vallankumouksesta on jatkanut esim. Reinhard Wittmann, Was there a Reading Revolution at the End of the Eighteenth Century? Teoksessa Guglielmo Cavallo & Roger Chartier (toim.) *A History of Reading in the West*. Käännös Lydia G. Cochrane. University of Massachusetts Press 1999, 284–312. Lukuhalun aikalaiskritiikistä ks. esim. Laine 2006, 278–279.

39. Sjögren pk 18.5.1814 (1501), 3.2.1815 (1783). Sjögrenin tiivistelmistä ks. pk osa III, i.pv. 1811 (154–163), osa IV/nide 2 i.pv. 1812 (245–247).

Sjögren paneutui aika ajoin teologiaan, valtioppiin, kasvioppiin, filosofiaan ja luonnonoikeuteen. Paljon hän lainasi ja ahmi myös suomalaisia ja ruotsalaisia sanoma- ja viikkolehtiä niin irtonumeroina kuin kokonaisina vuosikertoina.⁴⁰ Niiden julkaisemista kirja-arvioista ja kertomuksista hän laati runsaasti tiivistelmiä ja joskus täysimittaisia jäljennöksiä. Tuohon aikaan ja myöhemmin 1800-luvulla sanoma- ja viikkolehdet olivat merkittäviä kaunokirjallisuuden julkaisukanavia, joita oli tapana sitoa pysyvämpään käyttöön hakemistoilla varustetuiksi vuosikeroiksi.⁴¹

Sjögrenin päiväkirjasta voisi halutessaan laskea ainakin suurin piirtein hänen lukemiensa kirjojen ja lehtien lukumäärän, mutta tällaisten tulosten puuttuessa vertailukohdaksi on soveliaista ottaa Sjögrenin läheisen ystävän, kaksi vuotta nuoremman Alexander Blomqvistin (1796–1848) lukuharrastukset.⁴² Keväällä 1813 Blomqvistin lukemien kirjojen luettelosta löytyi 420 nimikettä, eikä siinä tiettävästi ollut aivan kaikkea.⁴³ Tuolloin hän oli vielä Porvoon kymnaasin oppilas, mutta siirtyi Sjögrenin jäljessä Turkuun opiskelemaan vuonna 1815. Ilmeisesti ystävänsä innostamana Blomqvist paneutui 1810-luvun jälkipuoliskolla yhä enemmän saksankieliseen kirjallisuuteen.⁴⁴

Sekalaisen aineksen kanssa työskentelyn vastapainoksi Sjögrenin luku-urakoihin kuului hyvin pitkäjänteistä keskittymistä yhteen julkaisuun. Vaikuttavin esimerkki tästä on Johann Gottfried Herderin myöhäistuotantoon kuuluva lehti *Adrastea* (1801–1803), jonka numeroita Sjögren lainasi Porvoon kymnaasin kirjastosta. Hän luki lehteä monta kuukautta talvella 1812–1813 ja laati lukemastaan noin 560 sivun muistiinpanot päiväkirjaansa. Aiheiden valinta oli kurinalaista. Sjögren keskittyi historiaan, filosofiaan, kaunokirjallisuuteen ja estetiikkaan.⁴⁵ Huhtikuussa 1814

hän tunnusti, että ”tuskin olen koskaan lukenut sellaista kirjoitusta, joka olisi ollut mukaansatempaavampi, huomiota herättävämpi kuin Herderin *Adrastea*”.⁴⁶ Michael Branchin mukaan Sjögrenin Herder-ihailu kasvoi älylliseksi hengenpaloksi, jonka aikaansaamaa kaunopuheisuutta ei löydy mistään muualta hänen päiväkirjansa tuhansilta sivuilta.⁴⁷

Opiskelu ja arkiston muodostus

Tietojen kopiointi muodosti ison osan kymnaasilaisten ja yliopisto-opiskelijoiden työmäärästä vielä 1800-luvun alussa. Kuninkaallisen Turun akatemian luento-opetus pohjautui 1600- ja 1700-luvulla pitkälti statuuteissa määrättyjen teosten lukemiseen ja selittämiseen; kuulijakunta teki professorin puheesta muistiinpanoja. Sanelusta tuli tuolloin keskeinen opetusmuoto, mikä oli tarkoituksenmukaista jo senkin takia, että kirjat olivat uuden ajan alkupuolella kalliita ja harvinaisia.⁴⁸ Luento-opetus merkitsi tavallaan kirjojen moninkertaista jäljentämistä, mutta vähitellen kirjojen sanelusta irrottauduttiin itsenäisempiin otteisiin. Tällaisen muistiinmerkitsemisen rinnalla eli toinenkin jäljentämisen muoto, ensin mainittua luultavasti heikompi. Sen lähtökohdana ei ollut suullinen esitys vaan lineaarinen typografinen media. Kuten on jo käynyt ilmi, sellaista harrasti myös Sjögren, kun hän kopioi lukemiensa kirjojen ja lehtien sisältöjä päiväkirjaansa.

Sjögrenin lukumerkinät ja tiivistelmät nivoutuvat pitkään perinteeseen, muistikirjoihin ja *loci communes* -vihkoihin, joita uuden ajan alkupuolen koulupojat ja opiskelijat täyttivät opettajiensa kannustamina erilaisilla siteerauksilla ja lukemistaan kirjoista löytämillään suosikkikohtilla. Tämä muistamisen tärkeyttä tähdentävä tapa ja opetusmetodi juontui antiikista, mutta 1700-luvun Euroopassa muistikirjat alkoivat muun-

40. Lehtien ja lehtivuosikertojen lainaamisesta ja hankkimisesta esim. Sjögren pk 22.7.1810 (103), 11.1.1812 (174), 19.2.1812 (257), 5.8.1813 (1228), 22.–23.10.1814 (1713).

41. Lähemmin esim. Jukka Sarjala, *Musiikkimaun normitus ja yleinen mielipide. Musiikkikritiikki Helsingin sanomalehdissä 1860–1888*. Turun yliopisto 1994, 87.

42. Sjögrenin ja Blomqvistin ystävydestä Söderhjelm 1896, 1–2; Julia Dahlberg, Den sanna bildningen. Nationellt och universellt som strategi inom den finska kunskapseliten, ca 1820–1850. *Historisk Tidskrift för Finland* 101:4 (2016), passim.

43. Sjögren pk 9.5.1813 (1105).

44. Sarjala 2020, 55.

45. Branch 2006, 324.

46. Sjögren pk 11.4.1814 (1473).

47. Branch 2006, 354. Sjögrenin merkityksestä herderiläisyydelle Suomessa ks. Pertti Karkama, *Kadonnutta ihmisyttä etsimässä. Johdatusta Johann Gottfried Herderin ajatteluun ja herderiläisyyteen Suomessa*. SKS 2007, 427.

48. Matti Klinge et al., *Kuninkaallinen Turun Akademia 1640–1808*. Otava 1987, 358–359, 363.

tua yhä systemaattisemmiksi lukupäiväkirjoiksi. Suomessa Alopaeuksen pappissuku oli yksi niistä yhteisöistä, joissa kirjallisuuden lukeminen ja siitä keskustelu olivat korkeasti arvostettuja pyrintöjä, ja monet sen jäsenistä pitivät lukemiseen perustuneita muistikirjoja.⁴⁹ Koska Porvoon kymnaasin lehtori Magnus Alopaeus oli Sjögrenin opettaja, on mahdollista, että hän oli oppitunneillaan ja muutenkin innostanut Sjögreniä lukupäiväkirjan pitoon. Sjögrenin tunnettu aikalainen ja säätyläiselämän taltioija, Turun hovioikeudessa työskennellyt Johan Petter Winter (1788–1872) siteerasi myös nuoruutensa päiväkirjoissa kirjallisuutta ja aikakauslehtiä.⁵⁰

Luetuista aineistoista tehdyt tiivistelmät ja kuvaukset sekä niistä otetut lainaukset ovat Sjögrenin päiväkirjassa hyvin moninaisia. Vuosina 1812–1813 päiväkirja toimi säilytyspaikkana noin 1900 sivulle poimintoja ja yhteenvetoja siitä, mitä Sjögren säännöllisesti luki. Suurimman osan vuotta 1812 hän syventyi painotuotteisiin, jotka käsitelivät maantiedettä, matkoja, luonnonhistoriaa, muinaisaikojen maailmanhistoriaa, hänen oman aikansa politiikkaa, taloustiedettä, taiteita, arkkitehtuuria ja henkilökohtaista hygieniää.⁵¹ Mainittakoon vielä, että Sjögren kopioi paljon runoja muun muassa Christfried Gananderin teoksesta *Mythologia Fennica* (1789) ja Frans Michael Franzénin koostamasta neljän vihkon *Aura*-kokoelmasta (1810).⁵² Niin ikään hän lueteloi bibliografisia ja muita tietoja kirjoista, joiden arvosteluja oli ilmestynyt eri lehdissä, muun muassa *Stockholms Postenissa* ja Turun oppineiden toimittamassa ja avustamassa *Allmän Litteratur-Tidningissä* (1803).⁵³ On ilmeistä, että viimeksi mainituissa tapauksissa päiväkirjamuistiinpanot toimivat viitetietoina mahdollisia kirjatilauksia tai kirjastoissa käyntejä varten. Samassa tarkoituksessa Sjögren teki muistiinpanoja myös *Swensk Literatur-Tidningin* (1813–1825) numerois-

ta.⁵⁴ Tämä periodijulkaisu oli Ruotsin tunnetuimman romantikkokoulun, fosforistien, pää-äänenkannattaja sen jälkeen, kun *Phosphoros*-lehti oli lakannut ilmestymästä.

Seikkaperäisistä lukumuistiinpanoista muodostui vähin erin Sjögrenin kirjallinen arkisto itseopiskelua varten. Michael Branch on nimitänyt Sjögrenin tietosanakirjamaisia merkintöjä ”kulttuurihistorialliseksi hakuteokseksi”, jonka tarkoitus oli laajentaa mahdollisuuksia yliopistokurssien ja luentojen valinnassa.⁵⁵ Muistiinpanot myös tiivistivät olennaisia kohtia ja seikkoja luetusta aineksesta, ja niitä kertaamalla Sjögren painoi muistiinsa tärkeää tietämystä. Joskus hän valikoi luettavaa Herderin *Adrasteasta* tekemistään muistiinpanoista, toisinaan hän paneutui vaativiin merkintöihin idealismin ja materialismin käsitteitä valottavasta kirjoituksesta, joka oli ilmestynyt *Der Neue Teutsche Merkur* -lehdessä vuonna 1804. Päiväkirjamerkintöihin tutustuttiin myös yhdessä, kuten 7. ja 9. helmikuuta 1814, jolloin Sjögren ja hänen ystävänsä Abraham Poppius (1793–1866) lukivat niistä erinäisiä jaksoja. Joulukuussa 1814 Sjögren kirjoitti muistiin, että hän kävisi vastedes päivittäin lävitse edellisen vuoden vastaavana päivänä tekemänsä päiväkirjamerkinnät.⁵⁶ Yllä olevat tiedot Sjögrenin omaehtoisesta opiskelusta ovat vahvoja merkkejä hänen harastamastaan toistolukemisesta, mutta on hyvä huomata, että muistiinpanojen teko luetuista aineistoista aiheutui kirjojen ja lehtien jatkuvasta ekstensiivisestä kierrosta hänen työpöydällään.

Kirjat sosiaalisena sidosaineena

Vaikka Sjögren oli ensimmäisinä yliopistovuosinaan syrjään vetäytyvä, hän tottui ajan tavan mukaisesti jo kouluaikoina käyttämään hyväksi sosiaalisia suhteita. Siitä on osoituksena hänen taloudellisen toimeentulonsa turvaamiseksi luomansa yhteydenpitoverkosto rahan lainaa-

49. Ahokas 2011, 222–223.

50. Topi Artukka, Lokikirja vai journal intime. Senaattori Johan Winterin päiväkirja 1812–1872. Teoksessa Maarit Leskelä-Kärki et al. (toim.) *Päiväkirjojen jäljillä. Historiantutkimus ja omasta elämästä kirjoittaminen*. Vastapaino 2020, 93, 97.

51. Branch 2006, 323.

52. Sjögren pk osa IV/nide 5, i.pv. 1812 (407–410), osa IV/nide 1, i.pv. 1812 (196–198). *Aura* oli ”en samling valda stycken från Åbo Tidningar”, utg. av Frans Michael Franzén (Häftan 1–4, Stockholm 1810).

53. Sjögren pk osa IV/nide 3, i.pv. 1812 (298–299), osa IV/nide 4, i.pv. 1812 (331–333), osa IV/nide 10, i.pv. 1812 (596–613), osa IV/nide 11, i.pv. 1812 (615–641), osa IV/nide 12, i.pv. 1812 (644–669).

54. Sjögren pk vsk VII/vihko 12, i.pv. 1813 (1379–1391).

55. Branch 2006, 324–325.

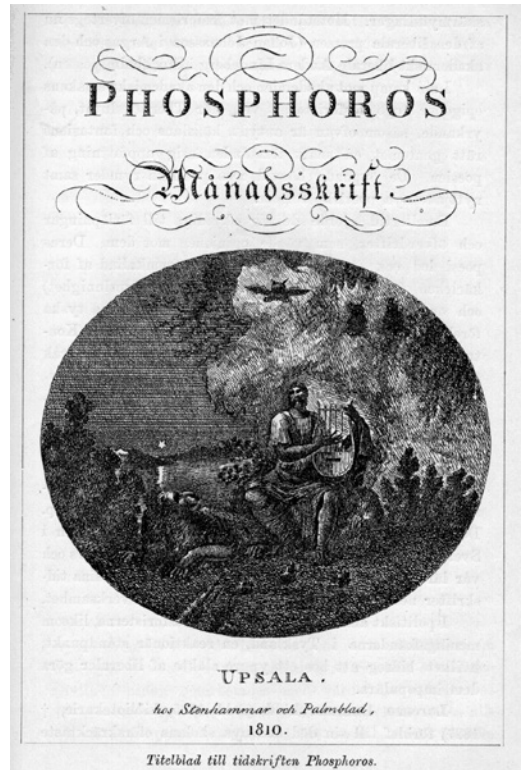
56. Sjögren pk 5.5.1814 (1488), 21.9.1814 (1661), 7.2. ja 9.2.1814 (1425), 6.12.1814 (1757).

57. Laine 2020, 34.

mista sekä tavarán- ja rahanvaihtoa varten.⁵⁷ Tällaisen yhteisöllisyyden rinnalle alkoi Sjögrenin elämässä vähitellen kehittyä toisenlainen, selvemmin tunne- ja ystävyssiteiden varaan rakentunut suhdeverkosto. Se syntyi yhteisistä lukukokemuksista, jaetusta rakkaudesta kirjoihin ja kiinnostuksesta nousussa olleeseen ruotsalaiseen romantiikkaan, jota edustivat näkyvimmin Uppsalan fosforistit ja heidän julkaisunsa. Kirja ja lukuhalunsa ansiosta Sjögren tuli Porvoonvuosiensa jälkeen vedetyksi mukaan Turussa vaikuttaneeseen ylioppilaiden ja nuorten maisterien joukkoon, jota on Werner Söderhjelm aloitteesta kutsuttu sittemmin Turun romantiikaksi.⁵⁸ Turun romantiikan sosiaalishistorialliset juuret löytyvät kuitenkin Porvoon kymnaasista, mistä todistaa myös Sjögrenin päiväkirja.

Huhtikuun puolimaissa 1812 Sjögren merkitsi muistiin, että hän oli istunut koko illan C. A. Gottlundin luona kello kolmeen asti yöllä ja lukenut Matthew Lewisin käännösromaanin *Munken* (Stockholm 1800–1804). Lieneekö hän lukenut tätä kauhuromaanin toverilleen ääneen? Samana vuonna hän ja Gottlund kuluttivat joka tapauksessa yhteistä aikaa kaunokirjallisuuden parissa, ja he tapasivat useita kertoja *Archiv af nyare resor*-kuukausijulkaisun äärellä. Porvoossa Sjögrenin läheisiin tovereihin kuuluivat lisäksi bibliofiilisiä taipumuksia omannut Immanuel Ilmoni, jonka kanssa Sjögren vieraili kymnaasin kirjastossa, ja etenkin Abraham Poppius. Viimeksi mainitun seurassa Sjögren vietti paljon aikaa myöhemmin Turussa, kun he tutustuivat yhdessä F. W. J. Schellingin filosofiaan ja lukivat sellaisia ruotsalaisia julkaisuja kuin *Poetisk Kalender*, *Lyceum* ja *Phosphoros*.⁵⁹

Poppius osoittautui varsin myötäläväksi luku- ja kuuntelutoveriksi, joka innostui vaikkapa Ernst Moritz Arndtin kuvauksista ruotsalaisista tai Friedrich Schlegelin luennoista, kun Sjögren luki niitä hänelle ja Ilmonille ääneen. Toukuussa 1814 sattui, että Poppiuksen mielihyvä vaihtui suorastaan ”myötätuntoiseen hehkuun” Sjögrenin lukiessa ääneen Jean Paulin novellia *Der 17. Juli oder Charlotte Corday* (1801), jonka

■ Kuva 4. Uppsalan romantiikkojen lehti *Phosphoros* oli Ruotsin nousevan älymystö- ja kirjailijapolven julkaisema kuukausilehti, joka ilmestyi 1810-luvun alkuvuosina ja sisälsi paljon ohjelmallisia tekstejä. Ruotsin akatemian ranskalaisia makuihanteita vastaan hyökänneellä *Phosphoroksella* oli suuri merkitys niin A. J. Sjögrenille kuin hänen romantiikasta kiinnostuneille tovereilleen. Lähde: Wikimedia Commons.

Poppius halusi välittömästi lainaksi. Sjögren suostui lukemaan Poppiukselle myös vanhoja päiväkirjamerkintöjä läpikäymistään kirjoista ja lehdistä.⁶⁰ Yllä olevat tiedot ja kuvaukset kertovat siitä, että kirjallisuus ja yhdessä lukeminen olivat vahva sosiaalinen sidosaine. Kirjat vetivät kymnaasilaisia ja ylioppilaita puoleensa ja toistensa seuraan ja tutustuttivat heitä toisiinsa. Ystävytydet rakentuivat kirjojen käytön ympärille. Porvoossa alkanut kehitys jatkui Turussa entistä tiiviimpänä,

58. Werner Söderhjelm, *Åboromantiken och dess samband med utländska idéströmningar*. Holger Schildts förlag 1915.

59. Sjögren pk 15.4.1812 (372), 7.–8.5.1812 (379–380), 13.–14.5.1812 (381), 18.–20.5.1812 (382), 4.9.1812 (547), 15.6.1813 (1151), 1.–2.9.1813 (1280), 31.3.1814 (1462), 11.2.1815 (1793–1794), 17.2.1815 (1798), 19.2.1815 (1800).

60. Sjögren pk 22.4.1814 (1479), 15.5.1814 (1497).

mikä loi keskeisen edellytyksen romantiikan aatteista kiinnostuneiden opiskelijoiden yhteistyölle.⁶¹ Sjögrenin ohella Gottlund, Ilmoni ja Poppius kuuluivat Turun romantikkojen toistakymmentä henkilöä käsittäneeseen joukkoon 1810-luvulla.⁶²

Edellä mainittu epäsäännöllistä elämää viettänyt nuorukainen, jonka kanssa Sjögren joutui paljon tekemisiin *Bibliothek der deutschen Classiker* -teossarjaa koskeneissa hankinnoissa, oli Germund Fredrik Aminoff (1796–1876). Hänes-täkin tuli ennen pitkää yksi Turun romantikoista. Sjögren oli hänen suhteensa aluksi varautunut, ilmeisesti hänen alkoholinkäyttönsä takia, mutta tunnusti varsin pian, että hänen toverinsa oli sivistyneempi ”kuin mitä hänen nykyisen elämäntapansa perusteella odottaisi”.⁶³ Aminoff sai kuitenkin elämänsä raiteilleen, ja oleskel-tuaan ensin pitkään Uppsalassa hän työskenteli 1830-luvulla Keisarillisen Aleksanterin yliopiston filosofian dosenttina ja apulaisena, sittemmin vielä professorina. Saksankielinen kirjallisuus sai heidät tutustumaan sen verran hyvin toisiinsa, että Turkuun jäänyt Sjögren oli aidosti murheis-saan Aminoffin siirryttyä Ruotsiin opiskelemaan kesän 1817 jälkeen.⁶⁴

Painotuotteiden verkostossa

Anders Johan Sjögrenin kirjaharrastukset, häntä ympäröinyt kirjakulttuuri ja hänen käyttämänsä kirjavälitysverkostot ansaitsevat enemmän tutki-musta kuin olen tässä artikkelissa kyennyt alusta-vasti tuomaan esille. Nuoren Sjögrenin elämästä on havaittavissa, että hän eli jo aikaa, jolloin kirjat ja muut painotuotteet eivät olleet oppineiden ja akateemisten ihmisten maailmassa enää kalliita harvinaisuuksia. Hänen kaltaisellaan vaatimatto-mista oloista ponnistaneella suutarin pojallakin oli mahdollisuus koota kymnaasi- ja ylioppilasai-kana huomattava kirjakokoelma, jonka hyllyiltä saattoi kierrättää tarpeettomiksi käyneitä niteitä toveripiireissä ja huutokaupoissa. Sjögren omasi

ekstensiiviseen kertalukemiseen soveltunutta lukuhalua, mikä sopii Reinhart Wittmannin argu-menttiin lukemisen vallankumouksesta 1700- ja 1800-luvun taitteessa.⁶⁵ Toisaalta hän harrasti myös toistolukemista, muutenkin kuin koulu- ja oppikirjojen osalta.

Lukuhalua koskevia tietoja silmiinpistävämpiä Sjögrenin päiväkirjassa ovat kohdat, joissa hän kertoo uusien kirjojen hankintaan liittyneistä taloudellisista laskelmoinneista ja haaveista. Nämä muistiinpanot osoittavat, että kapitalismi ja kaupallisuus raivasivat tietään myös 1810-luvun kirjamarkkinoille, mikä teki houkuttelevilta näyt-tävistä kirjoista fetissejä muistuttavia halun koh-teita. Samalla painotuotteiden määrä lisääntyi opiskelijoiden kamareissa ja työpöydillä, ja kir-joja koskevat uutiset, mainokset ja arviot tekivät tuloaan sanoma- ja kirjallisuuslehtien palstoil-le.⁶⁶ Sjögrenin *Allmänna Ephemerider* on alku-osaltaan tuon murrosajan elävä dokumentti.

Tässä artikkelissa avaamani painotuottei-den aineellisuuteen ja kirjojen käyttöön keskityvä näkökulma on tuottanut myös muita uusia havaintoja ja tietoja. Kirjahankintoihin liittynyt pakkomielteenomainen kiihkeys, Sjögrenin kokema ja nimeämä *boklust*, tekee ainakin osit-tain ymmärrettäväksi sen omassa ajassamme tavattomalta näyttävän vaivannäön, jolla Sjögren etsi, osti, sidotutti, kuljetti ja kierrätti kirjallisuutta ja muita painotuotteita sekä neuvotteli säännöl-lisesti niiden ostamisesta ja myymisestä. Kirja-askareet olivat hyvin materiaalista toimintaa eli kirjojen käyttäjän kokemaa niteiden painoa, hänen rekisteröimiään vaihtoarvoja ja havaitse-miaan kokoja. Kasvaville kirjamäärille tuli myös löytyä tilaa asunnossa. Kaikkien tällaisten asioi-den ja tietojen hoito ja seuraaminen kehittivät Sjögrenin taitoja tulla toimeen erilaisten ihmisten kanssa. Samalla ne kasvattivat hänen tuttavapii-riään. Kun lukuhalu oli avain hyvään yleissivistyk-seen, kirjahuu varmisti Sjögrenin osallistumisen häntä ympäröivään sosiaaliseen järjestykseen.

61. Ks. myös Sarjala 2020, 50.

62. Turussa Gottlundista kehittyi Sjögrenin kaltainen kirjojen keräilijä, jonka onnistui maaliskuusta 1814 elokuuhun 1816 ulottuneella opiskelujaksolla ostaa tai lainata itselleen yli 70 teosta. Lähemmin Ilmari Heikinheimo, *Kaarle Aksel Gottlund. Elämä ja toiminta. 1: ensimmäinen työkausi*. Werner Söderström Oy 1933, 100–103.

63. Sjögren pk 4.11.1814 (1729).

64. Sjögren pk 19.6.1817 (2368); Sarjala 2020, 234.

65. Wittmann 1999, erityisesti 311–312.

66. Ruotsalaisten oppineiden kirjallisuuslehtien sisällöistä esim. Hanna Östholm, *Litteraturens uppodling. Läsesällskap och litteraturkritik som politisk strategi vid sekelskiftet 1800*. Gidlunds förlag 2000, 97–99.

Painotuotteet merkitsivät hänelle siis tärkeää kontaktipintaa yhteiskuntaan muussakin mielessä kuin tiedonhankkimisen kanavana. Mainitut kaksi halun muotoa yhdistyivät tehokkaalla tavalla siinä ystävyyksiä luovassa toimeliaisuudessa, jonka rakkaus kirjoihin ja yhdessä lukemiseen synnytti 1810-luvun kymnaasilaisissa ja sittemmin ylioppilaissa.⁶⁷

Yllä mainitusta näkökohdasta havaitsee sen, että kirjojen liikkeiden ja käyttöyhteyksien tarkastelu paljastaa kirjoja ympäröivästä yhteisöstä tärkeitä vuorovaikutuksen ja sosiaalisen sitoutumisen muotoja. Irrottautuminen tekstien lähiluvusta ja kirjojen sisällön yksityiskohtaisesta tarkastelusta Franco Morettin *distant reading*-lähestymistavan hengessä kohdistaa kiinnostuksen lukijoiden ja kirjavälittäjien arkipäivään. Painotuotteiden aineellinen läsnäolo, kirjavirrat kauppiailta asiakkaille ja näiltä takaisin kirjahuutokauppoihin sekä kirjojen ympärille syntyneet verkostot alkavat hahmottua, mikäli tutkijalla on käytössään riittävästi yksityisluontoisia lähteitä, vaikkapa päiväkirjoja ja kirjeenvaihtoa. Aate- ja oppihistoriassa kirjat ja periodijulkaisut ovat toimineet tekstitulokintojen, lähiluvun ja debattien analyysien lähteinä, kun taas kirjahistoriassa niitä on monesti käytetty sääty- ja ammattiperustaisen omistussuhteiden ja kirjallisten lajityyppien levinneisyyksien seuraamiseen. Näiden arvokaiden tutkimusalojen ja suuntausten rinnalle on materiaalisen kulttuurin tutkimuksen innoittamana nousemassa kirjojen aineellisen läsnäolon ja yhteisöllisyyttä aikaansaavan voiman

tarkastelu. Painotuotteiden etäältä lukemista ei kannata vähätellä ja leimata sitä onnettomaksi vastaukseksi kirjojen lukemisen haasteisiin älypuhelimien ja sosiaalisen median aikakaudella, vaan on hyvä pohtia sen sisältämiä lupaavia mahdollisuuksia.

Näkökulmakysymyksistä lähdeaineiston tasolle palatakseni on lopuksi aihetta vielä muistuttaa, että nuoren Sjögrenin päiväkirja on rikassäiltöinen lähde 1800-luvun alun opiskelijan seka-aineksista lukuharrastuksista ennen aikuisiän ammatillista erikoistumista. Totesihan Sjögren itsekin helmikuussa 1815 lukevansa melkein mitä halusi, koska ei ollut vielä päättänyt elämäntehtäväänsä. Silti hänen muistiinpanonsa kirjoista ja lehdistä ovat runsaampia luultavasti 1810-luvun alkupuolella kuin sen jälkipuolella, mihin viittaavat myös Michael Branchin laskelmat. Vuosikymmenen jälkimmäisellä puoliskolla Sjögrenin aika alkoi yhä enemmän kulua osakuntarienoissa, opiskelijoista koostuneen kirjallisen klubin sihteerintehtävissä ja muussa keskinäisessä yhteistoiminnassa Turun romantikkojen kanssa. Intohimo kirjoihin tuskin vähentyi, mutta niiden synnyttämä yhteisöllisyys oli hänen kohdallaan tehnyt tehtävänsä ja sai hänet käyttämään enemmän voimia yhteisten tavoitteiden hyväksi.

Dosentti, FT **Jukka Sarjala** työskentelee erikoistutkijana Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaineessa.
Sähköposti: juksar@utu.fi

67. Kirjallisuuden sosiaalisesta voimasta synnyttää keskusteluverkostoja puheena olevalla ajanjaksolla ks. esim. Gillian Russell & Clara Tuite (toim.) *Romantic Sociability. Social Networks and Literary Culture in Britain, 1770–1840*. Cambridge University Press 2006.

Niina Hämäläinen ja Hanna Karhu

Riimillisen laulun asema pitkällä 1800-luvulla

Ahkera kansanrunojen kerääjä ja riimillisen kansanlaulun julkaisija, H. A. Reinholm kirjoitti vuonna 1849 Elias Lönnrotille seuraavasti: ”Nykyset uudentapaiset Kansan laulut ovat kehnot, niinkuin jokainen tietää, mutta niiden laulannot ei ole niinkään hyljettävät. Moni on varsin kaunis ja suloinen vaikka itse laulusanat välisten ovat kunnottomat.”¹

Reinholmin kirje kuvastaa ajankohdan yleistä suhtautumista riimilliseen, loppusoinnolliseen kansanlauluun. Sen sävelmiä arvostettiin, mutta kieltä ja sisältöä pidettiin mitättöminä, sopimattomina. Lönnrot oli jo aiemmin *Kantelettaren* esipuheessa (1840) esittänyt näkemyksensä ei-kalevalamittaisista, riimillisistä lauluista: “[...] ovat kehnompia laadustaan, ei ainoasti kielen vuoksi, vaan muunki laulusomuutensa.”² Lausahdus vaikutti aikanaan suuresti riimillisen laulun arvostukseen. Riimillinen laulu ei myöskään kelvannut kansallisten julkaisujen, *Kalevalan* (1835, 1849) tai *Kantelettaren*, aineistoksi.

Riimillinen laulu oli 1800-luvulla suosittu kansanlaulun laji rahvaan parissa, mikä ei kuitenkaan

heijastunut laulun arvostukseen sivistyneistön keskuudessa. Lajin alhainen asema on sittemmin näkynyt folkloristiikan tutkimuksessa, joka keskittyi pitkään *Kalevalan* pääainekseen, myyttiseppistä menneisyyttä representoivaan kalevalamittaiseen runouteen.³ Paikoin riimillistä laulua on käsitelty, kun tutkimuskohteena on ollut lyyrinen kansanrunous⁴ tai kansanrunouden yleisesitykset⁵. Kalevalamittaiseen runouteen verrattuna riimillinen laulu on kuitenkin erityisesti varhaisen tutkimuksen näkökulmasta katsottu vaillinaiseksi ja sopimattomaksi sisällöltään ja kieleltään.⁶ Myös riimillisen laulun vierasperäisinä pidetyt ruotsalaisvaikutteet, kuten tulemme tässä artikkelissa osoittamaan, sekä leviäminen kirjallisesti ovat vähentäneet sen arvoa suullista perinnettä perinteisesti tutkivan folkloristiikan tutkimuskohteena.⁷ Ero kalevalamittaiseen lauluperinteeseen ilmeni myös käyttötilanteessa, joka toisinaan oli tanssi.⁸

Tarkastelemme tässä artikkelissa⁹ riimillisen laulun arvon määrittelyn ja julkaisun prosesseja pitkällä 1800-luvulla. Artikkelin kohteena ovat

1. H. A. Reinholmin kirje Elias Lönnrotille 28.9.1849. *Elias Lönnrotin kirjeenvaihto*-verkkojulkaisu. SKS, <http://lonnrot.finlit.fi/omeka/> (13.11.2020).
2. Elias Lönnrot, *Valitut teokset 5. Muinaisrunoutta*. Toim. Raija Majamaa. SKS 1993, 342. Jatkossa viittaamme Lönnrotin valittuihin teoksiin lyhenteellä VT 5.
3. Kaarle Krohn, *Kalevalan runojen historia*. SKS 1903–1910; Martti Haavio (toim.) *Suomalaisen muinaisrunouden maailma*. Werner Söderström Osakeyhtiö 1935; Matti Kuusi, *Suomen kirjallisuus I. Kirjoittamaton kirjallisuus*. Otava & SKS 1963. Ks. kritiikistä Lauri Honko, Triviaalin paluu. ”Epärinouden” nousu arvoonsa. *Hiidenkivi* 4 (1995), 10–13.
4. Julius Krohn, *Kantelettaren tutkimuksia*. Jälkimmäinen vihko. (Toimittanut ja täydentänyt Kaarle Krohn.) SKS 1901.
5. Martti Haavio, *Kansanrunojen maailmanselitys*. Werner Söderström Osakeyhtiö 1955.
6. Mm. Krohn 1901; E. A. Saarimaa, Uudempi suomalainen kansanlyriikka. Teoksessa F. A. Hästesko (toim.) *Suomalainen kansanrunous. Yleistajuisia tutkielmia koulutyön ja itseopiskelun avuksi*. Kustannusosakeyhtiö Otava 1923, 167–191. Riimillisen laulun arvostuksen puutteeseen lienee vaikuttanut myös historiallinen painolasti: sitä oli käytetty jo 1600-luvulla kyseenalaisissa yhteyksissä (pilikka- ja herjalalaulut). Asplund 2006, 109–110; Kati Kallio et al. *Laulut ja kirjoitukset. Suullinen ja kirjallinen kulttuuri uuden ajan alun Suomessa*. SKS 2017, 382–387.
7. Ks. Honko 1995. Riimillisen laulun historia on itsessään transnationaali ilmiö. Riimillisen laulun on ajateltu kehittyneen läntisillä rannikkoalueille viimeistään 1600-luvulla. Anneli Asplund, Runolaulusta rekilauluun. Kansanlaulun murros. Teoksessa Anneli Asplund et al. (toim.) *Suomen musiikin historia. Kansanmusiikki*. WSOY 2006, 108–165. Läntisessä-Suomessa on kuitenkin laulettu jo 1200-luvulla latinankielisiä riimillisiä lauluja. Kallio et al. 2017, 404.
8. Vihtori Laurila, *Suomen rahvaan runoniekat I*. SKS 1956; Asplund 2006.
9. Artikkelin on osa Suomen Akatemian hanketta ”Suullisen kulttuurin mykistetyt muusat. Ideologia, transnationalismi ja vaiennetut lähteet kansallisten kulttuuriperintöjen ja kirjallisuuksien luomisessa”, 2019–2023, (nro 322071).

riimilliseen lauluun liittyvät keskustelut ja arviot erilaisissa kirjoituksissa, kuten kansanrunokoelmien esipuheissa, kirjeissä, aikakaus- ja sanomalehdissä ja muissa asiateksteissä, 1810-luvulta 1920-luvulle. Keskustelua pitivät yllä varhemmin erityisesti kansanrunojen kerääjät ja julkaisijat, 1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla myös tutkijat, opettajat ja kansanvalistajat.

Näkökulmamme on reseptiohistoriallinen ja se korostaa valtaa omaavien auktoriteettien merkitystä tekstien vastaanotossa, mutta osoittaa myös vastatulkintoja, esimerkiksi Elias Lönnrotin ja Lauri Soinin kohdalla. Aineistojen merkitys on aina kontekstuaalista¹⁰ ja analyysimme havainnollistaa, miten vastaanotto kietoutui vallitsevaan historialliseen tilanteeseen. 1800-luvulla, polttavien kansakuntaan liittyvien kysymysten äärellä sivistyneistö pyrki aktiivisesti hakemaan kansanrunoperinteestä suomalaisuuden historiallista todistusarvoa sekä samalla määrittelemään kansan soveliaista itseilmaisua.¹¹

Artikkelimme lähtökohtana on 1800-luvun keskusteluissa ilmennyt kalevalamittaisen runon ja riimillisen laulun eriarvoisuus. Molemmat laulutavat elivät vielä 1800-luvulla rinnakkain, joskin vanha, kalevalamittainen laulukulttuuri oli väistymässä uuden tieltä. Riimillisen laulun suosio ja siihen liittynyt paheksunta on liitetty yhteiskunnan moderniin murrokseen, sääty-yhteiskunnan murenemiseen, joka muun muassa ilmeni nuorten keskinäisen toiminnan lisääntymisenä ja vanhojen traditioiden heikkenemisenä.¹² Riimilliset laulut heijastelevatkin monin tavoin nuorten maailmaa, sukupuolten välisiä suhteita ja rakkautta.

Tässä artikkelissa kysymme, olivatko näkemykset niin jyrkkiä kuin, mitä vallitseva tutkimushistoriallinen kuva antaa ymmärtää. Oliko riimillisen laulun väheksytyyn asemaan muita syitä kuin yhteiskunnan moderni murros tai laulun kokeminen sisällöltään sopimattomaksi? Mikä oli uudemman laulun arvostus ennen *Kalevalaa*? Miten arvostus muuttui *Kalevalan* jälkeen ja miten siihen vaikuttivat kansakuvan rakentamiseen liittyvät ajatukset laulujen nykyaikaisuudesta sekä vierasperäisyydestä?

Rahvaan suosimaa riimillistä kansanlaulua on tutkittu aikaisemminkin.¹³ Erityisesti on käsitelty riimillisen laulun sopimattomuutta kansanvalitukselliseen ideologiaan sekä sivistyneistön kuvaan kansanmusiikista.¹⁴ Tutkimus on kuitenkin tapahtunut pitkälti musiikintutkimuksen kontekstissa. Riimillisen perinteen arvo on nähty ainoastaan sen musiikillisissa piirteissä. Tällä, jo Lönnrotin aikana syntyneellä käsityksellä, on ollut pitkäkestoiset, tutkimuslinjoihin vaikuttaneet seuraamuksensa. Tässä artikkelissa tarkastelemme folkloristiikan ja kirjallisuuden historian kontekstissa aineistoja, joita ei ole juurikaan tutkittu. Artikkelin aineisto koostuu ensimmäisistä suomenkielisistä kansanrunokokeelmista ja kirjoituksista 1800-luvun alkupuolelta sekä 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun rekilauluja koskevista asiateksteistä.

Artikkelimme teoreettisena taustakehyksenä on käsitys folkloren autenttisuuskriteereistä ja niihin kytkeytyvästä valikoinnista ja arvottamisesta.¹⁵ Perinneaineistojen ja lajien arvostus pitkällä 1800-luvulla on vaikuttanut siihen, miten käsitykset suomalaisesta runo- ja lauluperin-

10. Unto Kovala, Kokemus, rakenne vai konteksti? Reseptiotutkimuksen vaiheita ja jännitteitä. Teoksessa Erkki Vainikkala & Henna Mikkola (toim.) *Nyky aika kulttuurintutkimuksessa*. Nykykulttuuri 2007, 177.
11. Vrt. Vesa Kurkela, *Musiikkifolklorismi ja järjestökulttuuri. Kansanmusiikin ideologinen ja taiteellinen hyödyntäminen suomalaisissa musiikki- ja nuorisjärjestöissä*. Gummerus 1989.
12. Asplund 2006.
13. Laurila 1956; Matti Hako, Riimilliset kansanlaulut. Teoksessa Matti Kuusi (toim.) *Suomen kirjallisuus I. kirjoittamaton kirjallisuus*. Otava 1963, 418–446; *Wäinämöisen weljenpojat. Tutkielmia talonpoikaisrunoudesta*. SKS 1975; Kurkela 1989; Vesa Kurkela, Sorrowful Folksongs and Nationalism in Nineteenth-Century Finland. Teoksessa Timothy Baycroft & David Hopkin (toim.) *Folklore and Nationalism in Europe During the Long Nineteenth Century*. Brill 2012, 351–369; Anneli Asplund, *Murros, muutos ja mitta. Metriikan, rakenteen ja sisällön välisistä suhteista suomalaisissa kansanlauluissa*. Folkloristiikan liseniaattitutkimus. Helsingin yliopisto 1997; Heikki Laitinen, *Matkoja musiikkiin 1800-luvun Suomessa*. Tampere University Press 2003.
14. Heikki Laitinen, Surullista, köyhää ja nöyrää. Musiikillisen kansakuvan syntyvaiheita ja seurauksia. *Musiikin suunta* 3 (1986), 39–46; Kurkela 1989; Laitinen 2003; Hanna Karhu & Anna Kuusmin, ”Rekiviisujen” halveksunta ja houkutus. Keskustelu arkkiviisuista ja rekilauluista 1870-luvulta 1910-luvulle. *Kasvatus & Aika* 15:1 (2021), 22–44, <https://doi.org/10.33350/ka.95615>
15. Folkloristiikan tutkimushistoriassa ja perinteen keruussa suullisesti välittynyt perinne on ollut aitouden mittari. Autenttinen kansanrunous ja sitä laulava rahvas (’kansa’) on tulkittu edustavan mennyttä, jo katoamassa olevaa vastakohtana modernille. Ks. Regina Bendix, *In Search of Authenticity. The Formation of Folklore Studies*. The University of Wisconsin

teestä ovat muotoutuneet. Se, mikä on ollut rahvaan parissa eri aikoina suosittua, ei välttämättä ole ollut tutkijoiden silmissä kiinnostavaa. Erityisesti perinteen julkaiseminen kirjoina ja kokoelmina on varmistanut tietyille osalle aineistosta kulttuurisen arvostuksen ja tunnustuksen.¹⁶ Tästä valikoinnista johtuen ymmärrys kansasta ja sen perinteestä on aina aukkoista, osittaista ja monin paikoin ideologisesti ohjattua.¹⁷ Esitämme, että tieteellisesti toimitetun, myös laulujen sanoitukset huomioivan kansanrunokokoelman puute on vaikuttanut riimillisen laulun määrittelyyn ja arvottamiseen aina nykyhetken saakka.

Uudemman laulun terminologiaa

Riimillisen laulun terminologia oli vaihtelevaa ja vakiintumatonta pitkin 1800-lukua. Terminologinen epämääräisyys lienee kulkenut käsi kädessä laulun arvostuksen kanssa. Koska se koettiin vähempiarvoisena suhteessa kalevalamittaiseen runouteen, sitä ei myöskään pyritty määrittelemään tarkasti. Käytämme tässä artikkelissa riimillisestä kansanlaulusta seuraavia nimityksiä: *uudempi* tai *nykyinen laulu* ja *rekilaulu*.

1800-luvun alkupuolella puhuttiin 'uudesta' tai 'nykyisestä' laulusta, joka käsitti kaikenlaisia, uudempia rahvaan ja oppineiden lauluja ja runoja, eikä laulujen mitoilla ja muodoilla tehty usein tarkkaa eroa.¹⁸ Uudella tai nykyisellä laullalla tarkoitettiin yleensä joko riimillistä laulua tai rahvaanrunoa, joka käytti alkusointuista kalevalamittaa, mutta erosi vanhasta runosta kielellisesti

ja sisällöllisesti. Aiheet olivat arkisesta elämästä, paikallisista asioista ja ihmisistä.¹⁹ Runojen tapa kuvata asioita ja ilmiöitä oli suora, usein ronskilla huumorilla höystetty, mitä vieroksuttiin sivistyneistön piirissä. Toisaalta rahvaanrunoja arvostettiin ja runojen sepittäjiä nostettiin eri yhteyksissä esiin esimerkkinä suomen kielestä ja runokulttuurin elinvoimaisuudesta.²⁰ Rahvaanrunoissa käytettiin toisinaan myös riimiä.

Uudemman laulun rinnalla rahvas lauloi kalevalamittaista runoutta. Varsinkin eppisiin tarinoihin keskittyvät runot saattoivat olla usean sadan säkeen mittaisia. Hyvän laulajan kriteerinä pidettiin muistia; tämä pystyi laulamaan taukoamatta vaikka kokonaisen vuorokauden. Riimillinen laulu oli lyhyttä muodoltaan ja sitä oli saatavilla yhä enemmän kirjallisessa muodossa, eikä sitä sen vuoksi tarvinnut opetella ulkoa.²¹ Lisäksi kalevalamittainen runous erosi riimillisestä laulusta sisällöllisesti ja esteettisesti. Eepiset runot kuvasivat myyttisten sankarien edesottamuksia, lyriikka ilmensi surua ja iloa. Vaikka vanhoissa runoissa kuvattiin myös sukupuolten välisiä suhteita, kuvasto oli pääosin hillittyä ja erilaisiin metaforiin verhottua.

Laulun yleisin muoto 1800-luvun loppupuolella oli puolestaan kahdesta keskenään riimillisestä säeparista koostuva, nelisäkeinenä tai toisinaan kaksisäkeisenä kirjoitettu ja rekilaulumittaa noudattava rekilaulu, joskin toisenlaistakin riimillistä kansanlaulua esiintyi.²² Rekilaulu oli alun perin yksisäkeistöinen, mutta säkeistöjä

Press 1997; Richard Bauman & Charles L. Briggs, *Voices of Modernity. Language Ideologies and the Politics of Inequality*. Cambridge University Press 2003.

16. Ks. Bendix 1997, 59; Kelly Fitzgerald & Niina Hämäläinen, Individual aims, public purposes. Creation and access to tradition archives and vernacular publications in Finland and Ireland. Teoksessa Lauri Harvilahti et al. (toim.) *Visions and Traditions. Knowledge Production and Tradition Archives*. Suomalainen Tiedeakatemia 2018, 178–204.
17. Ks. Lotte Tarkka, Heidi Haapoja-Mäkelä & Eila Stepanova, Kalevalaisuus, kieli-ideologiat ja suomalaisuuden myytti. Teoksessa Ulla Piela, Pekka Hakamies & Pekka Hako (toim.) *Eurooppa, Suomi, Kalevala. Mikä mahdollisti Kalevalan?* SKS 2019, 79–106; Niina Hämäläinen et al., Miten kansasta tulee vernakulaari? Folkloristiikan, kirjallisuushistorian ja kansankirjoittajien tutkimuksen kansakuva 1820-luvulta 2010-luvulle. *Elore* 27:1 (2020), 37–59, <https://doi.org/10.30666/elore.89069>.
18. Laurila 1956, 50; Kaisa-Marja Perttunen, Lönnrot ja rahvaanrunous. Teoksessa *Wäinämöisen weljenpojat. Tutkielmia talonpoikaisrunoudesta*. SKS 1975, 114–132. Mm. vielä 1850-luvulla puhuttiin "rekiviisuista" tai "rekiraamatusta" tarkoittaen vanhaa runolaulua. A. R. Niemi, *Runonkerääjijemme matkakertomuksia 1830-luvulta 1880-luvulle*. SKS 1904, 213. Ks. myös Laurila 1958, 343. Tämä lienee johtunut viron sanoista "regevärs, regilaul", joilla viitattiin alkusointuiseen vanhaan kansanrunoon. Kuusi 1975, 73.
19. Laurila 1956, 7; Lotte Tarkka, Natalis' on nakru tehty. Nauru ja lempi vienankarjalaisessa mieronvirressä. Teoksessa Jyrki Pöysä & Anna-Leena Siikala (toim.) *Amor, genus & familia. Kirjoituksia kansanperinteestä*. SKS 1998, 17–55.
20. Hannes Sihvo, Kuinka kansan runoniekkaa on kuvattu? Teoksessa *Wäinämöisen weljenpojat. Tutkielmia talonpoikaisrunoudesta*. SKS 1975, 50–53.
21. Ks. Suonio [Julius Krohn], Suomen nykyemmästä kansanrunollisuudesta. *Mansikoita ja mustikoita* II. SKS 1860, 96–99; Niemi 1904, 215.
22. Esim. balladeja, kansanomaisia virsiä, marsseja ja polskia ks. Asplund et al. 2006.

ketjutettiin monin tavoin. Laulut keskittyivät paljolti rakkausaiheisiin, mutta myös esimerkiksi tappelulauluja ja Amerikan-siirtolaisuutta käsitteleviä rekilauluja laulettiin.²³ Lauluissa esiintyi myös ronskia huumoria. Terminä rekilaulu yleistyi vuosisadan vaihteessa, joskin sen käyttöön liittyivät edelleen termin epästabiilisuuteen viittaavat lainausmerkit tai etuliite ”niin sanottu”. Rekilaulusta käytettiin myös sellaisia ilmaisuja kuin renttulaulu ja rekiviisu.²⁴ Vihtori Laurilan mukaan riimillisestä laulusta ja rekilaulusta tuli tieteellinen käsite vasta Ilmari Krohnin kirjoitusten myötä 1890-luvulla.²⁵

Vanha ja uusi laulu rinnakkain

Kansanrunojen ja -laulujen varsinainen keruu ja julkaiseminen kokoelmina saivat alkunsa Suomen suuriruhtinaskunnassa 1800-luvun ensimmäisillä vuosikymmenillä. Taustalla oli 1700-luvun lopulla useilla kieli- ja kulttuurialueilla vahvistunut kiinnostus kansanrunoutta ja muinaisuutta kohtaan, näkyvimpinä hahmona J. G. Herder.²⁶ Erityisesti Turun romantiikan piirissä vaikuttaneiden, A. I. Arwidssonin, A. J. Sjögrenin ja C. A. Gottlundin keruu- ja julkaisuaiheet sekä käsitykset kansanrunoista historiallisina dokumentteina loivat pohjaa kansanrunojen määrittelylle ja julkaisulle. Ensimmäinen varsinainen suomenkielinen kansanrunojen kokoelma oli Gottlundin *Pieniä Runoja Suomen Poijille Ratoxi* (1818, 1821), mutta sen merkitys jäi verrattain vähäiseksi. Sen sijaan saksalaisen H. R. von Schröterin *Finnische Runen* (1819), joka itse asiassa perustui ”hyväntahtoisten suomalaisten ystävien” eli Turun romantikkojen kokoamiin runoaineistoihin, ylltyi runonkeruun ja julkaisuharrastusta entisestään.²⁷ Seuraavalla vuosikymmenellä ilmestyivät Zacharias Topelius

vanhemman ja Elias Lönnrotin kansanrunokokoelmat, jotka loivat pohjaa myöhemmin muotoutuvalle *Kalevalalle*.

Uudemman lauluperinteen väheksyntä ei ollut erityisen voimakasta vielä 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alkupuolella. Riimillisiä ja muita uudempia lauluja kerättiin ja julkaistiin, vaikka runojen kantama historiallinen tieto ohjasikin toimintaa erityisesti vanhoihin runoihin. Tutkimuksessaan *Suomalaisesta runoudesta* (1766–1778) Henrik Gabriel Porthan tarkasteli riimillistä laulua kalevalamittaisen runon rinnalla. Tosin Porthan kallistui vanhan runon puolelle ilmoittamalla, että nykyisiä, loppusoinnollisia lauluja arvostavat vain ne, jotka eivät kykene ymmärtämään loppusoinnuttomia [kalevalamittaisia] runoja.²⁸ Keruu- ja julkaisutoiminnan vahvistuttua *Kalevalan* ilmestymisen myötä käsityksiä alkoi vähitellen ohjata ajatus hyvästä, kalevalamittaisesta runosta, joka sisälsi menneisyyteen pohjautuvaa tietoa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran ensimmäinen keruuohjelma vuodelta 1850 kertoi, mihin tieto kansanrunoista pohjautui. Kerääjien ohjeiksi annettiin muun muassa se, että *Kalevala* ja *Kanteletar* pitää tuntea hyvin, jotta he osaavat erottaa ”mikä on vanhan kansanrunoa tai mikä uudentapaista”²⁹

Varhaiset kerääjät julkaisivat uudempia lauluja kalevalamittaisten runojen rinnalla 1810–1830-luvuilla.³⁰ Gottlundin *Pieniä Runoja Suomen Poijille Ratoxi* sisälsi eepisiä ja lyyrisiä runoja, loitsuja sekä muutaman uudemman laulun ja *Väinämöiset*-kokoelma (1828) keskittyi yksin uudempaan laulukulttuuriin, paikallisia ja arkisia asioita käsitteleviin rahvaanrunoihin. Zacharias Topelius vanhemman *Suomen kansanwanhoja runoja ynnä myös nykysempiä lauluja*

23. Asplund 2006, 146, 152–156.

24. Karhu & Kuismin 2021, 23, 25.

25. Vihtori Laurila, Rekilaulun nimestä ja sen merkityksestä. *Virittäjä* 1958, 341–345. Ks. esim. Matti Kuusi, Kolme Ruotsin ajan herjavirttä. Teoksessa Jukka Kukkonen & Hannes Sihvo (toim.) *Väinämöisen weljenpojat. Tutkielmia talonpoikaisrunoudesta*. WSOY 1975, 71–83; Laurila 1956, 1958; Mikko Saarenheimo, Sananen suomalaisen rekivirren alkuperästä. Teoksessa *Kirjallisuudentutkijain Seuran vuosikirja* 16. Otava 1958, 220–224.

26. Satu Apo, Kansanlaulujen ääni 1700-luvun kirjallisuudessa. Johdatus Macphersonin, Percyn ja Herderin runojulkaisuihin. Teoksessa Sakari Ollitervo & Kari Immonen (toim.) *Herder, Suomi, Eurooppa*. SKS 2006, 216–264.

27. Jukka Sarjala, *Turun romantiikka. Aatteita, lukuvimmaa ja yhteistoimintaa 1810-luvun Suomessa*. SKS 2020, 155, 157, 167–169.

28. Henrik Gabriel Porthan, *Suomalaisesta runoudesta*. Kääntänyt ja johdannon kirjoittanut Iiro Kajanto. SKS (1766–1778) 1983, 46.

29. Martti Haavio, *Kansanrunouden keruu ja tutkimus*. SKS 1931, 32.

30. Myös A. I. Arwidsson tallensi riimillisiä rekilauluja ja julkaisi niitä: A. I. Arwidsson, *Svenska Fornsånger I–II*. P. A. Norstedt & söner 1837–1842. A. J. Sjögrenin keruukokoelma 1820-luvulta sisältää useita ei-kalevalamittaisia lauluja, mutta Sjögren ei julkaisut keruitaan kokoelmana.

(1822–1831) ja Lönnrotin *Kantele taikka Suomen Kansan sekä Vanhoja että Nykyempiä Runoja ja Lauluja* (1829–1831) edustivat hyvin erilaisista runoista ja uusista kansanlauluista ja rahvaanrunoista koottuja kokoelmia sisältäen myös riimillisiä lauluja.

Runojulkaisujen tarkoituksena oli esitellä suomenkielisen kansanosan runoperinnettä ja samalla nostaa runojen ja suomen kielen arvostusta. Kokoelmien esipuheissa heijastui huoli vanhan, kalevalamittaisen runoperinteen häviämisestä modernin maailman tieltä ja uudempien laulujen nähtiin rappeuttavan runokulttuuria: ”Sieltä täältä vielä löytää rikkinäisiä muinoinen runo-ajan jäännöksiä, netkin uuden aikaisilla sanoilla ja ajatuksilla pilattuja.”³¹

Vaikka kokoelmien pääpaino oli vanhoissa runoissa, uudempien laulujen ja runojen osuus on niissä yllättävän suuri, noin kolmannes kaikista runoista. Kokoelmien uudemmat laulut seurasivat sekä säkeen tasolla että runojen typografian osalta vanhojen, kalevalamittaisten runojen kirjallista esitystapaa. Varsinaisia riimillisen parisäkeen muodostamia rekilauluja niissä ei ollut. Mahdollisesti rekilaulujen poisjäämiseen vaikutti niiden mitta ja muoto, joka olisi tarkoittanut kalevalamittaisista runoista eroavaa kirjallista esittämistä.

Julkaisijat arvioivat uudemman laulun asemaa kokoelmiensa esipuheissa ja esittelivät myös uudempiä lauluja ja runoja laulaneita rahvaanrunoilijoita. Varsinaista uudempien laulujen esittelyä niistä ei kuitenkaan löydy. Poikkeuksena on Gottlundin *Väinämöiset*, joka sisältää 30 rahvaanrunoa sekä niiden laulajia.³² Esipuheessa Gottlund asetti nykyisen laulun samanarvoiseksi vanhojen runojen kanssa todeten, että kullakin ajalla on omat runonsa. Gottlund myös peräänkuulutti nykyisen laulun keruun ja julkaisun tarvetta

sekä käsitteli lauluja osana 1800-luvun laulukulttuuria.

Siitä huolimatta, että kaikki varhaiset kokoelmat sisälsivät uudempaa laulukulttuuria, niihin ei tältä osin ole juurikaan kiinnitetty huomiota.³³ Myös kokoelmiin kohdistuvat aikalaisarviot keskittyivät myyttisiin runoihin³⁴ – ja jos uudemmat laulut huomioitiin, arvostelu oli vähättelevää.³⁵ Kokoelmat sisälsivät liiaksi moderneja piirteitä. Esimerkiksi uudempien laulujen ”kansa” edusti modernissa murroksessa kylpevää, kylän väkeä ja yksilöitä – pappeja, kauppiaita, tyttöjä, poikia, emäntiä, opettajia. Laulujen maisemana toimi myyttisen tuonpuoleisen tai metsä- tai erämaisan sijaan kylän kapakka, puoti, tori tai koulu. Laulujen ajankohtainen ja paikalliseen maisemaan kiinnittyvä sisältö ei sopinut menneisyyskuvastosta ammentavaan romanttiseen ja ylevään kansakuvaukseen.³⁶ Tässä mielessä uudemmat laulut varhaisissa kansanrunokokoelmissa edustivat sivupolkuja ja modernin maailman häiriötä sivistyneistön tavoittelemassa menneisyyden narratiivissa.

Muita julkaisuhankkeita

Ensimmäisten kansanrunojulkaisujen jälkeen Lönnrot keskittyi erityisesti kalevalamittaisten runojen julkaisuprojekteihin, *Kalevalaan* ja *Kantelettareen*. Gottlund julkaisi muun muassa vanhoja runoja ja sananparsia sisältävän tietokirjamaisen *Otavan* (1828–1832) sekä *Runola-*eepoksen (1840), joka sisälsi runsaasti seksuaaliväritteistä ja humoristista kuvastoa.³⁷ Myös kiinnostus uudempaa laulukulttuuria kohtaan säilyi julkaisijoiden muiden hankkeiden rinnalla.

Varsinkin Gottlund kehitteli lukuisia uudemman laulun julkaisuhankkeita 1840-luvulla.³⁸ Hän laati muun muassa pienen omapainatteen *Uusia Suomalaisia Lauluja* (1845–1846).³⁹ Vihko on ark-

31. Zacharias Topelius, *Suomen kansan vanhoja runoja ynnä myös nykyempiä lauluja*, osa IV. Frenckellin ja Pojan tykönä 1829, v.

32. Carl Axel Gottlund, *Väinämöiset, eli meidän nykyisten Runojoin virren-teoista*. Tukholmissa 1828.

33. Niina Hämäläinen, Lukijaa lähestyen, runoa määrittellen. Varhaisten kansanrunokokoelmien esipuheet. Teoksessa Ulla Piela, Pekka Hakamies & Pekka Hako (toim.) *Eurooppa, Suomi, Kalevala. Mikä mahdollisesti Kalevalan?* SKS 2019, 133–156.

34. Ks. Elias Lönnrot, Recension. *Helsingfors Tidningar* 1829 no. 42, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/386396?page=1> no. 45. <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/386438?page=1> (19.1.2021).

35. Ilmari Heikinheimo, *Kaarle Aksel Gottlund. Elämä ja toiminta* I. SKS 1933, 394; Satu Apo, Uusin Lönnrot-myytti ja kansanrunouden editiohistoria. *Elore* 2 (2009), 4–5, <https://doi.org/10.30666/elore.78808>

36. Laitinen 1986; Kurkela 1989, 34; Tarkka 1998, 18; Hämäläinen et al. 2020.

37. Ks. Apo 2009, 7–8.

38. Ks. Julius Krohn, *Suomalaisen kirjallisuuden vaiheet*. SKS 1897; Eino Salokas, *Bellmanin runous Suomessa*. Helsinki 1929.

39. Carl Axel Gottlund, *Uusia Suomalaisia Lauluja* N:o 1–6. Helsinki 1845–1846; Carl Axel Gottlund, *Sampo, Runollisto*. Helsingissä 1847.

kivihkon näköinen ja painettu halvalla paperille, kuten Gottlund itse esipuheessa toteaa. Julkaisijan tavoitteena on levittää lauluja ja saada ihmiset ymmärtämään savon murretta.⁴⁰ Jokainen vihko sisältää yhden laulun ja etusivulla on ohje, miten laulu lauletaan. Esimerkiksi toisen vihkon merimiehen laulun ”Suomesta pois lähtyäni” ohjeeksi annetaan tunnettu riimillinen laulu:

Lauletaan kuin: Minun kultani kaukana kukkuu, Aina Saiman rannalla.

Vihkojen runot eivät ole puhtaasti riimillisistä parisäkeistä koostuvia lauluja, vaan ne edustavat erilaisia, loppusoinnollisia lauluja ja runoja. Gottlund oli ahkera kerääjä ja julkaisija, joka ymmärsi monin tavoin laulukulttuurin muutoksen. Hänen mieltymyksensä erityisesti humoristiseen ja avoimen seksuaaliseen perinteeseen sekä savon murretta painottava kielenkäyttönsä olivat kuitenkin ajan sivistyneistölle liikaa, eivätkä hänen kokoelmansa koskaan saaneet laajempaa arvostusta.⁴¹

Lönnrot puolestaan hahmotteli 1830-luvulla erillistä nykyisten laulujen julkaisua, kuten kirjeestä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran esimiehelle J. G. Linsénille 1834 käy ilmi: ”Nu är jag som bäst sysselsatt med ordnandet af de nyare Finska Sångar, som jag har samlat.”⁴² Julkaisu ei koskaan ilmestynyt, mutta sen käsikirjoitus ”Suomen Kansan Nykysiiä Lauluja” on säilynyt.⁴³ Vihko on jaettu kahteen palstaan ja se sisältää yhteensä 158 sivua. Lopussa on tyhjiä sivuja, mikä viittaa työn keskeneräisyyteen. Vihko sisältää pääosin kaksi- tai nelisäkeisiä rekilauluja sekä niiden toisintoja ja irrallisia säkeitä. Esipuhetta siinä ei ole. Käsikirjoituksen marginaaliin Lönnrot on merkannut sanoiltaan rohkeampia tai rivoja toisintoja. Vaikuttaa siltä, että Lönnrot oli tarkoituksella koonnut tallentamiaan rekilauluja erikseen julkaistavaksi.

Käsikirjoitus jäi kesken luultavasti muiden kirjoitustöiden vuoksi (*Kalevala*, virsikirja- ja

sanakirjatyo), eikä nykyisiä lauluja tällaisenaan koskaan julkaistu. Sen sijaan Lönnrot esitteli 1830-luvun aikana erilaisia uudempia lauluja toimittamassaan aikakauslehdessä, *Mehiläisessä*.⁴⁴ Toivoessaan lukijoiltaan riimillisen laulun hyväksyntää Lönnrot painotti sen olevan rahvaan omaehtoista perinnettä:

Koska näiden lauluin kahdesta eriwärsystä loppusanat aina vastaavat toinen toista ja koska ne owat kansan, ei oppinutten tekoa, niin sopii niistä oppinuttenki nähdä ja hyväksensä käyttää, mitä kansa semmoiseen sanawastuusen eli riimiin waatii.⁴⁵

Kaikki eivät kuitenkaan jakaneet Lönnrotin näkemystä ja Lönnrot sai lukijoilta moitteita ”hävyttömien loruin” julkaisemisesta. Toimittaja itse puolusteli julkaisemista paitsi laulujen opetussellisella sisällöllä myös suomen kielellä, jonka takia myös kehnommilla lauluilla oli arvonsa.⁴⁶ Myöhemmin August Ahlqvist rinnasti keruumatalla Viipurin läänissä vuonna 1854 kansan rappeutuneen runotaidon muun muassa *Mehiläisessä* julkaistuihin runoihin. Lukutaito, modernin maailman ideat sekä yhä suositumpi riimillinen laulu olivat vanhan runokulttuurin väistymisen syinä:

Myös osaa nuorempi kansa paljon nykyisiä tekorunoja, niinkuin Puhakan, Makkosen ja Vihta-Paavon teelmiä, ja muitakin runoja, mitä Mehiläisessä löytyy. Mutta ylipäätään sammuttavat niiden asujamet laulu-himonsa niinkutsutuilla lenkki-virsillä eli lenkkilöillä (jotka ovat yhtä kuin arki-veisut muualla Suomessa), eli laulavat he niiden tapaan loppumyötäisyyksillä koristettuja mitättömiä renkutuksia, joita näiltä seuduin saisi tukulta, ken niitä viitsisi kerätä. Tämä kyllä todistaa, että nykyisemmät mietteet ovat jo alkaneet juurtua, ja luku-taito enennyt kansassa [...].⁴⁷

40. Gottlund 1845, N:o 1.

41. Krohn 1897; Heikinheimo 1933; Apo 2009.

42. Lönnrotin kirje J. G. Linsénille 7.2.1834 (3.12.2020).

43. Lönnrotiana 58, Suomen Kansan Nykysiiä Lauluja. SKS:n arkisto, kirjallisuuden ja kulttuurihistorian kokoelma.

44. Mm. helmikuu 1836, lokakuu 1836, maaliskuu 1837, maaliskuu 1839, heinäkuu 1839, tammikuu 1840, ks. VT 2. Elias Lönnrot, *Valitut teokset 2. Mehiläinen*. Toim. Raija Majamaa. SKS 1990.

45. VT 2, 408.

46. VT 2, 584, 588.

47. Niemi 1904, 213-214.

Lönnrot jatkoi nykyisten laulujen parissa *Kantelettaressa*. Vaikka laulut eivät sisältyneet itse kokoelmaan, hän päätti näyttää joitakin esimerkkejä *Kantelettaren* esipuheessa. Se sisältää 23 uudempaa laulua. Niistä moni löytyy Lönnrotin nykyisten laulujen käsikirjoituksesta, joka lienee osittain *Kantelettaren* esipuheen nykyisten laulujen esiversio. *Kantelettaren* laulut ovat kielellisesti ja sisällöllisesti siistittyjä versioita käsikirjoituksen lauluista. Avoimen seksuaaliset laulut eivät päätyneet tässäkin tapauksessa painettuun kirjaan.

H. A. Reinholmin mukaan nykyinen laulu vaatisi oman tutkimuksensa ja hän ehdotti Lönnrotille julkaisua ”ihan uusista” lauluista, jotka eivät olleet *Kantelettaressa*.⁴⁸ Reinholmin oma laulukokoelma *Suomen Kansan Laulantoja* oli ilmestynyt vuotta aiemmin (1849) sisältäen 50 ennen julkaistua, pääosin *Kantelettaressa* peräisin olevaa laulua ja runoa. Laulut olivat nuottien lisäksi varustettu sanoilla, osin siistittyinä versioina:

Muutamia vallan joutavia laulusanoja emme kuitenkaan sen veroisina ole pitäneet, että niitä ollenkaan tähän olisimme liittäneet [...].⁴⁹

Reinholmilta ei kuitenkaan koskaan ilmestynyt hänen suunnittelemaansa uusien laulujen kokoelmaa. Jatkuva innostus keruutyöhön lienee ollut syy siihen, ettei Reinholm ehtinyt elämänsä aikana julkaista kuin tuon yhden, edellä mainitun lauluvihkosen.⁵⁰

1850-luvulta alkaen riimillisiä lauluja julkaistiin yhä enemmän, eritoten sävelmäpainotteisesti laulukirjoina. Myös koulujen käyttöön laadittiin erillisiä lauluvihkoja osana kouluopetusta ja kieltenopetusta.⁵¹ Käsitykset laulujen sanojen sopimattomuudesta olivat edelleen keskusteluissa

vahvasti läsnä, vaikka laulukirjoihin ei räävittömimpiä sanoituksia edes painettu. Usein laulukirjojen tekijät korvasivat kansanlaulujen sanat uusilla teksteillä, jotka sopivat paremmin idealistiseen kansakuvaan.⁵²

Myöhempiä pyrkimyksiä riimillisen laulun tutkimukseen ja kokoelmien laatimiseen

1800-luvun edetessä keskustelun uudemmassa laulusta valtasi rekilaulu, ja suhtautuminen kyseistä laulun lajia kohtaan muuttui entistä ristiriitaisemmaksi. Yhtäältä sivistyneistö hyödynsi rekilaulun melodioita sävellyksissä sekä poeettisia ilmaisukeinoja kirjoitetussa runoudessa. Etenkin kansanvalistushenkisessä keskustelussa rekilaulua paheksuttiin kuitenkin voimakkaasti.⁵³ Se leimattiin rappiomusiikiksi, taustanaan Herderin ajatukset vääränlaisesta kansanlaulusta. Herder oli kritisoinut ”liejua”, jota esiintyy turhan paljon kansan laulukulttuurissa.⁵⁴ Modernin maailman koettiin painaneen lisäksi uudempaan kansanlauluun ”rauhattomuuden leiman”. Myös näkemykset sanoitusten arvottomuudesta toistuivat.⁵⁵

Rekilaulusanoitusten kritiikki oli saman sävyistä kuin se, jota uudemmat laulut olivat saaneet osakseen vuosisadan puolessa välissä. Aiheet olivat arvostelijoiden mielestä liian arkisia ja keskittyivät vain rakkauteen, epäsovivalta tavalla. Vuosisadan vaihteessa laululyriikoiden kelvottomuutta puitiin julkisessa keskustelussa yhä voimakkaammin, kysymyksen nivoutuessa vahvasti siveyskasvatukseen. Rekilaulu ei vastannut monessakaan mielessä niitä ihanteita, joita sivistyneistö oli kansan itseilmmaiselle asettanut.⁵⁶ Nuorisoperinteenä pidetyn rekilaulun pelättiin kannustavan siveettömään käytökseen ja rikollisuuteen sekä pilaavan rahvaan kauneuden tajun.⁵⁷

48. H. A. Reinholmin kirje Elias Lönnrotille 1.10.1850 (13.12.2020).

49. H. A. Reinholm, *Suomen Kansan Laulantoja*. SKS 1849, vii.

50. G. J. Niemi, *H. A. Reinholm*. Eripainos aikakauskirja *Suomesta*. SKS 1906, 40. Julkaisuintoon saattoivat vaikuttaa myös kriittiset arviot, joita Reinholm sai vuonna 1851 valmistuneesta kirjoituksestaan ”Ilokas, taikka Suomen kansan ajanviettoja”. Arvostelun vuoksi SKS ei halunnut ottaa käsikirjoitusta julkaistavakseen. Haavio 1931, 36–37.

51. Esim. Karl Collan, *Valituista Suomalaisista Kansan-Lauluja* 1854; *Tuttus Wis-bok* 1–3 1856–1857; *Suomalaisia Kansanlauluja ja Tanssia* 1868; ks. Asplund 1997, 151–16; Anneli Asplund, *Lauluja Lönnrotin ajoilta*. SKS 2002, 183.

52. Kurkela 1989, 197. Ks. myös Reijo Pajamo, *Suomen koulujen laulunopetus vuosina 1843–1881*. Suomen musiikkiteollinen seura 1976.

53. Kurkela 1989; Hämäläinen 2019; Karhu & Kuusmin 2021.

54. Kurkela 1989, 212–213.

55. Herman Niemi, Nykyaikaiset kansanlaulut Hämeenmurteen alalla. *Valvoja* 11 (1893), 526, 528.

56. Kurkela 1989; ks. myös Laitinen 1986.

57. Karhu & Kuusmin 2021, 26–31.

Kritiikistä huolimatta rekilaulut saivat akateemistakin huomiota. Tieteelliset artikkelit sisälsivät kuitenkin myös rekilaulujen arvostelua, sillä ne oli kirjoitettu kansanvalituksellisesta näkökulmasta. Opettaja-kirjailija Herman Niemi tarkasteli Hämeestä kerättyjen rekilaulujen aiheita, mittaa ja kieltä. Niemi arvosti kuitenkin enemmän vanhaa runoperinnettä:

Olemme näin vaeltaneet läpi nykyisen kansanlaulun monivaihtaisen alan. Emme voi salata, että mielemme on samallaiseksi painunut kuin olisimme kulkeneet kunnahilla, millä ennen uhkea hongikko ihmissydäntä lumovata huminaansa soinnutteli, mutta minkä sittemmin kulo on kuivannut ja tyyten hävittänyt. [...] Haluttaisi kyllä koko joutava vesakko tieltä raivata ja jalostettuja puulajeja sijaan istuttaa. Mutta maa on luotu kasvamaan, ja tämmöisenä se kasvaa näitä taimia [...].⁵⁸

Rekilaulujen ymmärtäjä löytyi musiikintutkija Ilmari Krohnista, joka keräsi, järjesti ja toimitti laajasti uudempien kansanlaulujen sävelmiä.

■ Kuva 1. H. A. Reinholmin kokoelma *Suomen Kansan Laulantoja* ilmestyi 1849. Seuraavana vuonna hän ehdotti julkaisua Lönnrotille ”ihan uusista” lauluista.

Krohn sensuroi kuitenkin laulutekstejä ajan hengen mukaan niin toimittamissaan sävelkoelmissa kuin tieteellisissä julkaisuissaan. Vesa Kurkelan mukaan tämä liittyi aikakauden kansanmusiikintutkijoiden kaksinaisrooliin. Tutkijat olivat myös kansanvalistajia, eivätkä voineet irtautua ohjailevasta otteesta edes silloin kuin vannoivat tieteellisen objektiivisuuden nimeen.⁵⁹

1900-luvun alussa heräsi kuitenkin ajatus sanoitukset huomioivasta rekilaulujen järjestelmällisestä keräämisestä ja perinne kokoelman toimittamisesta. Aloitteen tekijänä oli kirjailija, toimittaja ja perinteenkerääjä Lauri Soini (1875–1919), joka oli itse lähtöisin vaatimattomista oloista ja käynyt vain kansanopiston.⁶⁰ Soini kirjoitti myös rekilauluperinteestä ammentavaa runoutta. Tämän lisäksi hän toimitti uusinta-julkaisun Lönnrotin *Mehiläisessä* julkaisemista uudemmista kansanlauluista, kirjoitti rekilauluja

58. Niemi 1893, 546–547.

59. Kurkela 1989, 195–196.

60. Pirkko Kupi, Lauri Soini–unohdettu kirjailija. *Kirjallisuudentutkijain seuran vuosikirja* 23 (1968), 46–72.

käsitteleviä artikkeleita lehtiin sekä akateemisiin julkaisuihin ja pyrki edistämään rekilauluista tieteellisesti toimitettavaa kokoelmahanketta.⁶¹

Soini toivoi, että joku toimittaisi rekilauluista kokoelman samoin periaattein kuin Lönnrot. Näin saataisiin aikaan *Kantelettaren* veroinen kokoelma. Soini ymmärsi eri lajien arvottamispolitiikan sekä arvostusta nostavan toimitusprosessin merkityksen. Hänen mukaansa *Kanteletar* ja *Kalevala* olivat Lönnrotin koostamia ja vahvasti muokkaamia, eikä kaikkea kalevalamittaisessa runossa alun perin esiintynyttä ”törkyä” oltu näin ollen otettu kokoelmiin mukaan. Jos rekilauluaineisto valikoitaisiin ja toimitettaisiin, kuten vanhempi runous, saataisiin sopiva kuva rekilaulusta, ja näin lajin arvostus nousisi. Soinin mielestä kuva perinteenlajeista ei ollut totuudenmukainen, jos vanhaa kansanrunoutta ihailtaisiin täydellisenä ja uusi tuomittaisiin kelvottomaksi.⁶²

Tieteellisten periaatteiden nojalla Soini peräänkuulutti myös riimillisen laulun systemaattista keräämistä ja järjestämistä sekä tarkempaa otetta sanoitusten suhteen. Toisin kuin muut, Soini arvosti laulujen lyriikoita. Soini pyrki tukemaan ajatuksiaan kansanvalistuksen retorikalla. Hänen mukaansa tieteellisesti toimitettu kokoelma uudemmista lauluista kehittäisi kansan kauneudentajua ja lauluaistia sekä tarjoaisi sivistyneistölle mahdollisuuden tutustua ”kansanhengen nykyiseen kehityskantaan siinä muodossa, jossa se wihättäwimpänä, tuoreinpana esiintyy”.⁶³

Soinin panos rekilaulujen julkaisemisen suhteen jäi lopulta siihen, että hän toimitti Juho Ahavan nimellä uusintajulkaisun *Kansanlauluja* (1909) Elias Lönnrotin *Mehiläisessä* 1839–1840 julkaisemista uudemmista kansanlauluista, joita

ei oltu painettu *Kantelettaren* esipuheeseen.⁶⁴ Teoksen alkusanoissa Soini korosti uusintajulkaisun ajankohtaisuutta – taiderunouttakin oli ryhdytty rakentamaan uudemmän kansanlaulun pohjalle – ja pyrki kiinnittämään huomion laulujen sanoituksiin. Laulukokoelman oli tarkoitus olla täydennys *Kalevalalle* ja *Kantelettarelle*. Soini arveli alkulauseessaan myös optimistisesti, että Suomalaisen Kirjallisuuden Seura toimittaisi pian laajemman kokooman rekilauluista, koska uudemmän kansanlaulun asia oli niin tärkeä.⁶⁵ Näin ei kuitenkaan tapahtunut.⁶⁶

Myöhemmin tässä artikkelissa tarkasteltu teksti on kielitieteilijä E. A. Saarimaan artikkeli ”Uudempi suomalainen kansanlyriikka”, joka ilmestyi F. E. Hästeskon toimittamassa kirjassa *Suomalainen kansanrunous: Yleistajuisia tutkielmia koulutyön ja itseopiskelun avuksi* (1923).⁶⁷ Myös Saarimaa kritisoi laulujen sanoituksia. Parhaiten runollisten ilmaisukeinojen köyhyys tuli esiin Saarimaan mukaan kuvakiellessä: vertaukset ovat kuluneita tai vähän sanovia. ”Säveellinen kauneus voittaa [...] ehdottomasti runollisen”, on Saarimaan ennalta-arvattava loppuarvio.⁶⁸ *Suomalainen kansanrunous* -kokoelma ei ollut tieteellinen julkaisu, mutta esitteli kansanrunouden eri lajeja ja kokoelmia. Tällaisessa kokonaisuudessa uudemminkin lauluilla oli paikkansa.

1900-luvun alkupuolella ilmestyi eräitä rekilauluja sisältäviä laulukokoelmia, mutta ne olivat kuriositeetteja, eivätkä täyttäneet vakavasti otettavan kansanrunokokoelman kriteerejä. Antikvariaatinpitäjä Joh. K. Lindstedt julkaisi *Laululipas* -kokoelmia (1905, 1907 ja 1911), jotka sisälsivät sekä uudempia kansanlauluja että taiderunoja. Tästä eivät kaikki pitäneet ja muun muassa kirjailija

61. Esim. Lauri Soini, Pakinata kansanlauluista. *Uusi Suometar* 16.7.1901. Artikkelit ilmestyi kolmessa osassa: *Uuden Suometaren numeroissa* 162, 164 ja 171; Lauri Soini, Kansanlaulun poljento. *Virittäjä* 7 (1903); Soini, Säekerto suomalaisessa kansanlaulussa. Teoksessa Otto Manninen & A. V. Forsman (toim.) *Liitto. Suomen kaunokirjailijaliiton albumi* 1904.

62. Soini 1901.

63. Soini 1901. Heikki Laitinen (2003, 332) on tuonut esiin, kuinka sivistyneistön estetiikka erosi 1800-luvulla vahvasti kansanestetiikasta.

64. Myös vuotta aikaisemmin taidehistorioitsija Onni Okkonen oli esittänyt *Virittäjässä*, että tarvittaisiin niin kutsuttu uusi Kanteletar, johon tulisi lisätä myös nykyiset laulut. Onni Okkonen, Uusi suomalainen kansanrunous-antologia. *Virittäjä: Kotikielenseuran aikakauskirja* 4 (1908), 70.

65. Juho Ahava, Alkusanat. Teoksessa Juho Ahava & Elias Lönnrot (toim.) *Kansanlauluja*. Karisto 1909/1986, 5.

66. 1900-luvun alussa uudempaa kansanlaulua kerättiin kuitenkin kuitenkin aktiivisesti Ilmari Krohnin tutkimusten vanavedessä. Ks. Toivo Kuulan keruumatkoista Salla Seppä, ”Täältä se sen pohjan otti”. *Kauhavalaisen Juha Pertun rekilaulujen musiikkianalyttinen tarkastelu ja omakohtainen laulaminen*. Pro gradu -työ. Sibelius-Akatemia 2016.

67. Artikkelit oli julkaistu jo aiemmin *Valvojassa* 41:2 (1921), 49–64.

68. Saarimaa 1923, 185, 186, 191.

Larin-Kyösti närkästy, kun hänen runojaan oli julkaistu ilman kirjailijan lupaa ”rivojen renkustusten” joukossa.⁶⁹

Uudempien laulujen vähäisestä arvostuksesta huolimatta niitä oli kerätty aktiivisesti, vaikkei systemaattisesti pitkin 1800-lukua. F. A. Heporaudan mukaan 1920-luvulla lauluja oli SKS:n arkistossa 40 000 (vrt. runoja ja loitsuja yht. 50 000).⁷⁰ Laulujen asema ei kuitenkaan merkittävästi noussut runsaiden aineistojen ansiosta, päinvastoin. Pohdimme lopuksi muutamaa keskeistä riimillisen laulun piirrettä, laulullisuutta ja vierasperäisyyttä, jotka koettiin erityisen vieraannuttavina seikkoina.

Laulullisuus ja ei-runollisuus

Kiinnostavaa riimilliseen lauluun liittyvässä keskusteluissa oli laulullisuus – piirre, joka oli toiminut varhaisen runonkeruun yhtenä arvostuksen kriteerinä (arvostettu laulaja osasi laulaa pitkiä runoja ulkomuistista), mutta joka riimillisen laulun kohdalla alensi perinteen arvoa. Kuten Lönnrot riimillisen laulun sävelmäpitoisuutta tarkensi:

Niin on muuki laulusomuus näissä kehnampi, kun vanhanaikaisissa, ainoastaan nuottiensa moninaisuudella voittavat [...]. Oikiassa laulussa ei pitäisi kumpasenkaan, ei *sanan*, eikä *nuotin*, yksipuolisesti vallita, vaan keskinäisessä sovussa ja yhteydessä toisensa kanssa elämän.⁷¹

Lönnrotin mukaan laulun liiallinen musiikillisuus ohi sisällön johtui itse ajasta, jossa ei arvostettu vanhoja tapoja ja yksinkertaista elämää. Lönnrotin lausuma nauhlitsi sittemmin tulkinnan, jossa uudemmat laulut hahmotettiin lähinnä musiikkina.

Julius Krohn luennoi vuonna 1860 otsikolla ”Suomen nykyemmästä kansanrunollisuudesta”. Krohn keskittyi enimmäkseen rahvaanrunoihin,

mutta myös uusista lauluista sanotaan muutama sana. Krohnin mukaan loppusointu sekoitti laulajia ja heikensi niiden sisältöä:

[...] ja on siinä runoja huonompi, että uusiin mittoihin tottumattomat runoniekat eiwät niitä oikein saa sujumaan ja että riimin wuoksi pistäwät ajatukseen sopimattomia sanoja sekaan.⁷²

Riimi nähtiin häiriötekijänä myös myöhemmin. Herman Niemi nosti esiin, miten riimi vaikutti laulujen sisältöön heikentävästi.⁷³ Myös 1900-luvun alun lehtikirjoittelussa paheksuttiin säkeiden sorvaamista riimi edellä sisällöstä välittämättä.⁷⁴ Ilmiössä näkyy, miten kirjalliseen kulttuuriin kuuluvat toimijat tulkitsivat suullista perinnettä omista lähtökohdistaan käsin. Koska riimiä ei käytetty samalla tavalla kuin kirjallisessa runoudessa, sen poetiikkaa ei ymmärretty ja se leimattiin ongelmaksi.⁷⁵

Lisäksi uudemman laulun ongelma liittyi sen vanhoista runoista poikkeavaan moderniin esitystapaan, usein tanssin ja laulun yhdistelmään, jota nuoret harrastivat kokoontuessaan yhteen. Sivistyneistö katsoi näiden tilaisuuksien saavan aikaan vain levottomuutta ja lyhytaikaisia nautintoja.⁷⁶ Rekilaulut hahmotettiin näin vain musiikillisten ominaisuuksiensa kautta ja sanoitusten kokeminen arvottomiksi vaikeutti rekilaulun määrittelyä runoudeksi. Hetkessä elävistä tanssilauluista ei katsottu olevan ainesta kansalliskirjallisuudeksi.

Myös termit runo ja laulu näyttäytyivät eriarvoisessa asemassa perinteen määrittelyissä. Vanhaiset julkaisijat jakoivat runot kolmeen osaan: vanhoihin runoihin sekä nykyisiin runoihin ja lauluihin. Sana *runo* viittasi kalevalamittalla tuotettuun runoon, *laulu* riimilliseen lauluun, joskin raja vanhan ja uuden runon välillä oli häilyvä.⁷⁷ Rahvaanrunot olivat kiinnostava laji, sillä niissä käytettiin pääosin kalevalamittaa, mutta sisällöl-

69. Karhu & Kuismin 2021, 34; Larin Kyösti, Laululipas. *Helsingin Sanomat* 19.03.1908. Ks. myös Pertti Uotila, *Kansan kantele. Suomen kansan vanhempaa ja uudemmaa laulurunoutta* (1925 ja 1927).

70. F. A. Hästesko, Johdanto. Teoksessa F. A. Hästesko (toim.) *Suomalainen kansanrunous. Yleistajuisia tutkielmia koulutyön ja itseopiskelun avuksi*. Kustannusosakeyhtiö Otava 1923, 9–10.

71. *VT* 5, 342.

72. Suonio 1860, 119.

73. Niemi 1893, 543.

74. Karhu & Kuismin 2021, 30.

75. Vrt. Laitinen 2003, 332.

76. Marko Tikka & Seija-Leena Nevala, *Kielletyt leikit. Tanssin kieltämisen historia Suomessa 1888–1948*. Atena 2020, 25.

77. Laurila 1956, 48, 50.

lammor puolesta on niitä laitettu taister seuro-
raan. Mutta mitenkäs saada niille jokaiselle
laulusanoja, kuin jo alusta moni on jäänyt
sanattomaksi mainitusta syystä. Tästä on mis-
nulla tällä haavalla pumka. Antakaat lähit-
täkäät sopivampia laulusanoja jos suinkin
punnittu mieleenne. Mitä minä halajan, opotan
Teille virren alkusanoilla, taikka puירתan
laulamst, jos sanoja ei olisi ensinkään.

1. Ehto tulee, ilta joutuu, halintu laulaa,
Minä lennän lauhkoytan kullalleni kaulaan.
Lifa? "
2. Voi, voi, kuu kullallein on niin pitki matka!
Kappale on kangasta ja virstan verta vettä.
8. Tuopa tytö, kaunis tytö, kanteletta soittoa,
Konen miehen mielyttää ja puolehensa vorttaa.
9. Kaita kasvoi rannulla, ja yli multa puita,
Miner kultan' kaunis on ja kaunihimpi multa!
10. Jos ei minä olis silmiäpi mähäkkan' saanut,
Nin nyt olis syäimäi levassan ja maanut.
11. Kylläpä minullaki kulta oli, vaikka ei kukaan
Tiemnyt,
Nyt sen on jo, nyt sen on jo kova omi viemyt
(enemmän kaikella muotaa)
13. Jos on natta neitonen, niin kyllä on patra poika
nen.
17. Voi minä, voi minä vaivainen poika! Miki
Linen, mi s. uis. p. Uusi minen, u. m. v. p.!

■ Kuva 2. Kuvassa H. A. Reinholmin 28.9.1849 päivätty kirje Elias Lönnrotille. Kirje sisälsi myös riimillisiä lauluja. Lähde: SKS:n arkiston kirjallisuuden ja kulttuurihistorian kokoelma.

lisesti ne kiinnittyivät nykyhetkeen ja paikallisiin asioihin. Mittansa vuoksi niitä kutsuttiin tavallisesti ”nykyisiksi runoiksi”⁷⁸

Lauri Soini puhui uudemmissa lauluista kuitenkin runoutena. Myös Saarimaan artikkelin julkaisukonteksti *Suomalainen kansanrunous* -kirjassa liitti rekilaulut osaksi suomalaista kansanrunoutta. Kirja oli johdannon mukaan ”tutkimuksen viimeisimmätkin saavutukset huomioon ottava esitys kansanrunoutemme lajeista”⁷⁹ Saarimaan tekstissä korostuu kuitenkin aineistojen laullisuus ja rekilaulujen merkitystä taidelyriikalle vähätellään. Saarimaan mukaan ”kansanomainen sävy” vuosisadanvaihteen runoudessa saattoi viitata yhtä hyvin kirjallisiin esikuviin, kuten Heineen, kuin riimillisiin kansanlauluihin.⁸⁰

Yhtä kaikki uudemman laulun kohdalla päädyttiin niin 1800-luvulla kuin 1900-luvun alkupuolella sen sopimattomuuteen oikeana kansanrunoutena ja kirjallisuudeksi kelpaavana ilmaisuna, kirjallisen kokoelman aineistona. Uudempi laulu oli joko liian iloista ja rallattelevaa tai kevytmielistä ja rivoa – toki aikansa nykype-rinnettä, mutta moderniuutensa vuoksi se ei ollut arvokasta.

Vierasperäisyys

Uudempien laulujen määrittelyn ja arvottamisen toinen ongelmallinen kysymys liittyi niiden suomalaisuuteen: edustivatko ne ei-suomalaista, vie-

rasta laulukulttuuria, joka ei sopinut kansalliseen kerrontaan? Uudempi riimillinen kansanlaulu oli nimittäin 1700-luvulla ollut vahvasti sidoksissa ruotsinkielisiin sävelmä- ja käänöslainoihin.⁸¹

Ongelmaan viittasi Lönnrot esittämällä huolen, että suomalainen laulukulttuuri oli vaarassa saada liikaa ruotsalaisia vaikutteita. Vanhan ja nykyisen runoperinteen arvostusta yhteisen kansan keskuudessa häytti vierasperäinen laulukulttuuri.⁸² Vuonna 1839 Lönnrot perusteli uudempien laulujen julkaisemista suomen kielen arvolla:

Kehnommillaki niistä on joku arwo kielensä vuoksi, sillä useinki tawataan lauluissa uusia sanoja ja sananparsia, jotka niistä paremmin, kun millään muulla tawalla, lewenewät yhteisen kielen hyödyksi.⁸³

Rekilaulu kehittyikin kukoistavaksi rahvaan laululmaisun muodoksi.⁸⁴ Ajatus uudemman laulun vierasperäisyydestä eli kuitenkin läpi vuosisadan, eritoten laulujen muotoon ja mittaan liittyvissä puheenvuoroissa. Lönnrotin ajatusta myötäillen Julius Krohn kuvasi uudempaa laulua ”muukalaiseksi, vaihtelevammilla mitoilla liikkuvaksi kansanlauluksi, joka edellä mainittua [vanhaa runoa] alkaa syrjälle sysätä”⁸⁵ Myös Ahlqvist (1863) kirjoitti uudempien kansanlaulujen vieraista runomuodoista, vaikka pitikin yleisurooppalaisia mittoja runoutta monipuolistavana kehityksenä.⁸⁶

Auli Viikari on arvellut vierasperäisyysajatuksen painuneen unohduksiin jo vuosisadanvaihteessa, ihannoivathan 1890-luvun runoilijat kansanlauluja.⁸⁷ Rekilauluja koskevat asiatekstit osoittavat kuitenkin, että kysymys rekilaulujen alkuperästä ja niin sanotuista vieraista vaikut-

78. Asplund 1997, 33–34. Anneli Asplundin mukaan runo nimenomaan kalevalamittaista runoa tarkoittaen esiintyi ensimmäistä kertaa Christfried Gananderin teoksessa *Mythologia Fennica* (1789).

79. Hästesko 1923, 5.

80. Saarimaa 1923, 191. Ks. kaunokirjallisuuden ja rekilauluperinteen yhteyksistä esim. Hanna Karhu, Piipatusta simapillin, paimenhuilun pajatusta? Otto Mannisen ”Pellavan kitkijä” ja ”Luistimilla” -runot ja rekilauluperinne. *Kirjallisuuden tutkimuksen Aikakauslehti Avain* 16:2 (2019), 24–41, <https://doi.org/10.30665/av.74177>

81. Asplund 2006, 145.

82. Elias Lönnrot, *Kantele taikka Suomen Kansan sekä Vanhoja että Nykyempiä Runoja ja Lauluja*. Osa I. SKS 1829, esipuhe.

83. *VT* 2, 408 / *Laulusta*-kirjoitus.

84. Asplund 2006, 145.

85. Suonio 1860, 119.

86. Auli Viikari, Ääneen kirjoitettu. Vapautuvien mittojen varhaisvaiheet suomenkielisessä lyriikassa. SKS 1987; August Engelbrekt Ahlqvist, *Suomalainen runous-oppi Kielelliseltä kannalta*. J. Kr. Frenckell’in ja Pojan kirjapainossa 1863, 78–79.

87. Viikari 1987, 71.

teista oli vuosisadan vaihteessa edelleen mukana keskustelussa. Riimillisten laulujen vierasperäisyys nivoutui kielitaistelun myötä kysymykseen ruotsin kielestä ja ruotsinkielisen kulttuurin asemasta suomenkielisen rinnalla. Herman Niemen mukaan uudempien laulujen yleinen ”riiri”-sana oli muunnelmä muukalaisesta (ruotsin) sanasta ”friare”, ja ”flikka” ja ”nätti” sanojen käyttö lauluissa vierasperäistä. Lauluissa puhuttiin myös ”papasta” ja ”mammasta”, mikä oli puhutulle suomen kielelle vierasta, ja silkistä, sametista ja kultavitjoista, jotka viittasivat ylempään säätyyn.⁸⁸

Lauri Soinin tieteellisissä artikkeleissa vierasperäisyyden kysymykset yhdistyvät jälleen laulujen muotoon ja metriikkaan. Soini halusi näiden ominaisuuksien tarkastelun avulla osoittaa laulujen suomalaisuuden. Soini näki rekilauluperinteen nimenomaan suomalaisena, kansallisena ja kansan perinteenä. Hän piti taideronouden kehittämisen kannaltakin rekilaulun muodollisten sääntöjen selvittämistä tärkeänä, sillä kyseessä oli korkeimmalla kehitysasteella oleva (kansallinen) runomitta.⁸⁹

Soinin tutki kalevalamittaisen runouden säekerron roolia rekilaulussa löytääkseen vastauksen siihen, onko rekilaulu muodollisessa suhteessa kehittynyt sen pohjalle vai syntynyt vieraiden esikuvien jäljittelyä. Soini huomioi rekilaulujen muistuttavan myös votjakkien (udmurttien) ja tseremissien (marien) lauluja ja pohtii, että ”kuinkahan ikivanhana ja yhteisomalaisena silloin saamme tätä runollista ihannuutta pitääkään!”, rinnastaen näin rekilaulun vanhaan kalevalamittaiseen runouteen.⁹⁰

Riimillisen laulun suomalaista alkuperää Soini perusteli poljennolla (rytmillä). Laskevaa mittaa noudattavat laulut näyttäytyivät Soinille alkuperäisinä ja aitoina, kun taas nousevia mittoja hyödyntävien laulujen kansallinen alkuperä oli

kyseenalainen. Jälkimmäiset olivat käännettyjä ja mukailtuja ruotsalaisista lauluista, ja tarkoitettu laulettavaksi ruotsalaisten laulujen nuoteilla, eli niitä, jotka Asplundkin mainitsee ja joita Lönnrot oletettavasti kritisoi. Soinin mukaan nämä laulut olivat pintakerrosta, satunnaista vaahtoa, ”muukalainen tulokas”.⁹¹

E. A. Saarimaa oli puolestaan yksi niistä, joka tunnusti rekilaulun olevan velkaa ruotsin kielelle ja liitti sen osaksi laajempaa eurooppalaista perinnettä. Hän otti esiin jo Niemen tekemän huomion rekilaulujen sanaston ruotsalais-länsisuomalaisesta alkuperästä ja korosti suomenruotsalaisen lauluperinteen merkitystä rekilauluille, ulottaen yhteydet saksalaiseen keskiajan lauluperinteeseen. Saarimaan mukaan laulut olivat tulleet ”suomalaisille Suomen ruotsalaisilta”.⁹² Kun Soini oli pyrkinyt korostamaan laulujen suomalaiskansallisuutta, Saarimaa näki rekilaulut laajemmin osana ylijäräistä laulukulttuuria.⁹³

Jo 1800-luvun alkupuolella hyvä laulu ja suomalaisuus liitettiin yhteen, mutta vuosisadan vaihteen keskustelussa näkemykset rekilauluperinteestä polemisoiutuivat. Taustana voi nähdä suomalaisuusliikkeen ja kielitaistelun ohjelmallisuuden, joka leimasi ruotsinkielisyyden ”vieraaksi”.⁹⁴ Kyseessä on myös laajempi ilmiö, sillä esimerkiksi Virossa riimilliseen lauluun suhtauduttiin niin ikään vieraan kulttuurin ilmiönä.⁹⁵

Aito kansanlaulu yhdistyi vuosisadan vaihteessa entistä selvemmin hyviin tapoihin ja siveellisyyteen. Epäaitona ja huonona pidetty ’rahvaanmusiikki’ sai yhä voimakkaammin rapiomusiikin leiman. Se edusti vääränlaista kansanomaisuutta, joka oli idealistisen maailmankuvan vastaista. Kansallinen aitousfilosofia synnytti samalla periaatteen, joka nousi keskeiseksi väärän kansanomaisuuden vastaisessa taistelussa: käsitys huonon musiikin vieraasta alkuperästä.⁹⁶

88. Niemi 1893, 536-538.

89. Soini 1903, 58.

90. Soini 1904, 176, 183.

91. Soini 1903, 67-68.

92. Saarimaa 1923, 169.

93. Heikki Laitinen on kirjoittanut 1800-luvun kansanmusiikin sitoutumisesta eurooppalaisen kansanmusiikin estetiikkaan. Laitisen mukaan vasta kansallisuusaate ja kansanvalistus saivat kansanmusiikin jälkikuvan näyttämään nimenomaan suomalaiselta. Laitinen 2003, 322.

94. Osmo Jussila, Suomalaisuusliike Venäjän paineessa vuosina 1890–1917. Teoksessa Maritta Pohls & Päiviö Tommila (toim.) *Herää Suomi. suomalaisuusliikkeen historia*. Gummerus 1989, 123-124.

95. Ks. esim. Janika Oras, Favourite Children and Stepchildren. Elite and Vernacular Views of Estonian Folk Song Styles. *Res Musica* 9 (2017), 27-44. Taive Särg, Eesti regilauluviisid ja rahvamuusika 20. sajandi alguse haritlaste vaates. Teoksessa Mari Sarv (toim.) *Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused* 29. Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus 2012, 73-144.

96. Kurkela 1989, 213.

Ei kokoelmaa, ei arvostusta

Olemme tässä artikkelissa tarkastelleet riimillisen laulun asemaa pitkällä 1800-luvulla. Keskeisenä aineistona ovat olleet kansanrunojulkaisijoiden kirjoitukset 1800-luvun alkupuolelta sekä suppeat yleisesitykset ja muut asiategit 1800- ja 1900-lukujen vaihteesta. Aineisto osoittaa, että sivistyneistön käsitykset riimillisestä laulusta pysyivät hämmästyttävän muuttumattomina läpi vuosisadan, muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta. Käsityksiä hallitsivat riimillisten laulujen epäsopivan sisällön ohella niiden vierasperäisyyden, laulullisuuden sekä epärunollisuuden korostaminen. Sitä vastoin laulujen sävelmiä arvostettiin poikkeuksetta. Myös Vesa Kurkela on todennut, että kansanmusiikkikeskustelua on leimannut staattisuus.⁹⁷ Yksi tämän artikkelin tavoitteista onkin ollut tarkastella riimillisen laulun osalta sitä, mitkä elementit keskustelussa olivat staattisia, muuttumattomia, ja mitkä taas eivät.

Riimillisiä lauluja tallennettiin jo runonkeruun varhaisessa vaiheessa, vaikka pääpaino oli kalevalamittaisissa runoissa. Rahvaan suosima uudempi lauluperinne ei kuitenkaan kelvannut kansallisiin kokoelmiin. Laulujen väheksynnän perusteluina toistettiin riimillisen laulun vierasperäisyyttä tai kelvottomia sanoja. Kalevalamittaa hyödyntävien rahvaanrunojen kohdalla taas paikallisuus ja ajankohtaiset aiheet olivat este niiden arvostukselle. Tästä huolimatta niin Gottlund, Lönnrot, Topelius kuin Reinholm sekä myöhemmin Soini ymmärsivät riimillisen laulun merkityksen osana suomen kielen kehitystä ja muuttuvaa runokulttuuria. Osa heistä suunnitteli jopa erillistä julkaisua, mikä ei kuitenkaan toteutunut.

Myös rekilaulu, uudemman laulun yleisin muoto vuosisadan vaihteessa, oli monin tavoin ristiriitainen perinteenlaji. Musiikintutkijat Ilmari Krohnin johdolla olivat kiinnostuneet rekilaulusta sen musiikillisten ansioiden vuoksi. Kirjailijat olivat puolestaan löytäneet rekilaulun 1890-luvulla ja kirjoittaneet niin kutsuttuja kaunokirjallisia

rekilauluja. Yleinen asenneilmapiiri rekilauluja kohtaan oli kuitenkin tuomitseva. Niihin yhdistettiin paheellisuus, hetkellisyys ja tanssi. Rekilaulut haluttiin kitkeä kansan keskuudesta, tai ainakin puhdistaa niiden sanoituksia. Rekilaulukeskustelun voi nähdä liittyvän paitsi kansanvalistukseen, kansakuvan luomiseen ja oikeanlaisen kulttuuri-perinnön määrittelyyn, myös yleiseen yhteiskuntaluokkien väliseen kiuluun.

Suullisen perinteen keräämisellä, arvottamisella, tutkimisella ja julkaisemalla on ollut tärkeä rooli kansallisessa projektissa, jossa määriteltiin yhteiselle kansalle sopivaa perinnettä, ja josta uudempi laulu suljettiin ulos. Erityisesti perinteen julkaiseminen kokoelmina on antanut sille kansallisesti tunnustetun aseman, kuten *Kalevalan* ja *Kantelettaren* kohdalla on käynyt. Uudempien laulujen nähtiin sisältävän torjuttavia piirteitä, niiden ”kansanrunoudellisuus” kyseenalaistettiin ja laulut määriteltiin arvomiksi suhteessa vanhaan runouteen. Tämä johti siihen, että laaja-alaista kokoelmaa ei koskaan saatu aikaiseksi, vaikka halua ja yritystä ajoittain olikin. 1800-luvun puolivälissä sekä Elias Lönnrot että H. A. Reinholm suunnittelivat kokoelmaa uudempien lauluista. 1900-luvun alussa rekilaulujulkaisusta unelmoi Lauri Soini. Koska kattavaa julkaisua uudempien laulusta ei laadittu lauluperinteen kultakaudella, se vaikutti myöhemmin riimillisen laulun marginalisoitumiseen. Näin myös tämän lauluperinteen merkitys muiden kuin kansanmusiikintutkijoiden piirissä on lähes unohtunut.

FT Niina Hämäläinen on Kalevalaseuran toiminnanjohtaja. **Sähköposti:** niina.hamalainen@kalevalaseura.fi

FT Hanna Karhu työskentelee tutkijana Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran tutkimusosastolla ja Helsingin yliopistossa. **Sähköposti:** hanna.karhu@helsinki.fi

97. Kurkela 1989, 152.

Minna Harjula

Perhelisä yhteiskuntakokemuksen raamittajana

Sosiaaliturva uuden ja vanhan rajapinnalla 1940-luvun Suomessa

Vähävaraisille suurperheille vuodesta 1943 lähtien myönnetty perhelisä oli osa aikakauden perheitä tukevaa sosiaalipolitiikkaa. Toisin kuin suomalaisen hyvinvointivaltion kulmakiviksi edelleen mielletävät äitiysavustus äitiyspakkauksineen (1937), neuvolat (1944) tai lapsilisä (1948), vuonna 1974 lakkautettu perhelisä on jäänyt hyvinvointivaltion tutkimus- ja muistelutraditiossa kuitenkin vähälle huomiolle.¹

Perhelisää saaneiden perheiden määrä kolminkertaistui 1940-luvun aikana ja näissä perheissä elävien lasten kokonaismäärä ylsi vuosikymmenen taitteessa jo liki 400 000:een. Perheiden suuri koko teki avustuksesta ensimmäisen massamittaisen etuuden: vuonna 1944 perhelisä oli osa joka kuudennen lapsen arki-kokemusta, ja avustusperheiden vanhemmat mukaan lukien etuus kosketti vuosikymmenen lopulla arviolta joka kahdeksatta suomalaista. Vaikutuspiirinsä laajuudella perhelisä ohitti siten köyhäinavun ja äitiysavustuksen, mutta jäi vuosikymmenen lopulla yli miljoonalle lapselle myönnetyn lapsilisän varjoon.²

Perhelisä oli sekoitus vanhaa ja uutta. Se muistutti köyhäinapua sikäli, että se oli tavaramuotoinen avustus, jonka käyttöä valvottiin. Perhelisä ei kuitenkaan ollut köyhäinavun kaltainen takaisinperittävä laina eikä avunsaaja joutunut holhokin asemaan. Perhelisän – sekä vuoteen 1949 asti myös äitiysavustuksen – myöntämiseen sisältyi harkinnanvaraisuutta, mutta nämä avustukset eivät olleet köyhäinavun tavoin täysin tapauskohtaisesti päätettäviä. Ne edustivat uudenlaista, tiettyjen kriteerien nojalla yhdenmukaisesti myönnettävää tukimuotoa, jota 1950-luvulla alettiin nimittää sosiaaliavustukseksi. Kertaluontoiseen äitiysavustukseen verrattuna perhelisä oli ensimmäinen säännöllisesti maksettu etuus. Perhelisän edelläkävijäasema katosi kuitenkin jo loppuvuonna 1948, kun kaikille alle 16-vuotialle lapsille rahana myönnetty lapsilisä alkoi luoda uudenlaista tulkintaa yhteiskunnallisen avustamisen kriteereistä ja käytännöistä.³ Uudenlaisten etuuk-sien yleistyessä perhelisä alettiin 1960-luvulle tul-taessa mieltää vanhanaikaiseksi ja holhoavaksi jäänteeksi, joka ei kuulunut hyvinvointivaltioon.⁴

1. Esim. Näin sosiaaliturva on rakentanut Suomea, <http://blogi.kansanelakelaitos.fi/arkisto/4079> (25.9.2020); Antero Peräläinen, Yhteiskunnan tuki lapsiperheille. Teoksessa *Perheen puolesta. Väestöliitto 1941–1991*. Väestöliitto 1991, 80–127; Tapio Bergholm, Työmarkkinajärjestöt ja Suomen lapsilisäjärjestelmän synty. *Yhteiskuntapolitiikka* 68:1 (2003), 63–76; Olli Kangas, Lapsilisät. Tuotantopalkkio vai kustannusten tasaus? Teoksessa Tapani Paavonen & Olli Kangas (toim.) *Eduskunta hyvinvointivaltion rakentajana. Suomen eduskunta 100 vuotta* 8. Edita 2006, 290–312; Helene Laurent, *Asiantuntijuus, väestöpolitiikka, sota. Lastennewoloiden kehittyminen osaksi kunnallista perusterveydenhuoltoa 1904–1955*. Helsingin yliopisto 2017; Adapting and Adopting the Finnish Baby Box. CHPHMBLOG, <https://bmdoyleblog.wordpress.com/2018/10/09/adapting-and-adopting-the-finnish-baby-box/> (21.9.2020); Äitiyspakkaus tunne-esineenä. Hyvinvointivaltion sosiomateriaalinen kokemus 1930-luvulta 2000-luvulle, <https://www.tuni.fi/fi/tutkimus/aitiyspakkaus-tunne-esineena-hyvinvointivaltion-sosiomateriaaliaalinen-kokemus-1930> (24.9.2020).
2. SVT XXI Huoltotilasto A 3 1941–43, 10; SXT XXI A Huoltotilasto A 4 1944–1946, 10; SVT XXI A 5 1947–48, 10; SVT XXI A 7 1950, 10; Perhelisät v. 1943. *Sosiaalinen Aikakauskirja* (SA) 3–4/1944, 88–90; Niilo Salomaa, Perhelisät v. 1944. SA 1–2/1946, 27; Niilo Salomaa, Perhelisät v. 1948. SA 1–2/1951, 28–30; Niilo Salomaa, Lapsiavustusjärjestelmämme kehitys. *Huoltaja* 6/1960, 159–163; *Tilastollinen selvitys lastensuojelutoiminnan laajuudesta Suomen kunnissa vuoden 1948 lopussa*. Lastensuojelun keskusliitto 1951, 68; Kela. Lapsiperhe-etuudet, <https://www.kela.fi/kelan-tilastot-kuvina#Kuviot-sarja> (29.9.2020).
3. Armas Nieminen, *Mitä on sosiaalipolitiikka?* WSOY 1985 [1955]; Heikki Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalipolitiikka*. WSOY 1961, 192–202.
4. Waris 1961, 196–198; Heikki v. Herten, Hyvästijätö köyhänhoitoajattelulle. *Huoltaja* 5/1967, 152, 155; KM 1968: B 86. Sosiaalihuollon periaatekomitean mietintö I, 28, 33.

Perhelisän tarkastelu avaa näkökulman sodanaikaisen ja sodanjälkeisen sosiaaliturvan kokemusmaailmaan, joka sijoittui köyhäinhuollon ja uusien sosiaalivastustusten rajapinnalle. Koko kenttä oli murroksessa: köyhäinhuolto oli jäämässä syrjään hallitsevana käsitteenä ja uutta suuntaa haettiin monin kilpailevin termein, kunnes sosiaalihuolto ja sosiaaliturva alkoivat 1950–1960-luvuilla saada jalansijaa alaa jäsentävinä yleistermeinä.⁵ Kokemushistoriaan nojaava lähtökohtani on, että juuri tällaisella rajapinnalla, uuden ja vanhan leikkauskohdassa, kokemus ja sen muutos artikuloituvat selvästi esiin.⁶

Keskityn tarkastelussani lyhyeen ajanjaksoon 1940-luvulla, jolloin perhelisä edusti sosiaaliturvan uudistumista ja analysoin, millaista yhteiskuntakokemusta perhelisäetuus rakensi ja normitti. Tulkinta yksilöstä ja yhteiskunnasta sekä niiden suhteesta on näkemykseni mukaan kulloisenkin sosiaaliturvajärjestelmän ydintä ja juuri tuo suhde oli uudelleenmäärittelyn kohteena 1940-luvun murroksessa. Perhelisän, samoin kuin muiden uusien sosiaalietuuksien ja -palveluiden luomat oikeudet ja velvollisuudet, niihin liittyvät arkiset käytännöt sekä etuuksille annetut merkitykset rakensivat osaltaan kokemusta yhteiskuntasuhteesta.⁷

Perhelisän erityispiirteenä oli, että avustuksen saajille toimitettiin ilmaisjakeluna Väestöliiton julkaisema *Meidän Perhe* -aikakauslehti (1944–1968). Lehti välitti lukijoilleen ihannekuvaa siitä, kuinka etuuden saaminen kuului kokea.⁸

Myös muu perhelisää koskeva aikalaiskeskustelu – jonka pääfoorumina toimivat sosiaali- ja kunnallisalan lehdet *Huoltaja*, *Sosiaalinen Aikakauskirja* sekä *Maalaiskunta*⁹ – sekä niukka muistitietoaaineisto¹⁰ ovat asiantuntijapainotteisia. Etuuden saajien kokemukset välittyvät niissä asiantuntijoiden suodattamina. Analysoin aineistoa kontekstoivan lähiluvun avulla ja tarkennan fokuksen siihen, millaista yhteiskuntakokemusta viranomaiset pyrkivät perhelisän avulla rakentamaan avustetuille. Ihannekokemukseen rajautumisen kääntöpuoli on, että perhelisään kietoutuvat kielteiset kokemukset jäävät tarkastelussa taka-alalle.

Perhelisän raamittaman yhteiskuntakokemuksen tarkastelu avaa hyvinvointivaltion rakentumisen problematiikkaa valottamalla, kuinka hyvinvointivaltiollisia lupauksia luotiin ajankohtana, jolloin koko sosiaaliturvajärjestelmän suunta oli vielä avoin.¹¹ Kokemushistoria tuo hyvinvointivaltion tarkasteluun ajallisen monikerroksisuuden näkökulman. Koska menneisyyden kokemukset ovat läsnä nykyhetken kokemisen merkityksenannossa, hyvinvointivaltiossa saattaa olla rinnakkain eri aikojen kokemuksia kantavia rakenteita ja ajattelutapoja. Esimerkiksi sosiaalialan järjestöihin ja alan ammattien eri sukupolviin kohdistunut tutkimus on osoittanut, että sosiaaliturvan rakentumisvaiheessa esiintyi samanaikaisesti erilaisia yhteiskunta- ja ihmiskäsityksiä.¹² Voidaankin ajatella, että 1940-luvun sosiaalietuudet uudenaikaisine myöntökriteerei-

5. Tulkinta perustuu Kansalliskirjaston Digitaalisten aineistojen mahdollistamaan *Huoltaja*-lehden käsitteistön analyysiin, jossa sivukohtaisia sanaosumia on verrattu lehden sivumäärään 1919–1976. <https://digi.kansalliskirjasto.fi/search?formats=JOURNAL> (25.9.2020).
6. Reinhart Koselleck, *Futures past. On the semantics of historical time*. MIT Press 1985, 267–288; Pauli Kettunen & Klaus Petersen, Introduction. Rethinking welfare state models. Teoksessa Pauli Kettunen & Klaus Petersen (toim.) *Beyond welfare state models. Transnational historical perspectives on social policy*. Edward Elgar 2011, 3–7; Reinhart Koselleck, *Sediments of time. On possible histories*. Stanford University Press 2018; Ville Kivimäki, Reittejä kokemushistoriaan. Teoksessa Johanna Annola, Ville Kivimäki & Antti Malinen (toim.) *Eletty historia. Kokemus näkökulmana menneisyyteen*. Vastapaino 2019, 9–38.
7. Tutkimusasetelma on kehitetty yhteistyössä FT Heikki Kokon kanssa, mistä kiitokset.
8. Lehti lähetettiin aluksi kaikkiin perheisiin, jotka saivat etuutta, ja 1940-luvun lopulla vähintään viisilapsisiin perhelisäperheisiin. Muille perhelisäperheille kunta saattoi tilata lehden. *Meidän Perhe* (MP) 2/1944, 14; MP 2/1948, 8; MP 1/1949, 3; Armas Nieminen, Viisi vuotta toimintaa terveen väestönkehityksen sekä kodin, perheen ja lasten yhteiskunnan hyväksi. Väestöliitto 1941–1946. Teoksessa *Väestöpolitiikkamme taustaa ja tehtäviä. Väestöliiton vuosikirja I*. WSOY 1946, 94; Riitta Auvinen, Äitiysuojelusta perhekasvatukseen. Teoksessa *Perheen puolesta. Väestöliitto 1941–1991*. Väestöliitto 1991, 212.
9. Kansalliskirjasto. Digitaaliset aineistot. <https://digi.kansalliskirjasto.fi/search?query=perhelis%C3%A4laki&startDate=1936-01-01&endDate=1950-12-31&orderBy=DATE&formats=JOURNAL> (3.12.2020).
10. Hyödynnän kokoelmaa Tampereen eläkkeellä olevien sosiaalityöntekijöiden haastattelut (1987–1989), Kokemuksen historian huippuyksikkö, Tampereen yliopisto.
11. Vrt. Anna Metteri, *Hyvinvointivaltion lupaukset, kohtuuttomat tapaukset ja sosiaalityö*. Tampereen yliopisto 2012.
12. Sophy Bergenheim, *Yhteiskunnan, kansakunnan ja kansan asialla. Järjestöt, yhteiskuntapolitiikka ja asiantuntijuus Suomessa 1930–60-luvuilla*. Helsingin yliopisto 2020; Johanna Annola, Eletty laitoshoito. Köyhäntalon ja kunnalliskodin

neen ja -käytäntöineen muodostivat erilaisia kokemuserostumia, joiden pohjalta nykyinen hyvinvointivaltio on rakentunut.¹³ Kun aiempien kokemusten ohella myös tulevaisuuden odotukset vaikuttavat kokemuksen merkityksentoon, esiin nousee kysymys avustusjärjestelmien aika-horisonteista ja siitä, rakentuiko avunsaannin oikeutus menneisyyden, nykyhetken vaiko tulevaisuuden perusteella.

Osoitan artikkelissa, että perhelisä raamitti yhteiskuntakokemusta, joka poikkesi sekä aieman köyhäinhoidon että myöhempien sosiaalivastustusten yksilö-yhteiskuntasuhteesta. Yksilöiden sijaan perhelisä nosti (suur)perheet yhteiskuntasuhteen keskiöön ja rakensi kokemusta perheitä ja yhteiskuntaa yhdistävästä, menneisyydestä tulevaisuuteen ulottuvasta, vastavairoisuutta korostavasta moraalista sidoksesta.

Kelvolliset suurperheet erityisasemaan

Perhelisää myönnettiin vuodesta 1943 alkaen vähävaraisille suurperheille, joissa oli vähintään viisi alle 16-vuotiasta lasta. Vähitellen etuuden piiriin pääsivät myös kolmelapsiset leskiperheet (1945), nelilapsiset kahden huoltajan perheet (1946) sekä kaksilapsiset lesken tai työkyvyttömän huoltajan perheet (1946).¹⁴ Vaikka avustamisen rajaa alennettiin, etuuden määräytymistapa – mitä enemmän lapsia, sitä suurempi summa – välitti väestöpoliittista viestiä suuren lapsiluvun toivottavuudesta.¹⁵ Sotavuosien väestötappioiden myötä koko kansan olemassaolo koettiin uhatuksi, joten perhelisä rakensi ajatusta suurperheiden tärkeydestä yhteiskunnassa. Perhelisän saajille jaettu *Meidän Perhe* -lehti korosti vuonna 1945, kuinka ”lapsirunsautta on jälleen

alettu pitää kansalaisikunnan merkkinä, eikä suuren perheen isän eikä äidin enää tarvitse puhua ujustellen lapsirunsaudesta, kuten ennen sotaa oli asianlaita”.¹⁶

Samalla, kun perhelisä määritteli suurperheiden niukan toimeentulon valtiollista tukea edellyttäväksi ongelmaksi, se nosti suurperheet yhteiskunnalliseen erityisasemaan ja asetti muut perhemuodot – pienemmät perheet, lapsettomat parit ja yksineläjät – vähemmän toivotuiksi. Suurperhepainotus toi syrjäseutujen väestön yhteiskunnallisen huomion ja huolenpidon kohteeksi. Veroäyrirajat karsivat palkansaajaperheitä ja enimmillään vain 15 prosenttia perhelisää saaneista asui 1940-luvulla kaupungeissa, kun taas pienviljelijöiden ja metsätyöläisten perheet olivat yliedustettuina. Lapissa oli vuonna 1944 asukaslukuun suhteutettuna yhdeksän kertaa enemmän perhelisällä avustettuja kuin Uudellamaalla (kartta 1).¹⁷

Perhelisä poikkesi modernista sosiaalivastuksesta sikäli, ettei etuutta myönnetty kaikille lapsiluvun ja vähävaraisuuden kriteerit täyttävälle, vaan laki jaotteli suurperheet kelvollisiin ja kelvottomiin. Sekä väestön määrän että laadun kohottamiseksi perhelisä suunnattiin vain perheille, ”joista kasvaa henkisesti ja ruumiillisesti terveitä yhteiskunnan jäseniä”.¹⁸ Sen sijaan niiden perheiden, joiden ”ruumiillinen tai henkinen kunto ei vastaa kohtuullisia vaatimuksia”, ohjeistettiin kuuluvan köyhäinhoidon piiriin.²⁰ Näille perheille – kuten myös enemmistölle muista vähävaraisista – köyhäinhoito oli useimmiten ainoa tarjolla oleva avustusmuoto.²¹ Perhelisän toivottiin ”pelastavan” etuuden vaatimukset täyttävät perheet joutumasta köyhäinavun varaan, mi-

johtajien kokemukset työstään 1890–1960. Teoksessa Johanna Moilanen, Johanna Annola & Mirja Satka (toim.) *Sosiaalivastuksen käänteet*. SoPhi 2020, 21–46; Minna Harjula, Eletty sosiaalityö kahden sukupolven murroskokemuksena 1940–2000. Teoksessa Johanna Moilanen, Johanna Annola & Mirja Satka (toim.) *Sosiaalityön käänteet*. SoPhi 2020, 47–75.

13. Koselleck 1985, 267–288; Kettunen & Petersen 2011, 3–7.

14. Perhelisälaki 30.4.1943 no 373; Reino Lento, Perhelisälaki. Teoksessa *Väestöpolitiikkamme taustaa ja tehtäviä. Väestöliiton vuosikirja I*. WSOY 1946, 159–165.

15. Salomaa 1960, 162. Väestöpolitiikasta Bergenheim 2020, 46–111.

16. *MP* 1/1945, 10.

17. Armas Nieminen, Kuopion läänin perhelisäperheistä ja niiden asunto- ym. oloista. Vertaileva tilastollinen selvitys. Teoksessa *Väestöpolitiikkamme uusia muotoja etsimässä. Väestöliiton vuosikirja II*. WSOY 1948, 148–180; Niilo Salomaa, Perhelisät v.1944. *SA* 1–2/1946, 27; Niilo Salomaa, Perhelisät v. 1949. *SA* 1–2/1952, 39; Peräläinen 1991, 84.

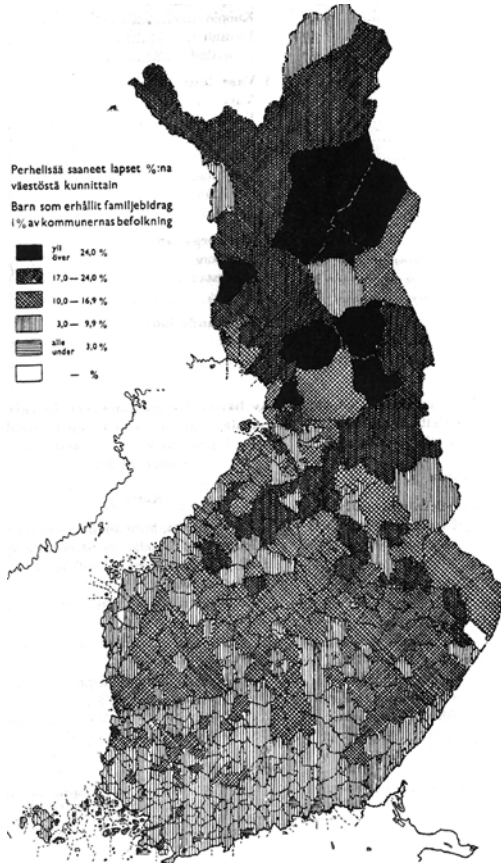
18. Tilastollinen selvitys 1951, 17.

19. Sosiaaliministeriön kiertokirje kunnallisille huolto- ja lastensuojelulautakunnille perhelisästä 31 p:ltä jouluk. 1943 (SMK 1943). Teoksessa Aune Mäkinen-Ollinen (toim.) *Huoltolautakunnan lakikirja*. Valtioneuvosto 1944, 508.

20. V. J. Sukselainen, Kunnalliset elimet väestöpolitiikan hoitajina. *Maalaiskunta* (MLK) 8/1943, 114.

21. Peräläinen 1991, 80–86, 102–103; Minna Harjula, *Hoitoonpääsyn hierarkiat. Terveyskansalaisuus ja terveyspalvelut Suomessa 1900-luvulla*. Tampere University Press 2015, 177–187.

Kartta 1. Perhelisää saaneet lapset kunnittain 1948, % väestöstä.¹⁸

kä osoittaa aikalaisten tulkinnan köyhäinhoidon nöyryyttävyydestä ja vähempiarvoisuudesta.²²

Päätöksen siitä, oliko perhelisän myöntäminen yhteiskunnan kannalta ”tarkoituksenmukaista”, tekivät paikalliset huoltolautakunnat.²³ Sosiaaliministeriön ohjeen mukaan vanhempien tai lasten periytyvä sairaus – esimerkiksi kaatumatauti tai mielisairaus – tai kotona hoidettavan perheenjäsenen tarttuva sairaus – kuten keuhkotauti tai sukupuolitauti – teki avustamisen epä-tarkoituksenmukaiseksi. Sen sijaan esimerkiksi

sydän- tai sokeritauti, reuma, raajarikkoisuus, sokeus tai kuurous eivät ohjeen mukaan estäneet etuuden myöntämistä.²⁴

Tarkoituksenmukaisuusharkinta jätti paikallisille huoltolautakunnille paljon valtaa: jos esimerkiksi tarttuvaa tautia sairastava siirrettiin perheestä muualle hoitoon, avustusta voitiin myöntää.²⁵ Toisaalta avustus voitiin myös evätä siitä nimenomaisesta syystä, että perheen jäsen oli muulla tavalla huollettavana terveydellisistä syistä. Paikallinen lautakunta saattoi myös joutaa lakisääteisistä tulo rajoista esimerkiksi sairauden takia tai evätä koko etuuden ”ellei sen myöntämiseen ole syytä hakijan toimeentulomahdollisuuksien kannalta”.²⁶ Harkinnanvaraiset päätökset alistettiin aluksi sosiaaliministeriön hyväksyttäväksi, mutta vuodesta 1945 alkaen paikalliset tulkintaerot olivat mahdollisia.²⁷

Perhelisän tavoin myös muihin 1930-luvun lopun ja 1940-luvun alun murrosvaiheen sosiaalietuuksiin sisältyi erityisehtoja ja harkintaa: esimerkiksi äitiysavustuksen vähävaraisuusraja voitiin joutaa tai avustus voitiin evätä, mikäli äidin ei katsottu olevan avustuksen tarpeessa. Kun äitiysavustuksen saaminen sidottiin vähävaraisuuden sijaan neuvolakäyntiin vuonna 1949, ne äidit jotka olivat synnyttäessään köyhäintalossa, vankilassa, työlaitoksessa tai alkoholistihoitossa, jäivät yhä vaille etuutta. Toisin kuin universalismin ideologiaa edustanut lapsilisä, aiemmat köyhäinhoidon rinnalle luodut sosiaalietuuksien muodot rajasivat yhteiskuntaan kuulumista määrittämällä konkreettisesti kunnollisuuden ja kelvollisuuden ehtoja.²⁸

Oikeuksien ja velvollisuuksien vastavuoroisuus

Perhelisän saajien *Meidän Perhe* -lehden ensimmäisen pääkirjoituksen teema oli perheellisten ”uusi ja entisestä suuresti muuttunut asema yhteiskunnassa.”²⁹ Vaikka avustuksen antamista

22. Perhelisäjärjestelmällä. *Aamulehti* 10.1.1943, 5.

23. T.G. Holmen, Perhelisälaki. *SA* 11-12/1944, 336.

24. SMK 1943, 508–508; Kysymyksiä ja vastauksia. *MLK* 15/1943, 226.

25. SMK 1943, 508–509.

26. Perhelisälaki 1943 no 375 § 3.

27. T.G. Holmen, Perhelisälaki. *SA* 11-12/1944, 336–337.

28. Lapsilisän ainoa erityisehto oli, ettei sitä maksettu, jos lasta hoidettiin laitoksessa valtion tai kunnan kustannuksella.

Harjula 2015, 183–199, 355–368.

29. *MP* 1/1944, 3.

työkykyiselle, terveelle ihmiselle pidettiin aika-kauden keskustelussa yleisesti ottaen ”vastenmielisenä”, suurperheiden tukeminen miellettiin kansalaisvelvollisuuden täyttämisen perusteella myönnettyksi tunnustukseksi ja palkkioksi.³⁰ Suurperheiden katsottiin olevan oikeutettuja saamaan hyvitystä, koska he – toisin kuin omaksi nautinnokseen elävät perheettömät ja pieniperheiset – kasvattivat tulevaa polvea.³¹

Aikalaiskeskustelu korosti perhelisää oikeutena, mikä merkitsi irtiotta huoltoavustukseksi luonnehditun köyhäinavun ideologiasta:

Perhelisää on [...] pidettävä erikoisena suurlle perheelle valtion puolesta suoritettavana taloudellisena etuna, johon määrätty lapsiluku oikeuttaa. Se ei siis ole mitään huoltoavustusta vaan korvaus, jonka kansalainen [...] voi hyvällä omallatunnolla vastaanottaa hänelle lain mukaan tulevana palkkiona.³²

Eräässä ensiarvoisen tärkeässä kysymyksessä ovat suuriperheiset täyttäneet velvollisuutensa yhteiskuntaa kohtaan paremmin kuin muut kansalaiset, ja sen mukaisesti he vihdoinkin saavat oikeuksia, joita muilla ei ole. Perhelisähän on yhteiskunnan tunnustuksen osoitus, eikä suinkaan mikään huoltoavustus [...].³³

Perhelisän tehtäväksi määriteltiin lasten aiheuttaminen lisäkustannusten korvaaminen.³⁴ Etuus nähtiin ensi askeleena pyrkimyksessä taata suurperheille ”täydet elämisen mahdollisuudet” siten, ettei lapsen syntymä merkinnyt köyhtymistä vaan pikemminkin paranevia taloudellisia oloja.³⁵

Yhteiskunnan satsauksen vastapainona perhelisä asetti avustettaville perheille vaatimuksen omasta aktiivisuudesta:

Kun kerran yhteiskunta on valmis myös teoissa antamaan tukensa lastenkasvattajille, ovat perheelliset itse puolestaan valmiina tekemään parhaansa olojensa kohentamiseksi.³⁶

Ennen kaikkea on muistettava, että kotien on *itsensä* tehtävä kaikki voitavansa. Yksistään ulkopuolisen avun turvin ei koskaan saavuteta täyttä tulosta.³⁷

Vastavuoroisuutta korostaessaan *Meidän Perhe* varoitti etuuteen oikeutettuja perheitä ripustautumasta siihen ajatukseen, että ”yhteiskunta järjestää kaiken” ja painotti, kuinka ”ahkerat ja yritteliäät sekä omatoimisuuteen turvautuvat ihmiset kohoavat aina naapureittensa yläpuolelle”.³⁸

Viranomaisten kelpoisuusseulan läpäisseet perheet – joista käytettiin käsitettä *perhelisäperhe*³⁹ – nähtiin jo lähtökohtaisesti kelvollisina ja kunnollisina. Etuuden avulla nämä perheet pyrittiin nostamaan mallikodeiksi, eräänlaisiksi pienoisyhteiskunniksi, jotka samalla muovasivat uudenlaiset normit suomalaiselle perhe-elämälle.⁴⁰ Perhelisällä oli siten rahallista merkitystään suurempi painoarvo, jota rakensivat avustukseen liitetyt yhteiskunnalliset merkitykset. Perhelisän myötä ”yhteiskunta tunnustaa, että uuden sukupolven kasvattaminen on työtä yhteiskunnan tulevaisuuden hyväksi”⁴¹ ja ”valtio myöntää nämä kodit perustaksi, joiden avulla turvaton ja onnellisemman isänmaan rakentaminen käy mahdolliseksi”.⁴²

Perhelisä rakensi uudenlaista avustamisen logiikkaa. Se erosi köyhäinavusta, jota myönnettiin akuutin avuntarpeen perusteella vain silloin, kun perheen sisäinen elatusvelvollisuus ei täyttynyt. Köyhäinavun aikahorisontti oli hetkellinen, pääasiassa välittömän puutteen lievittämiseen tähtäävä.⁴³ Sen sijaan perhelisän oikeutus nojasi

30. Erkki J. Kinnunen, Huollon johtaminen nykyistä enemmän oma-apuisuuteen. *MLK* 2/1941, 50.

31. Väestöliitto r.y., Edelläolevan johdosta. *Huoltaja* 5/1943, 134; Bergenheim 2020, 56–68.

32. *MP* 2/1944, 3.

33. Perhelisälain avulla. *Uusi Suomi* 7.8.1943.

34. Perhelisälaki 1943 no 375, § 1.

35. *MP* 4/1944, 7. Myös: Heikki v. Hertenzen, Mihin perhelisälain toimeenpanolla pyritään? Teoksessa *Väestöpolitiikkamme taustaa ja tehtäviä*. Väestöliiton vuosikirja I. WSOY 1946, 166–174.

36. *MP* 1/1944, 3.

37. *MP* 1/1947, 3. Kursiivi alkuperäinen.

38. *MP* 4/1947, 3.

39. Esim. *MP* 1/1944, 8, 10; *MP* 3/1944, 4, 6, 9.

40. Esim. *MP* 1/1947, 3–4; *MP* 3/1945, 3.

41. V. J. Sukselainen, Kunnalliset elimet väestöpolitiikan hoitajina. *MLK* 8/1943, 115–116.

42. Sirkka Ruotsalainen, Perhelisäperheiden parissa. *Maatalousnainen* 9/1944, 225.

43. Köyhäinhoitolaki 1.6.1922 no 145, § 1–3; § 35–38.

vastavuoroisuuden ideaan, jota voidaan eritellä tarkemmin erottelemalla menneeseen ja tulevaan nojaava vastavuoroisuus erilaisina avustamisen periaatteina.⁴⁴ Koska perhelisä oli lisääntymisvelvollisuuden täyttämisen ja perheenjäsenten kelpoisuudella ansaittu oikeus yhteiskunnan tukeen, se rakentui osin menneeseen nojaavan vastavuoroisuuden periaatteelle. Sen ohella perhelisä kytkettiin myös tulevaan vastavuoroisuuteen, sillä etuuden yhteydessä korostettiin kunnollisten perheiden lapsiktraista yhteiskunnalle koituvaa hyötyä. Huoltosihteeri Keski-Suomesta tiivistä ajatuksen *Meidän Perhe* -lehdessä seuraavasti:

Työskentely perhelisäperheiden hyväksi on tulevaisuuden työtä. Näiden perheiden oma työ ja innostus takaa sen, että heidän hyväkseen uhratut markat kasvavat sellaisen koron, josta yhteiskunta kerran voi olla hyvin kiitollinen.⁴⁵

Perhelisän välittämän näkökulman erityisyys käy ilmi, kun vertailukohtaksi otetaan jokaisesta alle 16-vuotiaasta lapsesta tasasuuruusena myönnetty, äidille maksettava lapsilisä, joka miellettiin ”lapselle kuuluvaksi eduksi”.⁴⁶ Erona oli se, että perhelisän kohde oli ylisukupolvinen perhe, kun taas lapsilisän avunsaaja oli ajasta ja kontekstista irrallinen historian yksilö. Lapsilisä ei rajannut menneeseen nojaavan vastavuoroisuuden perusteella kelpoisia ja kelpottomia lapsia tai äitejä eikä myöskään asettanut avustettaville tulevaan vastavuoroisuuteen nojaavia kelpoisuuden osoittamisen odotuksia. Siinä, missä lasten elatuksen ja kasvatuksen tukeminen lapsilisällä nähtiin koko yhteiskuntaa tulevaisuudessa hyödyttävänä sosiaalisena investointina, perhelisä rakensi avustettujen perheiden ja yhteiskunnan välille erityistä moraalista, menneestä tulevaisuuteen ulottuvaa sidosta.

Tavaramuotoisuus ja köyhäinavun varjo

Perhelisän myöntämisen edellytyksenä oli, että perhe avasi kotinsa ja asetti sen viranomaisten arvioitavaksi. Samanlainen käytäntö oli myös köyhäinavussa. Pulan ja säännöstelyn leimassa yhteiskunnassa perhelisä myönnettiin – köyhäinavun ja äitiysavustuksen mallin mukaisesti⁴⁷ – pääasiassa tavaranä. Kaikille yhtäläisenä annettua äitiyspakkauksesta poiketen perhelisä-etuuden kirjo ulottui varsin laajalle: porsaista ja siemenistä rakennusmateriaaleihin, astiastoihin, elintarvikkeisiin sekä huonekaluihin ja lasten vaatteisiin (taulukko 1). Suositeltavimpina pidettiin avustusmuotoja, jotka edistivät perheiden omatoimisuutta ja elintarvikeomavaraisuutta sekä helpottivat äitien työtaakkaa ja paransivat elinoloja pysyvästi.⁴⁸

Sosiaaliministeriön vuonna 1943 antaman ohjeistuksen mukaan ”hakijan omalle esitykselle ei ole annettava ratkaisevaa merkitystä” avustuksen laatua päätettäessä.⁴⁹ Lähtökohta oli, että perhelisäperheet olivat puuttuvan sivistyksen takia kykenemättömiä arvioimaan omia tarpeitaan:

Tosiasia on, että valtava enemmistö niistä perheistä, jotka pääsevät perhelisästä osallisiksi, ovat verrattain vaatimattomalla käytännöllisen sivistyksen tasolla, s.o. puhtauden ja järjestyksen harrastukseen nähden, ja nämähän toki ovat käytännöllisen sivistyksen perustuntemerkkejä [...] näiden kotien taso ei kohoa [...] ellei avustukseen liity valvovaa neuvontaa.⁵⁰

Vastuu valvovasta neuvonnasta jaettiin kuudelle eri taholle: ensinnäkin perhelisähakemukseen liitettiin lääkärintodistus tai terveysisaren, diakonissan tai kättilön selvitys perheen terveydestä.⁵¹ Toiseksi tarvittiin palkatun sosiaalityöntekijän – sosiaalitarikkaajan tai huoltosihteerin – tai luottamusmiehenä toimivan piirivalvojan selvitys.

44. Tijs Laenen, Federica Rossetti & Wim van Oorschot, *Why deservingness theory needs qualitative research*. Centre for Sociological Research, KU Leuven 2019.

45. *MP* 3/1944, 10.

46. J.P., Lapsilisän maksamisesta eräissä tapauksissa. *Huoltaja* 21/1948, 335; Lapsilisälaki 22.7.1948 no 541.

47. Äitiysavustuksessa luontoisavustus oli ensisijainen, mutta etuus voitiin myös antaa rahana. Mäkinen-Ollinen 1944, 480.

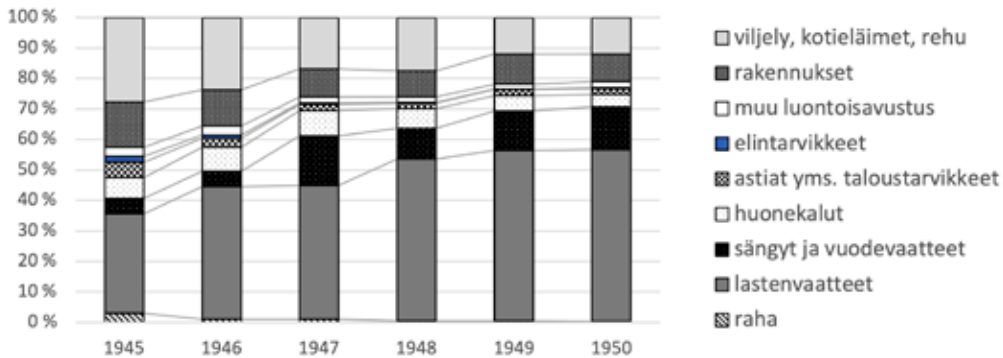
48. SMK 1943, 511–513; Viljelyshuolto perhelisäperheissä. *Huoltaja* 3/1946, 47–50; V. J. Sukselainen, Kunnalliset elimet väestöpölytiikan hoitajina. *MLK* 8/1943, 114–115.

49. SMK 1943, 511.

50. Eemil Tolonen, Havaintoja perhelisää koskevalta katsastusmatkalta syyskuun 25–26 p:nä Suonenjoen, Rautalammin ja Siilinjärven kuntiin. *Huoltaja* 2/1944, 499.

51. Asetus perhelisän toimeenpanosta 14.5.1943 no 427, § 2; SMK 1943, 509.

Taulukko 1.

Perhelisän avustusmuodot 1945–1950, prosentteina vuosittain myönnetystä avustussummasta⁵⁵

Hakemuslomakkeen saatuaan huoltolautakunnan tuli päättää, ”missä muodossa ja millaisissa erissä perhelisä on suoritettava” sekä ”jatkuvasti tarkkailla, ovatko perhelisän saajat edelleen siihen oikeutettuja ja käyttävätkö he perhelisän sillä tavalla, kuin on määrätty”.⁵² Kunnallisten kodinhoitajien työ vähävaraisten lapsiperheiden arjen tukijoina nivoutui osaltaan perhelisän toimeenpanoon. Lisäksi maa- ja kotitalousjärjestöt saivat valtionapua perhelisäperheiden neuvontaan sekä kurssitoimintaan.⁵³ Kuudentena toimijana oli Väestöliitto, ”puolivaltiollinen” järjestö, joka yhteistyössä sosiaaliministeriön kanssa hoiti perhelisän tavarahankinnat tehtailta ja toimitukset kuntiin sekä julkaisi valistavaa ja viihdyttävää sisältöä värikkäissä kansissa tarjonnutta *Meidän Perhe* -lehteä. Järjestöt toimivat siten välittävinä tahoina perheiden ja viranomaisten välillä.⁵⁴

Kun perhelisän – samoin kuin äitiysavustuksen – myöntäminen asetettiin köyhäinhoidosta ja lastensuojelusta vastanneiden huoltolautakuntien uudeksi tehtäväksi, niistä rakentui sosiaaliturvan murrosvaiheen uusien ja vanhojen odotusten kohtaamispaikkoja. Paikallisviranomaisia ohjeistettiin, etteivät ne saaneet tulkita uusia

etuuksia köyhäinavuksi, pienentää myönnettävää köyhäinapua etuuksien takia tai käyttää niitä köyhäinavun takaisinperimiseen.⁵⁶ Kun vielä 1930-luvun lopulla ”julkinen salaisuus” oli, että kunnat pyrkivät estämään köyhien perheiden kuntaan muuttamista,⁵⁷ uusien etuuksien myötä kuntapäätäjät motivoitiin uudelleenlaiseen suhtautumiseen avustettaviin:

Perhelisien jakaminen on isänmaallinen ja kunniakas tehtävä — sehän on jotakin muuta kuin köyhäinhoitoa, jossa on vielä ”vaivashoidon” pohjasävy. [...] Monilapsisen perheen kasvattajat [...] suorittavat isänmaallista tehtävää, jota on kunnioituksella katseltava. He eivät siis suinkaan lastensa takia ole mitään surkuteltavia ja ”vaivaisia”, olkoonpa, että he ovat joutuneet perheensä takia vähävaraisten, ehkäpä varattomien kirjoihin. Heitä ei suinkaan saa katsoa yhteiskunnan vitsauksina ja jonakin välttämättömänä pahana, joista olisi päästävä; tällöinen katsantotapa ei suinkaan ole tuntematon vielä nytkään kunnan *hetkellistä* etua katsovien huoltomiesten piireissä.⁵⁸

52. Perhelisälaki 30.4.1943 no 375, § 6, § 10.

53. Niilo Salomaa, Viljelys- ja kotitalousneuvonta perhelisään liittyvänä tukitoimintana. *Huoltaja* 8/1953, 215–216, 226; Veikko Ryyttäri, Kunnallinen kodinhoitaja sosiaalihuollon työntekijänä. *Huoltaja* 15–16/1962, 492–494. Laki kunnallisista kodinhoitajista 2.6.1950 no 272 asetti kodinhoitajien palkkaamisen kunnalle vapaaehtoiseksi.

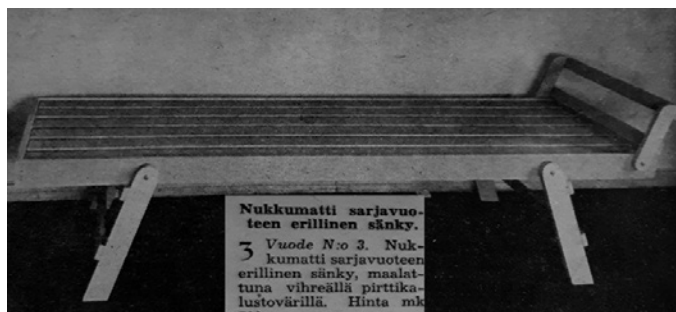
54. Nieminen 1946, 86–115; Bergenheim 2020, 25–28, 40–41, 72, 286.

55. V. 1943–44 ei ole saatavissa tietoa. Salomaa, Niilo, Perhelisät vv. 1945 ja 1946. SA 5–6/1948, 174; Salomaa, Niilo, Perhelisät v. 1947. SA 7–8/1949, 266; Salomaa, Niilo, Perhelisät v. 1948. SA 1–2/1951, 29; Salomaa, Niilo, Perhelisät v. 1949. SA 1–2/1952, 40; Perhelisät v. 1950. SA 7–8/1952, 305.

56. Isoissa kaupungeissa toimeenpano kuului erilliselle lastensuojelulautakunnalle. Bruno Sarlin, Perhelisälain toimeenpano huolto- vaiko lastensuojelulautakunnan asiaksi? *Huoltaja* 8/1943, 201–205; SMK 1943, 505.

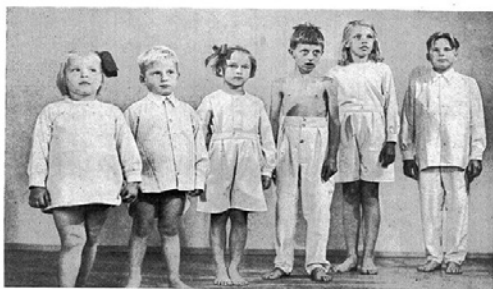
57. O. Holma, Köyhäinhoidollinen kotipaikkaoikeus. *MLK* 16/1936, 254.

58. E. T:nen, Huoltolautakunnat ja lapsiperheiden 50 miljoonaa markkaa. *Huoltaja* 7/1943, 174. Kursiivi alkuperäinen.

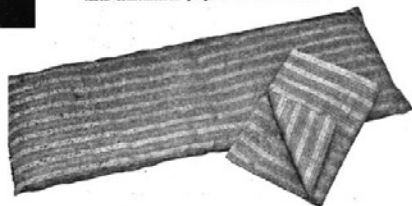

Lokeropäjä n:o 6, paperikangasta, 70 × 100 × 10 sm. Kuvassa olevan aaltomaisen neuleen kohdalla kulkee patjassa yhtenäinen paksu kangaskaitale, joka erottaa patjan lokeroihin, niin ettei täyte pääse liukumaan ja kasaantumaan. Paperiveistelyt. Hinta mk 375:—.

Lokeropäjä kuori n:o 7, 70 × 190 × 10 sm. Suositellaan erityisesti. Lapsirikkaat perheet voivat varsin helposti säästävällä täyteineillä, esim. kauranperhkuilla saada tästä erinomaisen patjan. Hinta mk 362:—.

Lasten fleussitit ohuistaatteet. Tarkastelemalla ylläolevaa kuvaa näette hyvän häntäpöytä-työn ja poikien paitojen ja hameiden mallit. Kuten huomaa, on ohuistaatteet perinteisesti mahdollisimman käytännöllisiä.

Patjapussi n:o 4. Tampellan paperipatjakaankaasta n:o 2, hinta mk 190:—. Patjapussihin voivat perheet itse varsin hyvin maalla kätevästi valmistaa oikittaitteen.

Oikeaa ”huoltohenkeä” ja tulevaisuuteen suuntaavaa aikahorisonttia opettavan ”kunnallismieskasvatuksen” ohella sosiaaliministeriö antoi perhelisistä sängen yksityiskohtaisia neuvoja: esimerkiksi sydäntautisen äidin perheessä etuus suositeltiin käytettäväksi kodinhoitajan palkkaamiseen, kun taas yhdessä huoneessa asuvalle perheelle tuli astiaston sijaan suositella pesu-soikkoa, vesiämpäriä tai pataa.⁵⁹

Kotikäyntejä tehneiden sosiaalityöntekijöiden muistelmissa päätöstä avustuksen laadusta ei kuvattu ylhäältäpäin lausuttuna viranomaismääräyksenä, vaan prosessina, johon myös perhe itse osallistui:

[...] me käytiin joka ikinen koti kattomassa ja suunniteltiin kotona koko perheen kanssa, mitäs tällä ostetaan, mitä huonekaluja tai mitä tehdään ja monta kotia sillä tavalla [...] Eri vuosina ostettiin aina lisää [...] pääsin aika mukavaan yhteyteen vanhempien kanssa.⁶⁰

■ Kuva 1. Perhelisätuotteita *Meidän Perhe* -lehdessä. Tuotevalikoima toi köyhien perheiden ulottuville mahdollisuuden kodin kohentamiseen. Samalla etuus loi normeja ja odotuksia siitä, miltä mallikodin tuli näyttää.

Erityisen hyvin muistan sodan jälkeiset kotikäynnit, ne olivat sosiaalitarikkaajan kannalta mieluisia. [...] sosiaalitarikkaajan tuli käydä kodissa katsomassa miten perhelisä käytettiin. Varsin moni koti kalustettiin ja pantiin kuntoon näillä perhelisillä. Yhdessä tarikkaajan kanssa suunniteltiin mitä milläkin rahaerällä hankitaan. Ne olivat hauskoja ja myönteisiä kotikäyntejä, koska sosiaalitoimisto ei joutunut päättämään avustuksen suuruudesta, mutta kuitenkin nähtiin kotien kohentuvat tämän valtiontuen turvin.⁶¹

59. Suvi Nieminen, Lea Henriksson & Sirpa Wrede, Periferian isännistä terveystoimittajiksi toimijoiksi. *Kunnallismieskasvatus osana maaseudun kansanterveysyön rakentamista. Sosiologia* 41:1 (2004), 14–27; Bergenheim 2020, 204–238; Harjula 2015, 131–137; Peräläinen 1991, 83–84; SMK 1943, 509.

60. Tampereen eläkkeellä olevien sosiaalityöntekijöiden haastattelut 1987–1989. SHA18, 2–3. Kokemuksen historian huippuyksikkö, Tampereen yliopisto.

61. Pitkän työpäivän opetus lasten- ja alkoholistihuollossa. *Sosiaaliturva* 24/1974, 1166.

On ilmeistä, että näihin 1970–1980-luvuilla tallennettuihin muistelmiin välittyivät myös muisteluajankohdan ihanteet, jotka sosiaalityötä rakentavana kokemuserostumana sävyttivät osaltaan tulkintoja aiemmasta, muisteltavasta ajasta.⁶² Kunnanisien ja sosiaalityöntekijöiden suopeampaa suhtautumista perhelisäperheisiin vauhditti joka tapauksessa 1940-luvulla se, ettei etuudesta koitunut kunnille taloudellista rasiutusta, vaan päinvastoin: perhelisä toi kuntaan valtion rahavirran, joka suuruudeltaan ylitti monessa kunnassa köyhäinhuoltonenot.⁶³ Sosiaalityöntekijä saattoi siten kohdata perheen ilman taloudellista portinvartijatehtäväänsä. Ongelmatapauksiin tottuneen työntekijän näkökulmasta ”tavallisiin” perheisiin keskittynyt perhelisä pitkin asiakassuhteineen oli palkitseva, joskin työläs työtehtävä: ”siinä me mitattiin lakanakangastakin [...], villalankoja ja [...] voitakin, semmosia purkkeja”.⁶⁴

Suurperheille huoltotoimiston kynnyks saattoi edelleen olla korkea. Lähes viidennes perhelisäperheistä oli 1950-luvun lopulla köyhäinavun piirissä, ja osuus saattoi 1940-luvulla olla jopa suurempi.⁶⁵ Monella perhelisäperheellä oli siten omakohtaista tai yhteisössä jaettua kokemusta köyhäinavun stigmasta, joka varjosti uuden etuuden hakemista. Esimerkiksi *Huoltajassa* kerrottiin suonenjokelaisesta palstatilallisesta, joka kieltäytyi hakemasta perhelisää, koska mielsen ”vaivaisapuna” tarjoutuiksi ”romuiksi”.⁶⁶ Vielä 1950-luvun puolivälissä sosiaalihuollolla katsottiin olevan köyhäinhoidollinen leima. Vaikka köyhänapu korvattiin vuonna 1957 huoltoavulla,

avustuksen hakemista jarrutti pelko nöyryytävästä kohtelusta, kotikäynneistä, tietojen urkimisesta naapureilta sekä huoli siitä, että joku näkee asioinnin huoltotoimistossa.⁶⁷ Voidaan olettaa, että samat huolet olivat aktuaalisia myös silloin, kun asioimisen syy oli perhelisä.

Kaikki perhelisään oikeutetut eivät 1940-luvulla tienneet avustuksesta eivätkä osanneet sitä anoa.⁶⁸ Ylipäätään uudet sosiaalietuudet herättivät epäluuloa ja vastustusta. Esimerkiksi kansaneläkkeen pelättiin merkitsevän kunnan elätkiksi ja syöttilääksi joutumista.⁶⁹ Lapsilisän hakukäytäntö oli perhelisää yksinkertaisempi, sillä etuus välitettiin huoltolautakuntaan tehdyn lapsilisäilmoituksen perusteella postisiirtona ilman viranomaisten kotikäyntejä.⁷⁰ Silti *Suomen Kuvalehden* pakinoitsija luonnehti uuteen etuuteen liittyneitä epäluuloja seuraavaan tapaan vuonna 1948:

Ja minä en sitä plankettia täytyä, enkä sitä rahaa ota. Uskokaa nyt, kyllä minä lapseni itsekin elätän --- olen tähänkin asti elättänyt! [...] se lienee varsin yleinen ajatus Suomen kansassa, jos kohta eivät kaikki sitä niin selvästi julki tuokaan – ja jos kohta on epäiltävissä, että moiset mielipiteet lievenevät marraskuuhun mennessä, jolloin ensimmäiset rahaerät ovat luvassa. Mutta tuo ajatus, itsepintainen halu selvittää yksin, se on selvää suomea – ja sehän meillä soi ainakin ajatuksissamme [...] Ei avustuksia, ei huolta – ellei pakko ole. Niinpä, kun yhteiskunnan puolelta jotain tarjotaan, ollaan valmiita epäilemään, että nyt ollaan taas tekemisissä jonkin pahalta haiskahtavan kanssa.⁷¹

62. Riikka Taavetti, *Queer Politics of Memory. Undisciplined Sexualities as Glimpses and Fragments in Finnish and Estonian Pasts*. Helsingin yliopisto 2018; Harjula 2020.

63. Paavo Mustala, Muuttunut huoltotilanne. *MLK* 4/1950, 92–94.

64. Tampereen eläkkeellä olevien sosiaalityöntekijöiden haastattelut 1987–1989. SHA14, 5. Kokemuksen historian huippuyksikkö, Tampereen yliopisto.

65. SVT XXI A:13 Huoltotilasto 1956, 9–10; SVT XXI B:1 Sosiaalihuoltotilaston vuosikirja 1957, 13. Aiemmilta vuosilta lukuja ei ole tilastoitu.

66. Tolonen 1944, 498–499.

67. Risto Vilkkä, Miltä siellä näytti. Pakinaa huoltotyöntekijäin parista. *Huoltaja* 20/1954, 525–526, 528; Kyllikki Aapro, Huollettavan suhde huoltolautakuntaan. *Huoltaja* 24/1951, 591; Veikko Piirainen, *Ensikertainen huoltoavun hakeminen: tutkielma huoltoavunhakijain käyttäytymisestä*. Sosiaalihuollon keskusliitto 1963; Gia Virkkunen, *”Köyhyydestä ei puhuttu, sitä vaan elettiin”. Köyhyyden kokemus ja selviytyminen 1930-luvun pulan oloissa Suomen maaseudulla*. SKS 2010; Harjula Minna, Köyhä, kelvoton, kansalainen? Köyhänapu yleisen äänioikeuden esteenä Suomessa. *Janus* 18:1 (2010), 4–19.

68. Esim. Perhelisiä ei anota riittävästi. *Työkansan sanomat* 20.2.1947.

69. Kai Häggman, Suomalaisen arjen historiaa. Ensimmäiset kansaneläkeläiset. Teoksessa Leif C. Andersson et al. (toim.) *Kaikki irti arjesta*. Gaudeamus 2011, 91–102.

70. Lapsilisälaki 22.7.1948 no 541.

71. Äidit, nostakaa palkkanne. *Suomen Kuvalehti* 37/1948, 22.

Vaikka 1940-luvun murrosvaiheen uudet sosiaali- ja taloudelliset rakensivatkin köyhäinhoidosta irtautuvaa uudenlaista kokemusta yhteiskunnasta, niiden myöntämiseen liittyvät paikalliset käytännöt loivat ristiriitaisia jännitteitä kantaessaan edelleen köyhäinhoidon kokemuserostumaa.

Kohti osallistavaa ja vuorovaikutteista yhteiskuntasuhdetta

Jos perhe rohkenee anoa perhelisää, etuuden myötä saatu *Meidän Perhe* -lehti välitti uudenlaista, oikeuksistaan tietoisien kansalaisten suhtautumista avun pyytämiseen. Väestöliiton Heikki von Hertzenin päätoimittama lehti maalasi vaivastalojen symboloimasta köyhäinhoidosta täysin erilaisen maailman esittelemällä sivuillaan postimyntikuvaston tyyliin perhelisänä myönnettäviä tarve-esineitä, kuten Nukkumatti-sänkyjä ja lastenvaatteita (kuva 1). Lehti teki kielenkäyttöään selkeän eron köyhäinhoidon perinteeseen ja rakensi perheistä aktiivisia toimijoita:

[...] harkitkaa, mitä tahtoisitte mieluummin tänä vuonna perhelisällä hankkia kotiinne.⁷²

Jokaisen perhelisäperheen on syytä heti vuoden alussa anoa perhelisää ja samalla päättää, mihin perusparannukseen varat tänä vuonna käytetään.⁷³

Lehti jakoi lukijoilleen valmiita malleja huoltolautakunnan kanssa asiointiin kehottaessaan perheitä ”ilmoittamaan huoltolautakunnalle viipymättä, haluatteko suojapuvun vai alusvaatekerran”.⁷⁴ Kun lehdessä julkaistiin lomake, jonka perhe saattoi täytettynä toimittaa huoltolautakunnalle (kuva 2), siitä käytettiin nimitystä ”tilauskaavake”: perhelisäperhe ei *anonut* vaan *ilmoitti* ja *tilasi* haluamiaan tavaroita.⁷⁵ Lehdessä jopa neuvottiin, kuinka oikaista vastahakoista huoltolautakuntaa ja korostettiin, että huoltolautakunta oli velvollinen tilaamaan

tarvikkeita. Lehti myös kannusti ilmoittamaan laiminlyönneistä Väestöliitolle,⁷⁶ josta näin tuli perhelisäperheiden puolestapuhuja valistumattomia kuntapäätäjää vastaan.⁷⁷

Lehti markkinoi positiivista suhtautumista lakisäädöksiin etuiksiin. Väestöliiton painamaa *Isän kalenteria* ja *Äidin kalenteria* mainostettiin korostamalla, että julkaisu sisältää ”kaikki perheellisiä koskevat tärkeät tiedot sosialisesta lainsäädännöstämme” ja että sen avulla esimerkiksi perheenisä näkee ”onko hän osannut käyttää kaikki lakien hänelle ja perheelleen suomat mahdollisuudet hyväkseen”.⁷⁸ Lehti kannusti myös tuen pyytämiseen ympäröivältä yhteisöltä vuokrattavan viljelypalstan saamiseksi ja korosti, ettei talkooapuun turvautuminen ole häpeä.⁷⁹ Siten lehti pyrki nostamaan vähävaraiset perheet yhteisössään tasavertaiseen asemaan varakaampien pitäjäläisten kanssa.

Lehti kasvatti harkintaan ja suunnitelmallisuuteen: perheiden oli ulotettava katse pidemmälle ja pohdittava, miten perhelisävarat voitiin järkevimmin käyttää. Perheitä opastettiin huomaamaan kodin puutteita sekä punnitsemaan niiden kohentamisen kiireellisyysjärjestyksestä. Parannuksiin motivoitiin muun muassa säilömiseen ja puutarhanhoitoon liittyvin kilpailuin.⁸⁰ Samalla lehti normitti, millaisia kotien tuli puitteiltaan olla:

Olisi [...] toivottavaa, että perheen isät tänä keväänä koettaisivat suorittaa ainakin pienempiä asuntojen korjauksia [...]. Vetoiset seinät voidaan tilkitä, lattiat avata ja välipohjat varustaa uusin täytein. Ruoka- ja vaatekomerot ja puukatokset olisi saatava jokaiseen kotiin.⁸¹

Tämän jälkeen ei Suomessa enää saa olla yhtään kotia, jossa lapsia makuutetaan sellaisissa olosuhteissa kuin kuvamme osoittavat. Jos sellaisia kuitenkin esiintyy, [...] ei vika enää ole tavarantuotteissa vaan vanhemmissa,

72. MP 1/1944, 10.

73. MP 1/1948, 4.

74. MP 5/1945, 11. Myös MP 3/1944, 4.

75. MP 5/1945, 13.

76. MP 2/1944, 14; MP 2/1947, 9.

77. Bergenheim 2020, 286.

78. MP 4/1947, 11; MP 4/1948, liite.

79. MP 1/1944, 13; MP 2/1946, 10.

80. MP 1/1946, 2; MP 2/1946, 6; MP 3/1946, 12; MP 3/1947, 4–5; MP 4/1948, 4.

81. MP 2/1947, 3.

TILAUSKAVAKE.

----- kunnan huoltolautakunnalle.

Meidän Perhe-lehdessä olleen kehoituksen mukaan ilmoitamme, että perheeseemme kipeimmin tarvittaisiin:

1) Lasten suoja-puku	n:o -----,	-----	ikäiselle lapselle sopiva.
2) Tyttöjen kerrasto	n:o -----,	-----	ikäiselle tytölle sopiva.
3) Poikien paita	n:o -----	}	-----
alushousut	n:o -----		

Huomautamme vielä, että kukin saa tilata vain yhden yllämainituista, joko 1, 2, tai 3.)

Kunnioittaen

(perheen päämiehen nimi)

jotka eivät ole oikealla tavalla valvoneet lastensa etuja [...].⁸²

Meidän Perhe kannusti lukijoitaan vuorovai-
kutteisuuteen. Äideille, lapsille ja perheenisille
suunnattiin omat kyselynsä. Perheiltä tiedusteli-
ttiin, mitä he pitivät perhelisänä saaduista lasten
suoja-puvuista sekä pyydettiin parannusehdo-
tuksia. Osallistumisen pontimena oli parhaiden
ehdotusten palkitseminen.⁸³ Lukijoiden toivei-
siin myös reagoitiin. Vuonna 1946 lukija toivoi,
että lastenvaatekankaat olisivat kauniimpia ja
vähemmän laitosvaatteita muistuttavia. Kahta
vuotta myöhemmin Väestöliitto korosti, että liial-
lisen samankaltaisuuden välttämiseksi lasten-
vaatteita oli saatavissa useampaa väriä ja kuosia.⁸⁴
SKDL:n *Vapaa Sana* -lehdessä vuonna 1945 ”Ruo-
veden äidit” kritisoivat, kuinka lapsipropagandan
tuloksena ”joka paikassa vilisee lastenvaunuja ja
lapsia”, mutta äideillä ei ollut edes lakanoita eikä
peitteitä lapsilleen. ”Miksei perhelisää voisi saada
vaikka vuodevaatteina, silloin se jossain tuntuisi”,
äidit kysyivät.⁸⁵ Jo tuolloin perhelisää jaettiin
vähäisessä määrin vuodevaatteina, mutta vuonna

■ Kuva 2. Tilauskaavake *Meidän Perhe* -lehdessä.
Perhelisä loi uusia malleja avustuksen hakemiseen ja
rakensi uudenlaista yhteiskuntasuhdetta nostamalla
avunsaajat aktiivisiksi toimijoiksi.

1947 pääpaino asetettiin sänkyvaatteisiin ja jokai-
selle perheelle luvattiin ainakin yksi huopa.⁸⁶

Kun Väestöliiton ja Lääkintöhallituksen joh-
tohenkilöt kävivät vuonna 1945 tutustumassa
Pohjois-Savon ja Kainuun perhelisäperheiden
oloihin, poikkeuksellista oli se, että perheiden
vanhemmat kutsuttiin viranomaisten kanssa
”yhteiseen neuvonpitoon”. Vastaavanlainen tilai-
suus, johon köyhäinhoidokit ja viranomaiset oli-
sivat osallistuneet muodollisesti tasaveroisina,
olisi ollut ajatuksena miltei mahdoton. Tilai-
suutta kuvattiin vilkkaaksi keskusteluksi, johon
”sekä isät että äidit innolla osallistuivat”, ja jossa
”syrjäisimmänkin salokylän emäntä esitti asian-
sa selvästi ja harkitusti ja toi monta huomionar-
voista näkökohtaa esille.” Tämä tulkinta tuotti
kokemusta köyhien perheiden tasa-arvoisesta

82. *MP* 2/1947, 8.

83. *MP* 2/1945, 8–9; *MP* 3/1946, 5; *MP* 1/1948, 4; *MP* 2/1948, 15; *MP* 5/1948, 7.

84. *MP* 4/1946, 5–6; *MP* 1/1948, 8–10.

85. *Vapaa Sana* 13.7.1945, 5.

86. *MP* 1/1945, 11; *MP* 2/1947, 8–9.

mahdollisuudesta omaa elämänsä koskevaan yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen.⁸⁷

Kaksisuuntainen luottamus ja tulevaisuusosko

Meidän Perhe esitti vuonna 1948 tarinan Kiviperästä, ”pienestä mökirähjästä autiolla mäentörmällä,” josta muutamassa vuodessa tuli perhelisän ja perheen työteliäisyyden ansiosta ”paikkakunnan kauneimpia pienasumuksia”. Lehti korosti kertomuksen osoittavan, ettei ”sinunkaan kodissasi” ole mahdotonta aikaansaada ”miltei sadulta tuntuvaa muutosta”.⁸⁸ Lause ”nykyään on jo mahdollisuus parempaan” tiivistä perhelisään – ja sittemmin lapsilisään – liitetyn eteenpäinmenon ja edistyksen vision, jota havainnollistettiin oikeilla kuvilla.⁸⁹

Perhelisätavaroiden aineellinen merkitys korostui lähtötilanteen heikkouden takia. Vähävaraisten perheiden lasten kuvattiin kulkevan lähes alastomina ja tuhansien lasten todettiin joutuneen jäämään vaate- ja jalkinepulan takia pois kansakoulusta.⁹⁰ Perhelisätuotteiden todettiin luovan suurperheille jopa etuoikeutetun mahdollisuuden kodin kohentamiseen, sillä pulan ja säännöstelyn takia tavaroita ”ei aina olisi selvällä rahallakaan saatu”.⁹¹ Kun esimerkiksi lasten suojapuvun todettiin lyöneen ”itsensä läpi myöskin maaseudulla”, on ilmeistä, että tarjolla olevat etuudet muokkasivat pukeutumiskulttuuria.⁹² Lukijakirjeet välittivät kiitollisuutta kohentuneista elinoloista, ja lehden kuvastot loivat perheille sekä uusia tarpeita että odotuksia niiden täyttymisestä:

87. *MP* 4/1945, 6–9.

88. *MP* 3/1948, 2, 20.

89. *MP* 1/1949, 20.

90. Tolonen 1944, 498–499; *MP* 2/1947, 8–9; *MP* 1/1948, 4; Nieminen, 1948, 179.

91. *MP* 4/1946, 9.

92. *MP* 4/1945, 8.

93. *MP* 2/1947, 2.

■ Kuva 3. Viisilapsisen perheen yhden vuoden perhelisä- ja lapsilisäetuksien mahdollistamat uudistukset *Meidän Perhe* -lehden mukaan. *Meidän Perhe* 1/1949, 20.

Monesti olisivat lapseni saaneet paleltua ilman Teidän apuanne [...] vanhin tyttäreni juoksi koulussa polvet paljaina saaden kurkkumädän, kun hän vilustui. Hän joutui sairaalaan [...] Kun suojapukuja ruvettiin jakamaan, sain hänellekin sellaisen.⁹³

Perhelisävaroilla olen jo saanut ”Maijakaapin”. Kauniin Kodin astiaston sain juuri joululahjaksi. Kolmetuhatta markkaa sijoitin viime kesänä karjanrehun hankkimiseen ja osan tämän vuoden perhelisästä olen anonut ja nostanut polttopuiden hankintaa varten. Olen myös tilannut kattilan. Keittiökaapin haluaisin saada keittiöni seinälle, jolloin voisin ensi vuonna sijoittaa Maijakaappiin liinavaatteemme.⁹⁴

Lehti loi ja ylläpiti positiivista tulkintaa perhelisän yhteiskunnallisesta merkityksestä. Sen palstoilla kristillisyyteen nojaava hengellinen turvallisuus nivoutui yhteiskunnan uuden turvaverkon luomaan osallisuuteen kansakunnan yhteisestä tulevaisuudesta:

Meitä kutsutaan uudelle taipaleelle, jolla menneisyyden painot eivät masenna maahan, vaan jossa kuljetaan lapsenuskon varassa, iloisina luottavaisina, turvattuina, käsi sen suuren ja mahtavan Isän kädessä, joka tietää kaiken, joka voi kaiken ja jonka lapsia me kaikki olemme.⁹⁵

Suuret perheet, jos niissä vallitsee jumalanpeleon henki ja yhteiskuntaa rakentava mieli, ovat kansakunnan tulevaisuuden toivo.⁹⁶

Keskisuomalaisen Mäkisen emännän kiitollinen lausahdus Väestöliiton edustajan vieraillessa perheessä tiivistyi yhteiskunnallisen huolenpidon kokemuksen vuonna 1944:

Kyllä me isän kanssa olemme sanoneet, että iso asia se on, että meistäkin, joilla on nää suuret lapsijoukot, on näin ruvettu huolta pitämään. Niin se on kuin olisi kädestä otettu.

Perhelisälle annettua merkitystä yhteiskunnallisen turvallisuuden ja luottamuksen rakentamisessa täydensi kuvaus perheen asunnosta, jossa etuus oli nostettu kunniapaikalle:

94. MP 3/1946, 12.

95. MP 6/1945, 4.

96. MP 5/1946, 3.

97. MP 3/1944, 9.

98. MP 2/1948, 13.

99. V. J. Sukselainen, Kunnalliset elimet väestöpolitiikan hoitajina. MLK 8/1943, 115–117.

100. Metteri 2012, 192.

101. Salomaa 1960, 162.

102. MP 1/1949, 3.

103. Harjula 2015, 117–154, 177–210, 365–367.

Ruskean pahvin peittämällä seinällä on kiinnitetty presidentti-marsalkkamme kuva ja ripustimessa sen vieressä on ”Meidän Perhe”-lehti.⁹⁷

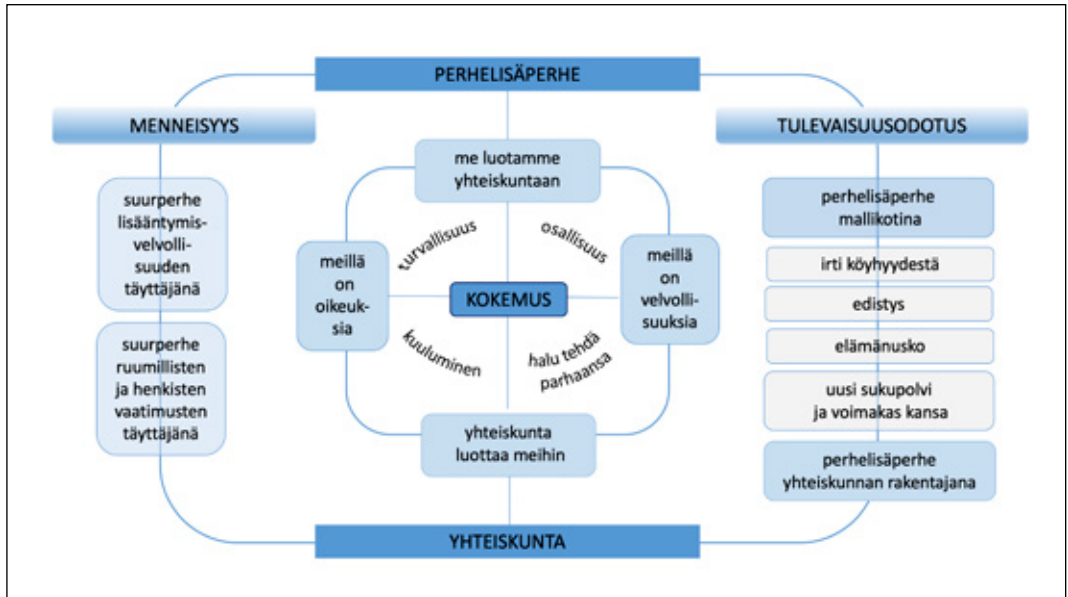
Lehden jatkokertomuksessa pian avioituva pien-tilallisen tytär puolestaan kommentoi nuorille pareille myönnettävän valtiollisen kodinperustamislainan (1944–1957) mahdollisuutta tavalla, joka osoitti yhteiskuntakokemuksen erityisyyden:

Siinä on mielestäni jotakin [...] ihan kaunista. Älkää naurako! Onhan se suurenmoista, että yhteiskunta noin luottaa meihin ... meidän hyviin aikomuksiimme.⁹⁸

Kommentti osoittaa, kuinka hyvinvointivaltion rakennusvaiheessa korostettiin kokemusta siitä, että yhteiskunta piti vähävaraisia perheitä tärkeinä ja mielsi lastenkasvatuksen luottamustehäväksi.⁹⁹ Se, että yhteiskunta tuellaan osoitti luottavansa vähävaraisiin perheisiin, pyrki luomaan omanarvontuntoa ja uudenlaista yhteiskuntaan kuulumista. Anna Metterin käsitteitä lainaten perhelisä synnytti yhteiskunnallisen tunnustus-suhteen, jossa perheille myönnettyihin sosiaaliin oikeuksiin kytkeytyi perheiden kokemuksen ja merkityksen tunnistaminen.¹⁰⁰

Perhelisän – ja varsinkin sen rinnalla loppuvuodesta 1948 alkaen myönnetyn, suuruudeltaan jopa miltei kaksinkertaisen lapsilisäetuuden¹⁰¹ – todettiin luovan taloudellista jatkuvuutta: ”turvallisemmalla mielellä kuin kenties koskaan aikaisemmin voi moni perheenhuoltaja katsoa tulevaisuuteen”.¹⁰² Lakisääteiset neuvolat (1944) sekä kunnanlääkäreiden (1943), terveystarvot (1943) ja kätilöiden (1944) parempi saatavuus, samoin kuin maksuton kouluruokailu (1948) mahdollistivat osaltaan positiivisen tulevaisuusvision.¹⁰³ ”Monessa, jonka mieli uhkasi vaikeuksien keskellä kokonaan lamaantua, on herännyt voimakas *eteenpäin pyrkimisen halu*”, kuvaili

Kuvio 1. Perhelisän yhteiskuntakokemuksen ihanne 1940-luvulla.

Meidän Perhe.¹⁰⁴ Keski-Suomen perhelisäperheiden haastattelut loivat raporttoijan mukaan tulevaisuudenuskollaan rohkaisevan kuvan:

Isännän kasvot saavat lujan ja määrätietoisin ilmeen hänen selitellessään suunnitelmiaan: – Ei tämä nyt vielä mitään ole, mutta kunhan vähän aikaa kuluu ja nuo vanhemmat pojat kasvavat, niin silloin täällä varmasti näyttää toiselta [...] yhteistä on kaikkialla sama määrätietoinen ponnistelu ja yrittämisen halu. Ja kaikkialla on suurimpana rikkautena iloisesti hääriävä, varttuva lapsiparvi, [...] joka samalla takaa onnellisemman huomispäivän laajenevien viljavainioiden ja paremman toimeentulon muodossa.¹⁰⁵

Ihanteellisessa, ”edistyksenhaluisessa”¹⁰⁶ perhelisäperheessä äiti oli kodin sydän ja isä ”perheen tukena ja turvana ja perheenäidin auttaja” osallistui kotitöihin sekä otti vastuuta paitsi

aineellisesta myös henkisestä kehityksestä.¹⁰⁷ Vastuuntuntoon ja optimismiin kasvatetut lapset halusivat ”tulla kunnan kansalaiseksi ja olla isänmaallemme hyvä lapsi”.¹⁰⁸ Lehti markkinoi Väestöliiton käynnistämää kotisisäkouluista perhelisäperheiden tyttären tulevaisuuden alana ja informoi, millaisiin opintoavustuksiin lapset olivat ammattiopintolain (1945) myötä oikeutettuja.¹⁰⁹ *Meidän Perhe* loi mallin, jossa koko perhe rakensi tulevaisuuden yhteiskuntaa integroitumalla aikakauden väestöpolitiikan airuiksi: työt kouluttautuivat kotisisäriksi, isä ja pojat toimivat Väestöliiton lehtitilausten asiamiehinä ja koko perhe kohensi kotiaan sosiaalietuuden avulla.¹¹⁰

Johtopäätökset

Perhelisä edusti 1940-luvun alussa sosiaaliturvan uusinta innovaatiota, joka tavaramuotoisuutensa sekä avustuksen saajille asetettujen erityiskriteerien takia jäi jo saman vuosikymmenen lopulla

104. *MP* 1/1944, 3. Kursiivi alkuperäinen.

105. *MP* 3/1944, 10.

106. *MP* 1/1944, 10.

107. *MP* 4/1944, 13–15; *MP* 1/1947, 3–4; *MP* 2–3/1949, 4–6, 14.

108. *Esim.* *MP* 1/1944, 15–16, 18; *MP* 2/1944, 18; *MP* 2/1946, 13–15.

109. *MP* 2/1945, 3–4; *MP* 5/1945, 7–8; *MP* 1/1948, 12–13; *MP* 2–3/1949, 14.

110. *MP* 4/1946, 18–19.

modernien etuuskien varjoon. Murrosvaiheen etuutena perhelisä rakensi kokemusta yhteiskunnasta uuden ja vanhan rajapinnalla. Perhelisän saajille yhteiskunta määrittyi paikallisen, kunnallisen ja valtiollisen uudenlaisena yhteenkietoutumana, kun etuuden myöntäminen toteutui kunnan viranomaisten, luottamushenkilöiden, paikallisjärjestöjen ja Väestöliiton osin jännitteisenä vuorovaikutuksena. Samalla etuus nosti perheen osaksi yhteiskuntaa, sen aktiiviseksi toimijaksi. Kuvio 1. kokoaa yhteen perhelisään oikeutettujen ihannekokemuksen, jota etuus käyttööseen sekä aikalaiskeskustelu perhelisäperheille suunnatun *Meidän Perhe* -lehden johdolla raamitti.

Perhelisän ihannekokemuksessa vastavuoroisten oikeuksien ja velvollisuuksien aikajänne ulottui menneisyydestä tulevaisuuteen. Siihen nivoutui kaksisuuntaisesti rakentuva kokemus perheen ja yhteiskunnan välisestä luottamuksesta. Se, että yhteiskunta luotti vähävaraisiin perheisiin oikeuttamalla heidät etuuteen, tuotti uudenlaista, luokkarajat ja sosiaalisen aseman ylittävää yhteiskuntaan kuulumista, kun taas perheiden luottamus yhteiskuntaan rakensi turvallisuudentunnetta. Perhelisä loi uudenlaisia tulevaisuudenodotuksia ja lupauksia, jotka konkretisoituivat vuosi vuodelta täydentyvänä kodin kalustuksena ja parempana vaatetuksena. Ihanneilanteessa perheitä osallistava etuus loi kokemusta arvostetuksi tulemisesta ja halua tehdä parhaansa osana yhteiskuntaa.

Viranomaiskontroleineen etuus saattoi toki tuottaa saajilleen yhtä lailla turvattomuuden ja mitätöinnin kokemuksia. Niille perheille, jotka jäivät etuuden ulkopuolelle, perhelisä näyttäytyi ulossulkemisena ja arvottomuutena. Samalla, kun ulossulkeminen määritti perheen yhteiskun-

nan taakaksi, se ylläpiti köyhyyden, toivottomuuden ja näköalattomuuden kehää. On ilmeistä, että kelvollisia ja kelvottomia perheitä erotteleva etuus toimi siten 1940-luvun yhteisöissä kateellisuuden, häpeän, katkeruuden ja epätasa-arvon lähteenä.

Perhelisän tarkastelu nostaa esiin hyvinvointivaltion rakentumisen kerroksellisuuden. Kun köyhäinhoidosta vastannut kunnan huoltolautakunta sai tehtäväkseen uusien sosiaali-etuuskien jaon, se kantoi mukanaan köyhäinavun stigmatsoivaa kokemusta. Kun samat perheet saattoivat saada sekä köyhäinapua, perhelisää että lapsilisää, nämä eri etuudet erilaisine käytäntöineen tuottivat osin ristiriitaista yhteiskuntakokemusta erilaisine aikahorisontteineen ja rakentamalla erilaista, perheeseen tai yksilöön nojaavaa toimijuutta.

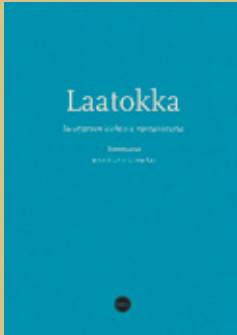
Perhelisän erityispiirteet – harkinnanvaraisuus hakijan kelvollisuuden perusteella, valvonta, vastavuoroisuutta korostava aktivointi ja vastuullistaminen – ovat kriteerejä, joiden nojalla etuus tulkittiin 1970-luvulle tultaessa hyvinvointivaltion ihanteiden vastaiseksi.¹¹¹ Hyvinvointivaltion kerroksellisuudesta kertoo se, että 2000-luvun sosiaaliturvan uudistuspyrkimyksissä nuo samat seikat on nostettu uudelleen tavoiteltaviksi. 2000-luvun sosiaaliturvaan verrattuna 1940-luvun perhelisän valttina oli odotushorisontti, joka loi saajilleen tuleviin sukupolviin ulottuvan vision kohenevista elinoloista ja paremmasta tulevaisuudesta.¹¹²

Dosentti **Minna Harjula** työskentelee yliopistotutkijana Kokemuksen historian huippuyksikössä (HEX) Tampereen yliopistossa.

Sähköposti: minna.harjula@tuni.fi

111. KM 1968: B 86, 28; Hertzen 1967.

112. Esim. Raija Julkunen, *Kuka vastaa? Hyvinvointivaltion rajat ja julkinen vastuu*. Gummerus 2006; Raija Julkunen, *Muuttuvat hyvinvointivaltiot. Eurooppalaiset hyvinvointivaltiot reformoitavina*. SoPhi 2017, 355–367.

MARIA LÄHTEENMÄKI

Laatokka

Suurjärven kiehtova rantahistoria

Monitieteinen teos on ensimmäinen historiaesitys Euroopan suurimmasta järvestä Laatokasta, ”karkjalaisten merestä”, ja sen muuttuvista rannoista ja yhteisöistä.

Luettavissa myös avoimena sähkökirjana osoitteessa oa.finlit.fi.

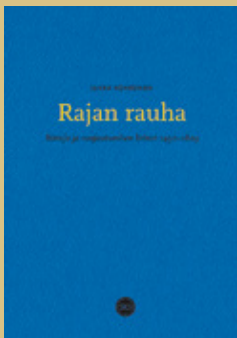
AAPPO KÄHÖNEN

Suomi Moskovasta nähtynä

Suurvaltapolitiikan, sisällissodan ja vallankumouksen leikkauspisteessä 1920–1930

Laajaan, aiemmin julkaisemattomaan venäläiseen arkistoaineistoon pohjautuva teos selvittää Suomen roolia Neuvostoliiton ulkopolitiikassa Suomen itsenäisyyden ja neuvostovallan ensimmäisellä vuosikymmenellä.

Luettavissa myös avoimena sähkökirjana osoitteessa oa.finlit.fi 30.9.2021 alkaen.

JUKKA KOKKONEN

Rajan rauha

Itäraja ja suojautumisen keinot 1490–1809

Millaisia puolustautumismenetelmiä ja selviytymiskeinoja rajaseudun asukkailla oli käytössään Ruotsin ja Venäjän sotiessa tämän tästä itärajan yli?

Saatavissa painettuna kirjana.

Katariina Parhi

Kohti tasa-arvoisia terveyspalveluja

Pohjoissuomalaisten terveys syntymäkohorttitutkimuksen lähtökohtana

Nuorten pohjois-suomalaisten terveys näyttää siis olevan yhtä hyvä kuin muualla Suomessa ja pienten lasten kuolleisuusluvut alhaisuudessaan maailman kärkitiloilla.¹

Näin linjasi lastenlääkäri ja professori Paula Rantakallio (1930–2012) pian eläkkeelle jäämisensä jälkeen vuonna 1996. Rantakallio oli ollut alusta saakka mukana pohjoissuomalaisessa syntymäkohorttitutkimuksessa ja oli siten seurannut alueen terveyttä 1960-luvulta saakka. Hän tiesi, että huomattavasti heikommasta terveystilanteesta maailman kärkisijoille kipuaminen ei ollut tapahtunut itsestään.

Syntymäkohortissa on kyse tutkimusaineistosta, jota voi hyödyntää monien eri alojen terveystutkimuksessa. Termi ”kohortti” liitetään nykyaikaisessa merkityksessään Yhdysvalloissa vuonna 1935 tehtyyn tuberkuloositutkimukseen.² Epidemiologian sanakirja määrittelee alkujaan latinankielisestä, sotilaisiin liittyneestä *cohors*-sanasta johdetun termin osapopulaatioksi, joka on syntynyt tiettyinä aikoina.³ Merkitys on laajentunut tarkoittamaan ihmisryhmää, jota seurataan määriteltynä ajanjaksona, joten kohorttitutkimus voi olla retrospektiivista eli ajassa taaksepäin suuntautuvaa tai prospektiivista eli ajassa eteenpäin suuntautuvaa. Kohorttitutkimuksia voi kuvata myös pitkittäistutkimuksiksi eli pitkän aikavälin muutoksia seuraaviksi tai seurantatutkimuksiksi eli joidenkin tekijöiden altistuksen vaikutuksia selvittäviksi.

Pohjois-Suomen syntymäkohortit rajautuvat Oulun ja Lapin lääneissä syntyneisiin sekä heidän

äiteihinsä. Näiden syntymäkohorttien, jotka tunnetaan nykyään nimellä *Northern Finland Birth Cohorts* (NFBC1966 ja NFBC1986), aineistoa on kerätty jo pohjoissuomalaisten äitien ollessa raskaana vuosina 1965–1966 ja 1985–1986. Ensimmäiseen kohorttiin kerättiin aineistoa 12 055 naiselta. He synnyttivät kaikkiaan 12 231 lasta, joista 12 058 elävänä. Tutkimukseen osallistuneiden osuus kaikista synnyttäjistä oli hyvin korkea eli 96,3 prosenttia.⁴ Aineistoa kartutettiin myöhemmin 1-vuotistutkimuksella, kyselylomakemuotoisella seurantatutkimuksella vuosina 1980 ja 1981 sekä erilaisilla rekisteritiedoilla, kuten kuolintodistuksilla. Pohjois-Suomen syntymäkohortteihin kerätään edelleen uusia aineistoja, joten niiden kohdalla kyse on siis prospektiivisestä tutkimuksesta. Viimeisin NFBC1986:n seurantatutkimus päättyi vuoden 2020 lopussa.

Artikkelini tarkoituksena on avata, millä tavoin Pohjois-Suomen syntymäkohorttitutkimuksessa selitettiin ja tulkittiin Pohjois-Suomeen syntymisen merkitystä ihmisen elämäkukululle ensimmäisen 20 vuoden aikana. Tutkimustani motivoi hypoteesi, joka on yleisemminkin tieteenhistoriallisesti kiinnostava: rajattu, tässä tapauksessa alueellisesti painottunut, tutkimusintressi loi pohjan ja mahdollisti myöhemmän, kansainvälisesti merkittävän aineiston ja siihen pohjaavan tutkimuksen kehittymisen. Aiheen historialliselle tarkastelulle on kaksi tavoitetta. Ensimmäiseksi, havainnollistan paitsi syntymäkohorttitutkimuksen myös laajemmin ajateltuna epidemiologisen eli väestötasolla tehtävän terveystutkimuksen historiaa. Syntymäkohorttien poliittisiin, kou-

1. Paula Rantakallio, Mitä on syntyä Pohjois-Suomeen? *Acta Universitatis Ouluensis F6* 1996, 118.

2. Richard Doll, Cohort studies. History of the method I. Prospective cohort studies. *Sozial- und Präventivmedizin* 46 (2001) 75–86; Debbie Lawlor, Anne-Marie Nybo Andersen & G David Batty, Birth cohort studies. Past, present and future. *International Journal of Epidemiology* 38 (2009), 897–902.

3. Miquel Porta (toim.) *A Dictionary of Epidemiology*. Oxford University Press 2008.

4. Pregnancy and antenatal data, Pohjois-Suomen syntymäkohorttien kotisivu <https://www oulu.fi/nfbc/node/18093> (16.4.2021).

lutuksellisiin ja sosioekonomisiin näkökulmiin liittyvään historiaan ei ole kansainväliselläkään tasolla juuri kiinnitetty huomiota.⁵ Suomalaisista syntymäkohorteista ei ole tehty juuri lainkaan historiallista tutkimusta, eikä epidemiologian-kaan historiaa ole kattavasti tutkittu.⁶ Toiseksi, syvennyn yhteen suomalaisen lääketieteen tutkimuksen painopisteistä. Havainnollistan aikalaistutkimuksen avulla ajanjaksoa, jolloin sosiaalilääketieteen asema oli Suomessa vahva. Sosiaalilääketieteen sijaan voisi käyttää myös termiä kansanterveystiede. Termien välillä on nyanssieroja, mutta niitä on käytetty rinnakkaisesti. Tässä yhteydessä viitataan sosiaalilääketieteeseen Ranja Aukeen tutkimuksen linjan mukaisesti: termi sosiaalilääketiede liittyy sosiaalisten olojen tutkimuksen pidempään ajalliseen jatkumoon. Sosiaalilääketiede muotoutui erilliseksi lääketieteen alaksi 1800-luvun lopulla, kun alettiin tutkia, kuinka ihmisen sosiaalinen asema vaikuttaa hänen terveyteensä. 1960-luvulla sosiaalilääketiede uudistui ja siitä alettiin käyttää nimitystä kansanterveystiede. Siihen liittyi kansanterveyttä edistämään pyrkivää lainsäädäntöä ja tiedepolitiikkaa; esimerkiksi Pohjois-Suomen syntymäkohorttitutkimustakin rahoittanut Suomen Akatemia tuki kansanterveystutkimusta yhtenä painoalana. Tavoitteena oli, että terveys jakautuisi väestössä oikeudenmukaisesti ja palveluja olisi saatavilla tasa-arvoisesti.⁷ Sittemmin myös kansanterveystiede on mennyt pois muodista, ja esimerkiksi Oulun yliopiston entisen Kansanterveyslaitoksen nykyinen nimi on Elin-

ikäisen terveyden tutkimusyksikkö. Pohjois-Suomen syntymäkohorttitutkimus käynnistyi juuri ennen merkittäviä terveyspoliittisia muutoksia, ja niinpä varhainen tutkimus kuvaa paitsi tarpeita muutoksille myös muutosten seurauksia. Muutosvaiheen aikana alueellisesti epätasa-arvoinen terveydenhuoltojärjestelmä kehittyi kattamaan tasaisemmin koko maan.

Käytän aineistona Pohjois-Suomen syntymäkohortteja hyödyntävää tutkimusta ja sitä kuvavia lehtiartikkeleita (n=68, joista lehtiartikkeleita 6, tutkimusjulkaisuja 62) vuosilta 1967–1987.⁸ Aineistossa on lisäksi mukana yksittäisiä kohorttitutkijoiden kirjoittamia tai heidän työstään kertovia tekstejä, joissa käsitellään kyseistä ajanjaksoa. Olen rajannut tutkimuksen aineiston kahteenkymmeneen vuoteen selvittääkseni, kuinka syntymäkohorttitutkimuksen Pohjois-Suomen merkitystä korostanut näkemys muuttui NFBC1966:n alkuvuosista, jolloin alueelliset terveyserot olivat tutkimuksen liikkeellepaneva tekijä. Aikarajaus sulkee pois uudemman, vuosina 1985 ja 1986 kerätystä kohortista tehdyn tutkimuksen. Sisällöltään NFBC1966:een pohjautuva tutkimus käsittelee muun muassa raskausajan ja synnytyksen riskitekijöitä, tupakoinnin merkitystä lapsen kehitykselle, ei-toivotun raskauden vaikutuksia lapsen elämässä sekä kehitysvammaisuutta. Tutkimuksen lähdeaineistoon ovat lukeutuneet ne osiot, joissa Pohjois-Suomen alueellista merkitystä korostetaan tutkimustulosten tulkinnaissa.

Keskeisin havaintoni varhaisen syntymäkohorttitutkimuksen painotuksista on se, että

5. Sama on todettu teoksessa Michael Wadsworth & John Bynner (toim.) *A Companion to Life Course Studies. The Social and Historical Context of the British Birth Cohort Studies*. Routledge 2011.
6. Helsingin vuosien 1934–1944 syntymäkohorttia on tarkasteltu monitieteisessä hankkeessa, jossa on mukana myös historiallinen näkökulma. Ks. esim. Majju Mikkonen, Minna Salonen, Antti Häkkinen, Maarit Olkkola, Anu-Katriina Pesonen, Katri Räikkönen, Clive Osmond, Johan Eriksson & Eero Kajantie, The Lifelong Socioeconomic Disadvantage of Single-Mother Background. The Helsinki Birth Cohort Study 1934–1944. *BMC Public Health* 16 (2016), DOI 10.1186/s12889-016-3485-z (15.12.2020). Pohjois-Suomen syntymäkohorteista on kirjoitettu historiikki https://issuu.com/ouluuniversity/docs/pohjois-suomen_syntymakohortit_hist (16.4.2021). Epidemiologian historiaa Suomessa ovat tutkineet mm. Mikko Jauho & Ilpo Helén, Symptoms, Signs, and Risk Factors. *Epidemiological Reasoning in Coronary Heart Disease and Depression Management. History of the Human Sciences* 31 (2018), 56–73 sekä muut Mikko Jauhon tutkimukset; Ilpo Helén, Masennus massamitassa. *Epidemiologinen välineistö ja psykiatrian muodonmuutos. Tiede & Edistys* 2 (2007), 103–118; Mikko Myllykangas, The Social Engineering of Suicide. *Psychiatric Epidemiology and Suicide Research in Finland in the 1960s and 1970s. Medizinhistorisches Journal* 54 (2019), 145–168.
7. Ranja Aukee, *Vanhasta uuteen sosiaalilääketieteeseen. Suomalaisen sosiaalilääketieteen muotoutuminen 1800-luvun lopulta vuosituhannen vaihteeseen*. Tampereen yliopisto 2013, <https://trepo.tuni.fi/bitstream/handle/10024/68109/978-951-44-9117-7p.pdf?sequence=1> (17.4.2021); Ranja Aukee, Sosiaalilääketieteestä kansanterveystieteeksi. *Sosiaalilääketieteellinen Aikakauslehti* 44 (2007), 176–190. On huomattava, että kansanterveydelläkin on pitkä historia, ks. Ilpo Helén ja Mikko Jauho (toim.) *Kansalaisuus ja kansanterveys*. Gaudeamus 2003.
8. Julkaisut on kerätty Pohjois-Suomen syntymäkohorttien omasta tilastoinnista, <https://www oulu.fi/kohortit/node/56696> (23.11.2020).

niiden sosiaalilääketieteellinen näkemys säilyi, vaikka alueellisen näkökulman merkitys tutkimuksessa väheni.⁹ Tutkimuksen pohjoissuomalaiset kiinnostuksenkohteet laajenivat väestöterveydellisiksi ja sittemmin kansainvälisiksi. Pohjoissuomalaisia vaivanneiden terveydellisten ongelmien syiden selvittämisestä liikkeelle läheneestä tiedonkeruusta on muotoutunut ajan kuluessa aineisto, jota hyödynnetään eri alojen tutkimuksessa merkittävästi. Alku loi pohjan, jonka varaan rakentui mittava terveystutkimusohjelma, jossa tarkastellaan sosiaalisten, geneettisten ja ympäristötekijöiden vaikutusta ihmisen elämänkaareissa. Kaikkiaan Pohjois-Suomen syntymäkohorttidatan pohjalta on julkaistu yli 1 600 tieteellistä tutkimusta ja määrä kasvaa yhä. Kohorttitutkimuksessa selvitetään edelleen, kuten alkuaikoina, sikiöaikaisen ja varhaislapsuuden riskitekijöiden terveysvaikutuksia, mutta tutkimus ulottuu aikuisuuteen ja pitkäaikaisiin sairauksiin, esimerkiksi mielenterveyden häiriöihin. Tutkimuksen painopiste on muuttunut sosiaalilääketieteestä biolääketieteen suuntaan ja kansainvälisiin konsortioihin. Vahva sosiaalilääketieteellinen pohja on ollut kuitenkin edellytys syntymäkohorttitutkimuksen myöhemmälle kansainvälistymiselle.

Lähtökohtana pohjoissuomalaiset keskospelapset

”Kaikki Pohjois-Suomen odottavat äidit” – näin alkoi uutinen käynnistymässä olevasta, Suomessa ennennäkemättömän laajasta keskostutkimuksesta sanomalehti *Kalevassa* syyskuussa 1965. Tiedonannon mukaan tutkimuksen tarkoituksena oli selvittää keskossyntyvyyteen ja vastasyntyneiden kuolleisuuteen liittyviä tekijöitä. Tutkimuksen lähtökohdaksi mainittiin Pohjois-Suomen muuta maata korkeampi syntyvien keskosten lukumäärä

ja kuolleisuus sekä ”täysiaikaisina syntyneitä lapsia heikompi asema”.¹⁰ Tutkimustuloksista toivottiin olevan käytännön hyötyä tulevaisuudessa.

1960-luvulla Itä- ja Pohjois-Suomen kuolleisuus- ja sairastavuusluvut huolettivat Suomessa yleisemminkin, sillä ne olivat merkittävästi maan keskiarvoa korkeammat.¹¹ Lasten ja odottavien äitien terveystalvuiden epätasainen jakautuminen oli tosin asteittain lieventynyt sitten sotavuosien, jolloin Etelä-Suomessa oli jo vakiintunut neuvolajärjestelmä, mutta Itä- ja Pohjois-Suomessa palvelujen saavutettavuus oli heikompi.¹² Alueelliset erot olivat silti 1960-luvulla edelleen selvät. Keskostutkimus oli yksi keskeinen tapa selvittää pohjoissuomalaisten muuta maata heikompa terveytilannetta. Terveystalvuiden suunnittelukomitea määritteli lapset 1970-luvun alussa terveystalvuiden luonnolliseksi kohderyhmäksi riskiryhmiin kohdistuvalle tutkimukselle,¹³ joten jo 1960-luvun puolella alkanut syntymäkohorttitutkimus oli hyvin linjassa valtakunnallisten painotusten kanssa.

Vaikka kyse oli pohjoissuomalaisesta tutkimuksesta, sillä oli kansainvälinen esikuva. Ensimmäinen syntymäkohorttitutkimus alkoi Isossa-Britanniassa vuonna 1946. Alun perin sen tarkoituksena oli selvittää raskauteen, synnytykseen sekä lapsen ja äidin terveystalvuihin liittyviä kustannuskysymyksiä, mutta tavoitteet ovat sittemmin muuttuneet useaan otteeseen.¹⁴ Syntymäkohorttitutkimukselle onkin tyypillistä tutkimusintressien vaihtuminen sen mukaan, millaisia sairauksia ilmenee kohorttiin osallistuneiden ikääntyessä.¹⁵ Pohjois-Suomen syntymäkohorttitutkimuksen alkuaikojen painottuminen keskosiin ja vastasyntyneiden kuolleisuuteen sekä siirtyminen lapsuuden ja myöhemmin aikuisiän terveyteen selittyy siis tutkittavien vanhenemisella, jolloin tutkimusaiheita on voitu laajentaa.

9. Onkin tärkeä hahmottaa, että alueelliset erot ovat vain yksi sosiaalilääketieteen osa. Laajemmista sosiaalipediatriikan eli lapsia koskevan sosiaalilääketieteen näkemyksistä ks. esim. Paula Rantakallio, *Lasten ja nuorten sairastavuus ja kuolleisuus. Lapsuus- ja kehitysiän sosiaalilääketieteestä*. Oulun yliopisto 1976.

10. Laaja keskostutkimus alkaa Pohjois-Suomessa. *Kaleva* 30.9.1965.

11. Terveystalvuiden kehityksestä Turo Manninen, *Pohjoisen Suomen sairaanhoidon historia*. Pohjois-Pohjanmaan sairaanhoitopiirin kuntayhtymä 1998; Yrjö Mattila, *Suuria käännekohtia vai tasaista kehitystä? Tutkimus Suomen terveydenhuollon suuntaviivoista*. Kelan tutkimusosasto 2011.

12. Helene Laurent, *Asiantuntijuus, väestöpolitiikka, sota. Lastenneuvoloiden kehittyminen osaksi kunnallista perusterveydenhuoltoa 1904–1955*. Helsingin yliopisto 2017, 260–261.

13. Minna Harjula, *Terveyden jäljillä. Suomalainen terveystalvitiikka 1900-luvulla*. Tampere University Press 2007.

14. John Welshman, Time, Money, and Social Science. The British Birth Cohort Surveys of 1946 and 1958. *Social History of Medicine* 25 (2012), 175–192. Ks. myös Helen Pearson, *The Life Project*. Penguin Books 2016.

15. Lawlor, Andersen & Batty 2009, 898.

Syntymäkohorttitutkimus oli Suomessa aivan uudenlainen menetelmä. Paula Rantakallio ja lääninkätilö Sirkka Leino muotoilivat tavoitteensa *Kättilölehteen* seuraavalla tavalla: ”Tutkimus on huomattavasti mutkikkaampi kuin ne käytännön sovellutukset, joihin toivotaan päästävän, onhan yksinkertaisuus käytännön työssä oleellinen vaatimus.”¹⁶ Mutkikkoudella kirjoittajat viittasivat muun muassa monimuuttuja-analyysiin. Tavoitteena oli, että tietotekniikan ja sen mahdollistaman matemaattisen tilastoanalyysin avulla pystyttäisiin selvittämään usean samanaikaisen vaikuttavan tekijän merkitystä.¹⁷ Esimerkkinä mainittakoon Rantakallion väitöskirja, jossa

■ Kuva 1. Ennenaikaiset synnytykset ja varhaislapsuuden terveys motivoivat 1960-luvulla Pohjois-Suomen syntymäkohorttitutkimukseen. Kuvassa keskoskaappi Lapin lastensairaalassa Rovaniemellä. Kuvaaja: Matti Poutvaara. Lähde: Museoviraston kuvakokoelmat, Matti Poutvaaran kokoelma, HK19880108:15288.

hän hyödynsi tilastotieteilijä Ronald Fisherin monimuuttujamenetelmää selvittäessään muun muassa perinataalikuolleisuuden ja syntymäpaiknon korrelaatiota äidin biologisiin ominaisuuksiin ja sosioekonomiseen asemaan raskauden alkuhetkellä.¹⁸

16. Paula Rantakallio & Sirkka Leino, Syntyvän lapsen riskiä lisäävät synnyttäjien sosiaaliset ja biologiset tekijät. *Kättilölehti* 12/1969, 522.

17. Rantakallio & Leino 1969, 520–522.

18. Paula Rantakallio, *Groups at Risk in Low Birth Weight Infants and Perinatal Mortality*. Kaleva 1969, 13. Väitöskirja julkaistiin myös vuoden 1969 *Acta Paediatrica Scandinavica* numerossa 193.

Keskostutkimuksesta vastasi Oulun yliopiston professori Ole Wasz-Höckertin (1918–2015) johtama lastentautien klinikka yhteistyössä lääninlääkärin toimistojen kanssa. Tutkimusidea syntyi vuonna 1964 Wasz-Höckertin aloitteesta. Wasz-Höckert oli vasta perustetun lääketieteellisen tiedekunnan ensimmäinen lastentautiopin professori (vuosina 1964–1972), jolla oli kansanterveystieteellisiä kiinnostuksenkohteita.¹⁹ Rantakallio, jonka väitöskirja-aineistosta oli aluksi kyse, oli tutkimuksen keskeinen toteuttaja.²⁰ Tuohon aikaan tutkimuksellisia esikuvia oli vain vähän. Väitöskirjansa kirjallisuuskatsauksessa Rantakallio viittaa yhdysvaltalaisiin ja brittiläisiin tutkimuksiin, joista vuonna 1958 toteutettu *The British Perinatal Mortality Survey* (PMS) oli keskeisin.²¹

NFBC1966 tunnettiin tuolloin nimellä Pohjois-Suomen Keskostutkimus. Se painottui selvittämään niitä biologisia ja sosioekonomisia tekijöitä, jotka vaikuttivat sikiöön jo raskauden alkupuolella. Tutkimuslomakkeet täytettiin neuvoloissa, jotka olivat 1960-luvulla jo vakiintunut osa suomalaista terveydenhuoltoa.²² Terveysisarilla oli tiedonkeruussa merkittävä rooli. Kaikkiaan 188 terveysisarta osallistui tietojen keruuseen 157 äitiysneuvolassa.²³ Ilman neuvoloiden työvoimaa vastaavanlainen tutkimus olisi tuskin onnistunut. Lomakkeissa kysyttiin terveystietojen lisäksi yksityiskohtia synnyttäjän sosioekonomisesta asemasta, esimerkiksi äidin asuinpaikan etäisyyttä lähimpään neuvolaan, naapuriin, lääkäriin tai kirkonkylään, vanhempien ammatteja ja äidin koulutustaustaa, ruokakunnan kokoa ja kodin varustusta, kuten vesijohtoa, televisiota ja sähköä, sekä äidin perehtyneisyyttä lastenhoitoon median välityksellä. Äidin asenteista kysyttiin mielialaa, suhtautumista elämässä ponnisteluun, raskauden ajankohdan sopivuutta sekä laajalti äidin terveystietoja tupakoinnista tuberkuloosiin.²⁴ PMS-tutkimuksen Englannissa, Walesissa ja Skotlannissa yhden viikon aikana

■ Kuva 2. Pohjois-Suomen keskostutkimuksen kyselylomake havainnollistaa yhteiskunnan nopeaa rakennemuutosta. Vielä 1960-luvun puolivälissä Suomi oli maatalousvaltainen maa ja Pohjois-Suomen väestön koulutustaso oli muuta maata alhaisempi. Lähde: Pohjois-Suomen syntymäkohortit – Hyvinvointi- ja terveystutkimusohjelma, Oulun yliopisto.

vuonna 1958 syntyneiltä tutkitut muuttajat olivat merkittävä malli. PMS:n vaikutuksesta myös Pohjois-Suomen kohorttilaisten äideiltä kysyttiin tupakoinnista. Tämä ei ollut millään muotoa itsestään selvää, sillä vain joitakin vuosia ennen PMS-tutkimusta aloitetussa skotlantilaisessa *The Aberdeen Children of the 1950s* -syntymäkohortissa ei ollut osattu huomioida tupakoinnin mahdollista vaikutusta syntyvään lapseen.²⁵

Aineiston varalle oli jo käynnistymisvaiheessa laajempia, pitkittäistutkimukseen tähtääviä suunnitelmia, joihin Paula Rantakallio viittasi *Terveysisar*-lehdessä julkaistussa kirjoituksessaan nimellä Pohjois-Suomen Lasten Kehitystutkimus: kaikki lapset haluttiin neuvoloihin vuoden ikäisinä, jolloin terveysisaret täyttivät lomakkeen lapsen silloisesta kehitystasosta ja terveydentilasta. Samalla kerättiin tiedot ensimmäisen ikävuotensa aikana kuolleista lapsista. Osa lapsista kutsuttiin erikoistutkimuksiin, mikäli heissä epäiltiin jotain joko fyysisesti tai henkisesti poikkeavaa tai mikäli he olivat olleet lastensairaalassa hoidossa vastasyntyneinä. 1-vuotistutkimuksen tavoitteet olivat moninaiset. Tietoa haluttiin muun muassa keskimääräisestä kasvusta Pohjois-Suomessa, sairastavuudesta eri tauteihin, hoitopääsymahdollisuuksista sekä erikoisryhmistä, joihin luettiin sairaudet, ruumiinviat ja vammat, näkö- ja kuuloviat ja kehityksen viivästyminen. Suurempana tavoitteena oli selvittää riskiryhmiä, ”joihin neuvoloiden terveydenhoito ja valistustoiminta voidaan entistä keskitetymin ohjata”.²⁶ Toisin sanoen tietoa haluttiin mah-

19. Aura Korppi-Tommola, Wasz-Höckert, Ole. Kansallisbiografia-verkkójulkaisu. *Studia Biographica* 4. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1997, <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kgb-006975> (16.4.2021).

20. Rantakallio 1969.

21. Rantakallio 1969, 8–9.

22. Lastenneuvoloiden kehityksestä Suomessa ks. Laurent 2017.

23. Rantakallio 1969, 10.

24. ks. Pohjois-Suomen keskostutkimus -lomake, https://www oulu.fi/sites/default/files/f12v%20loma_ke%20fin_o.pdf (24.11.2020).

25. ks. Perinatal Mortality Survey 1958, http://doc.ukdataservice.ac.uk/doc/2137/mrdoc/UKDA/UKDA_Study_2137_Information.htm (17.4.2021); Lawlor, Andersen & Batty 2009, 898.

26. Paula Rantakallio, Pohjois-Suomen Lasten Kehitystutkimus. *Terveysisar* 3/1967, 3–4, 14.

		45
19. Montako lehmää	Hoitaako äiti ne	46
sikaa	yksin 1 ☐	47
lammasta	toisen avustamana 2 ☐	48
kanaa	ei ollenkaan osallistu niiden hoitoon 3 ☐	49
minkkiä		50
tai vastaavaa on taloudessa.		51
20. Joutuuko äiti nykyisessä ammatissaan. (= päivittäisessä työssään kotona ja/tai muualla) pääasiassa		52
istumaan 1 ☐	Pitääkö äiti ammittiaan	53
seisomaan 2 ☐	hyvin raskaana 1 ☐	
liikkumaan 3 ☐	raskaana 2 ☐	
Työskenteleekö äiti ammatissaan	keskiraskaana 3 ☐	
pääasiassa sisällä 1 ☐	jokseenkin kevyenä 4 ☐	
pääasiassa ulkona 2 ☐	kevyenä 5 ☐	
yhtä paljon sisällä ja ulkona 3 ☐		
21. Äidin koulunkäynnin määrä	22. Äidin isän ammatti (äidin ollessa 15	54
ei mitään koulua tai kiertokoulu 0 ☐	vuoden ikäinen)	55
1—4 vuotta kansakoulua 1 ☐	56
5—8 vuotta kansakoulua tai vajaa keskikoulu 2 ☐	57
1/2—2 vuotta ammattikoulua 3 ☐	23. Äidin veljien ja sisarten lukumäärä	
yli 2 vuotta ammattikoulua 4 ☐	(elossaolevat ja kuolleet)	
keskikoulu 5 ☐	Montako äidin sisaruksista on kuollut	
keskikoulu ja enemmän 6 ☐	alle 15 vuotiaana?	
ylioppilastutkinto 7 ☐		
ylioppilastutkinto ja enemmän 8 ☐		

dollisimman paljon erilaisista muuttujista, jotka saattoivat vaikuttaa pohjoissuomalaisten lasten terveyteen, ja joita voitaisiin tutkia lähitulevaisuudessa tai myöhempänä ajankohtana. Kerätyt muuttujat alkoivat paitsi muodostaa kuvaa pohjoissuomalaisten terveydentilasta myös luoda pohjaa pitkittäistutkimukselle, jossa tarkastellaan terveyttä ihmisen elämänkaareissa.

Raskaana olevien ja synnyttäjien alueelliset erot

Syntymäkohorttitutkimuksen tulokset ovat yhteyksiä eli tilastollisesti merkitseviä, väestötasolla terveyteen yhteydessä olevia tekijöitä.²⁷ Tutkimuksessa löydettiin useita tekijöitä, jotka liittyivät Pohjois-Suomessa asumiseen. Rantakallion väitöskirjassa *Groups at Risk in Low Birth Weight Infants and Perinatal Mortality* painotus oli niiden riskitekijöiden löytämisessä, jotka vaikuttivat alhaiseen syntymäpainoon ja perinataaliseen kuolemaan. Rantakallio määritteli perinataalikuolleisuuden sikiöaikaisen ja vastasyntyneen kuoleman yhdistävänä terminä.²⁸ Suomalaislääketieteen historiassa syntymäpaino on merkittävä tutkimuskohde, sillä arkkiaatri Arvo Ylpön (1887–1992) ura keskostutkimuksen parissa on myös kansainvälisesti tunnustettu.²⁹ Rantakallion väitöskirjasta käy ilmi, kuinka hänen työnsä sitoutui Ylpön tutkimuksen perintöön, vaikka Ylpön vuodelta 1919 peräisin oleva alle 2500 gramman syntymäpainon määritelmä synnytyksen enneaikaisuudesta päivittyikin 1960-luvun alussa, kun Maailman terveysjärjestö WHO suositteli enneaikaisuuden käsitteen korvaamista matalalla syntymäpainolla.³⁰ Väitöskirjassaan Rantakallio

nosti esiin useita Pohjois-Suomeen liittyviä riskejä.

Perinataaliset kuolemat yhdistettiin tutkimuksessa muun muassa alueelliseen alikehittyneisyyteen.³¹ Alikehittyneisyyteen liittyivät pohjoisen heikot työllisyysnäkemät ja elinkeinorakenne. Pohjois-Suomessa oli runsaasti asutustilallisia, jotka eivät päässeet mukaan hyvinvointi-Suomen kehitykseen.³² Pohjois-Suomen maatalouspolitiikka oli ollut toisen maailmansodan jälkeisen pienviljelijämyönteistä. Ylituotanto aiheutti kuitenkin haasteita ja jo 1950-luvun lopussa hallitus asetti maatalouskomitean ratkaisemaan vaikeutuvia vientinäkymiä. Vaikka suurempiin käytännön toimiin ei vielä ryhdyttykään, erityisesti Pohjois-Suomen viljelijät kokivat olonsa uhatuksi. Lopulta maatalouden rakenneuudistus johti kylien tyhjenemiseen pohjoisessa 1960- ja 1970-luvulla. Tätä edesauttoi erityisesti vuonna 1969 käyttöön otettu pellonvarausjärjestelmä, joka palkitsi peltojen viljelemättä jättämisestä. Suhteellisesti suurimmat pellonvarausalat olivat Oulun ja Lapin lääneissä.³³

Myös muuttoliikkeellä havaittiin olevan vaikutusta terveyteen, mutta ei yksiselitteisesti. Perinataaliset kuolemat liittyivät Rantakallion mukaan muun muassa sisäisen muuttamisen vähäisyyteen. Sisäinen muuttoliike oli yhdistettävissä lapsen äidin työllistymiseen, jonka Rantakallio liitti pohdinnassaan muun muassa äidin itsenäisyyteen ja parempaan taloudelliseen tilanteeseen. Lisäksi muuttaminen, yleensä maaseudulta kaupunkiin, johti parempaan tiedonsaantiin.³⁴ Paikasta toiseen muuttaminen ei syntymäkohorttitutkimuksen mukaan itsestään

27. ks. esim. Lawlor, Andersen & Batty 2009, 897.

28. Rantakallio 1969, 5. Nykyään perinataalikuolleisuus määritellään ”kuolleena syntyneiden ja ensimmäisen elinviikon aikana kuolleiden lasten osuutena kaikista syntyneistä”. Perinataalikuolleisuus, Duodecim Terveyskirjasto, <https://www.terveyskirjasto.fi/Itto2570> (16.4.2021).

29. ks. esim. P. M. Dunn, Arvo Ylppö (1887–1992). Pioneer of Finnish Paediatrics. *Archives of Disease in Childhood. Fetal and Neonatal Edition* 92 (2007), F230–F232, <http://dx.doi.org/10.1136/adc.2005.077552> (11.12.2020).

30. World Health Organization Technical Report Series No. 217, *Public Health Aspects of Low Birth Weight. Third Report of the Expert Committee on Maternal and Child Health*. World Health Organization 1961, <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/40487/> (11.12.2020).

31. Rantakallio 1969, 47–53.

32. Juhani Mylly, Asutuspolitiikasta suureen muuttoon. Pientila-Suomen kuihtuminen. Teoksessa Ville Pernaa & Mari K. Niemi (toim.) *Suomalaisen yhteiskunnan poliittinen historia*. Kleio 2008, 150–170; Kehityksestä poliittisessa keskustelussa ks. Janne Leiviskä, *Pohjois- ja Itä-Suomen elinkeinöjen kehittäminen suomalaisen yhteiskunnan murroksessa. Suurimpien puolueiden elinkeinopolitiikka 1951–1970*. Oulun yliopisto 2011.

33. Jari Niemelä, *Talonpoika toimessaan. Suomen maatalouden historia*. SKS 2008, 194–196, 199–200; Pertti Alasuutari, *Toinen tasavalta. Suomi 1946–1994*. Vastapaino 1996, 62–65.

34. Rantakallio 1969, 47–53.

selvästi parantanut terveyttä, sillä 1960-luvulla kiihtyi muuttoliike etelämmäs Suomeen sekä länsinaapuriin Ruotsiin. Kohorttilaisten kasvaessa syntyi kiinnostus Ruotsissa asuvien hyvinvointia kohtaan. Eräissä tutkimuksissa todettiin, että perheet, joihin oli syntynyt ei-haluttu lapsi, muuttivat todennäköisemmin Ruotsiin.³⁵ Ruotsiin muuttamisen syyt liittyivät Pohjois-Suomen elinolosuhteisiin, joilla oli puolestaan yhteys muun muassa siihen, oliko perheessä asuva lapsi ollut haluttu. Ei-haluttuna kasvaminen puolestaan vaikutti terveyteen.

Varhaisessa syntymäkohorttitutkimuksessa havaittiin myös, että Pohjois-Suomen muuta maata vähäisempi perhesuunnittelu eli toisin sanoen korkea syntyvyys vaikutti syntyviin lapsiin. *The Unwanted Child* oli ei-haluttuihin lapsiin liittyvä tutkimus, jossa Rantakallio keskittyi ei-haluttujen lasten äitien raskausaikaan ja perinataaliseen vaiheeseen. Myöhemmissä tutkimuksissa oli tarkoitus syventyä ei-haluttuna syntymisen ja kasvamisen terveysvaikutuksiin. Pohjoissuomalaisen perhesuunnittelun vähäisyys saattoi Rantakallion mukaan liittyä siihen, että perhesuunnittelua tarjoavia palveluita ei ollut riittävästi. Lääkärit olivat Pohjois-Suomessa Rantakallion mukaan kiireisempiä eivätkä siksi ennättäneet paneutua perhesuunnittelukysymyksiin. Lisäksi syrjäseuduilta oli pitkä matka palvelujen äärelle, ja äidit olivat Rantakallion mukaan tietämättömiä ja tehottomia perhesuunnittelussa. Tämän hän liitti kouluttamattomuuteen ja köyhyyteen.³⁶ 1960-luvulla *Uusi Suomi* -lehdessä julkaistu artikkeli ”maailman pohjoisimmasta lääkärikoulutuksesta” eli vasta aloittaneesta Oulun yliopiston lääketieteellisestä tiedekunnasta avaa tuolloista perhesuunnittelua astetta värikkäämmiin kuin Rantakallion tutkimus:

Pohjois-Suomen monilapsisuusongelmasta on puhuttu kauan ja paljon. Osittain ovat monilapsisuuden aiheuttaneet uskonnolliset

vakaumukset, mutta lukemattomat 12–16 lapsen äidit nauttivat silti ylenpalttisesta äidinonnestaan yksinomaan valistuksen puutteen takia.³⁷

Rantakallio tiedosti alueella yleisen lestadiolaisuuden vaikutuksen perhesuunnitteluun, ja tulkitse lestadiolaisten lääkäreiden vaikuttavan omalla vakaumuksellaan ehkäisyhyödyntämisen vähäisyyteen. Lisäksi Rantakallio huomautti, ettei Suomessa muutenkaan suhtauduttu myönteisesti perhesuunnitteluun.³⁸

Tutkimuksessa havaitut, Pohjois-Suomeen liittyneet tekijät olivat 1960-luvun lopulla myös päättäjien tiedossa. Esimerkiksi ehkäisyvälineiden saatavuuden ja abortin alueellisten erojen katsottiin vaikuttavan osaltaan perhesuunnittelun mahdollisuuksiin. Vuoden 1968 aborttilakikomiteamietinnössä todettiin räikeä alueellinen epätasa-arvo suurten kaupunkien ja syrjäseutujen välillä. Tuohon aikaan oli voimassa Laki raskauden keskeyttämisestä (82/1950) ja aborttiin tarvittiin lausunto kahdelta lääkäriltä. Lain mukaan raskaus voitiin keskeyttää, mikäli raskaus tai synnytys aiheuttaisi naiselle vakavan vaaran, nainen oli maattu rikoslaissa määritellyissä olosuhteissa, tai lapsen äidillä tai isällä oli vakavia periytyviä sairauksia. Aborttilakikomitean mietinnön mukaan alemmilla sosiaaliluokilla oli vähemmän tietoa eikä rahaa yksityislääkäreille, joilta aborttilausunnon olisi voinut saada helpommin. Siten köyhempien abortit, jopa itse tehdyt, olivat vaarallisempia kuin varakkaampien.³⁹ Oulun yliopiston lastentautien klinikan tutkijat korostivat lisäksi, että ehkäisyvälineiden käytössä oli konkreettisia haasteita, mikäli asui syrjäseudulla, kuten Lapissa: niin ehkäisytablettien kuin muovikierukan käyttö edellytti säännöllisiä lääkärintarkastuksia.⁴⁰ Haluttomuus lapsensaantiin ei Rantakallion tutkimuksen mukaan liittynyt niinkään haluttomuuteen saada lasta ylipäätään, vaan se oli sidoksissa äidin elämäolosuhteisiin:

35. Rantakallio & Myhrman 1980, 83.

36. Paula Rantakallio, *The Unwanted Child. Condition of the Mother during Pregnancy and the Perinatal Period*. Oulun yliopisto 1974, 32–33; Rantakallio 1988, 81.

37. Maailman pohjoisinta lääkärikoulutusta II. Äidit ja lapset tutkimuksen kohteina. Myös perinnöllisiä tauteja tutkitaan. *Uusi Suomi* 25.1.1966, 13.

38. Rantakallio 1974, 33–34.

39. Miina Keski-Petäjä, *Aborttitoiveet ja abortintorjunta. Raskaudenkeskeytyksen hakeminen 1950–1960-lukujen Suomessa*. Väestöliitto 2012, 142.

40. Maailman pohjoisinta lääkärikoulutusta II. Äidit ja lapset tutkimuksen kohteina. Myös perinnöllisiä tauteja tutkitaan. *Uusi Suomi* 25.1.1966, 13.

kuinka monta lasta hänellä oli ennestään, hänen mahdollisesti jo korkeaan ikäänsä, naimattomuuteensa tai huonoihin sosiaalisiin olosuhteisiinsa, joihin saattoivat liittyä myös alkeelliset asuinolosuhteet.⁴¹ Näissä olosuhteissa aborttia olisi toivottu. Perhesuunnittelun vähäisyys vaikutti esimerkiksi siihen, että Pohjois-Suomessa oli iäkkäitä synnyttäjiä, joiden raskaudet olivat riskiraskauksia. Päivitetty laki raskauden keskeyttämisestä (239/1970) helpotti asteittain pohjoissuomalaisen naisten mahdollisuutta aborttiin, mikä tasasi alueellisia eroja.

Alueelliset erot saattoivat liittyä myös paikallisiin ympäristötekijöihin. Yksi varhaisista tutkimuksista, *The Effect of a Northern Climate on Seasonality of Births and the Outcome of Pregnancies*, analysoi pohjoisen ilmaston ja vuodenaikojen merkitystä muun muassa perinataalikuolleisuuteen ja syntymäpainoon. Kohorttiaineiston pohjalta selvisi, että erityisen kova pakkanen vaikutti epäsuotuisasti raskauden kulkuun: se

■ Kuva 3. Syrjäseudulla asumisen on tutkittu vaikuttavan monella tapaa terveyteen. Kuvassa saamelaispiiriä Lisma kylässä 1970-luvulla. Pohjois-Suomen syntymäkohorteissa on mukana saamelaisia tutkittavia sekä pieni määrä romaneja, mutta tilastollisesta näkökulmasta mielletään, ettei lukumäärä ole merkitsevä. Kuvaaja: Alfred Kolehmainen. Lähde: Museoviraston Suomalais-ugrilainen kuvakokoelma, SUK743:78.

aiheutti ennenaikaisia synnytyksiä ja alhaisia lasten syntymäpainoja.⁴² Varmoja vastauksia ei kohorttiaineiston perusteella löytynyt, mutta joitakin yhteneväisyyksiä oli, kuten äidin lyhyempi pituus ja paino. Vartalotyyppin ajateltiin liittyvän kylmänkestävyyteen. Lisäksi ennenaikaisena synnyttäneillä äideillä oli alhaisempi sosiaalinen asema, joka saattoi liittyä ulkona työskentelyyn, ehkä myös huonommin lämpimänä pysyvään kotiin ja vaatetukseen.⁴³ Vaikka kyseessä oleva tutkimus oli suhteellisen laaja ja se julkaistiin erillisenä *Acta Paediatrica Scandinavica* -lehden

41. Paula Rantakallio, The Longitudinal Study of the Northern Finland Birth Cohort of 1966. *Paediatric and Perinatal Epidemiology* 1988, 81.

42. Rantakallio 1988, 63.

43. Paula Rantakallio, The Effect of a Northern Climate on Seasonality of Births and the Outcome of Pregnancies. *Acta Paediatrica Scandinavica* 218 (1971), 1–67.

niteenä, se edustaa ilmastoon ja vuodenaikoihin keskittyvänä poikkeusta aikaistutkimuksessa; pääpaino oli sosioekonomisissa kysymyksissä.

Erot terveyspalvelujen saatavuudessa

Historioitsija Minna Harjulan mukaan terveyspalvelujen universaaliutta ja tasa-arvoisuutta painottanut muutos alkoi jo 1960-luvulla ja siihen vaikutti erityisesti tutkija ja yhteiskuntapoliitikko Pekka Kuusen teos *60-luvun sosiaalipolitiikka*. Kansanterveyslaki (66/1972) konkretisoi terveyspalvelujen saatavuuden.⁴⁴ Vuoden 1972 jälkeen kuntien velvollisuutena oli järjestää kuntalaisilleen perusterveydenhuolto, kuten neuvolointi ja rokotukset. Terveyskeskusten perustaminen alkoi pohjoisesta ja idästä eli alueilta, joissa tilanne oli heikoin. 1980-luvulla pohjoissuomalaiset olivat aktiivisimpia terveyskeskuskävijöitä koko maassa eli he todella hyödynsivät saamiaan palveluja. Lääkiripulakin alkoi lisääntyneen koulutuksen myötä hiljalleen tasaantua.⁴⁵

Varhaisessa syntymäkohorttitutkimuksessa painotettiin monin tavoin odottavien äitien mahdollisuuksia hyödyntää terveyspalveluita. Anna-Liisa Hartikainen käsitteli vuonna 1973 julkaistussa väitöskirjassaan *Tutkimus Pohjois-Suomen synnyttäjistä* alueellisten erojen merkitystä raskauden ja synnytyksen kululle. Alueelliset erot liittyivät ennen kaikkea saatavilla oleviin palveluihin, mutta myös riskiryhmään kuuluvien eli alle 20-vuotiaiden ja yli 35-vuotiaiden sekä viisi tai useamman lapsen synnyttäneiden asumiseen maaseudulla, missä syntyvyys oli korkeampi. Hartikainen päätyi hieman Rantakallion tapaan toteamaan, että raskaana olevat naiset pitäisi saada jo alkuraskauden aikana säännöllisiin neuvolatarkastuksiin. Hartikaisen tutkimustulosten mukaan paikallissairaaloissa synnyttäneet menivät neuvolaan myöhemmin ja kävivät siellä harvemmin kuin erikoistuneissa synnytysyksiköissä synnyttäneet. Riskiryhmät tulisi ohjata

erikoistuneisiin sairaaloihin komplikaatioiden ja perinataalikuolleisuuden vähentämiseksi. Sairaaloiden olisi puolestaan huolehdittava informaationkulusta äitiysneuvoloille. Yhtenä käytännön ratkaisuna syrjäseutujen synnyttäjille Hartikainen ehdotti potilashotelleja, joihin voisi tulla lasketun ajan lähestyessä.⁴⁶

Vielä 1980-luvun tutkimuksessa todettiin, että lasten kuolleisuudessa oli alueellisia eroja.⁴⁷ Tilanne oli kuitenkin syntymäkohorttitutkijoiden mukaan jo merkittävästi muuttunut. Suhteellisen lyhyessä ajassa sekä synnytysopin kehitys että kansanterveyslain myötä parantuneet palvelut olivat vaikuttaneet tilanteeseen. 1980-luvun alkuun mennessä sikiöaikaiset tutkimusmenetelmät olivat kehittyneet. Anna-Liisa Hartikainen-Sorri ja Paula Rantakallio mainitsivat eräässä julkaisussaan ultraäänitutkimuksen, istukan biokemialliset tutkimukset sekä kardiotokografian (KTG) eli sikiön sydämenlyöntiä ja kohdun supistuksia mittaavan tutkimuksen. Niiden avulla pystyttiin kartoittamaan riskejä tulevan synnytyksen varalta. Synnytykset oli keskitetty sairaaloissa suurempiin yksiköihin, joskin Pohjois-Suomessa synnytyksiä hoidettiin vielä neljässä terveyskeskuksessa pitkien välimatkojen ja sikäläisen väestön harvalukuisuuden vuoksi.⁴⁸

Syntymäkohorttitutkijoiden analyyseissa säilyi myöhemminkin sosiaalilääketieteellinen näkökulma. Esimerkiksi Perinataalistatus 1975:tä eli Suomen ensimmäistä synnytyksen ja vastasyntyneen hoitoa koskevaa suositusta kritisoitiin sen sosioekonomisten tekijöiden merkityksen sekä kumulatiivisten riskitekijöiden puuttumisesta.⁴⁹ Kauttaaltaan Pohjois-Suomen syntymäkohorttitutkimuksessa painotettiin, että erot sosiaaliluokkien välillä saattoivat johtua ennen kaikkea terveyspalvelujen etäisyyksiin liittyvistä eroista. Esimerkiksi silmätauteihin liittyvässä tutkimuksessa todettiin, että maanviljelijöiden vähäisempi terveyspalvelujen hyödyntäminen liittyi siihen,

44. Minna Harjula, Health Citizenship and Access to Health Services. Finland 1900–2000. *Social History of Medicine* 29 (2016), 573–589.

45. Manninen 1998, 175–179.

46. Anna-Liisa Hartikainen, *Tutkimus Pohjois-Suomen synnyttäjistä. Alueellisten olojen suhde raskauden ja synnytyksen kulkuun sekä erityyppisissä sairaaloissa hoidettujen synnyttäjien eroavuudet*. Oulun yliopisto 1973.

47. Paula Rantakallio, Inequalities in Children's Deaths in the Country with the Lowest Infant Mortality? *Public Health* 100 (1986), 152–155.

48. Anna-Liisa Hartikainen-Sorri & Paula Rantakallio, Antenatal Care and Identification of Risk Pregnancies in Finland. *Nordic Council Arctic Medical Research Report* 36 (1983), 15–16.

49. Hartikainen-Sorri & Rantakallio 1983, 16.

että maaseudulla harjoitettavan ammattinsa vuoksi he asuivat kaukana kaupunkien palveluksista.⁵⁰ Ero ei siis selittynyt niinkään sosiaaliluokalla vaan sosiaaliluokalle tyypillisellä asuinpaikalla.

Kehitysvammaisuus Pohjois-Suomessa

Vuonna 1966 syntyneiden kohorttiaineisto mahdollisti myös kehitysvammaisuuden tutkimuksen. Kehitysvammaisuus oli yksi keskeisiä kiinnostuksenkohteita, sillä sekin liittyi tyypillisesti sikiön kehitykseen tai viimeistään perinataaliseen vaiheeseen lapsen kehityksessä. Eloonjääneiden lasten osalta kehitysvammaisuutta pystyttiin lisäksi tutkimaan lapsen kasvaessa. Kiinnostukseen vaikutti myös se, että Paula Rantakallion ja Lennart von Wendtin 1980-lukulaisen tutkimuk-

■ Kuva 4. Pohjois-Suomen ensimmäistä kohorttiaineistoa kerättäessä vuosina 1965–1966 oli poikkeuksellisen kylmä talvi, jonka tutkittiin vaikuttavan syntyvien lasten terveyteen. Oulussa lämpötila oli helmikuussa vuonna 1966 matalimmillaan $-41,5$ celsiusastetta. Kuvaaja: Pekka Kyytinen. Lähde: Museoviraston kuvakokoelmat, Pekka Kyytisen kokoelma, KK5596:10.KP.173.

sen mukaan Pohjois-Suomessa oli korkeammat kehitysvammaisten esiintymis- ja ilmenemisluvut kuin mitä muissa tutkimuksissa oli osoitettu. Luvut olivat korkeammat vakavampien älyllisen kehitysvammaisuuden asteiden, kuten Downin syndrooman yhteydessä, mutta myös lievempiä asteita oli tutkitusti muuta väestöä enemmän.

50. Kaisa Krause, Ulf Krause & Paula Rantakallio, Regional Differences in the Use of Ophthalmological Services During the Pre-School Period. *Nordic Council Arctic Medical Research Report* 23 (1978), 20–25.

Vaikeampien kehitysvammaisuuden asteiden osalta arveltiin, että luvut olivat muuta maata korkeammat siksi, että maaseudulla synnytetään vanhempaa ja riskit kasvoivat.⁵¹ Sikiöseulonnan alkoivat yleistyä Suomessa 1980-luvulta alkaen ja niitä kohdennettiin aluksi iäkkäämmille odottaville äideille.⁵² Lievemmissä tapauksissa rajojen määrittely oli epämääräistä ja erot saattoivat selittyä osittain sosiaalisilla tekijöillä, kuten maasta muuttaneiden suomalaislasten huonommalla pärjäämisellä ruotsalaiskouluissa. Etenkin Ruotsiin muuttaneiden kohtaloista oltiin kiinnostuneita kohorttitutkimuksen piirissä myös heidän kasvettuaan isommiksi. Esimerkiksi eräässä tutkimuksessa saatiin selville, että pohjoissuomalaisilla kohorttilaisilla oli oppimisvaikeuksia uudessa kotimaassaan – hankaluuksien katsottiin johtuvan kielestä ja perheiden naapurimaahan asettumisen haasteista.⁵³ Lisäksi erilaiset koulujärjestelmät ja niiden eriävät vaatimukset oppilaita kohtaan saattoivat vaikuttaa määrittelyihin. Tutkijat pohtivat myös eri tutkimuksissa hyödynettyjä menetelmiä ja suomalaisten rekisterien erinomaisuutta ja epäilivät, etteivät ulkomaiset tutkimukset olleet välttämättä tavoittaneet tutkittavia yhtä tehokkaasti kuin pohjoissuomalaisen kohorttiaineiston seurantatutkimukset.⁵⁴ Jotkut tutkimukset myös poissulkivat Pohjois-Suomen erityisyyksiä. Esimerkiksi keskushermoston kehityshäiriöitä, kuten neuraaliputken sulkeutumishäiriöön liittyviä vammoja ja hydrokefaliaa, jota kutsuttiin aiemmin vesipääksi, katsottiin olevan Pohjois-Suomen kohorttiaineistossa enemmän kuin maassa keskimäärin sen vuoksi, että kohortin tiedot olivat luotettavampia. Väitteen tukena pidettiin brittiläisen syntymäkohorttitutkimuksen pohjoissuomalaisia vastaavia suhdelukuja.⁵⁵

Tasaantuvat erot, tulevaisuuden haasteet

Syntymäkohorttitutkijat katsoivat myös itse ajassa taaksepäin ja analysoivat kehitystä 1960-luvulta eteenpäin. Tarkastelen tässä yhteydessä kahta koostetta pohjoissuomalaisten terveydestä, 1980-luvun alkupuolella ja 1990-luvun jälkipuoliskolla kirjoitettua. Vuonna 1983 lastenneurologi Lennart von Wendt (1947–2009), joka työskenteli myöhemmin muun muassa Lastenlinnan sairaalan ylilääkärinä, pohti pediatria epidemiologiaa ja erityisesti Pohjois-Suomen lasten sairastavuuden kehitystä vuoden 1966 jälkeen. Hän totesi, että perinatologian kehityksen ansiosta Pohjois-Suomen perinataalikuolleisuus ei enää 1980-luvulla ollut suurempaa kuin muualla Suomessa.⁵⁶ Kohorttitutkimuksen parissa työskennelleet lääkärit itse asiassa totesivat Suomen imeväiskuolleisuuden olevan pienintä koko maailmassa, ja että siihen vaikuttivat äitiyshuollon kehityksen lisäksi väestön demografia sekä koulutus- ja elintason nousu.⁵⁷ Jäljelle olivat jääneet von Wendtin näkökulmasta geneettiset erityispiirteet. Hän mainitsi noin kaksikymmentä periytyvää kroonista tautia, joista Pohjois-Suomen esiintyvyyden kannalta erityisiä olivat Sallan tauti, nonketootinen hyperlysinemia ja aspartylglukosaminuria. Von Wendt kuvasi niiden esiintyvyyden kuitenkin niin pieneksi, ettei se riittänyt selittämään kehitysvammaisuuden korkeaa esiintyvyyttä lääneissä.⁵⁸

Vuonna 1995 Paula Rantakallio tarkasteli Pohjois-Suomen väestöterveyden muutosta peilamalla sitä uransa vaiheisiin. Hän muisteli kokemustaan Oulun lääninsairaalassa lastenlääkärin viransijaisena vuonna 1958. Tuolloin Rantakallio kohtasi kuvauksensa mukaan kahden viikon sijaisuutensa aikana enemmän vaikeita sairau-

51. Paula Rantakallio, Social Class Differences in Mental Retardation and Subnormality. *Scandinavian Journal of Social Medicine* 15 (1987), 63–66.

52. Mianna Meskus, Personalized Ethics. The Emergence and the Effects in Prenatal Testing. *BioSocieties* 7 (2012), DOI:10.1057/biosoc.2012.27 (3.12.2020).

53. Antero Myhrman, The Mother-Child Project in Northern Finland. Relationship between Family Migration and Child Development at School Age Studied in a Socio-Medical Risk Group. *Nordic Council Arctic Medical Research Report* 20 (1977), 43–50.

54. Paula Rantakallio & Lennart von Wendt, Mental Retardation and Subnormality in a Birth Cohort of 12,000 Children in Northern Finland. *American Journal of Mental Deficiency* 90 (1986), 380–387.

55. Lennart von Wendt & Paula Rantakallio, Congenital Malformations of the Central Nervous System in a 1-Year Birth Cohort Followed to the Age of 14 Years. *Child's Nervous System* 2 (1986), 80–82.

56. Lennart von Wendt, Pohjois-Suomen lasten sairastavuuden erityispiirteet. *Spekula* 5/1983, 7–8.

57. Anna-Liisa Hartikainen-Sorri, Lennart von Wendt & Paula Rantakallio, Perinataalistatus 1982. *Suomen Lääkärilehti* 40/1985, 2093–2098.

58. von Wendt 1983, 8.

tapauksia kuin Helsingissä puolessa vuodessa – ja vastasi niistä yksin. Kuluneen kolmenkymmenen seitsemän vuoden aikana lääkäripula oli tasoittunut merkittävästi suhteessa muuhun maahan, vaikka Lapin läänissä olikin edelleen keskimääräistä enemmän asukkaita lääkäriä kohti. Rantakallio nosti esiin 1970-luvulla alkaneen, alueellista eriarvoisuutta vähentäneen terveyspolitiikan merkityksen. Hän koki, että pelkkä terveydenhuollon malli ei automaattisesti taannut hyvää terveyttä vaan myös väestön ominaisuudet olivat merkittäviä. Hän antoi esimerkin etnisesti yhtenäisestä, luterilaisesta väestöstä, joka selitti matalaa imeväiskuolleisuutta eri maissa 1990-luvulla. Keskeisiä olivat terveydenhuollon henkilöstön ja kohteena olevan väestön asenteet, käsitykset ja tarpeet.⁵⁹ Kehityksen korostamisen lisäksi Rantakallio kuitenkin muistutti, että aikuisiän kuolleisuus oli Pohjois-Suomessa edelleen muuta Suomea suurempaa.⁶⁰ Tutkimuspoliittiselle tyylilleen uskollisena Rantakallio siis jatkoi sosiaalilääketieteen sanomaa.

Sosiaalilääketieteen vahva asema tämän tutkimuksen ajanjaksolla korostuu, kun sitä vertaa myöhempiin aikoihin. Sosiaalilääketieteen asema heikkeni 1990-luvulla. Laman ja terveyspalvelujen rahoitusongelmien seurauksena terveyspoliittisissa keskusteluissa alettiin korostaa yhtäältä yksilön vastuuta ja toisaalta kustannussäästöjä ja tuottavuutta. Terveyspalvelujen tason katsottiin olevan valmis ja uudeksi tavoitteeksi muutoutui terveyspalvelujärjestelmän kasvun rajoittaminen.⁶¹ Syntymäkohorttien perustaja Paula Rantakallio huomasi kääntein. Hän arvosteli terveydenhuollon organisaation ja rahoituksen 1990-luvun huomattavia muutoksia ja ennusti, että ”Pohjois-Suomen köyhät syrjäiset kunnat voivat joutua väliin putoajiksi tarpeellisten voimavarojen suhteen”, minkä vuoksi tarvittaisiin ”jatkovaa valppautta”.⁶² Vuosikymmenen lopulla Ranja Aukeen tutkimuksessa haastateltujen sosiaalilääketieteen edustajien mukaan biolääketiede oli vienyt siltä jalansijaa. Samalla hämärtyi sosiaa-

lilääketieteen sanoma eri väestöryhmien välisistä terveyseroista.⁶³ Syntymäkohorttitutkimuskin lähti enenevässä määrin suuntautumaan muun muassa geenitutkimuksen ja molekyyllilääketieteen mahdollistamiin aihealueisiin, ja sosiaalilääketieteelliset, paikallisen väestön terveyskysymykset jäivät pienempään rooliin.

Johtopäätökset

Pohjois-Suomen syntymäkohorttitutkimus oli syntyhetkellään 1960-luvun puolivälissä vahvasti alueellisesti painottunutta. Tarkoituksena oli puuttua pohjoissuomalaisten terveyspalveluiden epätasa-arvoiseen tilanteeseen. Pohjois-Suomi-painotus liittyi sosiaalilääketieteelliseen lähestymistapaan, jossa tutkittiin sosiaalisten ja taloudellisten seikkojen vaikutusta terveyteen ja sairauksiin. Aluksi Pohjois-Suomen syntymäkohorttitutkimuksessa haluttiin saada lisätietoa keskosuudesta, joka oli Pohjois-Suomessa muuta maata yleisempää. Tutkimus laajeni brittiläisten esikuviansa mukaisesti selvittämään muita lasten terveyteen vaikuttavia tekijöitä. Alueellisen alikehittyneisyyden ja terveyspalvelujen saatavuudessa olevien erojen merkitys korostui analyseissa.

Alueellisten erojen merkitys alkoi tasaantua jo 1960-luvun lopulla, ja 1980-luvun loppupuolella erot eivät olleet enää merkittäviä. Sosiaalilääketieteellinen painotus säilyi kuitenkin vahvana koko tämän artikkelin tarkastelujakson ajan. Toisin sanoen, pohjoisten tekijöiden ja alueellisten erojen korostaminen väheni, mutta sosioekonomisten tekijöiden käsittely jatkui. Sosiologi Mikko Jauho kuvaa epidemiologisen tutkimuksen painopisteen asteittaista muutosta toisen maailmansodan jälkeen paikallisista intresseistä kohti maailmanlaajuisia kysymyksiä.⁶⁴ Pohjois-Suomen syntymäkohorttitutkimuksen varhainen historia havainnollistaa juuri tätä muutosta, sillä tutkimus lähti liikkeelle alueellisista terveyseroista, mutta on muuttunut lähestymistavoiltaan yhä universaalimmaksi. Tutkimuksen painopiste

59. Rantakallio 1996, 114–115.

60. Rantakallio 1996, 111–118.

61. Harjula 2007, 130–132.

62. Rantakallio 1996, 118.

63. Aukee 2013.

64. Mikko Jauho, From the Local to the Global, from the Environment to the Individual. Epidemiological Knowledge Production and Changing Notions of Public Health. Teoksessa Esa Ruuskanen & Heini Hakosalo (toim.) *In Pursuit of Healthy Environments. Historical Cases on the Environment-Health Nexus*. Routledge 2020, 195–217.

tuli vaihtumaan 1990-luvulta eteenpäin. Pohjois-Suomen olosuhteiden merkitys ei silti lakkaa terveyspalveluiden alueellisen epätasa-arvoisuuden tasaantuessa. Tekijät, jotka vaikuttavat kehitykseen raskauden aikana ja varhaislapsuudessa, saattavat vaikuttaa samalla koko elämänsäkaareen.

Syntymäkohorttitutkimus on muuttunut yhä monitieteisemmäksi. Pohjois-Suomen syntymäkohortteja hyödynnetään lukuisilla lääketieteen erikisaloilla ja niiden lisäksi muun muassa kasvatustieteessä, maantieteessä ja taloustieteessä. Tutkimuksiin osallistuu usean eri alan asiantuntijoita niin Suomessa kuin kansainvälisesti. Sisällölliset painotukset ovat muokkautuneet vastaamaan tieteen muotivirtauksia.⁶⁵ Kansainvälistymistä osoittaa jo se, että pohjoissuomalaiset on pitkälti pelkistetty kaukasialaisiksi. Yhdysvalloissa rotu on epidemiologinen muuttuja, minkä vuoksi kaukasialaisuuteen on alettu viitata myös eurooppalaistutkimuksissa.⁶⁶ Taustalla on siis oletus, että pohjoissuomalainen on yleistettävissä rodultaan valkoiohiseksi, minkä vuoksi pohjoissuomalaisten syntymäkohorttien pohjalta voidaan tehdä tutkimusta länsimaalaisista valkoiohioisista.⁶⁷ Painotusten muutoksilla lienee ollut tiedepoliittisia perusteita, sillä kansainväliset julkaisut, kuten *American Journal of Epidemiology*, tuskin olisivat julkaisseet pelkästään Pohjois-Suomen kannalta olennaista tutkimustietoa. Myös tutkimusrahoitus on ohjaillut merkittävästi tutkimus-

suuntauksia – esimerkiksi Suomen Akatemian kiinnostus biolääketiedettä kohtaan olisi mielenkiintoista selvittää. Historioitsija John Welshman on osoittanut, kuinka pitkäaikaisen rahoituksen puute vaikutti voimakkaasti siihen, että brittiläisen syntymäkohorttitutkimuksen oli uusiuduttava.⁶⁸ Painotus Pohjois-Suomen erityisyydestä ja puutteista, joita pitäisi korjata, on muuttunut painotukseen Pohjois-Suomen kohorttiaineiston vahvuudesta, sen homogeenisesta väestöstä. Pohjois-Suomen huonommat lähtökohdat on siis käännetty tutkimuksessa päinvastaisiksi ja väestö kuvataan epidemiologiselle tutkimukselle ainutlaatuisiksi, historiallisessa tarkastelussa paikallaan pysyneeksi, geneettisesti samankaltaiseksi populaatioksi.

Artikkeli on kirjoitettu Suomen Akatemian rahoituksella projektissa Lives over time: birth cohort studies as a form of scientific knowledge-production, from the Second World War to the present (318458).

FT **Katariina Parhi** työskentelee Suomen Akatemian tutkijatohtorina Tampereen yliopiston Kokemuksen historian huippuyksikössä (HEX).

Sähköposti: katariina.parhi@tuni.fi

65. Kehityksestä ks. esim. Susanne Bauer, Mining Data, Gathering Variables and Recombining Information. The Flexible Architecture of Epidemiological Studies. *Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences* 39 (2008), 415–428; Élodie Giroux, Risk Factor and Causality in Epidemiology. Teoksessa Philippe Huneman, Gérard Lambert & Marc Silberstein (toim.) *Classification, Disease and Evidence. New Essays in the Philosophy of Medicine*. Springer 2005, 179–192.

66. Susanne Bauer, Modeling Population Health. Reflections on the Performativity of Epidemiological Techniques in the Age of Genomics. *Medical Anthropology Quarterly* 27 (2013), 520.

67. Kaukasialaisuudesta, ks. Taru Kolehmainen, Kaukasialaisia vai mongoleja? Kotimaisten kielten keskus, https://www.kotus.fi/nyt/kolumnit_artikkelit_ja_esitelmat/kieli-ikkuna_%281996_2010%29/kaukasialaisia_vai_mongoleja (17.4.2021).

68. Welshman 2012.

Jukka Pesu

Max Jakobson, Henry Kissinger ja YK:n pääsihteerivaalit 1971

Suomen kaltainen pieni ja vakaa valtio ei yleensä esiinny suurvaltojen johtajien pöydillä olevissa akuutteja päätöksiä vaativissa asiakirjoissa. Pienen valtion diplomatian ensimmäisiä ongelmia onkin oman näkemyksen saaminen niihin keskusteluihin, joissa sen kohtalosta päätetään osana kansainvälistä politiikkaa. Aina silloin tällöin kansainvälisessä politiikassa on kuitenkin hetkiä, jolloin pieni valtio nousee näkyväksi. Suomelle eräs tällainen näkymisen hetki oli Max Jakobsonin hakeutuminen YK:n pääsihteeriksi vuonna 1971. Ensimmäistä kertaa YK:n historiassa tulevasta pääsihteeristä käytiin julkista kisaa ja valinta tapahtui äänestämällä, mikä johti ehdokkaiden tekemään vaalikampanjaan.¹ Pääsihteeriksi pyrkivistä ehdokkaista Max Jakobson oli ensimmäisenä liikkeellä ja tätä kautta myös kansainvälisesti näkyvin ehdokas, mikä nosti Suomen uudella tavalla esiin. Pääsihteerikilvan myötä tapahtunut hetkellinen näkyvyyden kasvu tarjoaa puolestaan erinomaisen mahdollisuuden tutkia Suomen ulkopoliittikkaa kansainvälisestä perspektiivistä ja pohtia Suomen YK-politiikan mahdollisuuksia ja rajoituksia.

Tarkastelen artikkelissa YK:n pääsihteerikilpaa Jakobsonin tukijoiden ja ennen kaikkea Yhdysvaltojen kautta. Pääväittämani on, että ratkaisevana tekijänä Itävallan Kurt Waldheimin nousulle YK:n pääsihteeriksi oli Yhdysvaltojen pehmeä pääsihteeripeli, mikä johti lopulta Waldheimin varsin helppoon valintaan. Tämä siitä huolimatta, että hän ei kerännyt Yhdysvalloissa juurikaan kannatusta ja oli ennen kaikkea Neuvostoliitolle mieluista ehdokas. Osoitan, että Yhdysvaltojen ratkaisuihin vaikuttivat hallinnon sisäiset jännitteet ja

ajoitus, jonka takia pääsihteerin valinta kietoutui muihin kylmän sodan kysymyksiin Yhdysvaltojen ulkoasiainhallinnossa. Samalla Suomen kampanjan ylikuumeneminen lähinnä vahingoitti Jakobsonin mahdollisuuksia.

Miten tämä Yhdysvaltojen pehmeä pääsihteeripeli sopii vaalien aikana Washingtonissa istuneeseen hallintoon, joka ymmärsi aiempaa paremmin Suomen ulkopoliittikkaa, suhtautui siihen hyvinkin suosiollisesti ja piti Jakobsonia pätevimpänä ehdokkaana seuraavaksi YK:n pääsihteeriksi? Presidentti Richard Nixon ja kansallisen turvallisuuden neuvonantaja Henry Kissingerin arvostivat Suomea, joka hoiti itsenäisesti omat ulko- ja turvallisuuspoliittiset ratkaisunsa onnistuen tasapainottelemaan Neuvostoliiton paineessa ilman liiallista Yhdysvaltojen toimien moralisointia.² Yhdysvaltojen ulkoministeriössä Jakobsonia pidettiin puolestaan ainoana varteenotettavana pääsihteeriehdokkaana. Katsetta onkin syytä laajentaa Suomen ja Yhdysvaltojen kahdenvälisistä suhteista suurvallalle ensisijaiseen globaaliin tilanteeseen. Se vaikutti alkuun suosiolliselta Suomen nostettua profiiliaan YK:ssa, mutta kääntyi lopulta Jakobsonia vastaan.³

Pääsihteerikilvassa ratkaisevimmat asiat eivät – YK:n päämajan ohella – välttämättä tapahtuneet Moskovassa, jossa päädyttiin käyttämään veto-oikeutta Jakobsonia vastaan, vaan ennemminkin Washingtonissa, Lontoossa, Pariisissa ja Pekingissä, eli muissa YK:n turvallisuusneuvoston vakituisissa jäsenmaissa. Moskovan arkistoista tuleviksi mielenkiinnon kohteiksi nousevat vastustuksen syy ja kisan vaikutus Suomen idän-

1. Brian Urquhart, *A life in peace and war*. Harper & Row 1987, 225.

2. Kimmo Rentola, *Vallankumouksen aave. Vasemmisto, Beljakov ja Kekkonen 1970*. Otava 2005, 64–68; Jukka Pesu, *Suomi, rauhanturvaaminen ja kylmä sota 1956–1990. Rauhanturvaaminen osana Suomen ulko- ja turvallisuuspolitiikkaa sekä YK-politiikkaa*. Turun yliopisto 2020, 276–304.

3. Profiilin nosto näkyi turvallisuusneuvoston jäsenyyden 1969–1970 ohella lisääntyneinä suomalaisina YK:n sihteeristössä. 1970-luvun puolivälissä suomalaiset pitivät hallussaan neljää kahdestakymmenestä YK:n korkeimmista viroista.

suhteisiin. Itse kilpaan vastustuksen todellisella syyllä ei kuitenkaan ollut muuta merkitystä kuin sen ehdottomuus ja pitävyyt. Jakobsonille kisa-asetelma oli valmiina jo puoli vuotta ennen lopullista äänestystä ja ratkaiseva kysymys oli, millä tavoin Yhdysvallat ja Iso-Britannia vastaisivat Jakobsonia vastustaneen Neuvostoliiton asenteeseen ja miten pääsihteerin valinta asettuisi osaksi suurvaltapolitiikkaa.

Artikkelin tutkimuskysymykset ovat seuraavat. Missä määrin Yhdysvallat todella tuki Jakobsonia ja hänen valintaansa YK:n pääsihteeriksi? Ketkä Yhdysvalloissa lopulta tekivät ratkaisevat päätökset pääsihteerivaalissa ja miten ne syntyivät?

Aineisto ja aiempi tutkimus

Tutkimuksen pääasiallisena aineistona ovat verkossa julkaistut lähdekokoelmat *ProQuest History Vault*⁴, *Digital National Security Archive (DNSA)*⁵, *U.S. Declassified Documents Online (Gale)*⁶, *CIA's Freedom of Information Act Electronical Reading Room*⁷, *United Nation Digital Library*⁸ sekä *Foreign Relations of the United States (FRUS)*⁹ -sarjasta niteet *United Nations, 1969–1972* ja *South Asia Crisis, 1971*.¹⁰ Erityisesti Yhdysvalloissa arkistoja on digitoitu varsin kattavasti ja niitä on avattu tutkijoiden käyttöön etäyhteydellä. Samanaikaisesti tekstintunnistuksen kehittyminen on mahdollistanut hakusanojen avulla laajojen arkistojen tehokkaan läpikäynnin. Tässä artikkelissa hakusanoina tässä ovat toimineet ”Max Jakobson” variaatioineen (kuten väärin kirjoitettuna ”Jacobson”) sekä erillisenä hakuna ”UN Secretary-General succession”. Tulosten määrä (yksittäisistä osumista reiluun neljäänkymmeneen arkistokohtaiseen osumaan) on mahdollistanut niiden läpikäynnin kokonaisuudessaan. Tulokset johtivat vielä ylimääräiseen hakuun Intian

ja Pakistanin välisestä sodasta (”India-Pakistan War”) aikarajauksella joulukuun 1971.

Sähköisillä aineistoilla on erityispiirteitä, jotka tulee ottaa tutkimuksessa huomioon.¹¹ Ensinnäkin eri arkistoista saatujen tulosten vaihtelu on yllättävän suurta, mistä voidaan päätellä, ettei mikään yksittäinen sähköinen arkisto kata tutkimuksellisia tarpeita. Tarvitaan erilaisia aineistoja, joita tarkastella ristiin. Pääsihteerivaaleja tarkasteltaessa FRUS-sarja tarjoaa suhteellisen laajan pohjan ja kuvan Yhdysvaltojen ulkoasiainhallinnon tavasta suhtautua ehdokkaisiin ja pääsihteerin valintaan. Se on kuitenkin toimitettu otos pääsihteerin valinnasta ja jättää paljon avoimia kysymyksiä yksittäisen ehdokkaan näkökulmasta. Kun tätä aineistoa täydentää vertaamalla useamman verkkoarkiston aineistoihin, voi lähdepohjan todeta olevan jo varsin vahva. Toiseksi hakusanoilla etsittäessä relevanttia aineistoa löytyy yhteyksistä, joista sitä ei muuten osaisi etsiä, ja näin ollen sähköiset aineistot tarjoavat tutkimukselle aidosti uutta aineistoa. Samalla kuitenkin tulokset tulevat yleensä yksittäisinä dokumentteina,¹² joten niiden syntyyn vaikuttaneeseen kontekstiin tulee kiinnittää erityistä huomiota.

Pääsihteerikampanja on herättänyt Suomessa kiinnostusta siitä lähtien, kun Neuvostoliitto joulukuussa 1971 turvallisuusneuvoston pysyvän jäsenen veto-oikeudellaan kaatoi ennakkosuosikkina pidetyn Jakobsonin ja valituksi tuli Waldheim. Keskustelu käynnistyi heti tuoreeltaan siitä, oliko Max Jakobson henkilönä epämieluisen vai herättikö Suomen lisääntynyt puolueettomuus Neuvostoliitossa vastareaktion. Toinen mielenkiintoa herättänyt kysymys oli Suomen YK-lähetystön sekä Jakobsonin ympärille kerääntyneen diplomaattikunnan itsenäisyys pääsihteerin

4. Yli 21 miljoonaa sivua asiakirjoja Yhdysvaltojen historiasta vuosilta 1636–1998.

5. Yli 150 000 kokonaista aiemmin salattua dokumenttia Yhdysvaltain ulko- ja turvallisuuspolitiikasta toisen maailmansodan jälkeiseltä ajalta.

6. Yli 600 000 sivua Yhdysvaltain hallinnon aiemmin salattuja asiakirjoja 1900- ja 2000-luvulta.

7. CIA:n Freedom of Information Act -menettelyn kautta tai muuten julkaisemat alkuperäiset dokumentit.

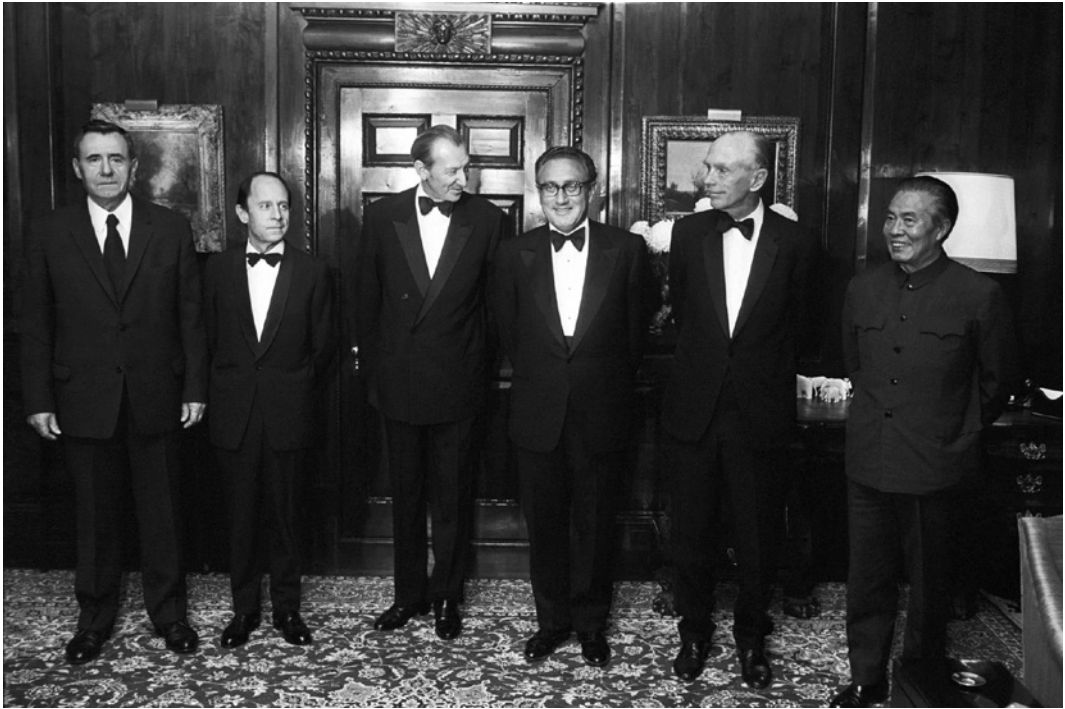
8. YK:n tuottama materiaali, kuten viralliset dokumentit, julkaisut ja metadata YK:n äänestystuloksista. Turvallisuusneuvoston istunnot pääsihteerin valinnan ajalta eivät ole julkisesti saatavilla.

9. Yhdysvaltain ulkoasiainhallinnon historiajaoston toimittamat kokoelmat, jotka on jaoteltu presidenttien ja aihealueiden mukaisesti niteisiin.

10. Mainittujen lisäksi olen käyttänyt yhtä Urho Kekkosen arkistosta (Orimattila) löytyvää Jakobsonin kirjettä. Muuten suomalaisen aineisto on käyty varsin tarkasti läpi mm. Timo Soikkasen tutkimuksissa.

11. Sähköisten aineistojen käytöstä ja digitaalisen historian erityispiirteistä ks. Hannu Salmi, *What Is Digital History?* Polity Press 2020.

12. Tästä poikkeuksena on *ProQuest History Vault*, jossa tulokset tulevat jopa useampisatasivuisina paketteina.

vaalissa. Tätä ryhmittymää kutsuttiin erityisesti vasemmistossa ”everstijuntaksi” tai ”tohtorikoplaksi” antaen näin ymmärtää sen harjoittaneen itsenäistä ja Suomen virallisesta ulkopoliitikaista eroavaa linjaa YK:ssa.¹³ Myöhemmässä kirjallisuudessa erityisesti Juhani Suomi on kritisoitunut Jakobsonin toimintaa pääsihteerivaalissa, ja esittänyt tämän kunnianhimon ylittäneen Suomen valtiollisen edun. Sen sijaan Suomen kampanjaa tehneet Jakobson, Ilkka Pastinen ja Risto Hyvärinen ovat puolustelleet muistelmissaan omaa toimintaansa ja varsin kovaksi yltynyttä kampanjaa.¹⁴

Kokonaisvaltaisempi ja myös objektiivisempi tulkinta pääsihteerinvaalien suomalaisesta problematiikasta on kerrottu Timo Soikkasen ulkoasiainministeriön historiategosten jälkimmäisessä osassa.¹⁵ Tosin Soikkasen suomalaista ulkopolitiittista päätöksentekoa laajasti ja ansiokkaasti

■ Kuva 1. Turvallisuusneuvoston viidellä vakituksella jäsenvaltiolla on pysyvä veto-oikeus neuvoston päätöksiin, kun taas yleiskokouksessa jokaisella on yksi ääni eikä veto-oikeutta. Kuvassa turvallisuusneuvoston vakituisten jäsenmaiden YK-delegaatioiden johtajat ja YK:n pääsihteerit 26.9.1973. Vasemmalla Neuvostoliiton Andrei Gromyko, Ranskan Michel Jobert, pääsihteerit Kurt Waldheim, Yhdysvaltain Henry Kissinger, Ison-Britannian Alec Douglas-Home ja Kiinan Huang Hua. Lähde: UN7614707, UN Photo/Teddy Chen.

luotaavaa tutkimusta on arvosteltu siitä, että se ei juurikaan ota huomioon kansainvälistä tutkimusta eikä aineistoja.¹⁶ Tämä kritiikki pätee myös pääsihteerinvaalin käsittelyyn, jossa ei juurikaan viitata ulkomaisiin lähteisiin ja tulkinta luotaa ennen kaikkea ulkoministeriön ja presidentti Kekkonen politiikkaa Jakobsonin kampanjan taustalla.

13. Timo Soikkanen, *Presidentin ministeriö. Ulkoasiainhallinto ja ulkopoliittikan hoito Kekkonen kaudella. Uudistumisen, ristiriitojen ja menestyksen vuodet 1970–81*. Otava 2008, 183–184.

14. Vrt. Juhani Suomi, *Presidentti. Urho Kekkonen 1962–1968*. Otava 1994, 597–629 ja Ilkka Pastinen, *Yläkerran ylhäisyys. Tuokiokuvia neljältä vuosikymmeneltä ulkoasiainhallinnossa*. Otava 1994, 243–278; Max Jakobson, *38. kerros. Havaintoja ja muistiinpanoja vuosilta 1965–1971*. Otava 1983, 322–379; Risto Hyvärinen, *Virkamiehiä, viekkautta ja vakoilua*. Otava 2000, 131–168.

15. Soikkanen 2008, 295–311.

16. Raimo Väyrynen, *Ulko- ja sisäpolitiikkaa ulkoministeriössä. Tieteessä tapahtuu 27* (2009), 53.

Vuoden 1971 pääsihteerivaalin tarjoaman mielenkiintoisen asetelman huomioiden on jokseenkin erikoista, että Suomessa muuten runsaasti huomiota herättänyttä kampanjaa ei ole tutkittu käytännössä juuri lainkaan ulkoapäin. Tutkimuksessa on keskitytty pelkästään suomalaisiin lähteisiin ja suomalaisiin näkemyksiin, vaikka yksittäisen valtion kansainvälisiä suhteita tarkasteltaessa kansainvälinen tilanne vaikuttaa suoraan sen tekemään politiikkaan. Tämä itseltään selvältä kuulostava huomio ei aina ole täysin selvää tutkimusta tehtäessä. Tutkijan katseen kohdistuminen liian ahtaasti yksittäisiin toimiin tai valtioihin rajaa sekä aineistoa että tulkintoja. Tämä artikkeli kannustaa tarkastelemaan Suomen ulkopoliittikkaa ja kahdenvälisiä suhteita tutkimuksen kohteena olevia maita laajemmasta perspektiivistä sekä hakemaan selitystä Suomea koskettaneille ratkaisuille kansainvälisistä kehityskuluista. Kylmä sota oli luonteeltaan globaali ja keskinäisriippuvainen, eikä Suomi missään vaiheessa muodostunut näistä vapaaksi poikkeustapaukseksi, vaikka erityisesti poliittisessa puheessa Suomen *sui generis* -asemaa tahdottiin painottaa. Tilanteet toisella puolella maapalloa sekä niiden vaikutukset kylmän sodan intensiteettiin vaikuttivat suoraan Suomen mahdollisuuksiin tehdä omaa ulkopoliittikkaansa.¹⁷

Globaalin näkökulman korostamisen ja Suomen kylmän sodan ulkopoliittisen aseman lisäksi artikkeli käsittelee erityisesti Yhdysvaltojen ulkoasiainhallinnon keskinäisiä jännitteitä ja tapaa jäsentää kansainvälisiä suhteita. Erityisesti esiin nousee Henry Kissingerin rooli pääsihteerivalinnassa. Hänen asemansa Yhdysvaltojen ulkopoliitikassa sekä vallan keskittäminen Valkoiseen taloon ja erityisesti Kissingerille itselleen ovat laajasti tutkittuja aiheita, joskin tulkintojen kirjo houkuttelee yhä uusiin esityksiin Kissingerin monitahoisesta persoonasta.¹⁸

Pääsihteerivaali yksittäisenä tapauksena heijastelee laajempaa suomalaista ja kansainvälistä keskustelua. Ensinnäkin Kissingerin epäselvä rooli pääsihteerivaalissa saa uusien aineisto-

jen valossa selvyden ja samalla tämä herättää laajemman kysymyksen Kissingerin suhteesta kansainvälisiin järjestöihin. Yhdysvallat joutui 1970-luvun vaihteessa talouden taantumana, pitkittyneen ydinasekilpailun ja Vietnamin sodan takia sisäisen ja ulkoisen paineen alaiseksi, mikä vaikutti Nixonin ja Kissingerin suhtautumiseen kylmään sotaan. Yhdysvallat ryhtyi korostamaan sotilaallisen patoamisen sijasta yhä enemmän kansainvälistä voimatasapainoa ja Neuvostoliiton sitouttamista kansainväliseen järjestelmään. Samaan aikaan Yhdysvalloissa nosti päätään suoranainen YK:n vastustus, joka kumpusi dekolonisaatiosta ja globaalin etelän esiinmarssista. Uusien jäsenmaiden myötä yleiskokouksen päätöslauselmat kääntyivät yhä useammin Yhdysvaltojen kantaa vastaan, mikä tulkittiin maassa suoranaisena amerikkalaisvastaisuutena.¹⁹ Myös Kissingerin ja Nixonin suhde kansainvälisiin järjestöihin oli jännitteinen. Kissinger ei uskonut YK:n kaltaiseen kaikkien kansojen tasa-arvoiseen yhteisöön, vaan etsi tasapainoa suoraan suurten maiden kesken.²⁰

Kissinger osasi kuitenkin tarvittaessa käyttää YK:ta taitavasti hyväkseen ajaessaan Yhdysvaltojen etuja maailmalla. Vaikka Kissinger monesti purki turhautumistaan YK:n kankeaan järjestelmään, oli sen ja erityisesti turvallisuusneuvoston kautta mahdollista sitouttaa muita maita mukaan konfliktien ratkaisuun ja kansainvälisen voimatasapainon ylläpitoon tavalla, joka piti suurvaltasuhteet pystyssä.²¹ Tämä puoli Kissingerin ulkopoliitikassa ja YK:n merkityksestä kylmän sodan aikana kaipaa lisää tutkimusta, mutta pääsihteerivaalin kannalta tällä oli merkitystä ennen kaikkea siinä mielessä, että pääsihteerillä ja hänen profiilillaan oli Yhdysvalloissa ja Valkoisessa talossa väliä. Tämä tarkoitti sitä, että valinta tapahtui turvallisuusneuvoston vaaleista huolimatta ennen kaikkea suurvaltojen ja turvallisuusneuvoston pysyvien jäsenten välisinä. Valituksi tullakseen ehdokkaan piti saada jonkin verran kannatusta myös muilta turvallisuusneuvoston jäseniltä, mutta tärkeimpiin neuvotte-

17. Globaalista kylmästä sodasta esim. Sebastian Conrad, *What Is Global History?* Princeton University Press 2016, 1–16, 31–36.

18. Ks. esim. David Runciman, Don't be a Kerensky! *London Review of Books* 42 (2020), 13–16.

19. Mark Mazover, *Governing the World. The History of an Idea*. Penguin Books 2012, 264–272, 308–311.

20. Esim. Jeremi Suri, *Henry Kissinger and the American century*. Belknap 2009, 169, 184–185.

21. Ks. Jussi Hanhimäki, *The Flawed Architect. Henry Kissinger and American Foreign Policy*. Oxford University Press 2004, 309–311; Pesu 2020, 319–324.

luihin uudesta pääsihteeristä heitä ei laskettu. Myöskään yleiskokouksella ei ollut sananvaltaa pääsihteerin valinnassa, ja sen tehtävänä oli vain vahvistaa turvallisuusneuvoston päätös. Näin ollen YK ei itsessään ole erityisen tärkeä toimija toisin kuin kysymyksissä, joissa esimerkiksi pääsihteerin itse on aloitteentekijänä ja välittäjänä suurvaltojen välissä.

Suomessa kansainväliset aineistot huomioivan tutkimuksen puute on jättänyt tilaa epätarkoille tulkinnoille erityisesti Yhdysvaltojen suhteesta Suomeen ja Jakobsoniin: Yhdysvaltoja on syytetty suoranaisesta petturuudesta. Vuonna 2004 Yhdysvalloissa julkaistiin FRUS-sarjassa dokumentteja vuoden 1971 pääsihteerikilvasta. Näiden perusteella toimittaja Olli Ainola teki *Kauppalehti Pressoon* laajasti Suomessa levinneen väitteen, jonka mukaan Yhdysvallat oli pettänyt Suomen ja oli Neuvostoliiton sijaan ratkaissut koko kisan. Se ei lupauksistaan huolimatta tukenutkaan Jakobsonin ehdokkuutta, vaan käytti tätä vain syöttinä U Thantin syrjäyttämiseen pääsihteerin paikalta, minkä jälkeen Waldheim ajettiin kompromissina sisään. Yksittäisiä dokumentteja varsin tarkoituksenmukaisesti lukien syntyi tulkinta, jonka mukaan suomalaisille ”vahdeltiin häpeämättä.”²² Jakobson on myös itse kirjassaan 38. kerros syyttänyt Yhdysvaltain YK-lähettiläs George Bushia takinkäänöstä ja oman poliittisen uran kehittämistä YK:n kustannuksella.²³ Onko näille väitteille löydettävissä totuus pohjaa myös uusien aineistojen valossa?

Asemien hakeminen ennen äänestystä

Suomi ilmoitti YK:ssa pysyvänä edustajana toimineen Jakobsonin ehdokkuuden pääsihteeriksi välittömästi sen jälkeen, kun U Thant helmikuun

alussa 1971 totesi, ettei hänellä ole aikomuksia jatkaa uudelle kaudelle. Jakobson oli alkuun ainut kandidaatti ja esimerkiksi Yhdysvaltojen keskustelupalvelu CIA:ssa uskottiin Jakobsonin mahdollisuuksiin tulla valituksi. CIA:n mukaan suurimmat esteet valinnalle olivat Jakobsonin juutalainen tausta sekä hänen vuonna 1968 kirjoittamansa kirja *Kuumalla linjalla*, josta Neuvostoliiton uutistoimisto Novosti julkaisi marraskuussa 1969 erittäin kriittisen arvostelun. Novostin mukaan Jakobsonin tulkinnat Suomen puolueettomuudesta eivät olleet sopusoinnussa YYA-sopimuksen kanssa.²⁴

Jos helmikuussa CIA:ssa oli vielä uskottu näiden esteiden olevan ylitettävissä ja raportoitiin jopa jonkinlaisesta Neuvostoliiton epävirallisesta tuesta tai ainakin Jakobsonin hyväksyttävyydestä, niin huhtikuussa kaikki muuttui. CIA:n mukaan neuvostoliittolainen virkamies vastasi kysymykseen Jakobsonin ehdokkuudesta leveän hymyn saattelemana: ”Voin melko varmasti kertoa, että hänestä ei tule seuraavaa pääsihteerää.”²⁵ Kevään edetessä Jakobsonin kampanja oli alamäessä ja Waldheim ryhtyi valmistelemaan omaa ehdokkuuttaan entistä näkyvämmiin.²⁶ CIA:ssa epäiltiin Moskovan pelkäävän dynaamisen Jakobsonin luovan ongelmia Neuvostoliitolle, eikä Pekingin hyväksyvä kanta Jakobsonia kohtaan ainakaan hälventänyt epäilyjä. Elokuussa Neuvostoliitto ryhtyi tarjoamaan Ruotsin Moskovan-lähettiläs Gunnar Jarringia vaihtoehtona. CIA:n mukaan tämä saattoi olla keino viedä kannatusta Jakobsonilta, jonka piti olla Pohjoismaiden yhteinen ehdokas.²⁷

Toukokuussa Yhdysvaltojen YK-lähettiläs George Bush totesi tulleen ”vastentahtoisesti” siihen lopputulokseen, ettei Yhdysvalto-

22. Olli Ainola, Washington petti Max Jakobsonin. *Kauppalehti Presso* 19.3.2005. Ks. myös Suurvaltoihin ei kannata luottaa. *Ilta-lehti* 21.3.2005, pk; Perttu Kauppinen, Kauppalehti Presso: Yhdysvallat veti tuen Jakobsonilta. *Helsingin Sanomat* 20.3.2005.

23. Jakobson 1983, 347, 355, 363–364.

24. CIA Weekly Summary no. 0356/71, 5.2.1971, CIA's Freedom of Information Act Electronical Reading Room, <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP79-00927A008500050001-5.pdf> (21.1.2021); CIA Weekly Summary no. 0400/69, 12.12.1969, CIA's FOIA Electronical Reading Room, <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP79-00927A007500030001-8.pdf> (21.1.2021).

25. CIA Central Intelligence Bulletin 27.4.1971, CIA's FOIA Electronical Reading Room, <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP79T00975A018900030001-8.pdf> (21.1.2021). ”I can tell you quite positively that he will not be the next secretary general”.

26. CIA Weekly Summary no. 0371/71, 21.5.1971, CIA's FOIA Electronical Reading Room, <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP79-00927A008800020001-5.pdf> (21.1.2021).

27. The President's Daily Brief, 31.8.1971, CIA's FOIA Electronical Reading Room, https://www.cia.gov/readingroom/docs/DOC_0005992835.pdf (21.1.2021); Central Intelligence Bulletin T 42, 31.8.1971, CIA's FOIA Electronical Reading Room, <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP79T00975A019900040003-5.pdf> (21.1.2021).

jen ykkösehdokas Jakobson voisi tulla valituksi Neuvostoliiton ja arabimaailman vastustuksesta johtuen. Bushin mukaan vaarana olisi U Thantin jatkaminen uuden viisivuotiskauden turvin, ellei Yhdysvallat etsi uutta ehdokasta. Isossa-Britanniassa tultiin saman tyyppisiin päätelmiin ja muita potentiaalisia ehdokkaita ryhdyttiin listaamaan ylös. Yhdysvaltojen ulkoministeriössä Jakobsonilla oli kuitenkin edelleen vahva kannatus.²⁸

Lokakuussa U Thantin vetäytyminen syrjään oli Yhdysvaltain YK-lähetystön mukaan yleisesti hyväksytty ja seuraajaehdokkaista vahvin oli edelleen Max Jakobson, jota pidettiin lähetystön mukaan yleisesti parhaana ehdokkaana. Lännessä ja Skandinaviassa Jakobsonia tuettiin ja samoin ainakin jossain määrin Kiinassa.²⁹ Ranska olisi halunnut ranskankielisen pääsihteerin, joka ei olisi kovin omapäinen vaan kuuntelisi turvallisuusneuvoston pysyviä jäseniä. Sujuvaa ranskaa

■ Kuva 2. Suomi nosti profiiliaan ja näkyvyyttään YK:ssa 1960-luvun mittaan. Näkyvin esimerkki aktiivisuuden kasvusta oli Suomen hakeutuminen ja pääseminen YK:n turvallisuusneuvoston jäseneksi 1969–1970. Kuvassa Max Jakobson Suomen edustajana turvallisuusneuvostossa 12.6.1970. Hänen takanaan istuu Ilkka Pastinen. Lähde: UN7770725, UN Photo/ Yutaka Nagata.

puhuva Waldheim pyrki käyttämään tätä hyväkseen. Neuvostoliitto oli myös tehnyt ranskalaisille tarjouksen Jakobsonin vaihtamisesta Suomen Ralph Enckelliin, joka puhui ranskaa ja työskenteli Pariisissa OECD-edustustossa. Ranskan ulkoministeriön mukaan he eivät kuitenkaan halunneet kaataa Jakobsonia, jos suurvallat pääsisivät hänestä yksimielisyyteen.³⁰

Arabivaltioissa puolestaan pelättiin, että juutalainen pääsihteerin saattaisi suhtautua aiempaa

28. FRUS, 1969–1976, Volume V, United Nations, 1969–1972. Toim. Evan M. Duncan & Edward C. Keefer. United States Government Printing Office 2004, 382–383, 387–388.

29. FRUS, United Nations, 401.

30. Pariisista Washingtoniin 9.9.1971, PARIS 1173, Folder: 101076-008-0593, ProQuest History Vault, <https://hv.proquest.com> (17.10.2019); FRUS, United Nations, 390, 402; Interview with Ambassador Jacques Leprette / by James S. Sutterlin 8.4.1991. United Nation Digital Library, <https://digitallibrary.un.org/record/478446?ln=en> (21.1.2021); Soikkanen 2008, 305.

ymmärtäväisemmin Israelin politiikkaan. Tästä huolimatta arabivaltiot eivät olleet yhtenäisenä ryhmänä Jakobsonia vastaan. Vaikka esimerkiksi Marokossa toivottiin, että Jakobson kammettaisiin Euroopan taholta syrjään, Suomi sai Algeriasta, Jordanista ja Libanonista jopa jonkinlaisia tuen osoituksia, joista Jakobson kertoi myös Bushille.³¹ Suurimpana esteenä oli siis Neuvostoliitto, joka ei sekään suoraan tai julkisesti ottanut kantaa Jakobsonia vastaan, vaan tieto vastustuksesta tuli lähinnä takaportin kautta ja virallisesti puhuttiin ennemminkin arabimaailman vastustuksesta.³²

Syynä Neuvostoliiton kiertelyyn on nähtävissä sen oman järjestelmän kulisissa kukkinut antisemitismi ja Jakobsonin epäilyjä herättäneet yhteydet länteen, joita ei kumpaakaan haluttu liiaksi julkisuudessa pöyhä. YK:n pääsihteerin sotilaallisena neuvonantajana toiminut Lauri Koho tutki pääsihteerivaalin jälkeen syitä Neuvostoliiton vetoon ja raportoi löydöksistään sotilastiedustelun päällikkö Raimo Heiskaselle. Kohon mukaan erityisesti Jakobsonin vanhempien väitetty sionistinen tausta vaikutti Neuvostoliiton kielteiseen suhtautumiseen. Samasta asiasta Kekkonen puhui kansliapäällikkö Antero Jyrängille mainiten myös Jakobsonin vaimon. Toisaalta Kimmo Rentola on todennut KGB:n Viktor Vladimirovin sanoneen maaliskuussa 1971 Itä-Saksan Helsingin-lähetystön saunassa Jakobsonin olleen amerikkalaisten agentti, eikä hänellä näin ollen ollut mahdollisuuksia pääsihteeriksi.³³

Jakobsonin kampanja perustui tähän Neuvostoliiton kiertelyyn. Jakobson vakuutteli Bushille, ettei Neuvostoliitto tulisi julkisesti estämään veto-oikeudellaan suomalaisen pääsihteerin valintaa ja lisäksi Kekkonen pystyisi hoitamaan omilla henkilökohtaisilla suhteillaan Mosko-

van puolelleen.³⁴ Epäily Jakobsonin mahdollisuuksia kohtaa poiki kuitenkin Yhdysvaltojen YK-lähetystössä uusien ehdokkaiden etsinnän. Tähän vaikutti myös Jakobsonin ja Bushin heikko henkilökohtainen suhde, jossa kemiat eivät kummallakaan puolella kohdanneet.³⁵ Yhdysvaltain YK-edustustossa kakkosmiehenä työskennellyt Tabley Bennett on muistellut, että toisin kuin Waldheim, Jakobson oli varsin kylmäkiskoinen ja vaikka Yhdysvalloissa häntä pidettiin pätevimpänä, häntä ei ajettu mitenkään härkämpäisesti.³⁶ Bushin ohella myös Yhdysvaltojen kansalliseen turvallisuusneuvostoon (NSC) kuulunut Marshall Wright oli siirtymässä epäilevälle kannalle Jakobsonin suhteen. Tällä oli suuri vaikutus Valkoisen talon kannan muodostukseen.

George Bush löysi itselleen mieluisan ehdokkaan YK:n pakolaisjärjestön (UNHCR) pääsihteeristä, prinssi Sadrudin Aga Khanista. Bush lähetti heinäkuussa Aga Khania ylistävän sähköisen ulkoministeri William Rogersille, jossa hän kehui tämän hyviä ominaisuuksia pääsihteerin virkaan. ”Tämä mies on kuin henkäys raikasta ilmaa” totesi Bush ja jatkoi, että Aga Khan ”voisi olla voittaja heille huolimatta jostain ilmeisistä ongelmista.”³⁷ Suurin ongelma oli, että Aga Khan oli nuori ja rikas prinssi, mikä aiheutti myöhemmin sen, että Neuvostoliitto ja Kiina vastustivat häntä, eikä hän muuallakaan kerännyt erityistä suosiota.³⁸

Aga Khan nousi kuitenkin Kissingerin huomion kohteeksi ennen pääsihteerivaaleja. YK:n edustajana toimineen Aga Khanin oli tarkoitus tavata Intian ja Pakistanin välille kehittymässä olevan konfliktin johdosta presidentti Nixon marraskuussa ja tästä syystä George Bush lähetti heinäkuuisen arvionsa hänestä Valkoiseen taloon.³⁹ Samana päivänä Kissinger sai myös toisen säh-

31. FRUS, United Nations, 401; Rabatista Washingtoniin 6.7.1971, RABAT 3388, Folder: 016572-005-0439, ProQuest History Vault (17.10.2019).

32. Ks. esim. Moskovasta Washingtoniin 14.5.1971, MOSCOW 3201, Folder: 009248-010-0619, ProQuest History Vault (17.10.2019).

33. Pesu 2020, 300–301; Rentola 2005, 389; Antero Jyränki, *Kolme vuotta linnassa. Muistiinpanoja ja jälkiviisautta*. WSOY 1990, 135.

34. FRUS, United Nations, 398, 401.

35. FRUS, United Nations, 412; Jakobson 1983, 347, 355, 363–364.

36. Interview with Ambassador W. Tapley Bennett / by James S. Sutterlin 24.7.1990, United Nation Digital Library.

37. George Bush William Rogersille 13.7.1971, Folder: 102679-005-0617, ProQuest History Vault (21.10.2019). ”This man is a breath of fresh air. [...] He could be a winner for us in spite of some obvious problems.”

38. FRUS, United Nations, 412.

39. George Bush H. R. Haldemanille (cc. Dr. Henry A. Kissinger) 10.11.1971, Folder: 102679-005-0617, ProQuest History Vault (21.10.2019).

keen, jossa Wright puolestaan epäili Kissingerin toivovan Jakobsonista seuraavaa pääsihteeriä, mutta pyysi lupaa etsiä muita vaihtoehtoja. Tämän sähkeen alakulmaan Kissinger kirjoitti huomion: ”en ole kiinnostunut Jakobsonista. Olen [Chilen Felipe] Herreraa vastaan. Pitäisin eniten Sadruddin [Aga] Khanista.”⁴⁰ Tämä huomio kääntyi Olli Ainolan artikkelissa suoraksi sitaattiksi: ”Jakobson ei kiinnosta minua vähäisissäkään määrin”. Ainola tulkitsee yliampuvasti Yhdysvaltojen pettäneen Suomen ja käyttäneen suomalaisia siekailematta omaksi edukseen U Thantin syrjäyttämisessä.

Mitä ilmeisemmin Kissinger, jonka energia oli muualla kuin YK-asioissa, luotti sekä George Bushin että Marshall Wrightin neuvoihin pääsihteerin valinnassa ja molemmat näistä olivat siirtyneet epäileville kannoille Jakobsonin suhteen. Ainolan mukaan kohteliaita sanoja käyttämällä ”suomalaisiin pumpattiin piristeitä, että nämä jaksaisivat roikkua menossa mukana.” Ainola toteaa Kissingerin ensin vakuuttaneen Risto Hyväriselle tukeaan ja heti seuraavana päivänä todenneen Wrightille, ettei Jakobson kiinnostanut häntä.⁴¹ Tapahtumien välissä oli kuitenkin viikko,⁴² jonka aikana sekä Wright että Bush esitivät epäilyjään Jakobsonia kohtaan Kissingerille ja painottivat vaihtoehtojen etsimistä. Kissingerin vastaus kohdistuu ennemmin Wrightin arveluun siitä, että Kissinger haluaisi välttämättä Jakobsonin pääsihteeriksi, kuin tuen täydelliseen puutteeseen. Jos Suomen huippudiplomaatit todella uskoivat, että Yhdysvallat pitäytyisi ilman vaihtoehtoja suunnitelmaa Jakobsonissa, tämä oli naivi käsitys suurvallasta ja sen näkökulmista.

Suomalaisia ei tarvinnut myöskään pitää valehellisilla lupauksilla kisassa mukana, sillä suomalaiset halusivat itse jatkaa loppuun saakka, vaikka hälytysmerkit olivat ilmassa. Tässä mielessä U Thantin astuminen sivuun oli myös Jakobsonin tavoitteena ja Jakobson itse totesi Bushille,

että Yhdysvallat voisi korostaa muille muutoksen tärkeyttä.⁴³ Väitetty petturuus ja suomalaisten ”sumuttaminen” vähättelevät ennen kaikkea Jakobsonin omaa toimijuutta, sillä suomalaiset eivät olleet tässä pelissä suinkaan vain vastaanottajan asemassa.

Jakobsonin ”Kiinan-kortti”

Jaakko Iloniemen tiedustellessa vuosia myöhemmin Kissingeriltä syytä pääsihteerivaalin äänestyskäyttäytymiseen, Kissinger vastasi päätösten syntyneen ulkoministeriössä.⁴⁴ Myös Jakobson on myöhemmin todennut, ettei Kissinger ollut kiinnostunut syksyllä 1971 YK:sta, vaan keskittyi suureen kuvioon Moskova–Washington–Peking.⁴⁵ Oman roolin vähättely oli kuitenkin ennemminkin keino väistää uteluja kuin totuus pääsihteerin valinnasta, jossa nimenomaan Kissinger pelasi kuin pelasikin ratkaisevaa roolia.

Vain pari päivää ennen pääsihteerivaalin toden teolla aloittaneita turvallisuusneuvoston vakituisten jäsenvaltioiden ensimmäisiä tunnustelevia kokouksia Yhdysvaltojen ulkoasiainhallinnossa suunniteltiin vastausta Kiinan YK-jäsenyyden siirtymiseen Taiwanilta Kiinan kansantasavallalle. Aihe oli tärkeä, sillä Nixon suunnitteli Kiinan matkaa, joka toteutui helmikuussa 1972 avaten maiden välisissä suhteissa uuden aikakauden. Ulkoministeriön joulukuussa 1971 aiheesta tekemän selvityksen mukaan Yhdysvaltojen tavoitteena oli ”vakuuttaa Kiina siitä, että heidän yhteinen intressinsä oli valita pääsihteeriksi, jolla olisi erinomaiset valtiomiehen ominaisuudet ja johtamistaito, joita tarvittiin YK:n suurista hallinnollisista ja taloudellisista ongelmista selviytymiseen.”⁴⁶ Ulkoministeriön ehdokas oli Max Jakobson, jonka mahdollisuudet tulla valituksi paranisivat suuresti, jos Kiina oli valmis hyväksymään Jakobsonin, mitä se lopulta myös oli. Kissinger ei täysin yhtynyt tähän ulkoministeriön arvioon.

40. FRUS, United Nations, 412–413. ”I have no interest in Jakobson. I am against Herrera. I would prefer Sadruddin Khan”.

41. Olli Ainola, Washington petti Max Jakobsonin. *Kauppalehti Presso* 19.3.2005.

42. Conversation Between Dr. Kissinger and Risto Hyvarinen 3.11.1971, Helmut Sonnenfeldt 9.11.1971, Folder: 101076-004-0547, ProQuest History Vault (20.5.2019). Ainola tulkitsee muistion laatimispäivän 9.11. tapaamispäiväksi.

43. FRUS, United Nations, 392.

44. Leikola ja Lähde: YK ja Suomi. Yle Areena, <https://areena.yle.fi/audio/1-3022884> (20.1.2021).

45. Max Jakobson, 20. vuosisadan tilinpäätös 2. *Pelon ja toivon aika*. Otava 2001, 483.

46. Submission of NSSM 141 [includes study]. Presidential Directives, Part II, DNSA (21.5.2019). ”Convince PRC that it is our mutual interest to elect a Secretary General with outstanding qualifications as a statesman and managerial talent to cope with UN’s substantial administrative and financial problems.”

Waldheimin valinnan jälkeen Kissinger totesi Nixonille, että uusi pääsihteeri tulisi olemaan parempi kuin edeltäjänsä. Nixonin vastaus oli jokseenkin lakoninen: ”no, ei huonompi”.⁴⁷ Kissingerin mukaan äänestys olisi voinut jatkua vielä muutaman kierroksen, muttei ollut varmaa olisiko vahva YK:n pääsihteeri Yhdysvaltojen etujen mukainen, erityisesti jos tämä ei olisi suosiollisempi heille kuin U Thant. Lauseen takaa paistaa ajatus, että heikkoa pääsihteeriä olisi helpompi ohjailla kuin varsin itsenäiseksi tiedettyä Jakobsonia. Kissinger ymmärsi Suomen tekemää politiikkaa ja piti Jakobsonia kenties pätevimpänä ehdokkaana, mutta tämä ei tarkoittanut sitä, että hän olisi Yhdysvaltojen kannalta paras valinta tehtävään. Tässä ulkoministeriön ja Valkoisen talon mielipiteet erosivat toisistaan.

Kissingerin pessimistisiin kommentteihin saattoi osaltaan vaikuttaa se, että Jakobsonin pääsihteeripelissä oli ylikuumenemisen merkkejä varsinkin sen loppuvaiheilla. Erityisen kohtalokas virhe oli suomalaisten käyttämän ”Kiinan-kortin” ylipelaaminen Jakobsonin hyväksi. Jakobson teki jo keväällä 1971 Itä-Aasian kiertomatallaan johdopäätöksen, jonka mukaan nimenomaan Kiina tulisi olemaan pääsihteerikilvassa ratkaisevassa asemassa, vaikka Kiinan kansantasavalta ei ollut vielä edes YK:n jäsen. Jakobsonin mukaan jäsenyys olisi todennäköinen keväällä ja turvallisuusneuvoston muiden maiden olisi kuunneltava Kiinan kantaa.⁴⁸

Päätelmä Kiinan merkityksestä osui oikeaan, mutta pyrkimys käyttää Kiinan asemaa hyväksi Jakobsonin kampanjassa ei ollut täysin onnistunut. Suomi oli ollut jo pidempään Pekingin YK-jäsenyyden kannalla ja Jakobson toi tätä voimakkaasti esille esiintyen Kiinan hyväksymänä ehdokkaana.⁴⁹ Ilkka Pastisen mukaan ”Kiinan-

korttia” pelattiin etenkin loppuvaiheessa, kun muut kortit pettivät.⁵⁰ Marshal Wrightiä tämä alkoi ärsyttää jo syksyllä. Wright, joka vielä syyskuussa kirjoitti Kissingerille pitävänsä Jakobsonista ja hänen määrätietoisuudestaan, totesi marraskuussa, ettei ollut yhdessä Bushin kanssa mitenkään ihastunut Jakobsoniin.⁵¹ Ilmeisesti Suomen kova kampanja alkoi tuottaa negatiivisia tuloksia, sillä Wright totesi Jakobsonin kannattavan kivenkovaan turvallisuusneuvoston edustuksen siirtämistä Taiwanilta Kiinan kansantasavallalle esittäen samalla itsensä Kiinan ehdokkaana pääsihteerivaalissa. Kiinan jäsenyyden vaihtumista yleiskokouksen äänestyksessä ei parantuneista suhteista huolimatta otettu Yhdysvalloissa riemulla vastaan. Ennemminkin se oli uusi esimerkki YK:n yleiskokouksen siirtymisestä dekolonisaation ja erityisesti Afrikasta tulleiden uusien jäsenmaiden myötä yhä selkeämmin Yhdysvaltojen intressien vastaiseksi.⁵² Wright kysyikin suoraan Kissingeriltä, ansaitsiko Jakobson todella Yhdysvaltojen täyden tuen ja uskollisuuden.⁵³

Wright huomautti Kissingerille marraskuussa, ettei Kiinan tuesta Jakobsonille ollut mitään todisteita. Lisäksi hän ehdotti, että Kissinger kysyisi asiaa suoraan Kiinan uudelta YK-lähteläältä ja vastaisi tämän mukaisesti Yhdysvaltain tuesta Jakobsonin ehdokkuudelle.⁵⁴ Ranskan YK-edustaja Jacques Kosciusko-Morizetin oli jo kertaalleen tiedustellut kiinalaisilta, oliko Jakobson heidän ehdokkaansa saaden vastaukseksi vain naurua.⁵⁵ Totuus Kiinan tuesta selvisi lopullisesti Kissingerin kysytyä asiaa Kiinan YK-edustaja Huang Hualta. Kissinger totesi tapaamisessa Huangin kanssa, että jotkut ehdokkaat olivat väittäneet Kiinan luvanneen tukea heitä, minkä Huang jyrkästi kiisti. Keskustelupöytäkirjaa luki-

47. Richard Nixon/Henry Kissinger 22.12.1971. The Kissinger Telephone Conversations, 1969–1977, DNSA (20.5.2019). “Well, no worse”

48. Max Jakobson Urho Kekkoselle 16.4.1971, 1/57 Urho Kekkonen arkisto.

49. The US and the PRC in the United Nations, Marshall Wright 21.11.1971, Folder: 103972-003-0001, ProQuest History Vault (17.10.2019); FRUS, United Nations, 412; Soikkanen 2008, 298.

50. Pastinen 1994, 273–274.

51. FRUS, United Nations, 398–399, 412–413.

52. Tim Naftali, Ronald Reagan’s Long-Hidden Racist Conversation With Richard Nixon. *The Atlantic* 31.7.2019; Pesu 2020, 241–242.

53. FRUS, United Nations, 412–413.

54. The US and the PRC in the United Nations, Marshall Wright 21.11.1971, Folder: 103972-003-0001, ProQuest History Vault (17.10.2019).

55. New Yorkista Washingtoniin 23.11.1971, USUN 4445 & China at the UN: Straws in the Wind, Memorandum for Henry A. Kissinger, Marshall Wright 23.11.1971, Folder: 103972-003-0001, ProQuest History Vault (17.10.2019).

essa voi tuntea Jakobsoniin kohdistuneen luottamuksen murenemisen ja muiden ehdokkaisen osakkeiden nousun:

Lähettiläs Huang: Mitä tulee pääsihteerikysymykseen, me emme tunne kaikkia ehdokkaita.

Kissinger: Me tunnemme heidät liiankin hyvin. (Lähettiläs Huang naurahtaa.)

Lähettiläs Huang: Ja me emme ole sitoutuneet yhteenkään.

Kissinger: Jotkut väittävät, että heillä on tukenne.

Lähettiläs Huang: Sitä me emme ole hyväksyneet.

Kissinger: Hyvä on. Tämä on hyvä tietää.

Lähettiläs Huang: Onko Yhdysvalloilla ajatuksia asian suhteen?

Kissinger: Ymmärtääkseni me olemme hie-man kallellamme Jakobsonin suuntaan, mutta olemme hyvin avoimia myös muille näkökulmille. Eikö niin George? (Bushille)

Lähettiläs Bush: Kyllä.

Kissinger: Mukana on myös monia muita, jotka voisivat olla hyväksyttävissä.⁵⁶

Jakobsonin viljelemä kuva Kiinan tuesta oli todellisuutta suurempi ja kääntyi lopulta itseään vastaan, mutta Kissinger nimesi silti Jakobsonin parhaaksi ehdokkaaksi. Kiinalaisille kävi kuitenkin selväksi, ettei Yhdysvallat hirttäytyisi Jakobsoniin. Vaikka ylipelattu ”Kiinan-kortti” jäi suomalaisten

käsiin, into kampanjapeliin suhteen ei laantunut. Juuri ennen Kiinan ja Yhdysvaltojen välistä kokousta Jakobson oli neuvotellut Yhdysvaltojen ja Ison-Britannian YK-edustajien kanssa pääsihteerivaalin taktiikasta. Tässä neuvonpidossa Jakobson ei esiintynyt enää yhtä itsevarmasti Kiinan tuen suhteen, mutta sitäkin suuremmalla itseluottamuksella Ison-Britannian ja Yhdysvaltojen tuen osalta. Jakobson totesi, että vaikka Kiina ja Neuvostoliitto olivat erittäin vastentahtoisia puhumaan nimistä, turvallisuusneuvoston viisi vakituista jäsenvaltiota tulisi saada saman pöydän ääreen alustaviin neuvotteluihin. Jakobson ehdotti Ison-Britannian tuovan Kiinan tietoon tukensa Jakobsonille, jotta he saisivat puristettua ”emme vastusta” -lausunnon Kiinalta. Tämä parantaisi Jakobsonin mukaan mahdollisuuksia ”pakottaa” Neuvostoliitto ja Ranska hyväksymään hänet.⁵⁷

Jakobson jakeli varsin estottomasti ohjeita Yhdysvalloille ja Isolle-Britannialle sekä pyrki peluuttamaan suurvaltoja vastakkain pääsihteerivaalissa, vaikka tilanne oli kääntymässä häntä vastaan. Jakobsonin luottamus Yhdysvaltojen tukeen oli huomattava ja pettymys sen puutteeseen heijastui myöhemmissä lausunnoissa Bushin petturuudesta. Luottamus kumpusi mitä ilmeisemmin Jakobsonin aiemmasta erittäin läheisestä suhteesta Yhdysvaltoihin YK:ssa. Tämä näkyi muun muassa Lähi-idän kuuden päivän sodan jälkeen vuonna 1967, jolloin YK:ssa hahmoteltiin päätöslauselmaa sodan lopettamiseksi. Jakobson ja Yhdysvaltojen YK-edustaja Arthur Goldberg vaihtoivat erittäin luottamuksellisesti kummankin valtion tietoja keskenään ja Jakobson merkittiin ”suojelluksi lähteeksi” Goldbergin sähköissä. Luottamuksesta kertovat myös Goldbergin

56. Memorandum of Conversation 23.11.1971; 10:00 p.m. - 11:55 p.m, Folder: 102681-003-0001, ProQuest History Vault (17.10.2019). ”Ambassador Huang: As for the question of the Secretary General, we aren't familiar with all the candidates put forward.

Dr. Kissinger: We are too familiar with them. (Ambassador Huang chuckles.)

Ambassador Huang: And we have undertaken no obligations to any.

Dr. Kissinger: Some claim they have your support.

Ambassador Huang: That was not said with our approval.

Dr. Kissinger: All right. That's good to know.

Ambassador Huang: Does the U.S. side have any ideas along these lines?

Dr. Kissinger: As I understand it, we have a slight leaning toward Jakobson, but we are very open to other views. Is that right, George? (to Bush)

Ambassador Bush: Yes.

Dr. Kissinger: There are a number of others who would also be acceptable.”

57. The Evening Notes, 24.11.1971, U.S. Declassified Documents Online, <https://www.gale.com/intl/c/us-declassified-documents-online> (30.10.2020). ”boxing in”.

sähkeet Washingtoniin, joissa hän kertoi Jakobsonin antamista Suomen kautta tulleista tiedoista ja Goldberg puolestaan määritteli miltä osin hänen antamia tietoja sopi raportoida Helsinkiin.⁵⁸ Vuonna 1971 Yhdysvaltojen YK-lähetystössä henkilöt olivat kuitenkin vaihtuneet, eivätkä he olleet enää samalla aaltopituudella Jakobsonin kanssa.

Kiinan tuen suurentelun tullessa esiin, myös suomalaisten vakuuttelut siitä, että Kekkonen pystyisi taivuttelemaan Neuvostoliiton Jakobsonin taakse vaikuttivat entistä ontommilta. Tuskin Kissinger olisi muutenkaan sitoutunut suomalaisen pääsihteeriehdokkaaseen, jonka läpimenoa Neuvostoliitto kiihkeästi vastusti. Jos vastustus oli Yhdysvalloissa vielä epäselvää, niin 2. joulukuuta 1971 käydyissä Bushin ja Neuvostoliiton YK-edustaja Jakov Malikin välisissä neuvotteluissa asia tuli viimeistään selväksi. ”Teidän valkoinen hevosenne on kuollut. En osaa sanoa teidän mustasta hevosesta, sillä en tiedä kuka hän on”, totesi Malik viitaten Jakobsoniin ja peräänkuuluttaen vaihtoehtoja ehdokasta. Bushin kiistäessä Jakobsonin

■ Kuva 3. Väistyvä pääsihteerin U Thant kärsi sairauksista ja kategorisesti kieltäytyi jatkosta, vaikka erityisesti Neuvostoliitto toivoi hänen jatkavan. Yhdysvallat puolestaan halusi uuden pääsihteerin, sillä U Thant arvosteli kovasanaisesti Vietnamin sotaa ja Yhdysvalloissa ei oltu tyytyväisiä hänen tapaansa johtaa YK:ta. Jakobson tapasi U Thantin pääsihteerikilvan loppuratkaisujen häämöttäessä 12.10.1971. Lähde: UN7770884, UN Photo/Teddy Chen.

olevan Yhdysvaltain ehdokas ja tiedustellessa Neuvostoliiton vastustuksen syytä, Malik veti Jakobsonin nimen kuullessaan ison X:n ilmaan. Syyksi vastustukselle Malik ja Viktor Isrealen sanoivat tärkeän ryhmän vastustavan Jakobsonia YK:ssa viitaten arabivaltioihin ja Jakobsonin juutalaisuuteen, eivätkä päinvastaiset perustelut vaikuttaneet miehiin.⁵⁹ Neuvostoliiton johdon järkkymättömyys oli käynyt selville myös Suomessa, jossa pohdittiin Jakobsonin vaihtamista Ilkka Pastiseen ja häneen oltiin myös viime hetkillä yhteydessä sekä Neuvostoliitosta että Yhdysvalloista.

58. Esim. New Yorkista Washingtoniin 2.7.1967, USUN 321 & New Yorkista Washingtoniin 16.10.1967, USUN 1460. U.S. Declassified Documents Online (30.10.2020). ”Protect source”.

59. FRUS, United Nations, 419–420. ”Your white horse is dead, I don’t know about your dark horse since I don’t know who he is.”

Pastinen kuitenkin kieltäytyi liian myöhäisenä pitämistään ehdotuksista.⁶⁰

Kampanjan kaksi armoniskua

Neuvostoliiton varsin ehdottomien mielipiteiden ja suomalaisten katteettomien tietojen paljastumisen jälkeen Jakobson oli ennemminkin mahdollisuus jonkinlaisen sopimuksen tekoon suurvaltojen kesken kuin todennäköinen seuraava pääsihteeri. Waldheim ei kuitenkaan ollut sellainen nimi, jonka puolesta Yhdysvaltojen tarvitsisi luopua omasta ehdokkaastaan, sillä hän oli alun perinkin ennemmin Neuvostoliiton kuin Yhdysvaltain mieleen. Tässä mielessä mielenkiinto kohdistuu niiden päivien tapahtumiin, jolloin Jakobsonin haaveet YK:n pääsihteerin virasta lopullisesti kaatuivat.

Pääsihteerin valinta suoritettiin turvallisuusneuvoston salaisella lippuäänestyksellä, jossa valituksi tulemiseen riitti yhdeksän ääntä viidestätoista mahdollisesta ilman turvallisuusneuvoston viiden pysyvän jäsenen vastustusta. Veto-oikeus kuuluu pysyvien jäsenten oikeuteen aina turvallisuusneuvoston äänestyksissä. Tämän lisäksi kolmantena mahdollisuutena oli pidättäytyä äänestämästä tiettyä ehdokasta. Kiinan ykkösehdokkaaksi nousi ennen turvallisuusneuvoston äänestystä Chilen Felipe Herrera, joka oli jo kansallisuuden perusteella mahdoton ehdokas Yhdysvalloille. Näin ollen hänellä ei ollut mahdollisuuksia läpimenoon. Kiinan toinen vaihtoehto oli Jakobson ja Kiina veto-oikeudellaan esti Waldheimin valinnan, jota sekä Kiina että Iso-Britannia olivat vastustaneet ensimmäisellä kierroksella, mutta toisella kierroksella vain Kiina. Neuvostoliitto puolestaan tuki mukana roikkuvaa Gunnar Jarringia ja Waldheimia, vaikkakin Bushin mukaan Waldheim ei ollut minkään maan ykkösehdokas.⁶¹

Kiinasta tuli näin ollen pääsihteerivaalissa kuninkaantekijä. Ennen ratkaisevaa kolmatta äänestyskierrosta 21. joulukuuta 1971 Ison-Britannian ja Yhdysvaltojen YK-edustustot saivat maiden ulkoministerien Bermudalla käymien neuvottelujen jälkeen ohjeet estää Waldheimin

valinta pääsihteeriksi. Molemmat maat olivat kuitenkin toisella kierroksella äänestäneet Waldheimin puolesta, joten vastustaminen olisi ollut täydellinen takin käänös. Tätä ei tarvinnut tehdä, sillä Suomen ja Norjan YK-delegaatioista vakuutettiin, että Kiinan vastustus tulisi pitämään. Jakobson itse sanoi Bushille, että Kiina vastustaisi Waldheimia hamaan loppuun saakka. Tosin Itävallasta ja Italiasta tuli myös toisenlaista viestiä, joiden mukaan pattitilanteessa Kiina olisi valmis hyväksymään Waldheimin. Bush pohti sähköissään ulkoministeriöön, että aika näyttää kumman tiedot pitivät paikkaansa, mutta hän päätti luottaa Suomen ja erityisesti Norjan arviointiin Kiinan vastustuksesta Waldheimia kohtaa.

Toisella äänestyskierroksella 20. joulukuuta mukaan oli tullut myös Argentiinan Carlos Ortiz de Rozas, joka keräsi yllättävän vahvan kannatuksen kymmenellä äänellä, mutta samalla tavalla kuin Jakobson sai Neuvostoliiton veton. Kolmannella kierroksella Suomessa ja Yhdysvaltojen ulkoministeriössä laskettiin, että Kiinan veton pitäessä kisa olisi Jakobsonin ja Ortiz de Rozasin välinen, sillä myös Jakobsonin toisen kierroksen yhdeksän ääntä riittivät valintaan. Tästä syystä Yhdysvallat ja Iso-Britannia pidättäytyivät Waldheimista äänestettäessä. Kun Kiina ei yllättäen vastustanutkaan enää kolmannella kierroksella Waldheimia, hän tuli valituksi pääsihteeriksi yhdellätoista äänellä.⁶²

Ilkka Pastisen mukaan Ranska sai Kiinan pään kääntymään Waldheimin suhteen.⁶³ Ranska oli jo aiemmin suhtautunut epäilevästi Jakobsoniin, mutta pidättäytyi äänestyksissä. Tilanne tultui entisestään, kun suomalaiset luulivat Ranskan esittäneen ensimmäisellä kierroksella veton Jakobsonia vastaan. Timo Soikkanen toteaa, että New Yorkista tuli Helsinkiin ohje ottaa Ranskan suurlähettiläs puhutteluun, mutta tätä ei suosituttu toteuttamaan Helsingissä.⁶⁴ ”Puhuttelu” tapahtui kuitenkin suoraan YK:ssa Helsingin tietämättä. Bushin mukaan ranskalaiset olivat raivoissaan väitteestä ja vannovat suomalaisille pidättäytyneensä Jakobsonista, minkä suomalaiset lopulta hyväksyivät.⁶⁵ Ranska jatkoi pidättäy-

60. Soikkanen 2008, 306–307.

61. FRUS, United Nations, 435–436; Soikkanen 2008, 305–308.

62. FRUS, United Nations, 441–445; Soikkanen 2008, 305–308.

63. Pastinen 1994, 259.

64. Soikkanen 2008, 306.

65. FRUS, United Nations, 168–169, 443.

tymistä Jakobsonia äänestettäessä, mutta kuva suomalaisten kampanjasta ei ainakaan parantunut. Jos Pastisen arvelut Ranskan roolista Kiinan äänestyskäyttäytymiseen osuvat oikeaan, suomalaiset saavat syyttää itseään Ranskan ärsyttämisestä epädiplomaattisella toiminnalla.

Jakobsonin kampanjan kannalta ratkaisevat iskut oli kuitenkin annettu jo aiemmin – tarkalleen ottaen 16. ja 17. joulukuuta. Tuolloin Neuvostoliiton Malik ensin ehdotti pääsihteerikilvan ratkaisua salaisella lippuäänestyksellä ja sen toteuduttua Yhdysvallat pidättäytyi Waldheimista ensimmäisellä kierroksella antaen ymmärtää tämän olevan hyväksyttävissä. Jakobsonin taktiikka oli perustunut siihen, ettei Neuvostoliitto tosipaikan tullen julkisesti esittäisi vetoa Suomea vastaan. Tällä ajatuksella vakuuteltiin myös Yhdysvaltoja Jakobsonin mahdollisuuksista tosipaikan tullen ylittää Neuvostoliitossa esiintynyt vastustus. Suljettu lippuäänestys tarkoitti kuitenkin sitä, että Neuvostoliitto saattoi esittää vetonsa salaisesti ja Jakobsonin taktiikka koki ratkaisevan takaiskun.

Jakobson kirjoitti myöhemmin ymmärtäneensä tuoreeltaan menettelyn merkityksen omalle kampanjalleen.⁶⁶ Tämä näkyi Timo Soikkasen mukaan myös siinä, että Jakobson ei enää tämän jälkeen hoitanut raportointia Suomeen, vaan tiedottaminen jäi Hyvärisen kontolle.⁶⁷ Neuvostoliiton vastustus Jakobsonia vastaan tulisi pitämään, erityisesti kun Yhdysvallat ilmaisi epäsuorasti hyväksyvänsä Waldheimin, mikä oli samanlainen isku vasten suomalaisten kasvoja kuin salaisen äänestyksen hyväksyminen. Jälkeenpäin on helppo todeta nimenomaan näiden päivien olleen ratkaisevia Waldheimin valinnalle, sillä suomalaisten pyrkimys palauttaa äänestys kädennostolla tapahtuvaksi ei tuottanut tulosta. Bush nosti suomalaisten ja Yhdysvaltain ulkoministeriön aloitteesta asian esiin ensimmäisen äänestyksen jälkeen turvallisuusneuvoston viiden vakituisen jäsenen kokouksessa, mutta ehdotus sai Yhdysvaltojen ulkoministeriölle lähetetyin

sähkeen mukaan välittömän ja tiukan vastustuksen.⁶⁸

Yhdysvallat pelasi pääsihteeripeliä pehmeästi ja mahdollisti toiminnallaan Waldheimin valinnan kompromissiehdokkaana, vaikka hän oli useimmissa arvioissa korkeintaan hyväksyttävä vaihtoehto tai viimeinen oljenkorsi, eikä hänellä ollut aitoa kannatusta oikein mistään suunnasta.⁶⁹ Mistä syystä Yhdysvallat sitten suostui menettelyyn, jossa pääsihteerin valittiin salaisella äänestyksellä ja päätti olla estämättä Waldheimin nousua todennäköisimmäksi ehdokkaaksi? Yhdysvalloissa pääsihteerinvaali kietoutui osaksi globaalia kylmän sodan vaikutusvaltakamppailua ja syy pehmeään peliin löytyy ennen kaikkea kylmän sodan laajemmasta tilanteesta, joka imaisi pääsihteerivaalit mukaansa.

Globaalin kylmän sodan imu

Samaan aikaan kun pääsihteerin valinnasta käytiin neuvonpitoa turvallisuusneuvoston vakituisten jäsenten kesken, turvallisuusneuvoston pöydällä oli myös Intian ja Pakistanin välinen tulitaukosopimus. Itä-Pakistanin (myöhemmin Bangladesh) itsehallintopyrkimykset johtivat vuoden 1971 aikana joukkomurhiin ja systemaattisiin raiskauksiin, jotka mahdollistanutta ja toteuttanutta Pakistanin hallintoa Yhdysvallat tuki omien kylmän sodan geopolittisten tavoitteidensa takia.⁷⁰ Intian puututtua lopulta sotilaallisesti tilanteeseen ja maan asevoimien edetessä rintamalla konflikti nousi kylmän sodan polttavaksi kysymykseksi. Christopher Clary on todennut Nixonin ja Kissingerin yliarvioineen Pakistanin merkitystä Yhdysvaltojen Kiinan-politiikalle sekä arvioineen väärin taistelun voimasuhteita ja Kiinan reaktioita. Tämä politiikka sai aikaan Yhdysvaltojen ja Neuvostoliiton välisen kriisin, Intian vieraantumisen Yhdysvalloista ja lähes sotatilan Kiinan ja Neuvostoliiton välille.⁷¹ Pääsihteerivaalin kannalta tällä oli merkitystä siitä syystä, että Valkoisessa talossa nähtiin tien ase-

66. Jakobson 1983, 352–353.

67. Soikkanen 2008, 305.

68. FRUS, United Nations, 439.

69. FRUS, United Nations, 423, 434–436.

70. Christian Gerlach, *Crowd Violence in East Pakistan/Bangladesh 1971–1972*. Teoksessa Frank Jacob (toim.) *Genocide and Mass Violence in Asia*. De Gruyter Oldenbourg 2019, 15–39.

71. Christopher Clary, *Tilting at windmills. The flawed U.S. policy toward the 1971 Indo-Pakistani war*. *Journal of Strategic Studies* 42 (2019), 677–700.

lepoon ja Pakistanin selviytymiseen kulkevan Moskovan kautta Intian ja Neuvostoliiton solmittua ystävyys sopimuksen (Indo-Soviet Treaty of Peace, Friendship and Cooperation) elokuussa 1971.

Pääsihteerikisan kaartaessa loppusuoralle Valkoisessa talossa vallitsi epäuskoinen tunnelma Nixonin ja Kissingerin raivotessa vuorotellen toisilleen Intian ja Neuvostoliiton toimista ja niiden seurauksista, joista viimeisenä olisi kenties täysimittainen ydinsota suurvaltojen välillä. Konfliktia lähestyttiin täysin kylmän sodan perspektiivissä eikä lainkaan paikallisena, mikä yhdistettynä päätöksenteon keskittymiseen Nixon-Kissinger-akselille aiheutti olosuhteisiin nähden suhteetonta ulkopolitiikkaa. Kissinger raivosi Nixonille, että kyseessä olisi uusi Reininmaa viitaten nuoruutensa kokemuksiin liennytyspolitiikasta Hitlerin Saksaa kohtaan. Jos Intian annettaisiin valloittaa Pakistan, se olisi Kissingerin mukaan kohtalokas isku hänen vaalimalleen kylmän sodan voimatasapainolle. Se palkitsisi Intian ja Neuvostoliiton aggression, mikä tietäisi lopulta Yhdysvaltojen loppua.⁷²

Nixon oli puolestaan joulukuun 16. päivän aamuna raivoissaan Neuvostoliiton viivyttelystä ja sodan jatkumisesta. Hän oli valmis lopettamaan Lähi-idän rauhanneuvottelut, lisäämään asetoimituksia Israeliin ja katkaisemaan SALT-neuvottelut sekä takaportin yhteydet Neuvostoliittoon, jos Intia ei lopettaisi hyökkäystä Pakistaniin. Nixon oli valmis toimimaan heti, mutta tällä kertaa Kissinger katsoi, että asiaa pitäisi tarkkailla vielä vuorokausi.⁷³ Tämä kannatti, sillä tuntia myöhemmin Intia julisti yksipuolisen tulitauon ja tunnelma Valkoisessa talossa muuttui täysin. Nixon ja Kissinger näkivät aselevon tulleen Neuvostoliiton vaikutuksesta ja se piti vielä viimeistellä YK:n turvallisuusneuvoston päätöslauselmalla, joka todella lopettaisi sodan ja pelastaisi Pakistanin. Nixon pyysi Kissingeriä hoitamaan tämän ja totesi, että heidän tulisi tehdä sopimus

Neuvostoliiton kanssa, jos he todella olivat autta- neet tilanteen laukeamisessa.⁷⁴

Sopimus hiottiin loppuun YK:ssa, jossa Kissinger oli edeltävänä päivänä antanut Bushille valtuudet toimia. Hänen käskettiin olla välittämättä muiden (eli ulkoministeriön) ohjeista ja operoida suoraan Valkoisen talon kanssa.⁷⁵ Bush on meidän miehemme, totesi Kissinger Ison-Britannian lähettiläälle ja käski Bushin pitää ulkoministeriö pimennossa eräistä yksityiskohdista sekä ennen kaikkea saada päätöslauselma hyväksytyksi turvallisuusneuvostossa.⁷⁶ Kissinger totesi Neuvostoliiton Washingtonin lähetystöstä Yuli Vorontsoville, ettei Neuvostoliiton antama päätöslauselmaehdotus ollut hyväksyttävissä, mutta toivoi, että turvallisuusneuvoston vaihtuvien jäsenten ehdotus olisi neuvoteltavissa. Vorontsovin mukaan neuvottelunvaraa todennäköisesti olisi ja asia annettiin YK-edustajien hoidettavaksi. Kissinger antoi päivää ennen pääsihteerivaalin äänestysmenettelyä käytyä keskustelua Bushille ohjeeksi saattaa päätöslauselmaehdotus hyväksytyksi yhdessä neuvostoliittolaisten kanssa.⁷⁷ Kysymys kuuluu, kuinka paljon nämä asian sotkeutuivat toisiinsa ja mikä lopulta oli sopimuksen luonne.

Asioiden sekoittumisesta antaa vihiä Yhdysvaltojen entisen YK-edustaja Arthur Goldbergin puhelu Kissingerin kanssa juuri ennen ensimmäistä äänestystä pääsihteeristä. Goldberg oli turhautunut äänestysmenettelystä, jota Yhdysvallat ei ollut estänyt. Goldbergin mukaan salainen äänestys oli Neuvostoliiton keino olla ilmaisematta sitä, etteivät he voineet hyväksyä suomalaista ja juutalaista pääsihteeriksi. Yhdysvallat voisi silti edelleen vastata äänestystapamenettelyyn vastustamalla kaikkia muita paitsi Jakobsonia ensimmäisessä turvallisuusneuvoston äänestyksessä, mutta Kissinger ei lämmennyt tälle ehdotukselle. Kissinger totesi salaisen äänestyksen olleen Neuvostoliiton ehdotus ja hän oli henkilökohtaisesti suositellut sen hyväksymistä

72. Gary J. Bass, *The Blood Telegram. Nixon, Kissinger, and a Forgotten Genocide*. Vintage 2013.

73. FRUS, 1969–1976, Volume XI, South Asia Crisis, 1971. Toim. Louis J. Smith & Edward C. Keefer. United States Government Printing Office 2005, 837–840.

74. Richard Nixon/Henry Kissinger 16.12.1971 (10:40 am), The Kissinger Telephone Conversations, 1969–1977, DNSA.

75. Lord Cromer/Henry Kissinger 16.12.1971 (12:26 p.m.), Folder: 101096-010-0640, ProQuest History Vault (21.10.2019); George Bush/Henry Kissinger, 15.12.1971 (5:00 p.m.), Folder: 101096-010-0565, ProQuest History Vault (21.10.2019).

76. George Bush/Henry Kissinger 15.12.1971, Folder: 101096-010-0565 ProQuest History Vault (21.10.2019); George Bush/Henry Kissinger 16.12.1971 (11:23 am), Folder: 101096-010-0640, ProQuest History Vault (21.10.2019).

77. Richard Nixon/Henry Kissinger 16.12.1971 (5:15 pm), The Kissinger Telephone Conversations, 1969–1977, DNSA (20.5.2019).

ulkoministeriölle. Keskustelumuistio on tämän jälkeen jossain määrin tulkinnanvarainen, mutta todettuaan, ettei presidenttiä tulisi sotkea asiaan Kissinger totesi: "Meidän piti tehdä se pitääksemme heidät [Intia] poissa Länsi-Pakistanista. Emme niinkään välittäneet Itä-Pakistanista."⁷⁸ Tämän jälkeen Goldberg toteaa, ettei ollut sillä hetkellä hallinnossa eikä tuntenut kaikkia faktoja, muttei olisi itse suostunut Neuvostoliiton vedettäväksi, vaan vaatinut äänestystä menetelystä. Goldbergin mielestä Yhdysvallat päästi Neuvostoliiton otteestaan suostuessaan suljettuun äänestykseen.

Kissingerille Intian ja Pakistanin välinen sota oli YK:n pääsihteerikilpaa merkittävämpi peli, mikä selittää myös Kissingerin ohjeen suljetun lippuäänestyksen hyväksymisestä. Eteläisen Aasian tilanne ja pääsihteerikilpa menivät tahattomasti ristiin. Marshall Wright totesi jo marraskuussa Kissingerille, ettei Neuvostoliitto halunnut Jakobsonia, muttei toisaalta halunnut myöskään tuoda vastustaan julki. Wright ehdotti suoraan Kissingerille mahdollisuutta käyttää tätä hyväkseen sopimalla toisen ehdokkaan läpimenoista.⁷⁹ Tämä näyttääkin todennäköisimmältä selitykseltä Yhdysvaltojen pehmeään pääsihteeripeliin.

Ehkä suurvaltojen välille tehtiin suullinen sopimus, jossa Neuvostoliitto auttoi Yhdysvaltoja Intian kysymyksessä ja Yhdysvallat Neuvostoliittoa YK:n pääsihteerivaalissa. Tällaista suurvaltojen välistä sopimusta suomalaiset myös pelkäsivät ennen viimeistä äänestystä.⁸⁰ Tai kenties varsinaista sopimusta ei tehty, mutta asiat joka tapauksessa löivät ristiin New Yorkissa, jossa molemmat asiat olivat samana iltana pöydällä. Se on varmaa, että Kissinger ja Bush eivät halunneet vaarantaa aselepoa Pakistanissa tukeakseen suomalaista pääsihteeriehdokasta, jonka mahdollisuudet olivat jo pidemmän aikaa herättäneet epäilyjä. Historian ironiaa on, että suomalaisen pääsihteeriehdokkaan taival päättyi lopullisesti kansainvälisen politiikan tilanteeseen, johon Yhdysvallat suhtautui suhteettomalla voimalla ja jossa Neuvostoliitto, jolla ei ollut juuri osaa eikä arpaakaan itse konfliktiin, keräsi hyödyt itselleen. Eräs

näistä hyödyistä oli Jakobsonin lopullinen upottaminen YK:ssa ja Waldheimin valinta pääsihteeriksi.

Suomi suurvaltojen pelissä

Suomessa esiintyneet tulkinnot Yhdysvaltojen petturuudesta tai suoranaisestä suomalaisten hyväksikäytöstä pääsihteerikisassa ovat olleet ylitseampuvia. Väitetty petturuus tapahtui ennen kaikkea suomalaisten epärealistisiin odotuksiin nähden. Tilanteen arviointia tosin hankaloitti Yhdysvaltojen ulkopoliittikan sisäinen jännite ulkoministeriön ja Valkoisen talon välillä. Ulkoministeriössä Jakobson sai varauksettoman kannatuksen, mutta erityisesti Kissinger näki vähemmän itsenäisen ja tätä kautta ohjailtavissa olevan YK:n pääsihteerin hyvänä vaihtoehtona. Tässä mielessä Jakobsonin esittämä käsitys, ettei Kissinger ollut kiinnostunut YK:sta eikä vaikuttanut päätökseen, on väärä. Jakobsonin nimi nousi suurvaltojen johtajien pöydälle, mutta niissä kylmän sotaa pelattiin usealla rintamalla samaan aikaan.

Kylmän sodan dikotomia ja liennytskehtityksen mahdollisuudet sekä rajoitteet näkyivät uutta pääsihteeria valittaessa. Kaikilla turvallisuusneuvoston vakituksilla jäsenillä oli veto-oikeus turvallisuusneuvostossa, mutta niillä ei ollut intressiä hankaloittaa valintaa, jos suurvallat pääsisivät tietystä ehdokkaasta sopuun. Intian ja Pakistanin välisen sodan lopettaminen nousi puolestaan Valkoisen talon asialistalla pääsihteerikysymystä merkittävämmäksi tekijäksi eikä Kissingerille tuottanut ongelmia myydä erityisesti Yhdysvaltojen ulkoministeriön suosikkina ollutta Jakobsonia, jos tämä helpottaisi Yhdysvaltojen asemaa Kaukoidässä. Samalla suomalaisten oma pelaaminen oli jo syksyn 1971 aikana aiheuttanut yhä lisääntyvää hallaa omalle kampanjalle. Esiintyminen Kiinan ehdokkaana vieraannutti erityisesti Yhdysvaltoja, jossa Kiinan jäsenyyden siirtyminen pois Taiwanilta ei ollut helppo palauttaa nieltäväksi. Vahva pääsihteeriksi ei välttämättä ollutkaan houkutteleva tilanteessa, jossa dekolonisointi muokkaama yleiskokous teki yhä useammin Yhdysvaltojen kannan vastaisia päätöslauselmia.

78. Arthur Goldberg/Henry Kissinger 17.12.1971 (3:55 pm), The Kissinger Telephone Conversations, 1969–1977, DNSA (20.5.2019). "We had to do it to keep them off W. Pakistan. We weren't concerned so much about East Pakistan [sic]."

79. FRUS, United Nations, 412.

80. FRUS, United Nations, 443.

Myöskään yksityiset tiukkasävyiset neuvottelut ranskalaisten kanssa eivät parantaneet kuvaa Jakobsonista.

Pääsihteerivaalia pelanneet Suomen edustajat toimivat monessa kohtaa hyvin autonomisesti ilman ulkoministeriön tai Kekkonen hyväksyntää, tai jopa niiden toiveiden vastaisesti. Suomalaiset olivat myös valmiita pelaamaan kisan hamaan loppuun saakka, eikä tässä mielessä kenenkään tarvinnut erityisesti rohkaista suomalaisia, jotka ymmärsivät Neuvostoliiton vastustavan Jakobsonia, mutta jatkoivat pelaamista. Sen sijaan, että Jakobsonista olisi luovuttu, panoksia nostettiin entisestään. Yleensä kylmän sodan kansainvälisessä politiikassa sillanrakentajan, liennytyksen ja rauhan puolesta toiminut Suomi pelasi raa’asti suurvaltoja vastakkain pääsihteerivaalissa. Tämä kertoo omaa kieltään pääsihteerikampanjan merkityksestä Suomelle ja erityisesti Jakobsonille tukijoiheen. Siinä oltiin valmiita menemään täy-

sin uusille ulkopoliittisille urille. Samalla Suomen vaikutusvallan rajat tulivat vastaan pelissä, jossa Suomi tai Jakobson eivät olleet niin tärkeitä pelaajia, etteikö niitä tarvittaessa voinut myydä kylmän sodan alttarilla. Tässä mielessä ajoituksella oli ratkaiseva merkitys ja se osoittautui katastrofaaliseksi Jakobsonin valinnalle. Intian ja Pakistanin välinen sota, Kiinan jäsenyyden muutos ja Bushin tulo maaliskuussa 1971 Yhdysvaltojen YK-lähettilääksi pelasivat kaikki lopulta Jakobsonia vastaan. Suomi oli kylmän sodan määrittämässä kansainvälisessä politiikassa hyödyllinen ja tätä kautta kokoonsa nähden vaikutusvaltainen toimija tarjotessaan mahdollisuuksia suurvalloille, ei niinkään ajaessaan omia näistä erillisiä tavoitteita.

VTT **Jukka Pesu** on poliittisen historian tutkijatohtori Turun yliopistossa. **Sähköposti:** jjpesu@utu.fi

Kirsi Kanerva, Kaarina Koski ja Marko Lamberg

Suomalaisten unet historian- ja perinteentutkimuksessa

Aineistojen ja muuttuvien näkökulmien jäljillä

Nukkuva ihminen ja unet ovat jääneet vähemmälle huomiolle historian tutkimuksessa, vaikka jokainen ihminen käyttää keskimäärin kolmasosan elämästään nukkumiseen. Nykynäkemyksen mukaan unet eivät ole irrallaan valvemaailmasta, vaan niiden välillä vallitsee vuorovaikutussuhde: unet saattavat liittyä valveilla koettuun tai uneksijan elinympäristöön.¹ Vastavuoroisesti käsitykset unista väylänä tulevasta kertovaan, kätkeytyyn tai ihmisen terveydentilaa koskevaan tietoon ovat vaikuttaneet siihen, että unet ovat voineet ohjata ihmisen ajattelua ja toimintaa.² Suhtautuminen valvetilan ja unissa koetun väliseen rajaon on myös vaihdellut historian saatossa, minkä seurauksena unilla on voinut olla jopa oikeudellisissa yhteyksissä enemmän todistusarvoa kuin nykyajan tieteellinen ja maallistunut unikäsitys sallii.³

Tarkastelemme tässä katsauksessa tähänastista suomalaisten⁴ unien tutkimusta historian ja kulttuurien tutkimuksen aloilla ja kartoitamme

tutkimuskentän kehitysmahdollisuuksia. Unien historiallisen tutkimuksen erityisenä haasteena on unikuvausten niukkuus. Elossa olevilta ihmisiltä voi pyytää kuvauksia nähdystä unista, ja näin onkin toimittu nykytutkimuksessa eri aloilla. Muuten unet ovat yksilöllisten arkkokemusten historiaa, jota ei välttämättä jaeta kenenkään toisen kanssa eikä tallenneta laajassa mittakaavassa minnekään. Päiväkirjoissa ja vastaavissa henkilökohtaisissa kirjoituksissa voidaan kuvata omia unikokemuksia, mutta mitä kauemmaksi ajassa mennään taaksepäin, sitä vähemmän tällaisia tavallisten ihmisten tuottamia aineistoja on käytettävissä.

Unikokemusten analysointia vaikeuttaa myös se, että unikokemukset ovat yksilöllisiä eikä niitä koskeva suullinen tai kirjallinen kuvaus koskaan täysin vastaa unen sisältöä. Kuvauksessa kokemus käännetään uuteen merkkijärjestelmään, joka ei vastaa unen kieltä. Unen nähnyt saattaa muuttaa jotain unestaan tai hän ei pysty muis-

1. Matthew Walker, *Why We Sleep. Unlocking the Power of Sleep and Dreams*. Scribner 2017, 204.

2. Näkemys tulee hyvin esiin unienselitysooppaista, joilla on vuosituhantiset perinteet. Ks. esim. Carl Gustav Jung, Lorenz Jung & Maria Meyer-Grass, *Dream Interpretation Ancient and Modern. Notes from the Seminar Given in 1936–1941*. Princeton University Press 2014.

3. Esimerkiksi noituusoikeudenkäyntien yhteydessä esimoderni kulttuuri piti tarkoituksenmukaisena merkitä muistiin unikuvaus- ja oikeuspöytäkirjoihin todistusaineistoksi. Esim. Antero Heikkinen, *Paholaisen liittolaiset. Noita- ja magia-käsityksiä ja -oikeudenkäyntejä Suomessa 1600-luvun jälkipuoliskolla (n. 1640–1712)*. SHS 1969, 297.

4. Suomalaisella tarkoitamme tässä yhteydessä nykyisen Suomen valtion alueella eläneitä ja eläviä väestöjä sekä nykyisten rajojen ulkopuolelle jääneitä ja lähteneitä ihmisryhmiä, joita kielsensä, kulttuurinsa tai syntymäpaikkansa perusteella voidaan kutsua väljästi ottaen suomalaisiksi.

tamaan tai verbalisoimaan kokemaansa täydellisesti.⁵ Toisen ihmisen muistiinmerkitsemänä unikuvausten sisältö voi poiketa paljonkin nähdystä ja jopa kerrotusta unesta. Pohjimmiltaan unikuvauxsiin liittyvät lähdekriittiset ongelmat ovat kuitenkin samoja kuin tarkasteltaessa mitä tahansa ihmisen kertomaa. Unien sisältöjen ja teemojen ohella voidaan myös tarkastella unien käyttöä eli sitä, missä yhteydessä ja miksi unia on kerrottu ja miten unikuvauxsia on käytetty. Tällöin ei edes ole olennaista, onko kuvattu uni todella koettu vai keksitty.

Se, että tutkijat ovat harvoin käsitelleet menneisyyden suomalaisia unia tai niiden käyttöä menneisyydessä, selittyy ennen kaikkea lähdeaineiston vähäisyydellä. Alla olevassa käsittelyssä tarkastelemme suomalaisten unien tutkimusta pääpiirteittäin kronologisesti edeten. Tuomme esiin teologian, filosofian ja psykologian vaikutuksen historian ja kansanperinteen tutkimukseen samoin kuin viime mainittujen keskinäisen vuorovaikutuksen. Taiteiden tutkimuksessa käyty keskustelut unista taiteessa ja kaunokirjallisuudessa jäävät kuitenkin tilan puutteen vuoksi tarkastelun ulkopuolelle, vaikka niissäkin on joskus kontekstoivia historiallisia ulottuvuuksia.⁶ Lopuksi esitämme lyhyen yhteenvedon aiemman tutkimuksen painopisteistä ja vielä tarkastelematta olevista alueista, joita tulevaisuuden tutkimuksessa voitaisiin kartoittaa.

Humanistisen unitutkimuksen alkutaipaleella

Turun Akatemiassa vuonna 1681 tarkastettu, Daniel Achreliuksen (1662/63–1692) nimiin kirjattu väitöstutkimus unissakävelystä, *De noctisurgio*, lienee ensimmäinen Suomessa laadittu tieteellinen unia koskeva tutkimus. Achrelius oli kaunopuheisuuden professori, ja nykymittapui-

den mukaan kyseessä on paitsi kovin lyhyt myös tieteenaltaan epämääräinen kirjoitus. Lähimmäksi historiallista ulottuvuutta siinä tullaan viittauksessa Raamatun kuvaukseen enkelistä, joka herättää vankityrmässä nukkuvan apostoli Pietarin. Achreliuksen väitös, jossa unissakävely nähtiin lopputuloksesta riippuen hyvien tai pahojen enkelien aikaansaannokseksi, onkin lähinnä kiintoisa kurkistusikkuna 1600-luvun käsityksiin unista. Se valmistui aikana, jolloin kartesiolainen dualistinen näkemys oli jo erottanut mielen ruumiista ja unien arvo oli vähitellen hiipumassa eurooppalaisen filosofian valtavirrassa sekä kirkon näkemyksissä ilmestyksistä. Sen sijaan kansanomaisessa ajattelussa nukkuvan keho säilyi yhä alttiina yliluonnollisille voimille ja vaaroille, vaikka käsitykset unissakävelystä erilaisten pahojen henkien aikaansaannoksena olivat Euroopassa alkaneet jo muuttua. Oppineet selittivät ilmiötä nyt fysiologian ja ruumiinnesteiden epätasapainon avulla.⁷

Henrik Gabriel Porthanin (1739–1804) ohjaamissa väitöskirjoissa unet leimataan jo houreiksi ja niihin uskomisen typeryydeksi. Esimerkiksi Christian Lencqvistin vuonna 1782 puolustamassa väitöskirjassa *De superstitione veterum Fennorum theoretica et practica* (suom. *Suomalaisten teoreettisesta ja käytännöllisestä taikauskosta*) viitataan unien todistusarvoon noitaoikeudenkäynneissä: ”Akkojen unia, houreita, valheita, pelkoa, huhuja, ennakkoluuloista ja mielenliikutuksista sairaiden ja harhautuneiden mielten erheitä, pidettiin innolla mitä varmimpina todisteina.”⁸ Fredrik Johan Rosenbomin puolustamassa väitöskirjassa *De fama magiae Fennis attributae* (1789, suom. *Suomalaisten väitetystä noituudesta*) unet selitetään eurooppalaisia esikuvia myötäillen mielikuvituksen riehakkaiksi leikeiksi, joiden

5. Carol Schreier Rupprecht, *Dreaming and the Impossible Art of Translation*. *Dreaming* 9 (1999), 1; Annikki Kaivola-Brengenhøj, *Dreams as Folklore*. *Fabula* 34:3–4 (1993), 211–224.
6. Esim. Maria-Liisa Kunnas, *Mielikuvien taistelu. Psykologinen aatetausta Eino Leinon tuotannossa*. SKS 1972; Anja Portin, *Uni. Aamuun on aikaa, koko maailma nukkuu*. Avain 2005; Sakari Katajamäki, *Kukunor. Uni ja nonsensekirjallisuuden traditio Lauri Viidan runoelmassa*. Helsingin yliopisto 2016.
7. Eurooppalaisesta kontekstista esim. Mary Baine Campbell, *The Inner Eye. Early Modern Dreaming and Disembodied Sight*. Teoksessa Ann Marie Plane & Leslie Tuttle (toim.) *Dreams, Dreamers, and Visions. The Early Modern Atlantic World*. University of Pennsylvania Press 2013, 33–48; Sasha Handley, *Sleepwalking, Subjectivity and the Nervous Body in Eighteenth-Century Britain*. *Journal for Eighteenth-Century Studies* 35:3 (2012), 306–309.
8. Christian Lencqvist, *Suomalaisten teoreettisesta ja käytännöllisestä taikauskosta*. Teoksessa Iiro Kajanto (toim. & käant.) Henrik Gabriel Porthan, *Valitut teokset*. SKS 1982, 105. Porthanin johdolla valmistuneita väitöskirjoja pidetään olennaisesti hänen itsensä kirjoittamina, joskin tämän tekstin tekijä – ja siinä kuuluvien uskonnollisten sävyjen alkulähde – on todennäköisimmin väittelijän isä, kirkkoherra Erik Lencqvist. Iiro Kajanto, *Folkloristisia tutkimuksia*. Johdanto. Teoksessa Iiro Kajanto (toim. & käant.) Henrik Gabriel Porthan, *Valitut teokset*. SKS 1982, 40–41.

Unien maailma,

hämärän maailma, jota tiede ei ainakaan toistaiseksi ole onnistunut paljon valaisemaan.

Olen aina kiusaantunut, kun joku on tullut minulle kertomaan näheensä kummallista unta ja piivittelmään: «Mitäkin se mahtaa merkitä? Vielä enemmän on minua hämmittänyt, kun on tapahtunut jotakin ikävää, ja samainen henkilö sanoo: «Sitä se minun uneni tiesi, vaikk'et sitä uskonut. Joskus, vaikka harvoin, unenäköjä ennusti iloisikin tapahtumia. Jos sellaista sitten todella sattui, niin oli hän kirkas taas vetoamaan uniansa. Kerran kuitenkin pääsin hänet nolaamaan. Tapahtui jokin iloinen välitys. Mieleeni muistivat taas hänen unensa ja odotin jo samaa laulua. Mutta jostakin syystä hän unohti. Vahingoniloini oli silloin vilpitiön sanoessani: «No, kerropä nyt, mikä unistasi voisi tähän sojia».

Ei ole ihmeellistä, että unia koetaan selittää, sillä kaikkii salaperäinen ja käsittämätön kiehtoo ihmisen mieltä. Unihan on jotakin kummallista. Kaikentaisia ihmisiä ja oloita liikkuu unessa ohitsemme, mutta niistä ei ainakaan todellisuudessa ole lähetty viilämme. Koemme selkäläjä, vaikka lepäämme omassa vuoteessamme emmekä liiku mihinkään, olemmehan kuin tainnuksissa. Kuulemme omaa puhettamme, meille vastataan, mutta olemmekin yksin emmekä sano mitään. Ihmeellinen harhakuvitelmiem sarjal!

Vuosittaiset salaoipit ovat koettaneet lailla järjestelmää unien merkityksestä. Kaikentaiset kaldealais-babylonialaiset unikirjat ovat muinaista perintöä taikauksen kukoistusajalta. Unikirjoja on vain aikojen ja tapojen mukana muunneltu, lisäilty ja karsittu. Pakkohän niin on ollut tehtä, sillä eihän muinaisina aikoina tunnettu nykyajan keksintöjä, jotka mekin vaativat pääsyä unikirjaan. Mutta mitä uni todellisuudessa olemukseltaan on, sitä eivät salaoipit liene pyrkineetään selvittämään. Nykyaikainen tiede ei ole sitäkään alaa jättänyt tutkimatta, joskin on myönnettävä, etteivät tulokset tunnu kovinkaan varmoinla.

Tiede on yleensä uniinkin nähden sillä kannalla, ettei tyhjäästä synny mitään. Kaikkeen täytyy olla syy tai aihe. Ihmisen sielu käsitetään jonkinlaisesti pimeäksi varastohuoneeksi, jossa on tuhansia ja taas tuhansia muistikuvia varastoituna. Siellä on koko elämänsä pienimpiä yksityiskohtia myöten. Mutta ne eivät siellä näkyvättöminä haamuina. Ne ehkä pyrkivätkin sieltä esiin, mutta tyytyvät kohtaloonsa tietään, että uudet aistimukset pitävät ihmisen mieltä kiinteämmin vallassaan. Mutta niinä hetkinä, jolloin ihmisestä häviää se mielenkiinto, joka yleensä kohdistuu kulloisinkin tilanteeseen, siis nukkuessa, alkavat nuo salaiset muistiahaamut elää ja pyrkiä vapautune. Este on silloin poissa. On kuin avattaisiin varaston ovea ja ne kaikki pyrkisivät esille.

Mikä niistä sitten tulevat vaikutukset? Summamutikassa mikäin niistä ei pääse karkaan. Siinä tapahtuu todella valtiin. Niistä pääsee valloilleen, siis luomaan unen, sellainen muistikuvia, joka on jonkinlaisessa läheisessä sukulaisuussuhteessa ihmisen sillä hetkellä tuntemaan aistimukseen.

Vaikka nukkemme, emme silti ole kuolleet. Ruumiimme uikoppimalla toimii tunto, meillä on kuumaa tai kylmää, kiusaannamme pahasta asennosta. Ruumiimme kuulevat yhtä hyvin kuin valveilla, joskaan eivät kaikkea tee tajuttavaksimme ajatuksiimme. Ukkonen, myrsky, sateen rapina, hiiren naker-

Painajaisunet aiheutuvat useimmiten elimistämme toiminnan häiriintymisestä ja epämukavasta asennosta.

talu, kaikki epämääräisetkin äännet tuntevat korvaan. Tuollainen ulkoo päin tullut aistimus vapauttaa jonkin muisteloahamuista ja yhtyy siihen ja siitä syntyy unenäkö.

Jokaisella ihmisellä on varmaankin tässä suhteessa omat kokemuksensa. Ehkä toisetkin minun laillani ovat poikasea juosseet pakoon talonmiesiä, jolle olimme tehneet kujeita. Tai ryöväreitä, joksit talonmies saattoi muuttua jolloinkin lukemamme jännityskirjan ansiosta. Jaikamme olivat unessa kuin lyijypuntil, emme millään olleet ehtiä karkaan. Mutta sittenkään ei takaa-ajaja meitä saavuttanut — kaiketi sen tähden, ettemme todellisuudessa saakaan olleet jääneet kiinni, joten sellainen muistikuvia tai edes sen sukulainen ei ollut pimeään muistikuvieimme varastoon joutunut. Tuo epätoivoisen pakenemisen uni aiheutuu ilmeisesti siitä, että jalkojamme on peite painanut ja jalkamme tahtovat siitä vapautua.

Tai ehkä herätykseni yöllä puhejuoneeseen ukonilmaan havaitsette nähenne unta rakennuksen sormuunesta tai sodasta. Sateen rapina on ehkä saattanut teidät uneksiimaan olleenne konsertissa, korraan etäinen haukunta kuulemaan saman käskyn toistamista ja sen sellaista.

Paljon useammin kuin ulkoiset aistimukset, aiheuttavat unen syntymiseen oman elimistämme toiminnat. Sydän, ruoansulatuselimet, keuhkot ja monen monet rauhasemme elävät ja työskentelevät lakkaamatta nukkuessammekin. Niitten toiminnassa tapahtuvat häiriöt, esimerkiksi vatsakipu, sydämen liikarastituneisuus, epämukava hengityssyanoosi, mutta myöskin elimien tyytyväisyys ja hyväolontunne etsivät rooliaan olevasta muistelo-varastosta sukulaisaiheisen toverin itselleen ja alamme nähdä unta.

Uneskin kerran sellaista, että olin olevinani luokkienvälisissä juoksupaljoissa. Olin hengästynyt, en millään tahtonut saada keuhkoilini tarpeeksi ilmaa, läähätin tukehtumaisillani. Olin pääsemäisillani maailin ensimmäisenä, mutta aivan kannollani oli seuraava kilpailija. Minut herätettiin, joten en tiedä, miten kilpailussa olisi käynyt, mutta vihailemme olin herättäjälleni, joka ei antanut minun voittoa. Hän kyseily, oinko sairas, kun hikisenä läähätin tuskalaisesti. Olin maannut selläilläni ja peite oli kiristynyt rintani ympärille. Siitä oli aiheutunut ilmanpuutteen tunne.

Eräs tuttavani on minulle kertunut kokeilleensa painajaisunten ai-

kaansaamisessa. Hän oli asettanut nukkuvan toverinsa rinnalle tyynyn tai pari, ja aina oli nukkuja silloin joutunut painajaisunten valtaan. Omin silmin näin kerran, miten vähäinkin kosketus saattaa herättää unen. Olin erään urheilutoverini kanssa kilpailumatkalla vierassa kaupungissa. Nukuimme samassa huoneessa. Hän oli jo nukahtanut, iltaunnen kun oli. Mutta uni oli velvotonta seuraavan päivän painajaisunten tähden. Hän nosti uniansa oikean katänsä päänsä taakka, mutta küsi sattu silloin koskettamaan sängyn päätyn. Se herätti hänessä heti sellainen mielteen, että hän oli olevinaan uimassa ja juuri päässeensä uima-altaan kääntymiskohtaan. Hämmästyksökseni hänen jalkansa alkoivat sikkii vimmattua, niinkuin erävl-uimalla tehdään ja kaiken hulluuden lisäksi hän rupesi tekemään pikakäännösliekkettä sängynsä päädyssä. Purskahdin ääneen nauramaan ja hän heräsi. Hän muisti aivan selvästi unensa ja oli nolo minun kehoittaessani häntä säästämään voimiaan tosi kilpailua varten.

Lehtäjien unet muodostavat aivan oman luokkansa. Tavallisimmin vaivaa lehtäjää pakkolaskun painajainen. Hän huomaa koneensa laskeutuvan kaikista hänen yrityksistään huolimatta. Eteen sukeltava puita ja taloja, joiden ylitse hänen täytyy päästä, muuten hän murskautuu koneineen. Mutta yleensä hän ei sittenkään tuhoutu, vaan helpotukseen pääsee laskeutumaan lentokentälle tai avoimelle pellolle — tai vielä useamminkin herää kesken untaan, ennen kuin on onnettomuus ehti tapahtua. Tämä johtune siitä, ettei hänen muistilukuvavarastossaan ole tuhoutumisen muistoa — jos olisi, ei hän uneksisi-kaan, vaan olisi kuollut. Unen syntymiseen voi ajatella olevan syynä tyhjän, huikaisevan tunteen palealan alla tai vatsanpohjassa. Se aiheutuu ruoansulatuselimistön toiminnasta, mutta on hyvin samalainen kuin se tunne, jonka jokainen tuntee lento koneessa koneen alkavassa laskeutussa.

Peria kummallinen on sellainen uni — hyvin tavallinen, jonka hultavasti jokainen on ainakin lapsena tuntenut, jossa huomaa putoavansa läpi ilmaa. Jack London antaa tästä unesta sellaisen selityksen, että me todella vuosittuhansia sitten liikkuessamme vielä puissa, joskus putoimme. Mutta kuten jokainen muistaa, ei uni koskaan pääty törmäamiseen maan pintaan. Putoamista saattaa kustaä hirvittävä kaunkin, mutta aina herää ennen onnettomuuden tapahtumista. Tämä johtuu yksinkertaisesti siitä, ettei murskautunut maahan, vaan sai kiinni jostakin oksasta ja pelasti elämänsä. Selitys on sama kuin lentäjillä: se, joka putoaa maahan asti ei ole enää unä näkemässä, eikä selaista unta antamassa perilliselleen. Tämä putoamisen uni on silinä sulkeessa erikoinen, että sellaisia, jotka johtuvat perinnöllisyyden tieltä, on hyvin vähän. Tiedemiehet eivät millään usko unen perinnöllisyyteen. Heidän luuloisa mukaan on unen aiheensa sittenkin jokin sisäinen ruumiintointa, ehkäpä juuri huikaiseva tunne, kuten lentäjällä.

Olemme jättäneet kokonaan yhden aistimuksen tähän asti käsittelemättä, nimittäin näkemisen. Ja kuitenkin puhutaan juuri unen näkemisestä. Miksi ei yhtä hyvin puhuta unen kuulmisesta, koska kerran me unesakin olemme kuulevina. Näemmekö me todella mitään niinkuin valveilla olemmassa,

■ Unet ovat olleet suosittu aihe yleisaikakauslehtien sivuilla. *Seurassa* 20.4.1938 julkaistu unia käsittelevä juttu kuvitettiin painajaisuniin viittaavalla piirroksella. Lähde: Kansalliskirjaston digitaaliset kokoelmat.

turhanpäiväisyyttä oppimaton ihminen ei aina malta muistaa.⁹ Kaiken kaikkiaan Turun Akatemian tuotetuissa tutkimuksissa vain tietämättömät entisajan ihmiset, erityisesti katolisen uskon ja taikauskon pauloissa eläneet, erehtyivät ottamaan unet vakavasti. Sen takia unia eikä niiden käyttöä ollut tarpeen käsitellä sen enempää. Näitä asenteita vasten on kiinnostavaa, että Porthan tuli jäljennöksellään pelastaneeksi Turun palolta birgittalaisveli Jöns Budden vuonna 1480 laatiman kertomuksen, joka on varhaisin säilynyt suomalainen minä-muodossa kuvattu uni. Rationaaliseksi luterilaiseksi tiedemieheksi itsensä mieltänyt Porthan kuitenkin kehysti senkin ankaralla kritiikillä, jossa hän totesi Jöns Budden kirjoitusten sisältävän ”typeriä unia, hurskaita jaarituksia ja jumalattomia harhoja”¹⁰ Porthanin jäljennöksestä Budden uni Pyhän Mechtildin kohtaamisesta löysi tiensä useisiin suomen- ja ruotsinkielisiin kirjallisuushistoriallisiin teoksiin, mutta kuvaus ei innoittanut tutkijoita kontekstomaan itse unikokemusta eikä myöskään johdattanut heitä Naantalin ja Vadstenan luostareissa tuotetun kirjallisuuden sisältämien muiden uni-kuvausten äärelle.

Unet saivat kuitenkin enemmän huomiota kansanperinteen tutkimuksessa. Kansanuskon-tutkimus on monitieteinen oppiala, joka ulottuu folkloristiikasta ja uskontotieteestä muun muassa kansatieteen, historian, arkeologian ja kielitieteen alueille. Tutkimussuunnan alkuvaiheissa 1800-luvulla kansankulttuurin katsottiin säilyttävän jäänteinä menneisyyden mentaliteetteja ja

ajattelutapoja, eikä kansanuskoa katsottu olevan modernilla ihmisellä. Tutkijoiden omasta ajattelutavasta poikkeavat perinteet nähtiin katoavan maailman kaikuina, jolloin niiden mahdollinen virheellisyys ei ollut enää ongelma tai uhka. Kansanrunouden tutkijat pitivät aluksi tärkeinä vain vanhoja perinteitä, jotka kansan oletettiin säilyttäneen kollektiivisessa muistissaan. Yksilöllisten kokemusten, kuten unien, oli edustettava näitä perinteitä ollakseen tutkimuksellisesti kiinnostavia.

1800-luvulla folkloren tutkimusta motivoineeseen romantiikkaan liittyi luonnonfilosofia, schellingiläisiä näkemyksiä, joiden mukaan rahvas on säilyttänyt kosketuksen alkuperäisiin, luonnollisiin tietämisen tapoihin, kuten uniin. Näitä näkemyksiä esitti Suomessa kansanrunoutta ja kansanlääkinnän aineistoja tallentanut Elias Lönnrot (1802–1884) tutkimuksessaan suomalaisten maagisista parannuskeinoista. Unet olivat Lönnrotin mielestä yhtä olennaisia tiedonlähteitä kuin ajatuksetkin, eikä niitä voinut pitää pelkästään valvetilan ajatusten muistumina. Lönnrotin näkemys liittyi henkeä ja materiaa koskeviin kansainvälisiin aikalaiskeskusteluihin ja perustui haluun puolustaa tiedostamattoman tiedon ja psyyken osuutta järki- ja kehokeskeiseksi kehityksessä lääketieteessä.¹¹

Kansanperinneaineistoissa unet rinnastuvat ja samastuvat valvenäkyihin ja transsinkaltaisiin horrostiloihin. Lönnrot määritteli 1800-luvun alkupuolella kansanparannuksessa ja herätysliikkeissä tavattuja ekstaattisia tiloja unen ja valveen väliseksi olotilaksi, jota hän nimitti ajan tavan mukaan *somnambulismiksi*, mutta luetteli myös muita mahdollisia nimityksiä: magneettinen tila, näkytila, ennustus- tai profeetallinen tila sekä hurmostila (ekstaasi). Suomenkielisessä perinteessä tilasta puhuttiin *haltioissaan olemi-*

9. Fredrik Johan Rosenbom, Suomalaisten väitetyistä noituudesta. Teoksessa Iiro Kajanto (toim. & kään.) Henrik Gabriel Porthan, *Valitut teokset*. SKS 1982, 121 (viite 5).

10. Mikko Kauko, Henrik Gabriel Porthan Jöns Budden löytäjänä. *Auraica. Scripta a Societate Porthan edita* (2016), 71; Marko Lamberg, Ensimmäinen (tunnettu) suomalainen stressiuni. *Glossae*-blogi 9.11.2020, <http://www.glossa.fi/wp/?p=1811> (20.8.2021).

11. Elias Lönnrot, Suomalaisten maagisista parannuskeinoista. Teoksessa Raija Majamaa (toim.) *Elias Lönnrot valitut teokset 3. Kirjoitelmia ja lausumia*. SKS 1991, 22–23. Alkuteos *Om Finnarnes Magiska Medicin* ilmestyi vuonna 1842 aikakausjulkaisussa *Finska Läkare-Sällskapets Handlingar*. Ote tutkielmasta – Afhandling om Finnarnes Magiska Medicin – ilmestyi väitöskirjana vuonna 1832. Erityisesti tiedon päivä- ja yöpuolen yhteydessä viitataan usein virheellisesti tähän Lönnrotin väitöskirjaan, mutta kyseiset pohdinnat ovat mukana vain vuonna 1842 julkaistussa pitemmässä versiossa, joka sisältyy myös Lönnrotin valittuihin teoksiin. Ks. myös Lotte Tarkka, Myyttirunouden mieli. Metafora, utopia ja perinne vernakulaarissa mielikuvituksessa. Teoksessa Aila Viholainen, Jaana Kouri & Tiina Mahlamäki (toim.) *Kvittelu ja uskonto. Taustoja, tulkintaa ja sovelluksia*. SKS 2020, 113–114; Juhana Saarelainen, *Runous, tieto ja kansa. Elias Lönnrotin ajattelu ja toiminta aikalaisfilosofian kontekstissa*. Turun yliopisto 2019, 57–63.

senä tai *loveen lankeamisena*; pietistien hartauskokouksissa taas *kuolemisena*, jolla tarkoitettiin aistihavaintojen lakkaamista tai muutosta harmaudenharjoituksen aikana.¹² Teologian tutkija ja sittemmin käytännöllisen teologian professori Aarni Voipio (1891–1965) osoitti unissasaarnaamiselle paljon huomiota: ensin kaksiosaisessa väitöskirjassaan vuosilta 1921–1922 ja myös eräissä muissa tutkimuksissaan. Voipio teki ilmiötä tunnetuksi myös kansainvälisen tutkimuksen suuntaan julkaisemalla tulkintansa englanninkielisenä monografiana vuonna 1951.¹³

Folkloristit hyödynsivät uniin liittyvissä tutkimuksissaan lähtökohtaisesti mittavia keruukokoelmia. 1800-luvun loppupuolelta lähtien karttunut Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran uskomustarinoiden kokoelma sisältää noin 850 kertomusta enneunista ja yli 500 kertomusta painajaisolennosta. Unia kuvataan tiedonannon kanavana myös tietäjiä koskevissa kertomuksissa sekä satunnaisesti vainajia ja uskomusolentoja koskevissa tarinoissa. Lisäksi kansanuskon ja kansanlääkinnän kokoelmat sisältävät rituaalisia keinoja uniin vaikuttamiseksi sekä satoja tiedonantoja painajaisolennon karkottamisesta.¹⁴ Vastaavaa ruotsinkielistä perinneaineistoa sisältyy Svenska litteratursällskapet i Finlandin kokoelmiin.¹⁵ Laajoista aineistoista huolimatta tutkimus ei pitkään aikaan kohdistunut uniin sinänsä, vaan unet nähtiin kulttuurisesti määrittäneenä kehiksenä erilaisille yliluonnolliseen viittaaville yhteyksille. Kansanuskon yleisteoksissa, joita laativat Kaarle Krohn (1863–1933), Uno

Harva (1882–1949) ja Martti Haavio (1899–1973), unien rooli tulee esille pääosin kolmella tavalla. Ensinnäkin kuvaukset yliluonnollisten olentojen, kuten haltijoiden tai vainajien, ilmestymisestä unessa ovat kertomusaineistossa tavallisia. Unessa tietoja antava olento tunnetaan suomalaisessa perinteessä myös nimillä *unihuppias*, *unikekko* ja *unikakkainen*.¹⁶ Toiseksi unet on erityisesti tietäjäperinteen kohdalla hahmotettu ekstaattisen näkytilan rinnalla keinoksi, jolla tietäjä tai parantaja sai selville salattuja tietoja, kuten taudin syyn. Suomalais-ugrilaisiin ja skandinaavisiiin aineistoihin vertaamalla taustalta löydettiin mielikuvia ihmisen olemuksesta ja siitä, että yksilön sielu tai hahmo voi toimia ruumiista erillään unen aikana.¹⁷ Kolmantena, edelliseen liittyen, ovat painajaisolentoon liittyvät uskomukset.

Painajainen löytyy suomalaisista sanakirjoista ja lääkintätiedon oppaista tautina ja tautiolentona 1600-luvulta lähtien.¹⁸ Painajainen – ruotsiksi *mara* – tulee yöllä puristamaan nukkujaa ihmis- tai eläinhahmoisena, ”ajaa” yöllä hevoset tai lehmät uuvuksiin (ajajainen) taikka huudattaa pikkulapsia (yöitkettäjä). Painajaisen aiheuttajaksi tunnistetaan usein joku naapurustosta. Suomessa kattavimman kuvauksen painajaisolennosta on kirjoittanut F. A. Hästesko (1897–1946) osana tautien loitsuja käsittelevää tutkimustaan. Hästesko kiteytti painajaisen syntyvän toisten ihmisten kateudesta, himosta ja vihasta.¹⁹ Taustalla olivat siis sosiaaliset ristiriidat yhteisössä ja noituus. Samalla linjalla oli Toivo Vuorela (1909–1982), joka vertaili painajaisolentoa kateuteen

12. Lönnrot 1991, 25–26.

13. *Suomalaisia unisaarnaajia*. Otava 1919; *Unissasaarnaaminen sielullisena ilmiönä*. Gummerus 1921; *Unissasaarnaaminen uskonnollisena ilmiönä*. Gummerus 1922; *Profeettoja valheprofeettoja*. WSOY 1927; *Sleeping Preachers. A Study in Ecstatic Religiosity*. Suomalainen tiedeakatemia 1951.

14. Marjatta Jauhainen, *The Type and Motif Index of Finnish Belief Legends and Memorates*. Academia Scientiarum Fennica 1998, 79–81, 152, 315–317.

15. Valtaosa tästä aineistosta on julkaistu 21-osaisessa *Finlands svenska folkdiktning* -sarjassa vuosien 1917 ja 1975 välisenä aikana. Nykyään sarjan niteet ovat avoimesti saatavilla digitoituna faksimilepainoksina, joihin voi myös tehdä sanahakuja. *Finlands svenska folkdiktning*, <https://folkdiktning.sls.fi/#/home> (27.7.2020). Kerätty aineisto on kuitenkin teossarjassa toimitettu oman aikakautensa tieteellisten normien ja odotusten mukaisesti, minkä vuoksi tutkijan on hyvä tutustua myös kokoelman pohjana olleisiin käsikirjoituksiin SLS:n arkistossa.

16. Esim. Kaarle Krohn, *Suomalaisten runojen uskonto. Suomensuun uskonnot*, 1. WSOY & SKS 1914, 168; Uno Harva, *Suomalainen muinaisuus*. WSOY 1948, 468; ks. myös Martti Haavio, *Suomalaiset kodinhaltijat*. SKS 1942, 83–84.

17. Krohn 1914, 15; Martti Haavio, *Suomalainen mytologia*. WSOY 1967, 311–314; Harva 1948, 248, 250; ks. myös Juha Pentikäinen, *Marina Takalon uskonto*. SKS 1971, 230–232; Anna-Leena Siikala, Miina Huovinen. Vienankarjalainen verbaaliekstaatikko. Teoksessa Bente Gullveig Alver, Bengt af Klintberg, Birgitte Rørbye & Anna-Leena Siikala (toim.) *Parantamisen taikajat*. Kirjayhtymä 1983, 65–66; Anna-Leena Siikala, *Suomalainen shamanismi*. SKS 1992, 221–223; Kaarina Koski, *Kuoleman voimat. Kirkonväki suomalaisessa uskomusperinteessä*. SKS 2011, 225–226.

18. Kirsi-Maria Nummila, *Kurkunkuristaja, jäsenkolottaja ja rinnanpistäjä*. Eräiden eläviksi olennoiksi käsitettyjen tautien nimityksistä suomen kielessä. *Sananjalka* 50 (2008), 38–72.

19. F.A. Hästesko, *Länsisuomalaiset tautien loitsut*. SKS 1910.

perustuvaa pahaa silmää koskeviin uskomuksiin ja karkotuskeinoihin.²⁰ Matti Waronen (1861–1911) puolestaan esitteli painajaista vainajiin liittyvässä tutkimuksessaan ja toi noituuden rinnalle vainajat sen aiheuttajana.²¹ Albert Hämäläisen (1881–1949) taikapsykologinen tutkimus ihmisen eritteistä taikuudessa käsitteli painajaisolentojen karkottamista eritteiden ja likaisten vaatteiden avulla; Sulo Haltosen (1903–1973) kansatieteellinen tutkimus taas taikamerkkien avulla.²² Samuli Paulaharju (1875–1944) puolestaan esitteli yöitkettäjä ja sen karkottamista lastenhoitoa ja äitiyttä koskevissa asiayhteyksissä.²³ Eri puolet painajaistraditiosta hahmottuvat siis palapelinä lukuisista eri tutkimuksista. Vaikka valtaosa niistä sisälsi runsaasti kansainvälistä vertailumateriaalia, käsitykset painajaisolennon fysiologisesta alkuperästä inihalvauksena ja ilmiön maailmanlaajuisuudesta ovat hahmottuneet vasta myöhemmin.²⁴

Unessa tapahtuneiden kontaktien mieltäminen todellisiksi on vähentänyt uniksi mainittujen kokemusten käsittelemistä tutkimuksessa. Vielä 1930-luvulla tallennetuissa aineistoissa esimerkiksi tyytymättömän vainajan öinen vierailu kuvataan todelliseksi kummitteluksi riippumatta siitä, oliko kokija unessa vai ei.²⁵ Sen sijaan 1960-luvulla arkistoiduissa kertomuksissa vainajakokemus on jo paljon yleisemmin kehystetty uneksi.²⁶ Aineistot kuvastavat kansanomaisten, uniin liittyvien käsitysten muutosta.

Laajenevat aineistot, moninaistuvat näkökulmat

Tuomiokirja-aineistojen käytön helpottamiseksi laadittiin vuosien 1961 ja 1991 välisenä aikana

Suomen Historiallisen Seuran ja silloisen Valtionarkiston yhteistyönä Tuomiokirjakortisto. Tämä nykyisin digitaalisessa muodossa käytettävissä oleva kortisto käsittää useimmat 1600-luvun kotimaisista tuomiokirjoista.²⁷ Kortistoon kerättiin henkilö- ja paikannimistöä, ja tuomioistuimissa käsiteltyjä juttuja luokiteltiin hakusanoilla, joiden joukkoon merkittiin myös mainintoja tuomiokirjoihin kirjatusta unikuvausta. Tuomiokirjakortiston lähes 2 000 hakusanaa kattavat laajasti arjen historiaa. Hakusanojen teemoissa näkyy kansatieteen ja folkloristiikan vaikutus, mikä selittyy sillä, että kansanperinteen tutkijat olivat löytäneet tuomiokirjojen mahdollisuudet. Aloite Tuomiokirjakortiston laatimisesta tulikin kansanrunoudentutkimuksen professori Matti Kuuselta.²⁸ Tuomiokirjakortiston tuntemien unikuvausten yhteenlaskettu määrä on vain 15. Kuvia on 1600-luvun tuomiokirjoissa kuitenkin tätä enemmän. Kortiston kokoajat näyttävät sivuuttaneen unikuvausta – joko tahattomasti tai sen takia, että oikeuspyytäkirjan merkinnöissä ei ole esimerkiksi sanaa *dröm* tai *sömn*.

Tuomiokirjakortistoon päässeet unikuvaus on yhtä lukuun ottamatta luokiteltu Taikuus ja noitus -yläkategoriassa. Sijoituspaikka kuvastaa sitä, että unia käsiteltiin varhaismodernissa kulttuurissa herkimmin silloin, kun epäiltiin jonkin asian tai henkilön olevan yhteydessä yliluonnolliseen. Ryhmittely näyttää myös rajanneen niiden käyttöä: tuomiokirjojen unikuvausta on säännönmukaisesti käsitelty noituususkomuksia ja noitaoikeudenkäyntejä koskevissa tutkimuksissa. Näin on asianlaita jo Antero Heikkisen vuonna 1969 tarkastetussa väitöskirjassa *Paholaisen liittolaiset: Noita- ja*

20. Toivo Vuorela, *Paha silmä suomalaisen perinteen valossa*. SKS 1960, 19–20.

21. Matti Waronen, *Vainajainpalvelus muinaisilla suomalaisilla*. SKS 1898.

22. Albert Hämäläinen, *Ihmisruumiin substanssi suomalais-ugrialaisten kansojen taikuudessa. Taikapsykologinen tutkimus. Suomalais-ugrilainen Seura 1920*; Sulo Haltosen, *Suomalaisista taikamerkeistä*. Kansatieteellinen arkisto II:1.

23. Samuli Paulaharju, *Syntymä, lapsuus ja kuolema. Vienan Karjalan tapoja ja uskomuksia*. Werner Söderström 1924 (uusi painos SKS 1995), 56–57. Ks. myös Pentikäinen 1971, 249.

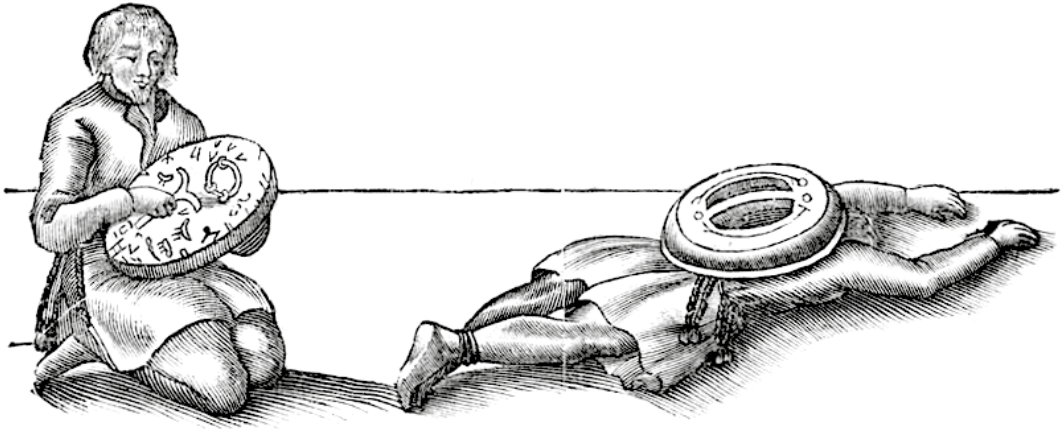
24. Ks. Louise S. Milne, *Terrors of the Night. Charms against the Nightmare and the Mythology of Dreams. Incantatio 6 (2017)*, 76–116; Owen Davies, *The Nightmare Experience, Sleep Paralysis, and Witch Accusations. Folklore 114 (2003)*, 2.

25. Esimerkiksi uskomustarinatyypissä C 1641 (Jauhainen 1998, 127) vainaja tulee yöllä valittamaan hautausmaalta niitetyin heinän mukana kulkeutuneesta luusta. Osa versioista esittää vainajan ilmestyvän uneen; toisissa taas kaikki valveilla olevat kuulevat huutelun. Muuntelu viittaa siihen, että perinteen kannalta ero on merkityksetön.

26. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran uskomustarinakortistossa luokka A 801 (Vainaja ilmestyy unessa) sisältää eniten 1960-luvulla tallennettuja kertomuksia, kun taas kotinsa palaaviin ja kummitteleviin vainajiin liittyvät luokat C 301–1100 sisältävät eniten 1930-luvun keruissa tallennettua aineistoa.

27. http://wiki.narc.fi/portti/index.php/Tuomiokirjakortisto_%28Tuokko%29 (20.8.2021).

28. Jari Lybeck, *Arkistolaitoksen suhde tutkimukseen ja hallintoon järjestetty uudelleen: vuodet 1944–1974*. Jari Lybeck 2016 (Agricola – Suomen humanistiverkon julkaisema verkkoversio teoksesta, maaliskuu 2019, pdf-tiedosto), 116.

magiakäsityksiä ja -oikeudenkäyntejä Suomessa 1600-luvun jälkipuoliskolla (n. 1640–1712). Unikuvauksia analysoidessaan Heikkinen ei käynyt aukikirjoitettua vuoropuhelua kansainvälisen tutkimuksen kanssa – mentaliteettihistoriallinen tutkimus olikin tuohon aikaan vasta hitaasti lähestymässä Suomea – mutta hän oli selvästi vaikuttanut psykologis-lääketieteellisestä kirjallisuudesta operoidessaan animaailma-termillä. Heikkinen kontekstoi noituusunia laajemminkin ja löysi niiden taustalta talonpoikaista epäluuloa ylempiä yhteiskuntaryhmiä kohtaan sekä viitteitä suurvalta-ajan yhteiskunnan militaristisiin piirteisiin. Heikkisen esimerkistä ja tuomiokirjojen tarjoamista mahdollisuuksista huolimatta unia tutkittiin 2000-luvulle saakka enemmän folkloristiikassa kuin historian tutkimuksessa.

Perinnetieteissä vaikutti 1970-luvulta lähtien tutkimusparadigman muutos, jonka myötä alettiin suosia kenttätöitä vanhojen arkistoaineistojen sijasta. Lisäksi tutkijat kiinnostuivat yksilöllisistä ja nykyhetken kiinnittyneistä kokemuksista. Unetkin nousivat esiin yksilölle ja hänen elämänsä historialleen merkityksellisinä kokemuksina.²⁹ Uniin liittyvät tutkimukset kohdistuivat yhtäältä unien kerrontaan ja kerronnan sosiaalisiin merkityksiin, toisaalta tulkintoihin, joissa oli yliluonnollisia ja psykologisia vivahteita. Ensimmäisenä unia modernissa ympäristössä alkoi tutkia Leea Virtanen (1935–2002). Hän julkaisi vuosina 1974

■ Tutkijat samastivat ja rinnastivat 1800-luvulla uniin nykyistä tiiviimmin myös erilaiset ekstaattiset ja profeettalliset tilat, joita tavattiin erityisesti vanhassa kansanuskossa ja herätysliikkeissä. Loveen lankeavat noidat ovat kiinnostaneet tutkijoita vuosisatojen ajan. Kuva transsiin vaipuvasta Lapin shamaanista ilmestyi Johannes Schefferuksen *Lapponia*-teoksessa vuonna 1673. Lähde: Wikimedia Commons.

ja 1977 tutkimuksia moderneissa kaupunkiympäristöissä koetuista yliluonnollisista elämyksistä ja totesi, että noin puolet kokemuksista tapahtui unessa.³⁰ Vuonna 1980 julkaisemassaan tutkimuksessa Virtanen vertaili entisajan unikerrontaa sekä sen funktioita ja konteksteja opiskelijoilta tallentamaansa aineistoon. Siinä näkyi tietoisuus psykologisista tulkinnoista, mutta kerrontatilanteet ja kerronnan päämäärät olivat pysyneet paljolti samoina.³¹

Vastaavia opiskelijakyselyitä teki 1980- ja 1990-luvulla Annikki Kaivola-Bregenhøj. Hän keräsi unikuvauksia sekä ajatuksia unista ja niiden tulkinnasta myös lehdissä julkaistuin kyselyin ja tallensi uniin liittyvää tietoa Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistokyselynä vuonna 1989. Siihen asti uniin liittyviä tietoja oli tallentunut arkistoon pääasiassa muiden keruiden ohessa.³² Kaivola-Bregenhøjn keruut 1980-luvulla liittyivät yhteispohjoismaiseen tutkimushankkeeseen ”Nordisk drömtro och drömtolkningstradition”

29. Esim. Pentikäinen 1971, 286, 303–304.

30. *Kun kello pysähtyi. Tavallisen suomalaisen yliluonnolliset kokemukset.* WSOY 1974, 91, 94; *Telepaattiset kokemukset.* WSOY 1977.

31. Leea Virtanen, Unien kertominen nykyaikana. Teoksessa Pekka Laaksonen (toim.) *Kertajat ja kuulijat.* SKS 1980, 55–67.

32. Annikki Kaivola-Bregenhøj, *Kerrotut ja tulkitut unet. Kulttuurinen näkökulma uniin.* SKS 2010, 178–179.

(1986–1990), johon osallistui Suomesta hänen lisäksi Carsten Bregenhøj. Hankkeessa hyödynnettiin kyselyiden lisäksi arkistoaineistoa ja unikirjoja.³³ Jo aineiston keruuvaiheessa paljastui maiden välisiä eroja uniin suhtautumisessa. Suomalaiset ja islantilaiset osoittautuivat uni-myönteisimmiksi pohjoismaalaisiksi, kun taas Ruotsissa jo aineiston kerääminen oli hankalaa kielteisen asenteen vuoksi.³⁴ Hanke tuotti muun muassa Kaivola-Bregenhøjn ja Ulf Palmenfeltin toimittaman teoksen *Drömmar och kultur* (1992), joka tarkasteli nykikäsitteisiä unista, kansanomaisia uskomuksia sekä unikirjoja.

Annikki Kaivola-Bregenhøjta voi pitää Suomen merkittävimpänä uniperinteen tutkijana. Hän on kirjoittanut suomalaisiin, pohjoismaisiin ja kansainvälisiin julkaisuihin useita tieteellisiä artikkeleita unien tulkinnoista kansanperinteessä,³⁵ unikerronnasta³⁶ sekä unikirjoista.³⁷ Hänen uniperinnettä käsittelevään kirjaansa *Kerrotut ja tulkittut unet* (2010) sisältyy eri aikakausien ja kulttuurien käsityksiä unista ja niiden luokittelusta, unien tulkinnan ja tutkimuksen historiaa sekä kansanomaisia unikerronnan ja tulkinnan tapoja,

kokijoiden näkökulmia ja katsaus kansainvälisiin ja suomalaisiin unikirjoihin. Käsitteily ulottuu antiikista nykypäivään ja unia ruotiviin internet-keskusteluihin saakka. Lisäksi Kaivola-Bregenhøj on julkaissut suomalaisten unikokemuksia ja -tulkintoja sisältävän aineistokokoelman.³⁸ Erityisiä temaattisia aiheita hänen unitutkimuksissaan ovat olleet Suomen presidentteihin kytkeytyneet unet³⁹ sekä toiseen maailmansotaan liittyneet unet, joista monet ovat olleet kuolemaan, havoittumiseen ja toisaalta sodasta selviytymiseen ja kotiinpaluuseen liittyviä enneunia.⁴⁰

Irma-Riitta Järvisen kollegoineen tekemät kenttätöet Aunuksen Karjalassa 1990-luvulla syvensivät näkemystä unien ja niistä kertomisen yhteisöllisistä merkityksistä. Naisten uskonnollisuutta tutkineelle ryhmälle unikulttuurin löytyminen oli yllätys. Karjalaisnaisten kokemat vainajien vierailut unissa olivat osa sosiaalisista suhteista sekä vainajien muistelusta käytyä keskustelua. Taustalla on Karjalassa ja Inkerissä tavattu käytäntö, jossa naiset pitävät yllä suhdetta vainajiin itkuvirsin, ja vainajat puolestaan kertovat asiansa unissa.⁴¹ Unikertomusten tutkimuk-

33. Annikki Kaivola-Bregenhøj, Inledning. Teoksessa Ulf Palmenfelt & Annikki Kaivola-Bregenhøj (toim.) *Drömmar och kultur. Drömböcker och drömtolkning*. Carlssons 1992, 8, 12, 16.

34. Kaivola-Bregenhøj 2010, 30.

35. Esimerkiksi Annikki Kaivola-Bregenhøj, Unesta tulkintaa. *Kotiseutu* 3 (1988), 116–126; Annikki Kaivola-Bregenhøj, From Dream to Interpretation. *International Folklore Review* 7 (1989), 88–96; Annikki Kaivola-Bregenhøj, Våra viktiga drömmar. Teoksessa Annikki Kaivola-Bregenhøj & Ulf Palmenfelt (toim.) *Drömmar och kultur. Drömböcker och drömtolkning*. Carlsson 1992, 19–44; Annikki Kaivola-Bregenhøj, Dreams as Folklore. *Fabula* 34:3–4 (1993), 211–224; Annikki Kaivola-Bregenhøj, Varseldrömmar och tolkningarnas mångfald. Teoksessa Lena Marander-Eklund, Sofie Strandén & Nils G. Holm (toim.) *Folkliga förställningar och folklig religiositet. Festskrif till professor Ulrika Wolf-Knuts*. Åbo Akademi förlag 2007, 71–85; Annikki Kaivola-Bregenhøj, Från dröm till tolkning. *Folkliga tolkningstraditioner. Saga och sed* (2009), 61–79.

36. Esim. Annikki Kaivola-Bregenhøj, Narrating Dreams. Dreams as the Key to the Future. Teoksessa Tuija Hovi & Anne Puuronen (toim.) *Traditions of Belief in Everyday Life*. Åbo Akademi 2000, 33–43; Annikki Kaivola-Bregenhøj, Skrivna berättelser. Textanalytiska spekter på upptecknade drömmar. Teoksessa Owe Ronström, Georg Drakos & Jonas Engman (toim.) *Folkloristikens aktuella utmaningar. Vänbok till Ulf Palmenfelt*. Gotland University Press 2013, 229–259; Annikki Kaivola-Bregenhøj, Dream narratives. Teoksessa Christa Agnes Tuczay & Thomas Ballhausen (toim.) *Traumnarrative. Motivische Muster, Erzählerische Traditionen, Medienübergreifende Perspektiven*. Praesens Verlag 2018, 60–72.

37. Annikki Kaivola-Bregenhøj, Egyptistä Pohjolan perukoille. Vanhat suomalaiset unikirjat. *Bibliophilos* 70:1 (2011), 38–42.

38. Annikki Kaivola-Bregenhøj (toim.) *Suomalaisten unet*. Karisto 2013.

39. Annikki Kaivola-Bregenhøj, Presidenttiunet. *Hiidenkivi* 19:5 (2012), 28–29.

40. Annikki Kaivola-Bregenhøj, Dreams of the Second World War. Teoksessa Wojciech Owczarski & Zofia Ziemann (toim.) *Dreams, Phantasms and Memories*. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdanskiego 2015, 179–189.

41. Irma-Riitta Järvisen, Wives, Husbands and Dreams. Family Relations in Olonets Karelian Narratives. Teoksessa Satu Apo, Aili Nenola & Laura Stark-Arola (toim.) *Gender and Folklore. Perspectives on Finnish and Karelian Culture*. SKS 1994, 305–314; Irma-Riitta Järvisen, *Karjalan pyhät kertomukset. Tutkimus liivinkielisen alueen legendaperinteestä ja kansanuskon muutoksista*. SKS 2004; Irma-Riitta Järvisen & Senni Timonen, Unten mailla. Tutkimusmatka Venäjän Karjalaan. *Naistutkimus – Kvinnoforskning* 5 (1992), 49–53. Laura Stark-Arola, Irma-Riitta Järvisen, Senni Timonen & Terhi Utriainen, Kuolema, unet ja yhteisö. Aunukselaisnaisten unikertomukset. Teoksessa Pekka Laaksonen & Sirkka-Liisa Mettomäki (toim.) *Tuulen jäljillä. Kirjoituksia kansanperinteestä ja kulttuurihistoriasta*. SKS 1999, 158–179. Ks. myös Aili Nenola-Kallio, *Studies in Ingrian Laments*. Academia Scientiarum Fennica 1982; Unelma Konkka, *Ikuinen ikävä. Karjalaiset riitti-itkut*. SKS 1985; Marja-Liisa Keinänen, "Feeding the Dead". Women "Doing" Religion and Kinship in Traditional Russian Orthodox Karelia. Teoksessa Terhi Utriainen & Päivi Salmesvuori (toim.) *Finnish Women Making Religion. Between Ancestors and Angels*. Palgrave Macmillan 2014, 21–42.

sessä lähdekritiikki on tärkeää myös kenttäaineistojen kohdalla. Pasi Enges on tutkinut Lapissa 1960- ja 1970-luvulla tehtyjä *Tälvas*-projektin haastatteluaineistoja jälkikäteen. Hän huomasi, että sama unikertomus uskomusolento staalon kohtaamisesta toistui saman kertojan kolmessa eri vuonna tehdyssä haastattelussa: ensimmäisessä merkityksettömänä unena, toisessa ennenä ja kolmannessa todellisena näkynä. Enges katsoo taitavan kertojan muokanneen kertomustaan uskomusperinteestä kiinnostuneiden tutkijoiden toiveiden mukaiseksi.⁴²

Unet ikkunoina kansanomaiseen maailmankuvaan ja uskontoon

Kotimainen folkloristinen tutkimus myötävaikutti siihen, että suomalainen historiantutkimus löysi uniaineistot uudestaan. Herätteitä saatiin myös ranskalaisesta ja italialaisesta mentaliteetti- ja mikrohistoriallisesta kirjallisuudesta, tosin laajemmin vasta sen jälkeen, kun teoksia käännettiin englanniksi tai ruotsiksi ja joskus suomeksi. Muiden muassa Jacques Le Goff, Emmanuel Le Roy Ladurie ja Carlo Ginzburg nostivat esiin kansanperinteestä, hengellisestä kirjallisuudesta ja oikeudellisista aineistoista keräämiään tietoja keskiajan ja uuden ajan alun unista ja unikäsityksistä.⁴³

Kun Kustaa H. J. Vilkuna julkaisi artikkelin varhaismodernin ajan suomalaisten unimaailmasta vuonna 1997, hän käytti lähteinään ennen muuta noituusjuttuihin liittyviä oikeuspöytäkirjoja.⁴⁴

Vilkunan artikkeli syväluotaa muutamia yksityiskohtaisesti dokumentoituja unikuvaus- ja unikuvausten rajan häilyvyyteen. Ylipäänsä kokemusten ja muistiinmerkittyjen asioiden todellisuuden ja todenmukaisuuden pohtiminen on ollut tyypillistä niin kutsutulle tuomiokirjatutkimukselle. Vilkunalle unikuvaus tarjosivat mahdollisuuden tavoittaa edes yksittäisten menneisyyden ihmisten mielentiloja. Lähestymistapa artikkelissa on korostetun kulttuuri- ja mentaliteettihistoriallinen, ja psykologian ja kansanperinteen tutkimuksesta imetyt vaikutteet näkyvät selvästi. Samoilla linjoilla kulki Jari Eilola kirjoittaessaan *Miratorissa* vuonna 2002 julkaistun artikkelin noituuskäsityksistä. Myös Eilola korosti unikuvausten merkitystä kansanomaisen ajattelun tavoittamisen välineenä.⁴⁵ Muissakin suomalaisia noituusaikeudenkäyntejä koskevissa tutkimuksissa on aika ajoin sivuttu yksittäisiä unia.⁴⁶

Juha Siltalan samoihin aikoihin omissa tutkimuksissaan käyttämä ja havainnollistama psykohistoriallinen lähestymistapa yhdisti psykologian tutkimuksen niin yksilö- kuin yhteiskuntahistorian tutkimukseen. Ihmisen mieltä ja alitajuntaa syväluodatessaan Siltala sivusi myös unia ja unisymboleita, mutta ei nostanut niitä varsinaisesti käsittelyn pääkohteiksi.⁴⁷

Historiantutkijat löysivät vuosituhannen vaihteessa paitsi tuomiokirjojen unikuvaus myös unien roolin ihmisten uskonnollisessa elämässä. Irma Sulkunen lähestyi vuonna 1999 julkaistussa

42. Pasi Enges, Unet muuttuvat todeksi. Tutkijoiden toiveet ja kertojan taidot. Pekka Laaksonen, Seppo Knuutila & Ulla Piela (toim.) *Kenttäkysymyksiä*. SKS 2004, 120–142.

43. Carlo Ginzburg, *The Cheese and the Worms. The Cosmos of a Sixteenth-century Miller*. Routledge & Kegan Paul 1980; Jacques Le Goff, *Time, Work, & Culture in the Middle Ages*. The University of Chicago Press 1982; Carlo Ginzburg, *The Night Battles. Witchcraft & Agrarian Cults in the Sixteenth & Seventeenth Centuries*. Routledge & Kegan Paul 1983; Emmanuel Le Roy Ladurie, *Montaillou. Ranskalainen kylä 1294–1324*. Otava 1984; Carlo Ginzburg, *Clues, Myths and the Historical Method*. Johns Hopkins University Press 1989.

44. Kustaa H. J. Vilkuna, Menneisyyden ihmisen todellinen unimaailma. Unet ja persoonallisuus historiassa. Teoksessa Heikki Roiko-Jokela (toim.) *Huhut, unet, sodomiitit, moraalinvartijat, elämäkerrat, puhuttelusanat ja ammattinimikkeet*. Jyväskylän yliopiston historian laitos, Jyväskylän maakunta-arkisto & Jyväskylän historiallinen yhdistys 1997, 9–44. Ks. myös Kustaa H. J. Vilkuna, *Katse menneisyyden ihmiseen. Valta ja aineettomat elinolot 1500–1850*. SKS 2010.

45. Jari Eilola, "Covas tuosa nytt on, mutta cusa sielus liene?" Noitia ja Bläkullaa koskevat mielikuvat Ruotsissa ja Suomessa. *Mirator* 3 (2002), 1–46.

46. Marko Nenonen, *Noituus, taikuus ja noitavainot. Ala-Satakunnan, Pohjois-Pohjanmaan ja Viipurin Karjalan maaseudulla 1620–1700*. SHS 1992; Raisa Maria Toivo, Discerning Voices and Values in the Finnish Witch Trials Records. *Studia Neophilologica* 84 (2012), 143–155; Petteri Impola, "Minä poltan hänet kautta seitsemäntuhannen perkeleen." *Taikuus, noituus ja kansanusko Ylä-Satakunnassa 1623–1750*. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto 2015, <https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/45947> (24.7.2020); Mirkka Lappalainen, *Pohjoisen noitat. Oikeus ja totuus 1600-luvun Ruotsissa ja Suomessa*. Otava 2018.

47. Ks. Siltalan lähestymistavasta esim. Juha Siltala, *Suomalainen ahdistus*. Otava 1992; Juha Siltala, Psykohistorian metodologisia kysymyksiä. Teoksessa Kari Immonen & Maarit Leskelä-Kärki (toim.) *Kulttuurihistoria. Johdatus tutkimukseen*. SKS 2001, 107–193.

kirjassaan mikrohistoriallisella otteella Liisa Eerikintytärtä, santtiolaista paimentyttöä, jonka vuonna 1756 näkemä järkyttävä uni laukaisi Varsinais-Suomessa hurmoksellisen kansanherätyksen. Tutkimusaineistona Sulkunen käytti pappien laatimia selontekoja tapahtuneesta sekä rukoulevaisten keskuudessa säilynyttä muistitietoa. Sulkusen varsinaisena tutkimuskohteena olivat kuitenkin unien asemesta jumalalliseksi näyksi tulkitun kokemuksen keskushenkilö Liisa, näyn sosiaalinen konteksti sekä sen seurauksena syntynyt hurmoksellisuus, johon liittyi myös Voipion aikaisemmin esiin nostamaa horros- eli unissaarnaamista.⁴⁸

Horrossaarnaajat, joista valtaosa oli naisia, ovat 2000-luvulla kiinnostaneet historiantutkijoita, kirkkohistorioitsijoita ja uskontotieteilijöitä. Mia Häggblom tutki Merikarviolla 1700-luvun jälkipuoliskolla horrossaarnaajana vaikuttanutta talontytär Anna Rågelia käyttäen lähteinään kirkonmiesten laatimia kuvauksia sekä kirjeitä, arvioita ja tiedonantoja kirkollisille toimielimille sekä muita aikalaiskäsikirjoituksia ja pienpainatteita. Käytössä on ollut myös horrossaarnaajan toimintaa kriittisesti kommentoineita aikalais-tekstejä ja pamfletteja. Häggblomin tutkimuksessa unissaarnaaminen hahmottuu naisten mahdollisuutena toimijuuteen yhteiskunnan muutoin hyvin tiukkojen normien puitteissa. Horrossaarnaavan naisen tiedottomuus, sairaus, heikkous ja passiivisuus tekivät hänen toiminnastaan hyväksyttävämpää ja vahvistivat hänen sanomansa auktoriteettia. Rågelin unissaarnaamisessa korostui tämän rooli kommunikation väylänä ihmisten ja Jumalan välillä, eräänlaisena tyhjänä astiana, jonka kautta Jumala ilmoitti itsensä.⁴⁹

Kirsi Stjerna ja Päivi Salmesvuori ovat omissa erillisissä horrossaarnaajia koskeneissa tutki-

muksissaan hyödyntäneet pastori Kaarlo K. Sarlinin vuosien 1905–1916 välisenä aikana laatimia tekstejä, jotka perustuvat Sarlinin keskusteluihin horrossaarnaaja Helena Konttisen (1871–1916) kanssa, mutta sisältävät myös Sarlinin tekemiä toimituksellisia lisäyksiä ja selvennyksiä.⁵⁰ Näiden tutkimusten lisäksi esimerkiksi horrossaarnaajaa Maria Åkerblomia pro gradu -tutkielmassaan tarkastellut Aili Nyman mainitsee Åkerblomin vankeusaikanaan joulukuusta 1923 marraskuuhun 1924 näkemät unet ja tämän niiden pohjalta laatimat runot, mutta ei varsinaisesti keskity näiden unien tarkasteluun.⁵¹

Suomalaisten kansanhimisten uskonnollisia unia on käsitelty myös Anna Kuismin, joka on tarkastellut 1800-luvun lopulta ja 1900-luvun alkupuolelta peräisin olevia suomalaisia ja pohjoisruotsalaisia arkkijulkaisuja. Niissä kuvataan myös rahvaan uskonnollisia taivas- tai helvettinäkyjä ja -ilmestyksiä tai tuonpuoleiseen liittyviä unia. Unia koskevalle historiantutkimukselle Kuisminin tutkimuksen tärkein anti ovat sen sisältämät useat otteet näky- ja uniaineistosta sekä näiden aineistojen syntykontekstin ja tuottajien sekä aineistojen levinneisyyden ja niiden tarkasteluajankohtanaan saaman merkityksen (mukaan lukien aikalaiskritiikki) selvittäminen.⁵²

Historian- ja perinteentutkimuksessa unia on sivuttu ja käsitelty enimmäkseen suunnilleen 1600-luvulta nykyhetkeen yltävällä ajanjaksolla. Sen kauemmaksi ei kotimaisissa yhteyksissä ole juuri mentykään. Silloin, kun suomalaiset tutkijat ovat lähestyneet keskiajan unimaailmoja, se on tapahtunut pääasiassa hengelliseen kirjallisuuteen nojautuen, mutta kotimaisten lähteiden vähäisyyden vuoksi muunmaalaisilla aineistoilla.⁵³ Suomalaisessa antiikin tutkimuksessa on 2000-luvulla käsitelty menneisyyden ihmisten

48. Irma Sulkunen, *Liisa Eerikintytär ja hurmosliikkeet 1700–1800-luvulla*. Gaudeamus 1999, 13–14, 42–44.

49. Mia Häggblom, Den heliga svagheten. Handlingsmönster bland predikande kvinnor i det svenska riket under 1700-talets senare hälft. *Historisk tidskrift för Finland* 2 (2006), 101–138.

50. Kirsi Stjerna, Finnish Sleep-Preachers. An Example of Women's Spiritual Power. *Nova Religio. The Journal of Alternative and Emergent Religions* 5:1 (2001), 103–104; Päivi Salmesvuori, Convincing One's Self and Other People. The Case of Trance Preacher Helena Konttinen. Teoksessa Terhi Utriainen & Päivi Salmesvuori (toim.) *Finnish Women Making Religion. Between Ancestors and Angels*. Palgrave Macmillan 2014, 47.

51. Aili Nyman, Pyhä vai paha? Åkerblominlaisen liikkeen julkaisema kirjallisuus Maria Åkerblomin pyhimyskuvan rakennusaineena ja puolustuksena. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto 2012, <http://hdl.handle.net/10138/37620> (21.8.2021).

52. Anna Kuismin, Hirveä, kauhea, ihmeellinen. 1800-luvun kansanhimisten taivas- ja helvettiunet. *Faravid* 44 (2017), 39–58.

53. Jesse Keskiäho, *Dreams and Visions in the Early Middle Ages. The Reception and Use of Patristic Ideas, 400–900*. Cambridge University Press 2015. Ks. myös Jesse Keskiäho, Kirkollinen ajattelu unista ja näyistä varhaiskeskiajan Länsi-Euroopassa. *Historiallinen Aikakauskirja* 103:1 (2005), 34–41; sekä Keskiähön samaa aihealuetta tarkasteleva väitöskirja

suhtautumista uniin ja niiden tulkintaan käyttäen päälähteinä antiikin unienselitysoppaita.⁵⁴

Unien kerronnan jäljillä

Kulttuurien tutkimuksessa unia ja niiden tulkintaa on tarkasteltu 2010-luvulla osana omaelämäkerrallista kirjoittamista: Piret Paal tutki folkloristiikan väitöskirjassaan kertomuksia syöpäsairaudesta ja tarkasteli sairaskertomuksen osana myös unikertomuksia, joiden avulla kertajat kuvittavat elämänsä kriisejä ja käänteitä.⁵⁵ Erkka Pehkonen tarkasteli etnologian alan väitöskirjassaan jatkosodan rintamalta lähetettyjä kirjeitä. Unikerronta näyttäytyy niissä sotatodellisuuden rajat ylittävänä puhumisen tapana, jolla ylläpidetään läheisyyttä kotirintamalle, rakennetaan identiteettiä sotaoloissa ja välitetään, samalla eletäänkin, tärkeitä koettuja tunteita ja haaveita.⁵⁶ Suomalaisessa henkilöhistoriallisessa tutkimuksessa ja sitä koskevassa metodologisessa ja teoretisoivassa kirjallisuudessa unilla ei näytä olevan keskeistä sijaa.⁵⁷

Edellä mainittujen Leea Virtasen ja Kaivola-Bregenhøjn työtä jatkavat tutkijat ovat tarkastelleet unikerrontaa henkilökohtaisten merkitysten ja henkisyiden lähtökohdista ja yhdistäneet kulttuuriseen näkökulmaan antropologian, psykologian ja yhteiskuntatieteiden tutkimustraditioita

sekä osallistavia menetelmiä. Kansanomaisten unikäsitysten psykologisoituminen on tehnyt unista monille itsetuntemuksen välineitä ja opastajia. Unien kertominen sekä muille että itselle on tällöin oman elämän, sekä menneen että tulevan, tulkittamista. Anna Gradistanac on tarkastellut opasuniksi nimittämiään, kokijan itsetuntemusta kehittäviä unia osana nykyaikaista henkisyttä.⁵⁸ Silja Heikkilä on tutkinut unien nykyaikaisia tulkintatraditioita ja itsetuntemuksen kehittämiseen tähtäviä uniryhmiä, joilla unen selittämisen auktoriteetti palautetaan unen näkijälle itselleen.⁵⁹ Eero Marilan uskontotieteen pro gradu -työssä kohteena ovat merkityksellisten unien ja niiden tulkintojen käsittemetaforat vuonna 2017.⁶⁰

Yhteiskuntatieteilijä Juho Saari löysi ainutlaatuisen, 1900-luvun puolivälin suomalaisten unimaailmoja valaisevan lähdeaineiston Kyllikki Saaren kuuluisaa katoamista ja murhaa koskevassa tutkimuksessaan, joka ilmestyi vuonna 2020: sadat tavalliset ihmiset lähettivät poliisille kuvauksia unistaan, joissa he kokivat nähneensä, mitä kadonneelle ja sitten kuolleena löydetylle tytölle oli tapahtunut.⁶¹ Kirjeet valottavat aikalaisten suhdetta unien todellisuuteen ja ilmentävät myös kulttuurista valmiutta jakaa uni kertomalla siitä. Saaren tutkimuksen pääpaino on kuitenkin itse katoamis- ja murhatapauksessa jaettuna yhteiskunnallisena kokemuksena.

The Reception and Use of Christian Ideas about Dreams and Visions in the Early Middle Ages (400–900). Helsingin yliopisto 2012; Sari Katajala-Peltomaa, "Revertere ad ecclesiam meam!" Näyt, unet ja pyhiinvaelluskehoitukset Nicholas Tolentinolaisen kanonisaatioprosessissa. *Mirator* 8:1 (2007), 37–51, <http://www.glossa.fi/mirator/pdf/i-2007/reverte-readecclesiammeam.pdf> (24.7.2020); Sari Katajala-Peltomaa, *Demonic Possession and Lived Religion in Later Medieval Europe*. Oxford University Press 2020; Kimmo Helomaa, Sverren saagan unimaailma. Unet kuninkuuden rakentajina. Lisensiaatintyö. Oulun yliopisto 1997; Kirsi Kanerva, *Porous Bodies, Porous Minds. Emotions and the Supernatural in the Íslendingasögur (ca. 1200–1400)*. Turun yliopisto 2015.

54. Minna Seppänen & Antti Lampinen, "Interpreters of Interpreters". *Oracular and Grammatical Hermeneutics. Mnemosyne* 72 (2019), 883–907; Marke Ahonen, Uniinsa uskova antiikki. *Niin & Näin* 79:4 (2013), 87–89, <https://netn.fi/sites/www.netn.fi/files/netn134-16.pdf> (24.7.2020).
55. Piret Paal, *Written Cancer Narratives. An Ethnomedical Study of Cancer Patients' Thoughts, Emotions and Experiences*. ELM Scholarly Press 2010, 263–280.
56. Erkka Pehkonen, "Poikasi täältä jostakin". *Narratiiviset resurssit, diskurssit ja luovuus kirjoittaan kerrotuissa identiteeteissä jatkosodan aikaisissa kirjeissä*. Jyväskylän yliopisto 2013.
57. Esim. Lena Marander-Eklund & Ann-Catrin Östman (toim.) *Biografiska betydelser. Norm och erfarenhet i levnadsberättelser*. Gidlund 2011 ja *Historiallisen Aikakauskirjan* Elämäkertatutkimus-teemaosio numerossa 4/2012.
58. Anna Gradistanac, *Opasunet. Oivalluksia ja henkisyttä*. Teoksessa Pasi Enges, Kirsi Hänninen & Tuomas Hovi (toim.) *Kansanuskosta nykypäivän henkisyteen*. Turun Yliopisto 2015, 283–302.
59. Silja Heikkilä, *Unien tutkimuksen varjoissa. Unien sosiaalinen ja yhteiskunnallinen ulottuvuus unien tutkimuksessa 1900–2000-luvuilla*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto 2012, <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201208306361>. Ks. myös Silja Heikkilä, Unien tulkinta ja jakaminen tutkimuksen kohteena. Teoksessa Pasi Enges, Kirsi Hänninen & Tuomas Hovi (toim.) *Kansanuskosta nykypäivän henkisyteen*. Turun Yliopisto 2015, 263–280.
60. Eero Marila, "Jotain siellä on minua varten". *Merkityksellisten unien ja niiden tulkintojen konseptuaaliset metaforat*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto 2018, <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2018082033788>.
61. Juho Saari, *Kuuluisan kuoleman varjo. Miksi Kyllikki Saaren murha ei unohdu*. Gaudeamus 2020.

Markku Siltalan uskontotieteen alan väitös-kirja *Jälleenkohtaamisia* vuodelta 2019 jatkoivat vainajakokemuksia koskevaa tutkimusperinnettä ja osoitti, että nykyaikaisiinkin vainajakokemuksiin voivat kuulua myös uni-elämykset sekä unen ja valheen rajalla koetut kohtaamiset.⁶² Modernissa kansanperinteen tutkimuksessa on käsitelty myös painajaisia. Ruotsalainen folkloristi Catharina Raudvere on hyödyntänyt suomalaisia aineistoja käsitellessään skandinaavista painajaisperinnettä.⁶³ Amerikkalaisen David Huffordin tutkimukset unihalvaukseen perustuvista hyökkäyskokemuksista ovat olleet vaikutusvaltaisia myös suomalaisessa kansanuskon tutkimuksessa.⁶⁴

Painajaisolentoon liittyvät uskomukset ovat muuttaneet muotoaan modernissa yhteiskunnassa. Suomessa, kuten muissakin maissa, on ihmisiä, jotka ovat kokeneet olleensa yhteydessä avaruudesta tulleiden olentojen kanssa. Kirsi Hännisen ja Jaakko Närvän tutkimuksissa unitila osoittautuu yhdeksi yhteydenoton muodoksi. Epämiellyttävä ufokokemus voidaan tulkita painajaisuneksi tai unihalvaus todelliseksi koettujen avaruusolentojen aiheuttamaksi.⁶⁵ Kokemuksen kuittaaminen uneksi voi loukata kokijoita, jotka itse tekevät selvän eron tavallisten unien ja enteen tai kontaktin sisältävien unien välillä. Vuosina 2013–2016 toimineessa Mieli ja toinen -hankkeessa selvisi, että merkittävän kokemuksen painoarvoa ei välttämättä vähentänyt sen luonne unen välittämänä tai oman mielen tuottamana.⁶⁶

Unitutkimuksen tulevaisuudennäkymiä

Suurin osa suomalaisesta unitutkimuksesta on tapahtunut perinteentutkimuksen kentillä. Suomalaisessa historian tutkimuksessa unet ovat muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta pysyneet sivuroolissa, vaikka muualla maailmassa on jo tuotettu laajojakin analyysejä menneisyyden unikulttuureista.⁶⁷ Suomalaisen unien tutkimus historian- ja perinteentutkimuksen alalla on aineistojen sanelemana ollut pitkälti myöhempiin vuosisatoihin keskittyntä. Varhaisempienkin aikakausien lähteillä on tehty tutkimusta, eikä niiden vähäisyys ole este, jos niihin soveltaa muilla tieteenaloilla käytyjä keskusteluja esimerkiksi unien käytön merkityksestä. Relevantteja uusia lähdetietojakin voi yhä löytyä, sillä tekniikan kehittyessä on todennäköisesti mahdollista etsiä toistaiseksi tuntemattomia unikuvauksia esimerkiksi Kansallisarkiston Digitaaliarkistossa julkaistusta laajasta käsikirjoitetusta lähdeaineistosta.⁶⁸ Lisäksi Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot tarjoavat laajat hakumahdollisuudet Suomessa ilmestyneisiin, suomalaisten tuottamiin ja Suomea koskeviin painatteisiin.⁶⁹ Nykypolvien unia voi puolestaan kartoittaa lisää perinteentutkimuksen menetelmin.

Myös yhteistyön tiivistäminen psykologisen tutkimuksen suuntaan olisi todennäköisesti hyödyllistä. Suomessa muiden muassa psykologian tutkijat Antti Revonsuo, Katja Valli ja Nils Sandman ovat analysoineet paitsi ”tavallisia” unia

62. Markku Siltala, *Jälleenkohtaamisia. Vainajakokemukset sekä niiden koetut vaikutukset käsityksiin elämästä ja kuolemasta*. Helsingin yliopisto 2019.
63. Catharina Raudvere, *Föreställningar om maran i nordisk folketro*. Lunds Universitet 1993; Catharina Raudvere, *Analogy Narratives and Fictive Rituals. Some Legends of the Mara in Scandinavian Folk Belief*. *Arv. Scandinavian Yearbook of Folklore* 51 (1995), 41–62.
64. Esim. Kaarina Koski & Pasi Enges, ”Mi en ossaas sanoa mitem mie näin.” Erikoisten aistihavaintojen tulkinta uskomusperinteen pohjalta. *Elore* 17:1 (2010), 17–40, <https://doi.org/10.30666/elore.78848> (23.8.2021); Pasi Enges, *Uskon ja epäuskon traditiot*. Leea Virtanen, parapsykologia ja tutkijan suhde ylikuonnolliseen. *Elore* 10:1 (2004), <https://doi.org/10.30666/elore.78435> (27.7.2020).
65. Kirsi Hänninen, *Ufokontaktit ja niistä kertominen*. *Elore* 10:2 (2003), <https://doi.org/10.30666/elore.78409> (27.7.2020); Jaakko Närvä, *Ufologia ja ufokokemukset uskonnollisina ilmiöinä. Teoreettinen tutkimus*. Helsingin yliopisto 2008, 337–338.
66. Kirsi Kanerva, Kukka ja tunteet. Teoksessa Marja-Liisa Honkasalo & Kaarina Koski (toim.) *Mielen rajoilla. Arjen kummat kokemukset*. SKS 2017; Kaarina Koski & Juuso Järvenpää, *Kummien kokemusten tulkinta*. Teoksessa Marja-Liisa Honkasalo & Kaarina Koski (toim.) *Mielen rajoilla. Arjen kummat kokemukset*. SKS 2017; Kaarina Koski, *Discussing the Supernatural in Contemporary Finland. Discourses, Genres, and Forums*. *Folklore. Electronic Journal of Folklore* 65 (2016), 11–36, <http://dx.doi.org/10.7592/FEJF2016.65.koski> (27.7.2020).
67. Esim. Ann Marie Plane & Leslie Tuttle. *Dreams, Dreamers, and Visions. The Early Modern Atlantic World*. University of Pennsylvania Press 2013; Göran Malmstedt, *En förtrollad värld. Förmoderna föreställningar och bohusslänska trolldomsprocesser 1669–1672*. Nordic Academic Press 2018; Janine Rivière, *Dreams in Early Modern England. 'Visions of the Night'*. Routledge 2019.
68. <http://digi.narc.fi/digi/> (20.8.2021).
69. <https://digi.kansalliskirjasto.fi/etusivu> (20.8.2021).

myös painajaiskokemuksia sekä nykykontekstissa että sodan kokeneiden sukupolvien mielissä.⁷⁰ Psykologian tutkimuksellakin on siis historiallinen ja kulttuurinen ulottuvuutensa, ja vastaavasti historian ja kulttuurin alan unitutkimuksissa otetaan yhä enemmän huomioon psykologisen tutkimuksen anti. Esimerkiksi historiantutkija Ville Kivimäki on soveltanut psykologian tutkimusta lähestyessään suomalaisten sotapainajaisia.⁷¹ Unihäiriöistä juontaa juurensa myös kulttuuritalouden alalle sijoittuva Anu Valtosen johtama projekti, jonka tarkoituksena on ollut tuottaa hyviä unia stressaantuneelle nykyihmiselle, matkailua edistämällä.⁷²

Edellä olevasta katsauksesta käy ilmi myös se, että tutkimus on keskittynyt suomea tai ruotsia puhuneen valtaväestön tuottamiin tai heitä koskeviin aineistoihin. Suomen muiden väestöjen, kuten saamelaisten ja muiden nyky-Suomessa tunnettujen vähemmistöjen, unet taas ovat tutkimuksessa jääneet pääosin paitsioon. Puute korjaantunee ajan myötä: parhaillaan on käynnistymässä ainakin saamelaisten unikokemusten keruu osana Sanna Valkosen johtamaa Saamelaisen kulttuuriperinnön ontologinen politiikka-projekti.⁷³

Todennäköisesti myös pitkän aikavälin tarkastelut osoittautuvat antoisiksi. Sellaisia pyritään tuottamaan parhaillaan käynnissä olevassa kult-

tuurihistorioitsija Anu Korhosen johtamassa Pohjoiset painajaiset 1400–2020 -hankkeessa, johon myös tämän artikkelin kirjoittajat osallistuvat. Hankkeella on vahva yhteiskunta- ja kulttuurihistoriallinen ulottuvuus, sillä siinä tarkastellaan ja kontekstoidaan suomalaisten painajaisien sisältöjä ja teemoja kuudella eri vuosisadalla. Hanke selvittää historiallisia muutoksia ja jatkumoitua unien ja todellisuuden välisen suhteen sekä painajaisen käsitteen osalta ja tuottaa yleiskatsauksen suomalaisten painajaisista. Teoksen kirjoittamiseen osallistuu yli kaksikymmentä eri alojen asiantuntijaa, joten hanke edistää sekä unitutkimusta että tieteidenvälistä yhteistyötä.⁷⁴

FT **Kirsi Kanerva** työskentelee tutkijana Helsingin yliopistossa. **Sähköposti:** kirsi.kanerva@helsinki.fi

FT **Kaarina Koski** on folkloristiikan ja kansanuskontutkimuksen dosentti, joka työskentelee tutkijana Helsingin yliopistossa. **Sähköposti:** kaarina.koski@helsinki.fi

Professori **Marko Lamberg** on Pohjoismaiden historian ja yhteisöhistorian dosentti, joka työskentelee tutkijana Turun yliopistossa. **Sähköposti:** marko.lamberg@utu.fi

70. Esim. Nils Sandman, Katja Valli, Erkki Kronholm, Antti Revonsuo, Tiina Laatikainen & Tiina Paunio, Nightmares. Risk Factors Among the Finnish General Adult Population. *Sleep* 38:4 (2015), 507–514, <http://dx.doi.org/10.5665/sleep.4560> (5.8.2020); Nils Sandman, Katja Valli, Erkki Kronholm, Erkki Vartiainen, Tiina Laatikainen & Tiina Paunio, Nightmares as Predictors of Suicide. An Extension Study Including War Veterans. *Scientific Reports* 7 (2017), <http://dx.doi.org/10.1038/srep44756> (5.8.2020); Nils Sandman, *Nightmares. Epidemiological Studies of Subjective Experiences*. Turun yliopisto 2017. Ks. myös pandemia-ajan unia selvittävän MIND-projektin sivut osoitteessa <https://sites.utu.fi/mind/> (21.8.2021).

71. Ville Kivimäki, *Murtuneet mielet. Taistelu suomalaisotilaiden hermoista 1939–1945*. WSOY 2013; Ville Kivimäki, Unia historian hämärästä, blogikirjoitus 19.12.2013, <https://www.aka.fi/fi/tietysti/blogit/suomalaisen-yhteiskunnan-historia--meniko-se-niin/unia-historian-hamarasta/> (5.8.2020).

72. Maija-Liisa Juntti, Uniturismi on matkailun uusi ilmiö. *Yle uutiset* 14.1.2013, <https://yle.fi/uutiset/3-6443558> (5.8.2020).

73. <https://samionologies.com/> (21.8.2021).

74. *Northern Nightmares 1400–2020 – Pohjoiset painajaiset 1400–2020*, <https://blogs.helsinki.fi/northernnightmares/> (27.4.2021).

Alex Snellman

Kolonialismi-keskustelun häivytyt ristiriidat ja liberaalidemokratian tulevaisuus

Viime aikoina Suomessa on virinnyt kiinnostava keskustelu kolonialismista ja useista siihen läheisesti liittyvistä käsitteistä. Kirjoitin *Historiallisessa Aikakauskirjassa* (4/2018)¹ käsitteellisestä tarkkuudesta kolonialismia ja vähemmistöjä tarkasteltaessa, ja aihepiirin keskustelu onkin ilahduttavasti siirtynyt tuolloin ilmestyneestä hieman epämääräisestä raportista² varsinaisen tutkimuksen puolelle Janne Lahden ja Rinna Kullaan toimittamassa *Historiallisen Aikakauskirjan* teemanumerossa *Kolonialismi ja Suomi* (4/2020). Kiinnostava ja käsitteellisesti ansiokas joukko artikkeleita esittää kolonialismin yllättävänkin laaja-alaisena ja monitahoisena ilmiönä. Suomen historian kannalta saamelaisten kohtelu ja asema ovat eittämättä kolonialismiteeman ytimessä. Kiinnitin kuitenkin huomiota Leila Koivusen ja Anna Rastan tutkimuskatsaukseen, joka suhtautuu täysin neutraalisti myös tiedemaailman dekolonisaatioon, vaikka sillä voi olla myös ongelmallisia piirteitä,³ mistä lisää jäljempänä. He toteavat, että "[d]ekolonisointipyrkimykset ovatkin, samoin kuin esimerkiksi feministinen liike, hälventäneet identiteettioliittisten ja akateemisten diskurssien, aktivismin ja tieteentekemisen välistä rajaa."⁴

Aarne Mattila jatkoi keskustelua *Historiallisen Aikakauskirjan* seuraavassa numerossa (1/2021).⁵ Hän huomautti aivan oikein, että laajaa kolonialismi-näkökulmaa systemaattisesti sovellettaessa esimerkiksi suomalaisten ja saamelaisten epäsymmetrisen valtasuhteen ohella olisi mahdollista tarkastella myös Ruotsin valtakunnan ruotsinkielisen enemmistön ja suomenkielisen vähemmistön epäsymmetristä valtasuhdetta ja sen myöhempiä jälkivaikutuksia – riippumatta siitä, ettei valtakunta kohdellut näiden kieliryhmien asuma-alueita epätasa-arvoisesti. Toinen asia sitten on, halutaanko tämä vanhaan kansalliseen historiantutkimukseen paljon vaikuttanut, kieliriidoissa uuvuttavuuteen asti toistettu näkökulma jälleen nostaa esiin.

Teemanumeron painopiste oli vielä pitkälti perinteisessä merentakaisessa kolonialismissa, mutta sen toimittajat ovat sittemmin pyrkineet painottamaan meille tyypillisempää Venäjän kaltaiseen mannerimperiumiin liittyvää tematiikkaa Suomen Historiallisen Seuran blogissa. He toteavat muun muassa: "Historiakeskustelumme keskittyy harvemmin siihen osaan historiasta Venäjän keisarinvallan aikana, jolloin Suomi kuului autonomisena mutta dynaamisena, monikieli-

1. Alex Snellman, Hyvä tarkoitus, epämääräiset käsitteet. Tarkkuutta kolonialismin ja vähemmistöjen tutkimukseen. *Historiallinen Aikakauskirja* 4 (2018), 479–480, <https://agricolaverkko.fi/tietosanomat/historiallinen-aikakauskirja-4-2018-tee-manauusi-sotahistoria/> (29.8.2021).
2. Emma Hakala, Iina Hakola & Jenni Laakso (toim.) *Kenen historia? Raportti monipuolisen historiantutkimuksen, -opetuksen ja vuoropuhelun tilasta ja haasteista Suomessa*. HWB Report 3, 10/2018, <https://historianswithoutborders.fi/kenen-historia/> (29.8.2021).
3. Esim. Annette Volffing, Britannian humanistit paineen alla. *Agricolan tietosanomat* 6.8.2021, <https://agricolaverkko.fi/tietosanomat/britannian-humanistit-paineen-alla/> (29.8.2021).
4. Leila Koivunen & Anna Rastas, Suomalaisen historiantutkimuksen uusi käänne? Kolonialismikeskustelujen kotouttaminen Suomea koskevaan tutkimukseen. *Historiallinen Aikakauskirja* 4 (2020), 433.
5. Aarne Mattila, Kolonialismi ja Suomi. *Historiallinen Aikakauskirja* 1 (2021), 113–114, <https://agricolaverkko.fi/tietosanomat/historiallinen-aikakauskirja-1-2021-tanssimusiikin-kansallistuminen-ita-karjalaisten-pakolaisuus-menneisyyden-sukupuoisuus-tautien-historiaa-saamelaisuus/> (29.8.2021).

senä ja monikulttuurisena rajaseutuna Venäjän vallan piiriin ja jolloin niin Helsinki kuin Pietari hyötyivät tästä siteestä puolin ja toisin.”⁶

Dekolonisaatioaktiivismin lieveilmiöt

Kiinnostavaa on kuitenkin, ettei samaan Suomen Historiallisen Seuran blogisarjaan hyväksytty Ari Helon katsausta ”Yhdysvaltain patsaat, moniarvoisuus ja historia”, joka on sittemmin julkaistu *Tieteessä tapahtuu* -lehdessä.⁷ Helon kirjoituksen sävy on kieltämättä hyvin poleeminen, enkä jaa hänen kaikkia näkemyksiään, mutta kirjoitus tuo keskusteluun moniäänisyyttä. Se osoittaa, että neutraalin tiedejulkaisukielen ulkopuolella aihepiiri on kaikkea muuta kuin helppo ja ristiriidaton, ja se on varsinkin hänen omalla alallaan Yhdysvalloissa kärjistynyt ja toimii kulttuurisodan polttoaineena. Kulttuurisotakäsitteen popularisoanut sosiologi on äskettäin varoittanut, että tämä ”sota” on nykyään entistä ankarampi ja uhkaa Yhdysvalloissa jo demokratiaa.⁸ Useille puolueille ympäri maailmaa kolonialismi-keskustelun aihepiiri näyttää toimivan voimallisena poliittisen aktiivisuuden ja agitoinnin välineenä, kuten uutismediaa seuraamalla on helppo havaita.

Helon reipas teksti muodostaa voimakkaan kontrastin edellä mainitun teemanumeron tutkimuskatsauksen ristiriidattomalle yksiäänisyydelle dekolonisaatioaktiivismin kohdalla. Se tuo

näkyviin aktiivismin ongelmallisia puolia. Moniäänisen keskustelun vaarantuminen on herättänyt huolta Yhdysvalloissa. Sitä on puolustettu muun muassa kuuluisassa avoimessa kirjeessä *Harper's Magazinessa*. Allekirjoittajien joukossa ovat muiden muassa Anne Applebaum, Margaret Atwood, Noam Chomsky, Francis Fukuyama, Garry Kasparov, Salman Rushdie ja Gloria Steinem. He toteavat muun ohella:

Tiedon ja ideoiden vapaa vaihto, liberaalin yhteiskunnan elinehto, on jatkuvasti muuttumassa rajoitetummaksi. Vaikkakin olemme tottuneet odottamaan tätä radikaalioikeistolta, sensuurimieliä on myös leviämässä laajemmin kulttuurissamme: eriävien mielipiteiden suvaitsemattomuus, ajankohtainen julkisen häpäisemisen ja boikotoinnin aalto ja taipumus ratkaista monimutkaiset poliittiset kysymykset sokaisevalla moraalilla varmuudella.⁹

Kirjettä on puolestaan arvosteltu *ad hominem*-argumentoiden, että se edustaa etuoikeutettujen ääntä, ja pyritty lisäksi osoittamaan, ettei sen kuvaama ilmiö ole todellinen tai että se on ainakin vahvasti liioiteltu.¹⁰ Uusia moniäänisyyden ja jopa akateemisen vapauden kaventamisyhtymisiä näyttää kuitenkin angloamerikkalaisessa maailmassa ilmaantuneen tuonkin jälkeen.¹¹ Niiden osuvin nimitys lienee illiberalismi.¹²

6. Rinna Kullaa ja Janne Lahti, Itsensä tunnistaminen eli siirtomaavallan ominaisuudet pohjoisessa. *Suomen Historiallisen Seuran blogisarja* 21.4.2021, <http://www.histseura.fi/blogisarja-itsensa-tunnistaminen-eli-siirtomaavallan-ominaisuudet-pohjoisessa-rinna-kullaa-ja-janne-lahti/> (29.8.2021).

7. Ari Helo, Yhdysvaltain patsaat, moniarvoisuus ja historia. *Tieteessä tapahtuu* 39:2 (2021), <https://journal.fi/tt/article/view/107633> (29.8.2021). Helo julkaisi tiedon, ettei tekstiä hyväksytty blogisarjaan Historians in Helsinki -Facebook-ryhmässä 16.4.2021, ja asia mainitaan myös tekstin ensimmäisessä viitteessä. Ks. myös Ari Helo, Woke-nyrjähdysistä historiallisessa ajattelussa. *Agricolan tietosanommat* 23.4.2021, <https://agricolaverkko.fi/tietosanommat/woke-nyrjahdyksia-historiallisessa-ajattelussa/> (29.8.2021) ja sen linkit.

8. Zack Stanton, How the ‘Culture War’ Could Break Democracy. *Politico* 20.5.2021, <https://www.politico.com/news/magazine/2021/05/20/culture-war-politics-2021-democracy-analysis-489900> (29.8.2021).

9. “The free exchange of information and ideas, the lifeblood of a liberal society, is daily becoming more constricted. While we have come to expect this on the radical right, censoriousness is also spreading more widely in our culture: an intolerance of opposing views, a vogue for public shaming and ostracism, and the tendency to dissolve complex policy issues in a blinding moral certainty.” Elliot Ackerman et al., A Letter on Justice and Open Debate. *Harper's Magazine* 7.7.2020, <https://harpers.org/a-letter-on-justice-and-open-debate/> (29.8.2021). Liki samaan aikaan julkaistiin samaa teemaa käsittelevä Conor Friedersdorfin artikkeli The Perils of ‘With Us or Against Us’ A healthy deliberative process needs to make room for dissent. *The Atlantic* 9.7.2020, <https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2020/07/perils-us-or-against-us/613981/> (29.8.2021).

10. Brooke Binkowski et al., A More Specific Letter on Justice and Open Debate. *The Objective* 10.7.2020 <https://www.objectivejournalism.org/p/a-more-specific-letter-on-justice> (29.8.2021). Sarah Manavis, ‘Cancel culture’ does not exist. *New Statesman* 16.7.2020, <https://www.newstatesman.com/science-tech/2020/07/cancel-culture-does-not-exist> (29.8.2021).

11. Esim. Kenan Malik, Both left and right practise ‘cancel culture’. Both should stop. *The Guardian* 23.5.2021, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2021/may/23/both-left-and-right-practise-cancel-culture-both-should-stop> (29.8.2021). Tarkoitin tässä angloamerikkalaisella maailmalla Britanniaa, englanninkielistä Pohjois-Amerikkaa ja niiden mediakeskustelua.

Entä Suomi?

Onko tällä kaikella merkitystä suomalaiselle moniääniselle keskustelulle ja akateemiselle vapaudelle? Tapamme seurata ja jälkijunassa jäljitellä angloamerikkalaisen maailman keskustelija (tässäkin kirjoituksessa!) antaa aiheen huoleen, että näin saattaa olla. Alustavia merkkejä on havaittavissa myös Suomessa, ainakin Ilja Lehtisen perusteellisesta ja filosofisesti kurinalaisesta blogikirjoituksesta päätellen.¹³ On mahdollista, että kulttuurisodan vastainasettelut kärjistyvät meilläkin, mikäli moniäänisyys vaikenee ja välittävät näkökulmat jäävät puuttumaan. Yhdysvaltoihin verrattuna ylilyönneiltä suojaa Suomessa toki se, että meillä on vahva irtisanomissuoja, josta tosin ei ole mitään apua laajalle apurahatutkijoiden ja akateemisten freelancereiden joukolla. Yhdysvalloista poiketen meillä on myös vihapuhelainsäädäntö, joten valtio rajoittaa – epäiltyjen oikeusturvan huomioiden – mielipiteen vapautta jälkikäteen, mikä tekee yhdysvaltalaistyyppisen aktivismin vähemmän tarpeelliseksi. Silti kolonialismissa nähdään myös Suomessa ilmeisesti jotain niin räjähdysheikkää tai erikoista, että se on johtanut jopa keskustelua karnevalisoivan valemiekipidekirjoituksen syöttämiseen *Helsingin Sanomiin*.¹⁴ Jotain on siis liikkeellä.

Mikä tekee kolonialismista näin räjähdysheikkää? Kysymys lienee syyllisyyden pelosta ja syyllistämisen olettamisesta mutta toisinaan kenties myös oletuksesta, että ideologinen oikeaoppisuus tai hyvät tarkoitukset saattaisivat pahimmillaan korvata älyllisen rehellisyyden. Se voi johtaa epäoikeutetuksi ja ylyleleistäväksi koetun ”vääräyksien osoittelun” torjuntaan.

Dekolonisaatioaktivismin ja sen lähi-ilmiöiden tiedemaailmalle mahdollisesti aiheuttamia ongelmia lähestytään yleensä tarkastelemalla yksittäistapauksia, joita osa viestimistä myös selvästi paisuttelee ja selostaa epätarkasti. Asiaa on nähdäkseni kuitenkin paljon oleellisempaa

tarkastella yksittäistapauksien sijasta periaatteelliselta kannalta. Onko sosiaalisen oikeudenmukaisuuden vaatimuksia ajettava tai ehkä suomalaisittain lyhyesti sanottuna *ihmisoikeustyötä* tehtävä perinteisen liberaalin yhteiskunnan arvojen mukaisesti vai vaaditaanko myös illiberaaleja keinoja, kuten akateemisen vapauden rajoittamista, vaikkapa sanojen julistamista *tabuksi* jopa akateemisissa yhteyksissä.¹⁵ Tässä on arvojärjestelmien ja kenties myös sukupolvien ristiriita, jota pitäisi tarkastella syvemmin, eikä pyrkiä ohittamaan vakavaa keskustelua erilaisin strategioin, kuten keskustelijoiden epäsymmetriseen valtasemaan vetoamalla tai ilmiön yksittäistapauksiksi kuittaamalla. Kyse on vanhasta kysymyksestä, pyhittääkö hyvä päämäärä ongelmalliset keinot. Mitkä ovat pelin säännöt?

Myös yhteiskunnallisia epäkohtia korjaaville tahoille pitää voida asettaa vaatimuksia. Niitä on mielestäni ainakin kaksi: jokainen eettisesti kestävä yhteiskunnallinen liike pystyy itsekritiikkiin ja jokainen eettisesti kestävä yhteiskunnallinen liike varoo ilmaisuvapauden tukahduttamista.

Kolonialismi-keskustelu liberaalidemokratian heikentämisen välikappaleena

Kun puhutaan kulttuurisodasta ja keinoista, joita nähdäkseni voi luonnehtia illiberaaleiksi, viime kädessä puhutaan myös liberaalidemokratian tulevaisuudesta. Kulttuurisota heikentää yhteiskuntaa ja tekee sen alttiiksi demokraattisen järjestelmän rapautumiselle. Se on tietoista vastakainasettelua, johon valitettavasti myös tämän kolonialismikeskustelun ja sen lähi-ilmiöiden aihepiiristä poimitaan aineksia – täysin sen osanottajien tahdosta riippumatta.

Liberaalidemokratia on sortunut Venäjällä, se on henkitoreissaan Unkarissa ja se horjuu vakavasti Yhdysvalloissa. Liberaalidemokratia peräntyy kaikkialla maailmassa, ja sen vastaiset voimat käyttävät kaikkia käsiinsä saamiaan

12. Michelle Goldberg, Do Progressives Have a Free Speech Problem? *The New York Times* 17.7.2020, <https://www.nytimes.com/2020/07/17/opinion/sunday/harpers-letter-free-speech.html> (29.8.2021).

13. Ilja Lehtinen, Muutamia kysymyksiä antirasistisista strategioista. *Medium* 20.12.2020, <https://iljalehtinen.medium.com/muutamia-kysymyksi%C3%A4-antirasistisista-strategioista-74aef7286012> (29.8.2021). Ks. myös Daniel Bergner, 'White Fragility' Is Everywhere. But Does Antiracism Training Work? *The New York Times Magazine* 15.7.2020, <https://www.nytimes.com/2020/07/15/magazine/white-fragility-robin-diangelo.html> (29.8.2021).

14. Juha-Pekka Tikka, Helsingin Sanomia huijattiin: "Artistin" kirjoitus läpi väärällä nimellä. *Verkko uutiset* 25.7.2021, <https://www.verkkouutiset.fi/helsingin-sanomia-huijattiin-artistin-kirjoitus-lapi-vaaralla-nimella/> (29.8.2021).

15. Ks. esim. Johan Ehrstedt, Rättvisande för vem? Om det spända förhållandet mellan nutida värderingar och förflutenhetens värnader. *Historikerbloggen* 8.4.2021, <https://blogs.abo.fi/historia/2021/04/08/rattvisande-for-vem-om-det-spanda-forhallandet-mellan-nutida-varderingar-och-forflutenhetens-valnader/> (29.8.2021).

aseita horjutustyössä.¹⁶ Yhtenä välineenä on tässä puheena oleva keskustelu, joka kelpaa kulttuurisodan polttoaineeksi. Siksi on syytä todella vakavasti pohtia, millä tavoin aihepiirin parissa tehtävä ihmisoikeustyö ja historian kriittinen tarkastelu olisi järjestettävä, jotta se ei samalla edesauttaisi liberaalidemokratian murentamista. On muistettava, että ihmisoikeustyö ja historian kriittinen tarkastelu ovat ylipäätään mahdollisia vain liberaalidemokratian oloissa, eivät sen ulkopuolella. Liberaalidemokratian suojelun täytyy siten olla ensisijainen tavoite.

Tarkoittaako tämä, että ihmisoikeustyöstä ja kriittisistä historiallisista näkökulmista tulisi luopua liberaalidemokratian suojelemiseksi sitä horjuttavilta voimilta? Ei toki, mutta niissä olisi hyvä eräissä tapauksissa olla tarkempi ja itse-kriittisempi. Punnitulla puheella antaa vähemmän aineksia vastakkainasettelujen rakentamiselle. Hienovaraisempi käsitelmääritys tekee tästä ihmisoikeustyöstä niin ristiriidatonta, että se soveltuu vain vaivoin poliittisten jakolinjojen rakentamiseen ja tuntuu samalla intellektuaalisesti perustellummalta.

Käsitteellinen varovaisuus estää keskustelun väärinkäytön

Voi esimerkiksi pohtia, missä ilmiöissä *kolonialismi* on mielekäs käsite ja missä ei. Milloin sen kantamat konnotaatiot merentakaisista kolonioista ja eriarvoisista etnisistä ryhmistä ovat sopivia, milloin *imperialismi* on kuvaavampi termi?¹⁷ Suomi oli Venäjän imperiumin rajamaa (imperialismi) mutta tuskin sentään siirtomaa (koloni-

alismi). Milloin valtaepäsymmetrioita kuvaavat käsitteet, kuten keskus-periferia tai emämaarajamaa, riittävät yksinään ilman eksplikoitua kolonialismiakin? Esimerkiksi Andreas Kappeler huomauttaa Venäjästä: ”Nimitysten kolonialismi ja imperialismi toistuva ja massamittainen käyttö Venäjään ja Neuvostoliittoon viitattaessa, erityisesti amerikkalaisten tutkijoiden toimesta, peittää paljon enemmän kuin se selittää.”¹⁸ Saattaa myös olla oleellista tutkia vähemmistöjä niiden omilla ehdoilla, joihin kolonialismi ei aina välttämättä luontevasti kuulu.

Tunnetusti on myös hyvä varoa niinkin leimaavan käsitteen kuin *rasism*in omatoimista laajentamista sellaisiin ilmiöihin, joihin se ei sovellu.¹⁹ Sen epämääräinen käyttö on ainakin Yhdysvalloissa ollut poikkeuksellisen otollista kulttuurisodan polttoainetta eikä siten ole omiaan vähentämään vastakkainasettelua. Esimerkiksi *ksenofobia* on usein uskontopohjaisen syrjinnän kohdalla osuvampi nimitys. Suomalaisen tiedemaailman olisi myös hyvä kieltäytyä tähän kuten muihinkin ongelmallisiin aihepiireihin liittyvien sanojen määrittelystä *tabu*-luonteisiksi.

Lienee myös syytä torjua yhdysvaltalaisen rotupuheen tuominen Eurooppaan, mikä tuskin on tiedemaailman ongelma, mutta saattaa laajemmassa yhteiskunnallisessa keskustelussa olla vaarana amerikkalaisten mallien seuraamisen vuoksi. Vuosikymmeniä olemme korostaneet *rotu*-käsitteen epätieteellisyyttä. Ilmenevä syrjintä liittyy *ihonväriin* ja *etnisyyteen*, ei (olematomaan) rotuun. Jos tämä syrjintä taas ilmenee sellaisina pieninä kommentteina, joiden takana

16. Ks. esim. Mark Galeotti, The Great Turn in Putin's Post-Post-Modern Authoritarianism. *The Moscow Times* 1.5.2021, <https://www.themoscowtimes.com/2021/05/01/the-great-turn-in-putins-post-post-modern-authoritarianism-a73802> (29.8.2021); Andrei Kolesnikov, Are the Protest Movements Dead in Russia and Belarus? *The Moscow Times* 27.7.2021, <https://www.themoscowtimes.com/2021/07/27/are-the-protest-movements-dead-in-russia-and-belarus-a74623> (29.8.2021); Zack Beauchamp, It happened there: how democracy died in Hungary. *Vox* 13.9.2018, <https://www.vox.com/policy-and-politics/2018/9/13/17823488/hungary-democracy-authoritarianism-trump> (29.8.2021); Sean Illing, The case for optimism about American democracy. *Vox* 26.7.2021, <https://www.vox.com/vox-conversations-podcast/22586955/vox-conversations-fareed-zakaria-the-state-of-global-democracy> (29.8.2021); Zselyke Csaky: *The Antidemocratic Turn*. Freedom House 2021, <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2021/antidemocratic-turn> (29.8.2021); *Democracy Index 2020*. The Economist Intelligence Unit, 2020. <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2020/> (29.8.2021).

17. Ks. esim. Pertti Luntinen, *F. A. Seyn. A Political Biography of a Tsarist Imperialist as Administrator of Finland*. SHS 1985.

18. ”The frequent and wholesale use of the terms colonialism and imperialism when referring to Russia and the Soviet Union, especially by American scholars, conceals far more than it explains.” Andreas Kappeler, *The Russian Empire: A Multi-Ethnic History*. Routledge, [2001] 2014, 7.

19. Ks. käsitteellisen tarkkuuden tärkeydestä Jani Sinokki, Rasismi ja käsiteneihilismi. *Ajatus* 74:1 (2017), 173–204, <https://journal.fi/ajatus/article/view/74483> (29.8.2021). Hänen käsitteanalyysinsä on muuten erittäin vakuuttava, mutta ”etnisyyden” rotusyrjinnän kriteerinä (s. 195) vaatisi lisähuomiota: voidaanko siitä todella johtaa rotusyrjinnän muodoiksi myös uskontoon ja kieleen perustuva syrjintä? Sinokin muotoilu ”voidaan nähdä kattavan alaansa myös kulttuuriset seikat, kuten” vaatisi laajempaa perustelua.

ei ole aggressiivista intentiota, niin sen kutsuminen *mikroaggressioksi*²⁰ on epätarkkaa, kontra-produktiivista ja vastakkainasetteluja kärjistävää. Eikö kyse ole pikemminkin tahallisesta tai tahattomasta *toiseuttamisesta*?

On myös vakavasti harkittava, onko *kulttuurinen omiminen*, *appropriatio*, lainkaan onnistunut käsite.²¹ Pohjana on latinan sana ”omaisuus” (*proprietas*). Onko kulttuurille syytä luoda omistusoikeuksia, suorastaan uusliberalistisesti kauppatavaraistaa se, kommodifioida? Samalla luodaan tai vahvistetaan kulttuuriryhmien rajoja ja luodaan vastakkainasetteluja ja omistusriitoja. Omistusoikeuden suoja on toki länsimaissa vahva, mikä selittää mallin ulottamisen kulttuurin alalle – omistusoikeudesta on haettu turvaa – mutta olisiko kulttuurin syytä antaa kuitenkin virrata vapaana (mihin avoimen tieteen ja avoimien kulttuuriaineistojen kohdalla toisaalta kiivaasti pyritään) ja käsitteellistä tarvittaessa alkuperäiskansojen kulttuuripiirteiden suojaamista vaikkapa *kulttuurisena kunnioittamisena*.

Olisi ehkä jopa käytettävä varoen sanaa *monikulttuurisuus*, koska sillä voidaan muun ohella tarkoittaa ongelmalliseksi koettua maahanmuuttajapolitiikan muotoa, jota Suomessa ei ole koskaan sovellettu.²² Käsitteen monitulkintaisuutta on kuitenkin toistuvasti ja tietoisesti käytetty poliittisena aseena: käsitteen käyttäjien on vihjailtu tavoittelevan rinnakkais yhteiskuntien Suomea. Antaisiko *kulttuurisen moninaisuuden* (*diversity*) käsite vähemmän aineksia vastakkainasettelujen rakentajille?

Nationalismi puolestaan on hyvin laaja ja moni-ilmeinen ilmiö, joka ei selvästikään ole kokonaan paha (*Kalevala*, kultakauden taide),

toisin kuin yhdysvaltalainen arkikeskustelu tai toisinaan esimerkiksi vanhempi itäeurooppalainen tieteellinen keskustelu antaisivat aiheen olettaa. Kansakunta-aate inklusiivisessa muodossaan (vs. eksklusiivinen etnonationalismi) on ilmiselvästi ollut Suomelle suotuisa, ja voidaan hyvin puhua liberaalista nationalismista.²³ Hyvä patriotismi ja paha nationalismi on napakka iskulauseena, mutta Suomen kansakuntaa ei 1800-luvulla rakennettu ensi sijassa perustuslakipatriotismin vaan kansakunta-aatteen, nationalismin varaan. Afganistanissa kansakunnan rakentamisen sanotaan epäonnistuneen. Suomessa se onnistui. On vaikea ajatella, että kansakunta-aate, jonka pohjalle (toistuvien kansainvälisten arvioiden mukaan) maailman parhaisiin kuuluva maa on rakennettu, olisi puhtaasti ongelmallinen – riippumatta siitä, kuinka kammottavasti saman ilmiön joitakin muotoja on käytetty. Nationalismin inklusiivisessa muodossa kaikilla on periaatteessa mahdollisuus kansakunnan jäsenyyteen, tulla uusiksi suomalaisiksi. Huolellisesti käytettynä ei tästäkään käsitteestä ole siten vastakkainasettelun välineeksi.

Lopulta ei vaadita kuin hieman harkintakykyä ja tarkkuutta, niin voimme edistää samaan aikaan sekä liberaalidemokratiaa että ihmisoikeustyötä ja historian kriittistä tarkastelua. Toivottavasti siihen on valmiutta?

FT Alex Snellman on vapaa historiantutkija.
Sähköposti: alex.snellman@outlook.com.

20. Mikroaggressiot. Yhdenvertaisuusvaltuutettu, <https://syrrjinta.fi/rasismi> (29.8.2021); Saija Nironen, Viattoman kuuloinen kysymys kotimaasta oli jälleen yksi näkymätön isku. *Yle Uutiset* 16.3.2021, <https://yle.fi/uutiset/3-11837352> (29.8.2021).

21. Ks. esim. Kenan Malik, Who polices the cultural appropriation gatekeepers?. *The Guardian* 14.4.2019, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2019/apr/14/who-polices-cultural-appropriation-gatekeepers> (29.8.2021); Kenan Malik, Kenan Malik on cultural appropriation. *ArtReview* 1.12.2017, <https://artreview.com/ar-december-2017-feature-cultural-appropriation-kenan-malik/> (29.8.2021).

22. Pasi Saukkonen, *Politiikka monikulttuurisessa yhteiskunnassa*. WSOY, 2007. Tarkkaan ottaen maahanmuuttajapolitiikan muodon nimitys on *multikulturalismi* eikä monikulttuurisuus, mutta käytännössä näin samankaltaisten termien eroa ei ole keskustelussa pystytty ylläpitämään.

23. Gina Gustavsson & David Miller (toim.), *Liberal Nationalism and Its Critics*. Oxford University Press 2020.

Siveellisemmän Suomen puolesta

Eija Jämbäck:

Siveellisemmän Suomen puolesta. Tilma Hainari Uskonnollisena moraalireformistina ja rotuhygienian edistäjänä 1904–1934. Helsingin yliopisto 2020. 307s. ISBN 978-951-51-6491-9. sähköinen julkaisu <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-6492-6>

Eija Jämbäckin väitöskirjatutkimus *Siveellisemmän Suomen puolesta: Tilma Hainari uskonnollisena moraalireformistina ja rotuhygienian edistäjänä 1904–1934* osoittaa, miten laajalle huoli tulevien sukupolvien laadusta oli 1900-luvun alkupuolella levinnyt. Pohdinta väestön laadun parantamiseksi ei rajoittunut vain väestötieteilijöihin ja terveyden alan ammattilaisiin, vaan siitä olivat huolissaan opettajat ja lukeneisto, myös Tilma Hainari (1861–1940). Mikäli ankaria toimenpiteitä ei tehtäisi rikollisuuden ja veneeristen sairauksien leviämisen estämiseksi, odottaisi Suomea synkkä tulevaisuus. Taustalla vaikutti luulo siitä, että pelättyjen sairauksien, kuten mielisairauden, tylsämielisyyden, alkoholismin ja rikollisten taipumusten oletettiin periytyvän. Rotuhygieniaksi tai eugeniikaksi kutsuttu tieteenala tarjosi ratkaisua ongelmiin.

Tilma Hainari oli naisasianainen, aluksi kotiopettaja ja myöhemmin englanninopettaja.¹ Hän oli käynyt ruotsinkielisen tyttökoulun Sortavalassa ja oli uskonnollinen, kuten monet aikakauden sivistyneistönaiset. Hänen toimintasäteensä ulottui normaalin koulutyön lisäksi moniin eri järjestöihin ja poliittiseen toimintaan: aluksi Sortavalan Rouvasväen yhdistykseen sihteerinä, minkä myötä alkoi rajaseututyö puoliso Oskar Hainarin (1856–1919) rinnalla.

Sortavalassa Hainari liittyi Suomalaiseen puolueeseen, Valkonauhaliittoon, Suomen Naisyhdistykseen, Suomen Naisjärjestöjen Keskusliittoon ja sen komiteoihin. Hän oli viisi kertaa Suomalaisen puolueen, myöhemmin Kokoomuspuolueen eduskuntaehdokkaana ja puolueen valtuuskunnassa. Vaalilauseisiin kuului ”Kansan rauhallinen edistys kristillisyyden pohjalta” ja ”Uskonto, siveys ja raittius”. Muistelmissaan Tilma Hainari totesi vaaliohjelmansa olleen kaukana siitä mitä

ihmiset tarvitsevat. Aikalaiskirjallisuudesta ja omaelämäkerrasta käy selville, miten aktiivisesti Tilma Hainari otti osaa päivänpolttaviin kysymyksiin. Kielitaitonsa ja aktiivisuutensa ansiosta hänet nimitettiin Kansainliiton yleiskokoukseen Suomen valtuuskunnan varajäseneksi, vuonna 1917 kaupunkien poliisilaitosten uudelleenjärjestämistä pohtivaan komiteaan ja vuonna 1931 kieltolaki-kysymystä käsittelevään, niin sanottuun Björkenheimin komiteaan. Hainari vaikutti lastensuojelulain, rikoslain, avioliittolain uudistamisen ja sterilisaatiolain valmistelun taustalla.

Eija Jämbäckin tutkimus käsittää vuodet 1904–1934. Rajavuodet liittyvät tutkimuskohteen elämän muutoksiin. Vuonna 1904 Tilma Hainari muutti Sortavalasta Helsinkiin, ja samana vuonna hän osallistui naisten kansainväliseen konferenssiin Berliinissä, jonka hän katsoi käännteentekeväksi taitekohdaksi niin suhteessa naisasiatyöhön kuin muihin yhteiskunnallisen vaikuttamisen tapoihin. Vuonna 1934 Hainari luopui Suomen naisten kansallisiin (SNKL) siveellisyysskomitean puheenjohtajuudesta ja vetäytyi taka-alalle.

Tutkimuksen metodina on biografinen menetelmä. Tällöin huomio kohdistuu toimijan minäkuvaan, itseyttämykseen, asemaan, näkemyksiin sekä hänen toimintaansa muovanneisiin sosiaalsiin, uskonnollisiin, poliittisiin ja muihin rakenteisiin ja normeihin. Tutkimuksessaan Jämbäck pyrki selvittämään, miksi Hainari omaksui moraalireformin ja rotuhygienian ja miten nämä aatesuuntaukset näkyivät hänen ajattelussaan ja toiminnassaan. Toiseksi hän selvittää Hainarin uskonnollisuuden laatua ja sen ilmenemismuotoja. Kolmas tutkimuskohde on uskonnollisuuden ja rotuhygienian suhde Hainarin elämässä. Tutkimuksen vaativin osa on pyrkimys verrata Tilma Hainarin edustamia ajattelu- ja tutkimustapoja aikakauden konteksteihin ja mentaliteetteihin.

Jämbäck rakentaa tutkimuksensa arkistolähteisiin, tärkeimpinä Tilma Hainarin yksityiskokoelma Suomalaisen kirjallisuusseuran arkistossa ja järjestöjen arkistoaineistot. Tekijä hyödyntää myös aikalaiskirjallisuutta, lehdistöä, muistelmia sekä kotimaista ja ulkomaista tutkimusta. Tilma Hainarin toiminnasta kertovien arkistolähteiden tulkinta ja heikko ajoitus on vaatinut runsaasti lähdekritiikkiä, sillä Hainarin oma arkistoaineisto on seuloittu. Painettuihin lähteisiin kuuluu Hainarin

oma julkaistu tuotanto. Vuonna 1905 hän suomensi osan kansainvälisestäkin tunnetuimman suomalaisen naisasianaisen Aleksandra Gripenbergin (1857–1913) kirjasarjasta *Naisasian kehitys* eri maissa ja kirjoitti neljännen osan loppuun lyhyen selostuksen Gripenbergin merkityksestä naisasiatyössä. Hainari kirjoitti pienoiselämäkerran moraalireformistista, Suomalaisen puolueen kansanedustajasta ja naisasianaisesta Hilda Käkikoskesta (1864–1912) ja toimitti tämän muistelmat vuosina 1913–1916.

Tutkimus etenee kronologisesti Tilma Hainarin elämäkulun mukaan. Se jakautuu viiteen pääluokkaan ja 27 alalukuun. Johdantoluvussa luodaan katsaus moraalireformiin ja rotuhygieniaan Euroopassa ja Yhdysvalloissa. Kakkosluvussa ”Yhteiskunnan epäkohdat luovat maaperää rotuhygienialle 1904–1913” tekijä tuo esiin yhteiskunnassa vallitsevan epätasa-arvon. Kolmannessa luvussa ”Siveellisyystyö tiivistyy ja saa rotuhygienisiä sävyjä 1914–1924” Hainari kokoaa naiset siveellisyystyöhön ja toimimaan paremman tulevaisuuden toivossa. Neljännessä luvussa ”Amerikan matkan tuomisina terävoitunut rotuhygienia-ajattelu 1925–1934” päästään konkreettisiin ehdotuksiin sterilisaatiosta, avioliittolain rotuhygienisistä painotuksista, naispoliisikysymyksestä ja lastensuojelun edistämisestä. Viidennessä luvussa tekijä esittää johtopäätöksensä.

Elämänsä aikana Tilma Hainari toimi 17 yhdistyksessä, joista monessa puheenjohtajana tai varapuheenjohtajana. Mielenkiintoisimpiin teemoihin kuuluu hänen toimintansa Suomen naisten kansallisiiton siveellisyyskomiteassa, missä hän edisti moraalireformia ja rotuhygieniää. Ongelmien poistamiseksi hän ehdotti käytettäväksi sekä niin kutsutun positiivisen rotuhygienian keinoja, kuten eristämistä ja avioliittokieltoja sekä negatiiviselle rotuhygienialle tyypillisiä keinoja, kuten sterilisaatiota.

Järjestöissä pelättiin väestön laadun huonontumista, köyhälistön määrän lisääntymistä ja ennen muuta degeneraatiota, joka ilmeni aikalaisnäkökulmasta moraalilaskuna. Kansan puhtautta heikentäviä tekijöitä olivat epäsideellisyys, siveellisyysrikollisuus, erityisesti lapsiin kohdistuvat seksuaalirikollistapaukset, prostituutio ja alkoholismi. 1920- ja 1930-lukujen rotuhygienistä liikkettä kutsuttiin englanniksi ”reform eugenics”.

Tilma Hainari pyrki kirjoituksillaan ja puheillaan vaikuttamaan siveellisyttä edistäviin hankkeisiin vaikuttaen muun muassa kokoomuspuolueessa ja laatiin muutosehdotuksia naiskansanedustajille. Yhdistysaktiivina hän profiloitui ennen kaikkea moraalireformistiksi. Suomen naisyhdistys lähetti Hainarin edustajaksi Tampereen siveellisyysseuran järjestämään siveellisyyskonferenssiin 1908, jossa hän esitti idean naispoliisien perustamiseksi. Ensimmäiset naispoliisikurssit järjestettiin 1922–1933. Hainari puhui naispoliisien puolesta myös Kansainliitossa, johon vuonna 1933 perustettiin

naispoliisikomitea. Naispoliiseja tarvittiin suojelemaan ja kasvattamaan nuoria tyttöjä ja ennaltaehkäisemään näiden sortumista prostituutioon, ja pidätettyjen naisten tuli saada inhimillistä kohtelua. Siveellisyyskäsite liittyi seksuaalimoraaliin, sääntöjen noudattamiseen ja yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen kansalaisena. Naisen tuli olla yhteiskunnan epäkohtien paljastaja, yhteiskunnallinen toimija, äiti ja kasvattaja. Tarkastelun ulkopuolelle jää, oliko tämä vaatimus heijastumaa Tilma Hainarin lapsettomasta avioliitosta. Tekijän mukaan Hainari oli lasten ystävä. Hän hoivasi sukulais- ja kasvattilapsia ja painosti viranomaisia lastensuojelulain aikaansaamiseksi. Hän kuului useisiin lastenhuoltojärjestöihin, jopa vuonna 1905 perustettuun Koulukeittoyhdistykseen.

Aatteiden ja asenteiden tutkijan haasteellisenä tehtävänä on selvittää, mistä vaikutteita saatiin. Näin myös Tilma Hainarin kohdalla. Tekijä viittaa Berliinin naiskongressiin 1904, jossa rotuhygieniä oli esillä, Lontoon kielikursseihin 1912 ja Yhdysvaltoihin suuntautuneeseen matkaan. Vaikutteita ja malleja ongelmien ratkaisemiseksi saattoi saada myös eri alojen lehdistä. Kun Lontoossa 1912 pidettiin eugeniikkakongressi, osallistui kongressiin 400 edustajaa 12 eri maasta antropologeista sosiologeihin, lääketieteilijöistä väestöteittäilijöihin. Kongressin saaman julkisuuden myötä levisivät eugeniikan ideat ympäri maailmaa. Kiinnostavaa on, että Tilma Hainari lähetettiin valtiovoimien toimesta myös Yhdysvaltoihin tutkimaan kieltoain vaikutuksia. Jämbäkin mukaan Yhdysvaltoihin vuonna 1925 suuntautunut matka vahvisti Hainarin käsitystä rotuhygienisten keinojen tärkeydestä, olihan sterilisaatiolait otettu voimaan Indianan osavaltiossa vuonna 1907.

Aikakauden porvarisnaisten tavoin Hainarin maailmankuvaan kuuluivat naisemansipaatio, fennomania, raittiusliike ja sosialismin vastustus, jotka rakentivat kristilliselle pohjalle. Keskeisiä arvoja olivat koti, uskonto ja isänmaa, joita korostettiin erityisesti Suomen kansallisiiton siveellisyyskomitean työssä. Satojen luentotilaisuuksien ja esitelmien avulla pyrittiin kohottamaan lasten ja nuorten siveellistä kuntoa. Siveellisyyskomitea sai luvan kerätä rahaa kunnallisvaalipäivänä, jota se jakoi edelleen esimerkiksi turvakodeille.

Hainari oli huolestunut koko kansan siveellisten käsitysten hölymisestä ja hän nousikin huomattavaan asiantuntija-asemaan moraalireformissa. Moraalireformistit kävivät sotaa ensisijaisesti siveettömyyden kukittamiseksi ja turvautuivat myös rotuhygienian keinoin prostituutio-ongelman ratkaisemiseksi. Moraalireformin olennainen osa oli raittiusasian ajaminen. Alkoholien käyttö tuotti onnettomuutta ja rotuhygienian mukaan alkoholi oli perinnöllistä degeneraatiota aiheuttava rotumyrkky.

Tekijälle pohtimisen arvoinen olisi ollut myös Hainarin ristiriitainen suhtautuminen työläisiin Sortavalan vuosina ja sisällissodan kestäessä. Sortavalassa Hainari

oli kohdannut ristiriidan köyhien ja rikkaiden välillä ja osallistui aviomiehensä Oskarin kanssa hyväntekeväisyystyöhön. Sisällissodan aikana näkökulma muuttui. Kapinalliset osoittautuivat ”terveen yhteiskunnan vihollisiksi” ja yhteiskunta oli puhdistettava punaisista.

Kansainvälisesti Hainarissa henkilöityi melko tyyppillinen eugeeninen feministi, käyttäkseni Jämbäckin omaksumaa määritelmää. Hainari oli keskiluokkainen kaupunkilaisnainen, toimi ammatissa, oli kiinnostunut uusista aatteista ja halusi vastata modernin yhteiskunnan ongelmiin moderneilla menetelmillä. Toisaalta hän oli konservatiivinen yhteiskuntarakenteiden säilyttäjä, mutta uskoi edistykseen, ihaili tiedettä ja suvaitsevaisuutta. Suomalaisen rotuhygienian kentässä Hainari oli yksi harvoista tälle aatteelle omistautuneista, aktiivisista ja arvovaltaisista rotuhygienian avaintoimijoista suomalaisten naisten keskuudessa.

Eija Jämbäck on onnistunut hyvin kokoamaan yhteen Tilma Hainarin maailmankuvan ainekset, toiminnan monet muodot ja hänen vaikutuksensa ja motiivinsa. Taustalla vaikuttavat paitsi uskonnollisuus, moraalireformismi ja rotuhygienia, myös 1900-luvun alun naisihanne puhtaus ja naisten äidilliset oikeudet ja ominaisuudet.

Marjatta Hietala, professori (emerita)
Tampereen yliopisto

1. Tekijä käyttää Hainarin kohdalla kolmea nimeä. Tilma Hainari oli tyttönimeltään Tilma Hagan, mutta avioliiton solmimisen jälkeen 1883 hänestä tuli Tilma Forsström. Vuonna 1906 Snellmanin syntymän satavuotispäivänä Forsströmit ottivat suomalaisen sukunimen Hainari.

Sisällissodan pitkä häntä

Tiina Lintunen ja Anne Heimo (toim.):

Sisällissodan jäljet. Väki Voimakas 31. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2018. 354 s. ISSN 0782-2332. <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/240068>

Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seuran (THPTS) Väki voimakas -sarjan 31. teoksen ja vuoden 2018 vuosikirjan otsikko *Sisällissodan jäljet* pyörryttää. Sadan vuoden takaiset tapahtumat ovat vaikuttaneet yhteiskuntaamme, taiteeseemme ja fyysiseen ympäristöömmekin niin monella tavalla, että aiheen vähänkään perusteellisempi tutkimus tuottaisi tulokseksi varsin moniosaisen teossarjan. Seuran otsikkovalinta onkin kunnianhimoinen.

Valitun aihepiirin laaja-alaisuutta kuvaa myös samalla otsikolla järjestetyn THPTS:n 2017 kesäseminaarin esitelmäkutsu. Siinä maalattiin lavealla pensselillä mahdollisia tarkastelukohteita politiikasta muistoihin ja representaatioihin, taiteesta sukupuolten rooliin ja lapsiin. Näkökulmaa saattoi laajentaa myös Suomen ulkopuolelle, esimerkiksi muihin eurooppalaisiin vallankumouksiin sekä sodan jälkeisen elämän uudelleenrakentamiseen Venäjällä ja Amerikassa. Mukaan saatiin monipuolinen kirjo esitelmää, jotka oli puristettu neljään teemaan: jälkien istuttaminen, jäljet maisemassa, ajassa muuttuvia ja odotuksenvastaisia tulkintoja sekä ylisukupolviset jäljet ja selviytyminen.

Vuosikirjaa varten teemat kuitenkin vaihdettiin ja esitelmistä muokatut artikkelit jaettiin uudelleen otsikoiden ”selviytymisen strategiat”, ”lapset ja nuoret” sekä ”muistin politiikka” alle. Näkökulma kaventui, olisihan esimerkiksi arkeologiaa esitellyt teema ”jäljet maisemassa” ollut vähemmän kaluttu aihe. Samoin aikaperspektiiviltään laajaan teemaan ”ylisukupolviset jäljet” sisällytetyt esitelmät jätettiin yhtä lukuun ottamatta pois.

Teoksen toimittajat Anne Heimo ja Tiina Lintunen johdattavat lukijan teoksen aihepiiriin muistamisen ja representaatioiden kautta. He käsittelevät muistamista kronologisesti alkaen sodan kokijoista ja aikalaiskuvauksista edeten sotahistorian ja historiatulkintojen kautta kirjailija Väinö Linnan. Samaan nippuun on lisätty konkreettinen muistaminen: muistojuhlat, -mitalit, -esineet ja -merkit. Representaatiota Heimo ja Lintunen pohtivat tutkimuksen, taiteen ja tuotteiden kautta. Kaunokirjallisuuden vaikutus sisällissodan käsitysten muokkaajana on tunnettu, mutta toimittajat ovat nostaneet hienosti esille myös sarjakuvat, teatterin, musiikin ja pelit.

Teoksen toimittajat lupaavat artikkelien tarkastelevan “[...] sadan vuoden takaista sisällissotaa läheltä ja kaukaa, mikro- ja makrotasolta sekä aikaisten että jälkipolvien näkökulmasta” (s. 16). Toki näin, mutta yhden toista artikkelin voimin tuollaista avaruutta voidaan vain sipaista. Nuo kurkistukset kuitenkin havainnollistavat sitä, mistä tällainen ”jälkien” kokonaisuus voisi koostua, jos aihepiiriä haluttaisiin joskus tutkia laajemmin.

Teeman ”Selviytymisen strategiat” kolme artikkelia tuntuivat ensilukemalta kertovan varsin erilaisista maailmoista. Henrik Talan ”Tervakoski, sisällissodan onnellisten laakso” sekä Oona Ilmolahten ”Nostalgian syleilyssä – Luonto, piristeet ja perinteet poikkeusolojen kiinnekohtina” kuvaavat molemmat selviytymistä, mutta hyvin erilaisista näkökulmista. Aapo Roseliuksen essee ”Suomen sisällissota ja demobilisaation vaikeus” pohtii, miten sodan jälkeen yritettiin palata ”vanhaan normaaliin” – aikaan, joka oli jo kadonnut ja saavuttamattomissa.

Artikkeleiden yhteinen vire löytyy menneen ajan vaikutuksista nykyhetkeen. Tervakoski selviytyi sodasta koskemattomana pitkän traditionsa ansiosta. Sen työyhteisö oli vuosikymmenten aikana muotoutunut riittävän yhtenäiseksi hylkiäkseen sinne tulevia radikalisoijia. Ilmolahden tutkimat vangit puolestaan selvisivät nostalgian, menneen kaipuun avulla. Pienetkin asiat saattoivat luoda illuusion ”rauhasta” tai ”normaalista tilasta”, jonka avulla leirien rankoista kokemuksista voitiin selvittää. Mennyttä aikaa ei kuitenkaan saatu takaisin.

Teoksen keskeisin kokonaisuus on selkeästi yhtenäisin. Marianne Junila syventää jo aiemmin *Historiallisessa Aikakauskirjassa*¹ käsittelemänsä aiheen analyysiä artikkelissaan ”Tampere 1918: Koulutyttöjen kahtia jaettu maailma”. Anna Warsell tarkastelee punaorpojen kasvatusta, pro gradu -työnsä aihepiiriä, otsikolla ”Isät kuolivat kapinassa – miten lapsista huolehdittiin”, kun taas Ulla Aatsinki luo katseensa sosialistiseen lastenkasvatukseen artikkelissaan ”Vallankumouksen ja sosialismin lapset: Uuden työläissukupolven kasvattaminen Suomessa ja Tampereella 1919–1930”. Tämä osion otsikko (”Lapset ja nuoret”) on tosin jossain määrin harhaanjohtava, koska artikkeleissa keskiöön nousevat kasvattajat. Esimerkiksi Ulla Aatsingin artikkelin yhtenä keskeisenä teemana ovat kasvatukseen liittyvät valtakysymykset sekä niiden käytännön vaikutukset. Hän toteaa, että ”kiistoja kasvatustyössä aiheuttivat tavoitteiden asettelu ja toimintamallit, joiden taustalla vaikuttivat milloin ideologiset suuntaukset, milloin sukupuolituneet tai sukupolvittuneet eriävät näkemykset” (s. 182–183). Osion artikkelit kuvaavat oivasti kasvattajien ja opettajien vaikutusta lasten omaksumiin asenteisiin ja maailmankuvaan. Lapset itse eivät ole poliittisia, mutta heitä ympäröivät ideologiat ovat. Lapsista haluttiin joko ”valkoisen” tai ”punaisen” ajatusmaailman jälkeläisiä. Tasapuolisuutta ja avarakatseisuutta ei sodan jälkeen ollut.

Teoksen johdannossa mainitaan, että ”Muistin politiikka” -teeman “[...] tarkastelukulma on sisällissodan jälkeisessä ajassa ja siinä, millä eri tavoin sodan muistot ja perintöä pyrittiin hallitsemaan” (s. 17). Siinä missä teoksen kaksi ensimmäistä teemakokonaisuutta olivat melko yhtenäisiä, jää viimeinen hajanaiseksi ja keräilyerän makuseksi.

Petteri Systä ja Olli Kleemola peilaavat artikkeleissaan taiteen vaikutusta sodan muistamiseen. Systä kuvaa, miten sodanjälkeisessä tilanteessa Tampereella valkoisten suurinta voittoa symboloiva patsas jakoi valtuustossa rajusti mielipiteitä. Hän myös osoittaa selkeästi pankkien taloudellisen vallan vaikutukset demokration todellisuuteen. Kleemola hyödyntää kahden kuvateoksen kuvia historiatutkimuksen primäärilähteinä *visual history* -tutkimussuuntauksen mukaisesti.

Anna Laakkosen Punaista Karjalaa sekä Hannu Itkosen ja Arto Nevalan Varkautta käsittelevät artikkelit

kertovat, miten eri tavalla sisällissodan muistot näillä paikkakunnilla näkyivät. Siinä missä Karjalaan paenneet punaiset ruoskivat itseään menetetyistä taistelusta ja unelmoivat uudesta vallankumouksesta, Varkaudessa sodasta oltiin pitkään hiljaa. Siellä ryhdyttiin vasta 1980-luvulla käsittelemään menneitä aikoja uudelleen.

Teoksen päättävä Seppo Hentilän essee analysoi ”valkoisessa Suomessa seipitettyä vapaussotakertomusta” (s. 325) ja vapaussodan historiapolitiittista artefaktiutta mielenkiintoisella tavalla. Vapaussodasta tehtiin tietoisesti omanlaisensa tulkinta, joka jäi päälle, ja vasta 1960-luvulla sitä alettiin kyseenalaistaa. Olen lukenut Hentilän teoksen² sodan vaikutuksista, mutta minulle tämä oli uusi näkökulma.

Muutamista artikkeleista löytyy mielenkiintoisia yhtymäkohtia. Tervakoski ja Varkaus olivat molemmat saarekkeitä, omanlaisiaan tehdasyhteisöjä. Tala osoittaa hyvin, miten Tervakoskella työläisten ja omistajien koheesio piti sodan loitolla. Varkaudessa oli juuri investoitu uusiin tehtaisiin ja työväkeä tarvittiin lisää. Yhteisö heterogenisoitui, jolloin radikalismille tuli tilaa. Sodan lopputulema olikin erilainen: Tervakoskella ei taisteltu, Varkaudessa kyllä.

Roseliuksen artikkeli puolestaan auttaa ymmärtämään paremmin Systän kuvaamaa Tampereen patsas-kiistaa. Kun patsas haluttiin purkaa, pohjalaiset olivat valmiita puolustamaan sitä vaikka väkivallalla. Tämä on juuri Roseliuksen kuvaamaa demobilisaation vaikeutta ja väkivallan sekä brutaaliuden perintöä, jonka sota jätti jälkeensä. Rauhaan palaaminen kesti pitkään ja oli monelle vaikeaa.

Teoksen artikkelien myötä saatu kurkistus sisällissodan jälkien valtavaan aihepiiriin on hyvin kiinnostava. Toki teemat olisivat voineet olla vieläkin herkullisempia, mutta tälläkin tavalla on saatu aikaan kokonaisuus, joka puolustaa paikkaansa. Ensilukemalla teos antaa hajanaisen kuvan, mutta tämän ei pidä antaa hämätä. Syvemmällä tasolla artikkelit tukevat toisiaan, ja teemojen välille löytyy yhteisiä kosketuspintoja. Teos kannattaa lukea useamman kerran ajatuksella. Erityistä plussaa annan viidestä vertaisarvioidusta artikkelista sekä teoksen avoimesta julkaisemisesta Helda-palvelussa.

Ari Muhonen, TKL, väitöskirjatutkija
Jyväskylän yliopisto

1. Marianne Junila, ”Veljesvihan liekit”. Koululaiset muistelevat sisällissotaa syksyllä 1918. *Historiallinen Aikakauskirja* 109 (3), 296–308.

2. Seppo Hentilä, *Vuoden 1918 pitkä varjo. Muistamisen historia ja politiikka*. Siltala 2017.

Suomen juutalaisten vai Suomen juutalaispakolaisten tarina?

Atso Haapanen:

Ennen Auschwitzia: Suomen juutalaisten tarina.
Into 2021. 229 s. ISBN 978-952-351-504-8.

Suomen juutalaisuuden historia on kokonaisuutena melko tutkimaton. Alan klassikko on Santeri Jacobsonin *Taistelu ihmisoikeuksista* (1951), jossa tekijä käsittelee juutalaisten asemaa Suomessa kansalaisoikeuksien myöntämisen ja toteutumisen näkökulmasta. Toinen kokonaisuus aiheesta on Taimi Torvisen *Kadimah* (1989). Helsingin juutalainen seurakunta julkaisi vuonna 2006 Dan Kantorin ja muiden artikkelikokoelman *Lechaim!*, jossa juutalaiset ja ei-juutalaiset tutkijat valottivat Suomen juutalaisten historiaa. Uudelle kokonaisuudelle olisi siten tarvetta. Sen sijaan kahdeksan pakolaisena Suomeen tulleen juutalaisen luovuttamista sakalaisille sekä sitä edeltäneitä vaiheita on tutkittu varsin kattavasti. Elina Suominen, nykyinen Sana, käsittelee aihetta jo vuonna 1977 teoksessaan *Kuoleman laiva S/S Hohenhörn*. Hannu Rautkallio jatkoi aiheesta seitsemän vuotta myöhemmin teoksessa *Ne kahdeksan ja Suomen omatunto* ja palasi aiheeseen kattavasti vuonna 2004 teoksessa *Holokaustilta pelastetut*.

Suomen itsenäisyyden ensi vuosikymmenten sotahistoriaan erikoistuneen tietokirjailija Atso Haapasen teoksen otsikko *Ennen Auschwitzia: Suomen juutalaisten tarina* antaa ymmärtää, että lukijalla on kädessään samoissa kansissa sekä johdatus Suomen juutalaisten että Suomeen tulleiden pakolaisten historiaan. Teoksen rakenne ei kuitenkaan tue tätä ennako-odotusta. Teos jakautuu neljään osaan, joista ensimmäinen kattaa kolmannen teoksesta ja on otsikoitu ”Juutalaisten sorto maailmalla”. Toisessa osassa käsitellään pääotsikon mukaan juutalaisten sortoa Suomessa, mutta valtaosa tekstistä käsittelee Suomeen 1930-luvun lopulla tulleita juutalaispakolaisia. Kolmas osa käsittelee kahdeksan pakolaisjuutalaisen luovutusta ja viimeinen osa suomalaisten SS-miesten toimintaa itärintamalla sekä juutalaisten sotavankien kohtelua.

Eri osien lähdeperäisyys ja käsitteilytapa vaihtelee. Ensimmäinen osa on referaattia siitä, mitä suomenkielinen sanomalehdistö 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa kirjoitti juutalaisten vaiheista ajanlaskumme alusta Hitlerin aikoihin. Haapanen sanoo esipuheessa halunneensa selvittää, ”miksi juutalaisia on kautta historian sorrettu”, mutta lehdistöaineisto ei tähän vastaa. Korkeintaan se kertoo lehdistön asenteista ja kulloisistakin mielenkiinnon kohteista. Juutalaisten historiasta, myös sorrosta, on kirjoitettu muutaman kirjaston verran

julkaisuja, joten tukeutuminen pelkästään suomenkieliseen lehdistöön on outo ratkaisu. Kahden vuosittu-hannan sortohistorian tiivistäminen kuuteen sivuun (s. 13–18) ei juuri tarjoa tilaa vastata kysymykseen, miksi juutalaisia on sorrettu. Suomen juutalaisten historiaa ja toisen maailmansodan aikaisten pakolaisten kohtelua ajatellen ensimmäinen osa tuntuu tarpeettomalta. Juutalaisten sorron historiaksi se on liian pintapuolinen.

Toisen osan otsikkona on ”Juutalaisten sorto Suomessa”. Se lupaa enemmän kuin antaa. Osan ensimmäinen luku, ”Juutalaisten tulo Suomeen”, kertoo lyhyesti (ja jälleen vain sanomalehtiin perustuen) Suomen juutalaisyhteisön syntyvaiheita Ruotsin ja autonomisen Suomen aikana. Aihetta tuntemattomalle lukijalle syntyhistoria jää luvun jälkeenkin epäselväksi.

Suomen juutalaisten varhaishistoriaa käsittelevän luvun jälkeen Haapanen tarkastelee Suomeen 1930-luvun lopussa tulleita itävallanjuutalaisia pakolaisia, mutta ei kerro lukijalle pakolaisuuden syitä. Tämä on valitettavaa, etenkin kun aiheesta olisi jo tutkimustietoa Rautkallion teoksissa sekä Torvisen vuonna 1984 ilmestyneessä kirjassa *Pakolaiset Suomessa Hitlerin valtakaudesta*, joka kyllä löytyy Haapasen kirjallisuusuuttelusta. Pakolaisten tarkastelussa tekstin uskottavuus ja tarkkuus paranee, kun Haapanen siirtyy käyttämään, tai useimmiten referoimaan, aiempaa tutkimusta ja paikoin arkistomateriaaliakin.

Teoksen kolmas ja laajin osa, ”Suomi luovuttaa juutalaisia Saksaan”, tiivistää sen, mitä muiden muassa Elina Suominen (Sana) ja Hannu Rautkallio ovat kertoneet yksityiskohtaisesti jo vuosikymmeniä sitten. Tämän Haapanenkin toteaa. Teksti ei näin juuri sisällä uutta, mutta tiivistää nykypäivän lukijalle vanhempaa, perusteellista tutkimustietoa. Tiivistämisessäkin ehkä nykyistä suurempi kriittisyys ei olisi ollut haitaksi. Haapanen ei juuri käy keskustelua aiemman tutkimuksen kanssa, eikä näin osoita, miten hän mahdollisesti tarkentaa tai kiistää aiempia tulkintoja. Muutamissa kohdin hän kuitenkin pohtii, onkohan asia todella näin, mutta pohdinta ei johda asioiden syvällisempään selvittelyyn. Muutamissa luvuissa käsittely irtautuu juutalaisten vaiheiden tarkastelusta ja keskittyy sotahistoriaan.

Teoksen päättää lyhyt osio ”Suomalaiset SS-miehet ja juutalaiset sotavangit”. Siinä Haapanen kysyy aluksi, surmasivatko suomalaiset SS-miehet juutalaisia. Kysymyksen lähtökohtana on kirkkohistorioitsija André Swanströmin kiistaa herättänyt teos *Hakaristin ritarit* (2018), jossa Swanström vastasi kysymykseen myöntävästi. Haapanen on epäilevällä kannalla ja viittaa – *Helsingin Sanomien* uutisen kautta – Kansallisarkiston asiasta tekemään selvitykseen (kattavin versio on Lars Westerlundin *Suomalaiset SS-vapaaehtoiset ja väkivaltaisuuudet 1941–1943*). Koska suomenkielinen versio ilmestyi jo joulukuussa 2019 ja suppeampi englanninkielinen versio saman vuoden alussa, on outoa, ettei

niitä ole käytetty lähteenä. Sivulla 189 Haapanen tosin mainitsee selvityksen englanninkielisen nettiversion.

Viimeisen osion toinen luku käsittelee vähemmän tunnettua juutalaisten sotavankien kohtaloa ja kohteita, joista olisi ollut kiinnostavaa kuulla tarkemmin. Nyt teksti on paikoin referaattia Jukka Lindstedtin artikkelista ”Juutalaisten sotavankien luovutukset” vuodelta 2004. Päätösluku, jossa SS-miehistä ja juutalaissotavangeista siirrytään Suomen armeijan riveissä taistelleista sotilaista kertoviin anekdootteihin, kytkee teoksen alotsikkoonsa, Suomen juutalaisten tarinaan, mutta jää samalla irrallisen osion muista luvuista ja edellisen osion pakolaisteemasta.

Tekstin lehdistöön perustuvissa osissa on lukuisia epätarkkuuksia. Muutama esimerkki. Modernin sionismin perustajiin kuuluva Theodor Herzl ei ollut paroni (s. 35). Julkaisua nimeltä Uusi juutalainen vuosikirja (s. 44) ei ole olemassa. Venäjän sisällissodan aikaiset juutalaisvainot, pogromit, eivät alkaneet vasta elokuussa 1919 (s. 44), vaan yli vuotta aiemmin. Puna-armeijan lehti oli nimeltään *Krasnaja Zvezda*, ei *Krasnaja Svesda* (s. 47). Feliks Dzeržinski (ei Dshershinski) oli elämänsä lopulla (1924–1926) kansantalouden korkeimman neuvoston puheenjohtaja, toisin kuin tekstissä väitetään. Valerian Kuibyšev (tekstissä Kiribishev) oli tuolloin varapuheenjohtaja. Keisari-Venäjällä ei ollut Wekselin kuvernementtia (s. 48). Mahdollisesti kyse on Varsovan kuvernementista.

Kokonaisuutena teos ei ole Suomen juutalaisten vaan ensisijaisesti Suomeen 1930-luvun lopulla tulleiden juutalaispakolaisten tarina. Kirjaa voi kritisoida monista puutteista, mutta voi myös miettiä, mitä annettavaa sillä on. Ensinnäkin rakenne panee miettimään historian kirjoittamista. Olen edellä kritisoinut teosta hajanaisuudesta ja siitä, ettei otsikko oikein vastaa sisältöä. Toisaalta historian tapahtumat ovat hajanaisia. Haapanen pakottaa näin lukijan pohtimaan kysymystä siitä, mitä historia oikeastaan on ja miten siitä tulisi kirjoittaa. Teemaa tuntemattomalle lukijalle kirja on eräänlainen hakuteos, josta voi aloittaa, mikäli haluaa tietää juutalaisten vaiheista Suomessa 1930–1940-luvuilla. Tarkemat tiedot on kuitenkin etsittävä muualta.

Teuvo Laitila, dosentti, FT
Itä-Suomen yliopisto

Tiivis tietopaketti Vichyn Ranskan osallistumisesta holokaustiin

Laurent Joly (toim.):

Vichy, les Français et la Shoah: un état de la connaissance scientifique. *Revue d'histoire de la Shoah* 2 (2020). 344 s.

Lokakuussa 2020 ranskalainen *Revue d'histoire de la Shoah* -aikakauskirja julkaisi Laurent Jolyn toimittaman erikoisnumeron, joka käsittelee Vichyn Ranskan osallistumista Euroopan juutalaisten tuhoamiseen toisen maailmansodan aikana. Melkein 350-sivuisessa lehdessä saksalaiset ja ranskalaiset historioitsijat pohtivat yksityiskohtaisesti aiheeseen liittyviä historiografisia debatteja keskittyen erityisesti kahteen kysymykseen: (i) miksi ja miten vuosina 1940–1943 Etelä-Ranskan miehittämätöntä aluetta hallitseva niin kutsuttu Vichyn hallitus osallistui ulkomaalaisten ja ranskalaisten juutalaisten¹ sortamiseen ja tuhoamiseen; (ii) miten selittää se, että Vichyn hallituksen ja saksalaisten ponnisteluista huolimatta enemmistö ranskalaisista juutalaisista onnistui pysymään hengissä?

Teemanumero kartoittaa tutkijoiden debatteja, mutta ottaa kantaa myös aiheesta käytyyn julkiseen keskusteluun, jota värittävät maan äärioikeiston ideologian ja historiakäsitysten valtavirtaistuminen. Esimerkiksi vuonna 2014 *Le Figaron* kolumnisti, äärioikeistolainen Eric Zemmour väitti kirjassaan, että syy ranskalaisten juutalaisten selviytymiseen olisi ollut Vichyn hallituksen päätös suojella heitä. Zemmourin tavoitteet Vichyn Ranskan vastuun mitätöimisessä ovat avoimen poliittisia – onhan hän itsekin kirjoittanut, että maan sodanaikaisia tekoja käytetään argumenttina vastustettaessa hänen ajamaansa poliittista projektia, joka tähtää erityisesti ranskalaisten muslimien diskriminointiin. Kiinnostava erikoisnumero antaa näin ollen mahdollisuuden tutustua paitsi teemaa koskevaan ajankohtaiseen historiantutkimukseen myös ranskalaiseen menneisyyspolitiikkaan. Lopputulos on korkeatasoinen yleisesitys Vichyn hallituksen osallistumisesta eurooppalaisten juutalaisten tuhoamiseen. Vaikka Robert Paxtonin analyysi vuoden 1972 kirjassaan *Vichy France: Old Guard and New Order* pysyy ajankohtaisena², erikoisnumero korostaa hyvin Paxtonin jälkeisiä historiografisia kehityskulkuja.

Johdannossaan Joly palaa Zemmourin esiintuomaan väitteeseen: suojeliko Vichyn hallitus ranskalaisia juutalaisia usein pakolaisina tulleiden, ulkomaalaisten juutalaisten hengen hinnalla, ja oliko tämä ainoastaan saksalaisten vaatimaa pakon sanelemaa politiikkaa? Joly palauttaa ensin mieleen tämän debatin historian.

Jo vuonna 1956 tutkija Joseph Billig toi esiin, että Saksan resurssit ja painostusmahdollisuudet Ranskan maaperällä olivat rajalliset, Vichy oli aloitteellinen ja myös ideologisella antisemitismillä oli konkreettinen roolinsa Ranskan holokaustin toteuttamisessa. Vichyn hallitus määritteli ja kartoitti heti aluksi kesällä 1940 ne ”juutalaiset”, jotka piti sulkea ulos julkisista viroista ja monista muista ammateista, ja joita piti estää menemästä naimisiin ei-juutalaisten kanssa. Ulkomaalaiset juutalaiset pidettiin leireissä esimerkiksi Etelä-Ranskassa, karmeissa olosuhteissa. Sen jälkeen Vichyn viranomaiset auttoivat aktiivisesti saksalaisia pidättämään ja pakkosiirtämään ulkomaalaiset ja vuosina 1941–1942 ranskalaisetkin juutalaiset lapsineen kaikkineen.

Joly ja muut kirjoittajat palaavat kriittisesti Paxtonin ja Michael Marrusin teesiin, jonka mukaan Vichyn hallitus ei tarvinnut saksalaisten painetta toimiakseen oma-aloitteisesti juutalaisia vastaan. Sekä Joly itse että Tal Bruttman ja Michael Mayer kartoittavat teemanumerossa tätä monimutkaista kysymystä, ja lopputuloksena on tarkkaa tapahtumahistoriaa, joka ottaa hienosti huomioon yksityiskohdat ja kontekstin. Tutkijat kiinnittävät ensin huomiota saksalaisten ja Vichyn hallituksen väliseen dialogiin ja eri osapuolten näkemyksiin ja intresseihin. Vichyn hallitus teki jo kesällä ja syksyllä 1940 sortavia päätöksiä, joilla ”juutalaisten” ryhmä Ranskan väestöstä määriteltiin. Hallitus näki pääsynsä valtaan tilaisuutena ratkaista Ranskan äärioikeiston fantasioima ’juutalaispulma’, ja suuremmat päätökset saivatkin rinnalleen myös pienempiä, mutta vahvan symbolisia toimenpiteitä: Vichyn hallitus esimerkiksi mitätöi huhtikuussa 1939 voimaan tulleen Marchandeaun asetuksen, joka oli kieltänyt julkisen rasistisen ja antisemiittisen kiihotuksen.

Samalla tutkijat muistuttavat kontekstista ja Vichyn pyrkimyksistä saada saksalaisten kanssa toimivat suhteet. Saksalaista näkökulmaa tutkiva Michael Mayer korostaa, että sekä miehitysalueella että Vichyn alueella olevat eri saksalaiset tahot eivät olleet samalla linjalla keskenään. Mayer toteaa myös, että ennen kesää 1941 monet näkivät ranskalaiset juutalaiset ennen kaikkea turvallisuusriskinä (esim. suunnittelemassa iskuja Saksan armeijaa vastaan), mutta myös rikkaina omistajina, joiden omaisuus piti takavarikoida erityisesti sotateollisuudessa. Tässä Vichyn hallitus ja saksalaiset jopa kilpailivat keskenään Vichyn pyrkiessä saamaan itselleen juutalaisten omistamat yhtiöt ennen saksalaisia.

Bénédicte Vergez-Chaignon ja Renaud Meltz tutkivat artikkelissaan Vichyn Ranskan hallitsija Philippe Pétainin ja hänen pääministerinsä Pierre Lavalin suhdetta antisemitismiin. Kummatkaan eivät olleet pääasiassa ideologia antisemitistijä (toisin kuin esimerkiksi Vichyn ’juutalaisasioiden’ organisaation johtaja Louis Darquier de Pellepoix), mutta he näkivät juutalaiset ongelmana ja olivat valmiita lähettämään ensin ulkomaalaisia juu-

talaisia natsi-Saksaan, sitten ranskalaisiakin juutalaisia, jopa enemmän kuin saksalaiset olivat pyytämässä. He myös siirsivät pois tehtävistään viranomaisia, jotka eivät olleet riittävän antisemitistisiä (kuten de Pellepoixin edeltäjä Xavier Vallat). Kesällä 1942 Laval vieläpä toivoi tiivistävänsä siteensä Saksan kanssa ehdottamalla itse, että lapsetkin siirrettäisiin työikäisten naisten ja miesten kanssa. Sinä vaiheessa Vichyssä jo tiedettiin, että idässä näitä ihmisiä odotti varma kuolema.

Teksteissä korostuu siis Vichyn hallituksen oma toimijuus, mutta myös tilanteen monimutkaisuus ja nopea kehitys vuodesta 1940 vuoteen 1943. Vuonna 1940 sorto kohdistui kaikkiin juutalaisiin, mutta pidätykset ja siirrot pääasiassa pakolaisina tullesiin ulkomaalaisiin juutalaisiin. Vuonna 1941–1942 Vichyn hallitus kuitenkin auttoi laajasti saksalaisia pyrkimyksessä pakkosiirtää kaikki Ranskassa olevat juutalaiset. Tässä prosessissa Vichyn hallituksella oli olennainen rooli: 42 000 juutalaista pidätettiin ja siirrettiin vuonna 1942 Ranskasta ilman, että Vichyn hallitus olisi näyttänyt minkäänlaisia merkkejä halusta suojella heitä. Tilanne muuttui taas vuonna 1943: marraskuussa 1942 saksalaiset miehittivät koko Ranskaa ja Vichyssä monet viranomaiset empivät saksalaisten auttamisessa. Sekasorto ja Vichyn viranomaisten empimiset tekivät saksalaisten toiminnan vähemmän tehokkaaksi ja vuosina 1943–1944 pakko-siirtojen kiintiöt eivät enää täyttyneet.

Numeron toinen teema on Vichyn Ranskan julkisen mielipiteen suhtautuminen juutalaisiin sekä sorrettujen ryhmien selviytyminen Ranskassa. Debatti lähtee liikkeelle siitä tosiasista, että päinvastoin kuin esimerkiksi Keski-Euroopassa, suuri enemmistö Ranskassa olevista juutalaisista säilyi hengissä: vuoden 1940 määritelmien mukaan Ranskan maaperällä asui 280 000 juutalaista, joista 78 000 murhattiin, ja heistä noin kolmas osa oli Ranskan kansalaisia. Nämä luvut tuskin selittyvät Vichyn hallituksen toiminnalla: Vichyn Ranskan valtiokoneisto päinvastoin auttoi Saksan armeijaa yrittäen näin vahvistaa Vichy-Ranskan asemaa Saksan dominoivassa Euroopassa.

Metodologisesti kiinnostavassa artikkelissaan Jacques Semelin juurruttaa ansiokkaasti tutkimuskohteensa paikalliseen kontekstiin. Hän korostaa ensin geopolittisia syitä siihen, miksi ranskalaiset juutalaiset selvisivät suhteellisen hyvin – esimerkiksi Ranskan kahtiajakoa kevään 1940 jälkeen. Lisäksi hän kiinnittää huomiota maan kokoon ja maantieteelliseen rakenteeseen, juutalaisväestön jakautumiseen eri puolille Ranskaa sekä integroitumista osaksi valtaväestöä. Hän pohtii myös juutalaisten sosiaalista asemaa ja ulkomaalaisten tai maailmansotien välillä saapuneiden juutalaisten erityistä haavoittuvaisuutta verrattuna 1700- ja 1800-luvuilla tullesiin juutalaisiin perheisiin. Kulttuurisia ja poliittisia tekijöitä Semelin käsittelee myös korostamalla maan kristillistä arvopohjaa sekä ihmisoikeuk-

sien ja vasemmistolaisuuden roolia Ranskan poliittisella kentällä. Antisemitismin roolista Semelin toteaa, ettei se ollut konkreettisten tilanteiden ainoa vaikuttava tekijä: hän korostaa, miten esimerkiksi konservatiiville nationalistismin ja kristilliset arvot saattoivat olla vahvempia vaikuttajia kuin antisemitismi erityisesti vuoden 1942 massapidätyksen aikana. Laajassa synteesissä Semelin myös varoittaa liian helpoista yleistyksistä, jotka väistämättä välittävät liian yksinkertaisen käsityksen erittäin vaikeista ja nopeasti muuttuvista tilanteista.

Semelin korostaa, että myös Ranskan julkisella mielipiteellä oli merkitystä, jopa Vichyn hallituksen aikana. Tästä kertoo muun muassa katolisen kirkon ristiriitainen, mutta tärkeä toiminta. Vaikka kirkko tuki Pétainia nationalismiin, anti-sosialismiin ja konservatismiin nimissä, jotkut johtavat hahmot myös protestoivat juutalaisten väärinkohtelua. Elokuussa 1942 Toulousen arkkipiispa Jules-Géraud Salliege kirjoitti paimenkirjeen, jossa hän korosti juutalaisten ihmisyyttä ja katolilaisten velvollisuutta kohdella heitä ihmisinä. Wolfgang Seibel tuo artikkelissaan esiin muita vastaavia tekstejä, ja korostaa ranskalaisen julkisen mielipiteen ristiriitaista suhtautumista Vichyn hallituksen antisemitististä politiikkaa kohti. Samalla tavalla kuin Paxton 1970-luvun alussa, Semelin ja Seibel korostavat ranskalaisen mielipiteen vuonna 1942 tapahtunutta muutosta tietynlaisesta välinpitämättömyydestä empimiseen Vichyn hallitusta kohtaan.

Paikallistasoa tutkittaessa korostuvat juutalaisten omat selviytymisstrategiat sekä Ranskan väestön reaktioiden monimutkaisuus. Adrien Dallairen artikkeli Vaucluse-alueen juutalaisista tuo mieleen Richard N. Lutjensin Berliinin juutalaisten kohtaloa käsittelevän kirjan³, joka tuo samalla tavalla elävästi esiin paikallisten tilanteiden monimutkaisuuden ja sorron uhrien toimivuuden. Dallaire korostaa niin ikään historian sattumanvaraisuutta, mutta myös eri tekijöitä, jotka selittävät miksi toiset joutuivat pidätetyksi ja toiset eivät. Näitä olivat sosiaalinen status, kekseliäisyys, integraatio, kielitaito, ystävyysverkostot, ja myös valmius nöyrytyä avun saamiseksi tai kyky maksaa salakuljetuksesta tai matkustusdokumenteista. Tällä lähestymistavalla uhrien kohtalo sirpaloituu tuhansiksi yksittäisiksi tarinoiksi.

Akateemisten tieteenekijöiden yksi olennaisista rooleista on tuoda nyansseja ja tieteellistä pohjaa julkiseen keskusteluun, mistä tämä erikoisnumero on loistava esimerkki. Lopuksi pari sanaa *Revue d'Histoire de la Shoah*:sta. Vuonna 1946 perustettu lehti on vanhin eurooppalainen julkaisu holokausti-tutkimuksen alalla, joka on laajentanut reviiriään myös kansanmurhien ja natsi-ideologian kaltaisten tematiikkojen tutkimukseen. Ranskankielisenä julkaisuna se ei valitettavasti (mutta jotenkin odotetusti) ole Jufo-luokiteltu, vaikka tieteelliseltä tasoltaan se vastaa 1990-luvulla perustettua Oxford University Pressin *Holocaust and Genocide*

Studies -journalia. Siihen osallistuvat ranskankielisten lisäksi saksan- tai englanninkieliset tutkijat, ja lehti kääntää myös paljon artikkeleita yrittäessään tutkia holokaustia nimenomaan eurooppalaisena ja globaalina ilmiönä. Lehden tuoreimmat numerot ovat olleet paksuja temaattisia kokonaisuuksia (Italia ja holokausti, natsi-ideologia ja antisemitismi jne.), jotka ovat pyrkineet tiivistämään uusinta tietoa ja ajankohtaisia debatteja sekä tuomaan akateemiseen tutkimukseen perustalle tiedolle laajempaa näkyvyyttä. Ranskan taitoisille lehti on loistava tapa perehtyä uuteen tutkimukseen, mutta myös pidemmällä aikavälillä Ranskassa käytyihin debatteihin holokaustista ja kansanmurhasta.

Louis Clerc, professori
Turun Yliopisto

1. Tällä tarkoitetaan vuonna 1940 manner-Ranskassa asuneita erilaisia väestönosia, jotka natsi-ideologia luokitteli ”juutalaisiksi”. Nyky-Ranskan alueella on ollut varhaisesta keskiajasta lähtien juutalaisyhteisö, joka värikkään historian kautta on vuorotellen kasvanut tai joutunut sorron kohteeksi. Ranskassa juutalaisten emansipaatio tapahtui Suuren Vallankumouksen myötä. Nämä ”Ranskan juutalaiset” ovat hyvin integroituja ja asuvat ympäri Ranskaa. 1900-luvun alussa Ranskaan muutti juutalaisyhteisöjä varsinkin Itä-Euroopasta: nämä juutalaiset ottivat usein Ranskan kansalaisuuden, mutta heihin kohdistui erityisen voimakas antisemitismi, esimerkiksi Dreyfus-tapauksen yhteydessä. Näiden lisäksi Ranskaan tuli juutalaisia pakolaisina Saksasta ja Itä-Euroopasta. He olivat ulkomaan kansalaisia ja asuivat vaihtelevissa olosuhteissa, jotkut pakolaisleireillä, jotkut ystävien tai sukulaisten luona.
2. Paxtonin keskeinen teesi on, että Vichyn hallitus osallistui ideologisista syistä myös ranskalaisten juutalaisten sortoon ja tuhoamisyritykseen.
3. Richard N. Lutjens, *Submerged on the Surface. The Not-So Hidden Jews of Nazi Berlin, 1941–1945*. Berghahn 2018, <https://library.oapen.org/handle/20.500.12657/24729>.

Kaiken teoria opetuksesta ja kulttuurista

Jaakko Numminen:

Sivistys-Suomen synty 1. Opetusministeriön kansliapäällikkö muistelee: Koulutuspolitiikka. Edita 2020. 490 s. ISBN 978-951-37-7369.

Sivistys-Suomen synty 2. Opetusministeriön kansliapäällikkö muistelee: Kulttuuripolitiikka. Edita 2020. 465 s. ISBN 978-951-37-781-9. Molemmat osat yhdessä: ISBN 978-951-37-7368.

Kansliapäällikkö Jaakko Numminen on vaikuttanut niin paljon lähes kaikkeen Suomen opetusministeriön hallinnonalalla, että siitä kertominen on vaatinut lähes tuhat

sivua. Tosin Numminen kuvaa myös aihepiiriä sivuavia ilmiöitä ja siten teos on hyvin laaja katsaus alan historiasta. Se on jaettu kahteen lähes yhtä paksuun opetusta ja kulttuuria koskevaan osaan. Vaikka ministereitä on ollut ajoittain kaksi, oli vain yksi yhteinen kansliapäällikkö – Jaakko Numminen.

Jaakko Numminen aloitti nuorena maisterina valtakunnasuunnittelutoimistossa suunnittelijana ja tutkijana. Sitä ennen hän edisti kesäyliopistoja lähinnä Etelä-Pohjanmaalla. Historia oli hänen opinalansa ja kiinnostuksen kohteensa. Hän oli myös tämän lehden toimitussihteeri muutaman vuoden ajan. Hän asettui vuonna 1966 opetusministeriöön ja toimi siellä korkeakoulutoimistossa ja tiedeosastolla ennen nimitystä kansliapäälliköksi 1973. Tutkijanura vaihtui siten nousujohtoiseen virkamieskarriööriin. Sen huipulta hän jäi eläkkeelle hallintotieteen tohtorina ja moninkertaisena kunnia-tohtorina vuonna 1994.

Numminen siteeraa lehtileikkeitä, puheitaan, muistioita ja kirjoituksiaan. Ne toimivat lähdevitteinä, joista myöhemmät tutkijat pääsevät johtolangan päähän. Hänen oma tuotantonsa on kunnioitettavan laaja, käsittäen muun ohella nuorisoseuraliikkeen viisiosaisen historian ja useita pamfletti-tyylisiä selostuksia uudistuksista. Hänen arkistonsa on tallennettu Kansallisarkistoon ja kirjasto sekä lehtileikkeet Vaasan Tritoniaan.

Oma mielenkiintonsa on Nummisen suhteutumisessa puoluepolitiikkaan. Hänen mielestään oli hyvä, jos virkamiehet osallistuivat yhteiskunnalliseen toimintaan puolueissa ja edustivat ministeriössä eri näkökantoja. Hän itse oli lojaali virkamies ministerien vaihtuessa usein. Hän avaa vähän ministeriön sisäistä puoluepoliittista kädenvääntöä. Hän kuitenkin toteaa, että kiihkeimmän poliittisen taistelun jälkeen opetus- ja kulttuuriministeriön virkailijoista on tullut enemmän ammattivirkailijoita. Tämä kokemus on minullakin opetus- ja kulttuuriministeriön ”asiakkaana” järjestöissä ja Tieteellisten seurain valtuuskunnassa. Numminen pitää huonona ratkaisuna sitä, etteivät virkamiehet voi jääviyysistä osallistua alansa kansalaistoimintaan. Siinä nämä menettävät kosketuksen ympäröivään yhteiskuntaan.

Ongelman kuin ongelman tullessa vastaan perustettiin komitea tai työryhmä, jonka ehdotuksia sitten toteutettiin nopeasti tai vuosien viiveellä. Numminen johti itse lähes kolmeakymmentä komiteaa ja oli joko puheenjohtaja tai jäsen lukuisissa työryhmissä. Komiteoita hän piti hyvinä, vaikka myöntääkin, etteivät ne sovi kaikkiin nopeaa ratkaisua odottaviin asioihin. Välillä hän korostaa itse tehneensä aloitteita ja ehdottaneensa ratkaisuja, joskus taas ministerin tahtotila sai asioihin vauhtia.

Monet kehityskulut olivat hänen mieleensä, toisia taas jarruteltiin. Yliopistojen hallinnonuudistuksessa ja tutkinnonuudistuksessa 1960- ja 1970-luvulla Nummi-

nen joutui vastakkain opiskelijoiden ja professoreiden kanssa. Hän vastusti opiskelijoiden ajamaa mies ja ääni-valintatapaa, mutta puolusti professoreiden pelkäämää kolmikantaperiaatetta. Jälkimmäisen hän kertoi jopa keksineensä, vaikka toisaalla mainitsee myös kansainväliset esikuvat. Välit professoreihin ja yliopistohallinnon johtoon viilenivät, eivätkä kaikki ihmissuhteet korjaantuneet koskaan. Hän onnistui estämään ylioppilaskeskeistä luopumisen.

Nummisen virkavuodet osuivat suurten koko yhteiskuntaa ravistelevien uudistusten aikaan. Sellaisia olivat opetushallinnossa peruskouluun siirtyminen, keskiasenteen uudistus, yliopistojen hallinnonuudistus, tutkinnonuudistus ja ammattikorkeakoulujen perustaminen. Kulttuurihallinnon puolella taas uudistuksia olivat kirjastolaitoksen laajeneminen, kirjapalkintojen esiinmarssi, musiikkiopetuksen organisoiminen ja ulkomailla toimivien tiede- ja kulttuuri-instituuttien perustaminen. Rakennusprojekteja riitti oopperatalosta Säätytalon peruskorjaukseen. Moninaiset juhluvuodet näyttävät olleen hänen mieleensä, erityisesti J. V. Snellmanin syntymän 200-vuotishanke. Hän kertoo näiden uudistusten taustoista ja niistä yhteiskunnan muutoksista, jotka niihin johtivat. Monessa asiassa leijuu mukana nuorisoseuralainen maaseutuhenkisyys ja aluepolitiikka.

Numminen muistaa kehujen kanssa työoverinsa: sihteeri, avustajat, esittelijät, toimisto- ja osastopäälliköt ja ylijohdajat sekä yhteistyökumppanit muilta hallinnonaloilta ja liike-elämästä. Hän tuo esiin kunkin vahvuudet, mutta heikkoudet jäivät pääasiassa rivien väliin. Tuntuu myös, ettei ketään ole jätetty pois. Yhdessä kohdin kuitenkin lisäisin yhden nimen. Madridin instituutin perustamisessa paljon kiitosta saa professori Timo Riiho, joka epäilemättä oli avainhenkilö säätiön perustamisessa 1990-luvulla. Instituutin vakiinnutti kuitenkin sen ensimmäinen johtaja Martti Räsänen, joka myöhemmin nimitettiin professoriksi Helsingin yliopistoon ja joka palveli instituuttia myöhemmin toisenkin johtajakauden.

Tapaamiaan henkilöitä Numminen kuvaa isällisesti, huumori silmäkulmassa. Sellainen hän on, kaikille ystävällinen, historiaa tunteva ja arvostava sekä aina läsnäolevan tuntuinen. Opetus- ja kulttuuriministeriön hallinnonala on perinteisesti pidetty naisvaltaisena. Ministeriöstä käsin näkymä on toinen, vaikka kentällä opetus- ja kulttuurityöntekijät ovat olleet paljolti naisia. Tosin lähemmäksi nykyaikaa tultaessa miesten ja naisten suhde vähän tasoittuu. Kirjassa mainituista noin 2000 henkilöstä 17 prosenttia on naisia, heistäkin osa ministereiden ja virkamiesten puolisoita.

Ministerit tekijä jakaa koulutuspoliittikoihin ja yleispoliittisen merkityksensä vuoksi merkittäviin. Korkeakoulupoliittista asiantuntemusta edustivat Lauri Posti ja Gustav Björkstrand. Pari muutakin haluan nostaa tässä esille. Jaakko Itälä edisti 1970-luvulla kahdella minis-

terikaudellaan peruskoulu-uudistusta ja keskiasteen uudelleen järjestelyä. Hän auttoi näin Suomea kohti modernia eurooppalaista sivistysvaltiota ja kohotti työvoiman valmiuksia muun muassa kielitaidon osalta vastaamaan globaalin maailman ja Euroopan Unionin tarpeita. Itälää hän piti ideaministerinä, jolla oli uusia ideoita ennen kuin virkamiehet ehtivät toteuttaa aiemat tehtäväksiannot. Sellainen Itälä oli myös esimiehenäni 1990-luvulla, erityisesti maanantiaamut olivat yhtä ideatulitusta.

Christoffer Taxellin lyhyttä vierailua ministeriössä Numminen piti huomattavana siksi, että Taxell pani tarmokkaasti alulle ammattikorkeakouluja koskevan lainsäädännön. Sekin oli uudistus, jossa Numminen joutui vastakkain yliopistojen kanssa ja jota hän piti välttämättömänä sekä elinkeinoelämälle että avatessaan opiskelumahdollisuuksia nuorille yliopistoihin jonottaville ylioppilaille.

Lukijan huomio kiinnittyy myös kahteen seikkaan, jotka ovat muuttuneet. Ensinnäkin runsas alkoholin käyttö. Se tulee ilmi muutamassa vihjailussa ja anekdoottissa pitkistä lounaista, aamuun asti kestäneistä juhlista ja halpojen niin sanottujen ministeriviinon nauttimisesta henkilökunnan juhlissa. Toinen muutos on tapahtunut kansainvälisissä suhteissa. Nummisen mukaan virkamiesten ja ministereiden matkustelu ehkä lisääntyi EU:n myötä, mutta matkojen kohdemaat kaventuivat, kun suhteita hoidetaan Brysselistä käsin.

Jaakko Nummisen muistelmien osat ovat yhtä erilaisia kuin niiden asiakokonaisuudetkin. Jälkimmäinen, kulttuurihallintoa koskeva osa on kevyempi lukea monine kulttuurikaskuineen. Ensimmäinen osa on vakavampi, mutta yhtä mielenkiintoinen. Urheiluhallinto odottaa vielä muistelijaansa. Näitä muistelmia ei kukaan opetus- ja kulttuurihistoriaa tutkiva voi ohittaa. Nummisen näkemystä alansa kehittymisestä on nautinto lukea!

Aura Korppi-Tommola, professori,
Suomen historian dosentti

Viipaleita Ella Kivikosken maailmasta

Minna Silver & Pirjo Uino (toim.): **Tiedenainen peilissä: Arkeologian professori Ella Kivikosken elämä ja tutkimuskentät**. Bibliotheca Sigillumiana 9. Sigillum 2020. 599 s. ISBN 978-952-7220-15-3

Monet professori Ella Kivikosken (1901–1990) arkeologiset työt ovat säilyttäneet merkityksensä näihin päiviin asti. Kivikoski oli monille opiskelijoille ja tutkijoille tärkeä esikuva – tai myöhemmin vanhemman polven tutkija, jonka tulkinnoista ottaa etäisyyttä. Kivikoski oli naispuolisena professorina uranuurtaja, jonka myötä- ja vastamäet ovat tästäkin syystä kiinnostava aihe niin tutkijoille kuin suurellekin yleisölle.

Arkeologian dosentit Minna Silver ja Pirjo Uino ovat nyt toimittaneet teoksen *Tiedenainen peilissä: Arkeologian professori Ella Kivikosken elämä ja tutkimuskentät*. Kuten toimittajat toteavat, kirja ei ole varsinainen elämäkertä, vaan Kivikoskea käsittelevä antologia. Teoksessa on 25 kirjoittajaa, jotka avaavat artikkeleissa ja tietolaatikoissa näkökulmia Kivikosken elämään ja yliopistotyöhön sekä hänen tutkimiinsa aiheisiin – Ahvenanmaan, Varsinais-Suomen, Itä-Karjalan ja Hämeen aineistoihin ja aiheiden myöhempään tutkimushistoriaan. Mukana on muistelmia, otteita aiemmista julkaisuista ja haastatteluista sekä pätkiä Kivikosken omasta tuotannosta.

Kivikosken uran aikana arkeologia ja sen toimintaedellytykset muuttuivat moneen kertaan, myös sotien ja suurvaltapolitiikan sanelemina. Artikkelit ottavat vaihtelevasti ja osittain ristiriitaisestikin kantaa siihen, miten muutokset näkyivät Kivikosken elämäntyössä. Koska artikkeleita ja tietolaatikoita on paljon ja niiden näkökulmat vaihtelevat, ei kaikkia voi käsitellä yhdessä arviossa. Keskityn erityisesti siihen, mitä teos kertoo Kivikoskesta. Kivikosken tutkimusteemoja käsittelevät artikkelit jäävät siten syrjään.

Arkeologian tuntijoille Ella Kivikosken työ ja vaiheet voivat olla tutut. Historioitsijana jäin kuitenkin kaipaamaan jaksoa, jossa Kivikosken elämä ja ura olisi esitetty kronologisesti siten, että hänen tärkeimmät kollegansa ja keskeisimmät tutkimusaiheensa olisivat tulleet kertalukemalla selviksi. Jos lukija ei tunne Kivikoskea, kannattaa ehkä aloittaa elämäkerrallisten tietojen ajanasta (s. 555 alkaen) sekä Aura Korppi-Tommolan artikkelista, joka valaisee tiedemaailman avautumista naisille. 1800-luvun lopussa naissukupolville oli saavutus sinänsä päästä edes opiskelemaan yliopistoon, ja naistohtorit olivat harvassa 1900-luvun alkuvuosikymmeninä. Vuonna 1939 väitellyt Ella Kivikoski kuului niihin ensimmäisiin, harvalukuisiin naisiin, jotka raivasivat tiensä ylimpiin yliopistollisiin virkoihin. Hänestä tuli Hel-

singin yliopiston Suomen ja Pohjoismaiden vertailevan arkeologian professori vuonna 1948.

Tiede- ja yliopistohistorian näkökulmasta erityisen valaisevia ja eheitä osatutkimuksia ovat Timo Salmisen ja Visa Immosen osuudet. Salminen kartoittaa Kivikosken kansainvälisiä tutkijayhteyksiä ja niiden kehittymistä. Visa Immonen puolestaan esittää tapausanalyysin siitä, miten vanhemman sukupolven professorit Jalmari Jaakkola ja Arvi Korhonen esittivät toistuvasti vastalauseensa niin Kivikosken väitöskirjaa, dosentuuria kuin professuuriakin vastaan.

Kuten Immonen tuo esiin, Jaakkola ja Korhonen edustivat voimakkaan kansallista ja poliittista historia-tulkintaa, kun taas Kivikoski oli Eino Jutikkalan ja A. M. Tallgrenin lailla kiinnostunut yhteiskuntaryhmien ja kulttuuristen kokonaisuuksien tarkastelusta. Jutikkalan kanssa Kivikoski oli hyvissä väleissä. Jalmari Jaakkolaa harmittivat erityisesti Kivikosken havainnot Aurajoki-laakson merkityksestä Suomen esihistoriallisessa kehityksessä, ne kun haastoivat Jaakkolan omat tulkinnat. Toisin sanoen tulkintaerimielisyydet johtivat kiistoihin, jotka saivat henkilökohtaisia sävyjä.

Tästä päästään kiinnostavaan piirteeseen tiedeyhteisön dynamiikassa – siihen, miten tulkintakritiikki kietoutuu poliittisiin ja henkilökohtaisiin pyrkimyksiin tai erimielisyyksiin. Milton Nuñez toteaa Kivikoskea ja Ahvenanmaata käsittelevässä artikkelissaan, että ”Suomessa kritiikkiin suhtaudutaan usein henkilökohtaisesti ja se voi johtaa hankauksiin”. Kivikoskella oli omat erimielisyytensä eri arkeologien kanssa, esimerkiksi Ahvenanmaan historiaa tutkineen Matts Dreijerin kanssa. Nuñez muistuttaa, että toisin kuin usein ajatellaan, tieteelliset erimielisyydet eivät itsestäänselvästi johtaneet huonoihin henkilökohtaisiin väleihin esimerkiksi Dreijerin kanssa. Artikkeleissa ja muistelmissa tulee silti esimerkkejä myös jännitteisistä väleistä erimielisiin tutkijoihin. Erityisesti muistelmapätkissä todetaan, että kaikki eivät tulleet toimeen Kivikosken kanssa. Toisaalta opiskelijoiden muisteluissa korostuu Kivikosken omistautuminen ja aito kiinnostus opiskelijoita ja nuorempia tutkijoita kohtaan. Vaikka Kivikosken mainitaan suosineen miespuolisia opiskelijoita, hän oli tärkeä esikuva myös naisopiskelijoille. Hänen oma tärkeä innoittajansa näyttää olleen ruotsalaistutkija Hanna Rydh.

Jos artikkeleissa esitettyjen välähdysten perusteella koettaa hakea kokonaisvaikutelmaa Kivikoskesta, vaikutelmaksi tulee, että Kivikoski, kuten moni yliopistolainen, oli monimutkainen akateeminen persoonallisuus, joka oli tottunut vaatimaan itseltään paljon. Kivikoski rakasti yliopistoa ja tiedettä ja omisti sille aikansa ja elämänsä. Tallgrenille lähetetyissä kirjeissä Kivikoski tuntuu soimaavan itseään laiskuudesta, ja muisteluissa toistuvat maininnat Kivikosken itselleen asettamista kovista yksin pärjäämisen vaatimuksista.

Kivikoski koki ilmeisesti kiusalliseksi viittaukset sukupuoleen ja sen merkitykseen. Teoksessa on uudelleen julkaistu 1980-luvun haastattelu, jossa Kivikoski torjuu opiskelijan yritykset tiedustella, millaista oli työskennellä naispuolisena arkeologina. Kivikoski teki uransa aikana, jolloin naisprofessorit ja naistutkijat olivat yliopistolla niin harvassa, että hänelle oli ehkä helpompi ohittaa koko aihe kuin ryhtyä sitä pohtimaan.

Kivikoski ei kuitenkaan ollut aina ollut torjuva naishistoriallisia teemoja kohtaan. Teoksen toimittajat paljastavat, että vasta *Tiedenaisten peilissä* -kirjan viimeistelyvaiheessa he saivat tietää Kivikosken historia-alan gradusta, jonka aiheena oli *Piirteitä naisen asemasta keskiajan Suomessa* (1930, käsikirjoitus luovutettu SKS:n arkistoon). Tämä varhainen aihevalinta yllätti selvästi monet Kivikoski-antologian kirjoittajat, jotka eivät tienneet tästä hänen varhaisesta tutkielmastaan.

Kuten Uino toteaa gradutyötä analysoidessaan, Kivikosken aihe oli aikalaisittain epätavallinen. Lainausten perusteella käsittelytapa ei sinänsä vaikuta sen radikaalimmalta kuin vaikkapa Väinö Voionmaan vuonna 1915 esittämä analyysi karjalaisen naisen asemasta. Kivikosken omaan työskentelyeetokseen tuntuu hyvin sopivan hänen gradupäätelmänsä, että keskiajan suomalainen nainen sai arvostusta, jos osoittautui ”yhtä uljaaksi ja ylpeäksi kuin konsanaan mies” (s. 323). Graduarvosana jäi cum laudeen, vaikka Kivikosken opinnot muuten oli arvosteltu erinomaisin arvosanoin. Uino pohtiikin, johtiko arvosana siihen, että Kivikoski siirtyi tutkimaan arkeologiaa, tai siihen, että hän luopui naisten asemaa käsittelevistä aiheista.

Sinänsä Kivikosken tutkimus ei seiso tai kaadu yksin sen myötä, että hän gradunsa jälkeen ohitti sukupuolen tutkimusteemana. Pirkko Lehtosalo-Hilander tuo kuitenkin omassa artikkelissaan esiin, miten Kivikosken (ja voisi ehkä lisätä: Kivikosken ajan) arkeologinen tutkimus helposti jätti huomaamatta ilmeisetkin naisiin liittyvät arkeologiset löydöt. Artikkelin on kiinnostava havainnollistua siitä, miten tutkimus saattaa tällöin vinoutua.

Vaikka Kivikoski ei halunnut pohtia sukupuolen merkitystä tieteentekemisessä, nykylukijan silmään osuvat sekä aikalaisten että muistelijoiden hämmentyneet, ihailevat ja joskus tuskastuneetkin luonnehdinnat, joita tieteentekijän ja naiseuden ristiriitaiset määritelmät aiheuttivat. 1930-luvulla Kivikoski harmitteli Tallgrenille, että on ”pelkkä tyttö”. Opiskelijat ja kollegat tuumivat, että professori oli myöhemmin ”tiukka täti / tuff tant”. Jotkut kipuilivat puhuttelujen ”herra Professori Kivikoski” tai ”Fröken Professorn” välimaastossa. Nimitystavat, aihevalinnat ja jännitteinen suhde naisasiaan kertovat tiedemaailman pohjavirtauksista, jotka väistämättä vaikuttivat Kivikoskeen ja aikalaisiin. Olisi ollut kiinnostavaa lukea aiheesta kriittinen koonti, nyt aihe vain pulpahtelee esiin teoksen eri artikkeleissa.

Voinkin teoksen toimittajien tapaan todeta, että professori Kivikosken menneisyys ei ole vielä valmis. Moni Kivikosken elämään selkeästi vaikuttanut toimija tai piirre jää lyhyelle maininnalle. Esimerkiksi professori A. M. Tallgreniin viitataan usein tärkeänä tukijana, ja kirjekatkelmien perusteella Kivikosken työ sai lisäpontta Tallgrenin kannustuksesta. Tallgrenin ja Kivikosken yhteistyöstä tai opettaja–oppilas-suhteesta kerrotaan siihen nähden kovin vähän. Tunne-elämästä välähtävät ohimennen esiin veljen kaatumisen aiheuttama pitkäläinen suru, samoin Pirkko Rommin lyhyt pohdinta Kivikosken yksinäisyydestä.

Aineistoa selvästikin on – Kivikosken kirjeenvaihtoa, yliopistohallinnon asiakirjoja, avaamattomia aineistoja. Varmaan Kivikosken lapsuudesta ja nuoruudesta olisi siitäkkin vielä löydettävissä lisää. Kivikosken elämänvaiheita olisi antoisaa tulkita vielä kiinteämmin suhteessa esimerkiksi ensimmäisen tasavallan ja sota-ajan tiedepoliittisiin yleislinjoihin sekä kansalliseen ja kansainväliseen tiedehistoriaan. Aiemmat tutkimukset esimerkiksi arkeologi Juhani Rinteen tai historioitsija Liisi Karttusen työstä voisivat antaa tälle vertailupohjaa.

Tiedenainen peilissä tarjoaa kiinnostavaa tietoa professori Kivikoskesta ja hänen elämäntyöstään, monille varmaan myös samastuttavia muistoja opiskelija- ja tutkimusmaailmasta yleensä. Samalla teos vahvistaa toivetta, että Kivikosken elämäntyöstä saataisiin tulevaisuudessa kokonaistulkinta.

Anu Lahtinen, professori
Helsingin yliopisto

Opas ohjelmaformaattien tutkimukseen

Heidi Keinonen:

Televisioformaatti ja kulttuurinen neuvottelu. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 123. Nykykulttuuri 2018. 231 s. ISBN 978-951-39-7485-5.

Mediatutkija Heidi Keinosta voi luonnehtia Suomen formaattitutkimuksen pioneeriksi. *Televisioformaatti ja kulttuurinen neuvottelu* on ensimmäinen suomenkielinen teos 2000-luvun globaalien televisiokulttuurin mulistaneista ohjelmaformaateista. Teoksessa hän kokoaa yhteen tutkimuksessaan aiemmin käsittelemiään teemoja laajaksi tietopakettiä formaateista televisiossa. Tutkimuksessa selvitetään, mitä ohjelmaformaattit ovat; miksi ja miten niitä hankitaan; miten formaatteja adaptoidaan suomalaisen televisioon sopiviksi ja miten ne ovat laajemmin vaikuttaneet televisiotuotantoon Suo-

messä. Teos pohjautuu laajaan aineistoon, kuten haastatteluihin ja ohjelmatietoihin, ja muodostaa niiden avulla monipuolisen katsauksen televisioformaateista. Pelkkien formaattien lisäksi teos avaa televisiotuotannon muutosta laajemminkin ja paljastaa monia kulttuurisen neuvottelun paikkoja mediatuotannoissa.

Formaatilla tarkoitetaan ohjelmaideaa, joka myydään versioitavaksi toiseen maahan. Formaattit ylittävät kansallisia ja kulttuurisia rajoja, joten Keinosen mukaan ylirajainen tarkastelu on niiden kohdalla oleellista. Hän haluaa paikantaa kansallisen ja kansainvälisen, globaalien ja lokaalien väliset jännitteet ja näin korostaa televisiokulttuurien transnationaalista luonnetta, joskin hieman paradoksaalisesti hän on rajannut teoksen analyysin kohteeksi suomalaisen televisiokulttuurin. Se on muovautunut alusta alkaen idän ja lännen välissä: 1950-luvulla sekä Neuvostoliitto että Yhdysvallat lobbasivat omia televisiostandardejaan ja ohjelmiaan suomalaisille.

Keinonen on valinnut työkalukseen *kulttuurisen neuvottelun* käsitteen, jonka avulla hän tarkastelee televisiokulttuuria kansallisen kulttuurin ja muualta oaksuttujen vaikutteiden kohtauspaikkana. Hän pyrkii osoittamaan, että historiallisesti rakentuneet televisiokulttuurit ovat muokkautuneet kansallisten kulttuurien ja kansainvälisten tai globaalien vaikutteiden, ohjelmatekijöiden ja yleisön vuorovaikutuksessa. Lähestymällä ohjelmaformaatteja kulttuurisen neuvottelun käsittein Keinonen tutkii niin historiallisia kuin tämänhetkisiä merkityksenantoprosesseja sekä tuotannon, mediatekstin ja vastaanoton välisiä suhteita. Kulttuurisen neuvottelun käsite on Keinonselta onnistunut ratkaisu kuvaamaan näitä erilaisia merkityksenantoprosesseja televisiotuotannossa.

Teoksessa vuorottelevat haastatteluihin pohjautuvat formaatteja yleisemmin kuvaavat luvut ja tapaustutkimuksiin pohjautuvat luvut. Ensimmäisessä käsittelyluvussa Keinonen esittää periodisoinnin suomalaisesta formaattihistoriasta, joka poikkeaa globaalien formaattikaupan kehityksestä. Suomessa formaattit tulivat merkittäväksi osaksi televisio-ohjelmistosta vasta 2010-luvun taitteessa, vuosikymmeniä myöhemmin kuin Yhdysvaltain ja Iso-Britannian kaltaisissa suurissa televisiomaissa. Ensimmäiset formaattit kuitenkin tulivat Suomeen jo 1960-luvun lopulla: toisessa käsittelyluvussa esitelläänkin *Tenavatuokio*-ohjelmaa, jota Keinonen pitää todennäköisesti ensimmäisenä virallisesti Suomeen lisensoituna ohjelmaformaattina. Sitä esitettiin Yleisradion ohjelmana vuosina 1968–1969 ja 1973–1974. Tämä historialliseen analyysiin pohjautuva luku paljastaa enemmänkin tuon ajan televisiotuotannon vallitsevista käytänteistä ja lastenohjelmien arvoista. Yhdysvalloista ostetun formaatin kautta Suomeen levisi paitsi lastenohjelmille keskeisiä elementtejä, kuten käsinuket, laulut, kirjan lukeminen, askartelu, lasten piirroukset ja filmi-

insertit, myös esimerkiksi keppihevosekset, jotka tulivat Suomessa kauppoihin ohjelman ansiosta.

Kolmannessa käsittelyluvussa tarkastellaan laajasti, miten formaatti käytännössä toimii, miksi ja miten formaatteja hankitaan ja miten niistä tehdään kansallisia versioita eli adaptaatioita. Tämä luku ei etene kronologisesti, vaan teemojen kautta haastateltavien saadessa ääntään kuuluviin. Haastateltujen joukossa on edustettuina Yle ja kaupallisia kanavia sekä itsenäisiä tuotantoyhtiöitä. Haastateltavat edustavat lähinnä johtotehtävissä olevia ja vastaavina tuottajina toimivia. Tuotannon tasolla ei tarkastellakaan käytäntöjen tasoa, vaan enemmänkin strategista tasoa. Televisioyhtiöiden näkökulmasta formaateilla pyritään ennen kaikkea pienentämään taloudellista riskiä, kun ohjelmien kehitystyö on jo tehty ja ohjelmaa aletaan tehdä ja markkinoida valmiin formaattipaketin avulla.

Neljäs luku esittelee tapaustutkimuksena draamasarjan *Salatut elämät* (MTV3 1999–), joka voidaan määritellä tuotantotapaformaattiksi. Tämä tarkoittaa sitä, että tuotantotapoja ja -käytäntöjä siirretään televisiokulttuurista toiseen ohjelmajärjestelmän sijaan. Erityisesti tuotannon alussa *Salatuissa Elämässä* saatiin apua ulkomaisilta siirtoagenteilta eli eri alojen ammattilaisilta valaistuksessa, lavastuksessa, ohjauksessa, tuotannosuunnittelussa, jälkituotannossa ja markkinoinnissa – yleisestä tuotannosuunnittelusta pienempiin yksityiskohtiin. Keinonen esittelee tässä luvussa ajatuksen kulttuurisesta teknologian siirrosta. Teorian kautta keskitytään tekstuaalisen analyysin sijaan ei-tekstuaalisen vaihdon tutkimukseen. Vaikka teoria on kiinnostava ja sopii juuri tuotantotapaformaatin tarkasteluun, se turhaan syrjäyttää luvussa kulttuurisen neuvottelun käsitteen. Kulttuurista neuvotteluahan informaation siirrossa tehdään hyvin käytännön tasolla neuvoteltaessa työskentelytapojen ja organisatoristen käytäntöjen viennistä maasta toiseen.

Viidennessä käsittelyluvussa palataan taas yleisemmälle tasolle kuvaamaan formaattikaupan rakenteita ja toimijoita, minkä Keinonen tekee yksityiskohtaisesti ja monipuolisesti. Omistuksen keskittyminen on helpottanut televisioformaattien leviämistä – Suomessakin suurimmat tuotantoyhtiöt ovat globaalien mediajättien omistamia. Näin televisiotuotantoihin liittyvä taloudellinen ja kulttuurinen valta liukuu osittain kansallisten

rajojen ulkopuolelle. Kansainvälisiä ohjelmia, ideoita ja trendejä neuvotellaan osaksi suomalaista televisiokulttuuria.

Kirjan viimeinen käsittelyluku tarkastelee erityisesti Ylen suhdetta ohjelmaformaatteihin. Julkisen palvelun yhtiöiden suhde televisioformaatteihin on ollut monisyisempi kuin kaupallisten kanavien, koska julkisen palvelun ideologiaan kuuluu historiallisesti informointi ja opettaminen, kansakunnan palveleminen sekä kansallisen kulttuurin tuottaminen ja levittäminen. Formaateja on tutkimuksessa ja alalla pidetty kansallista televisiotuotantoa uhkaavina. Tässä luvussa on uutena aineistoryhmänä fokusryhmähaastattelut, joiden avulla Keinonen tuo esiin katsojien näkemyksiä Ylen ja formaattien suhteesta. Katsojille ei kuitenkaan näytä olevan tärkeää ohjelmaformaattia esittävä kanava tai sitä tuottava tuotantoyhtiö vaan pikemminkin kiinnostava ja viihdyttävä sisältö.

Teoksessa käydään läpi formaatteja ansiokkaasti ja huolellisesti monesta näkökulmasta, teorian ja käytännön tasolla sekä historiallisesti että nykyhetkessä. Näin teos sopii hyvin oppikirjaksi televisiotuotannosta ja formaateista sen merkittävänä osana. Rakenne tuottaa myös hajanaisuutta, kun tapaustutkimukset ja yleisemmät osiot ovat irrallaan. Keinonen on aiemmin kuvannut televisiohistorian tutkimusta sukupolvien kautta: ensimmäisen sukupolven tutkimus keskittyi instituutioiden tutkimukseen, toisen sukupolven tutkimuksessa painopiste siirtyi ohjelmiin ja niiden tuotantoon ja kolmas sukupolvi siirtyi tutkimaan laajemmin television merkityksiä. Keinonen on tässä teoksessa halunnut ikään kuin kattaa kaikkien sukupolvien näkökulmat kerralla rakentaessaan pohjaa suomalaiselle formaattitutkimukselle, jonka suuntaa määrittää formaattien tulevaisuus. Sitä on hektisessä toimialan muutoksessa vaikea ennakoita, mutta tuskin formaatit ovat häviämässä televisioista. Ohjelmaideoita on aina lainattu, mutta formaatin muoto suojaa nauttivana kaupankäynnin kohteena on vahvistunut 2000-luvulla. Vanhat ohjelmaideat on kierrätetty uusille yleisöille, kun uudet ideat televisiossa ovat viime vuosina olleet vähissä. Teoksen ulkoasusta kansi on hieno, mutta kuvitusta olisi voinut olla enemmänkin. Kirjan loppuun kaipasin myös hakemistoa mainituista ohjelmaformaateista. Tällainen lista havainnollistaisi formaatteja eri vuosikymmeninä.

Maiju Kannisto, FT
Turun yliopisto

Kalervo Hovi 1942–2021

Yleisen historian emeritusprofessori Kalervo Hovi menehtyi pitkäaikaiseen sairauteen heinäkuussa Turussa. Hän oli syntynyt Oulussa vuonna 1942. Kalervo Hovi aloitti yleisen historian opinnot vuonna 1967 Turun yliopistossa, jossa hän väitteli vuonna 1975. Hän teki pitkän uran Turun yliopistossa, josta jäi eläkkeelle vuonna 2007. Ennen yleisen historian professuuriaan Turussa hän toimi joitakin vuosia historian apulaisprofessorina Oulun yliopistossa. Hän oli sekä Oulun että Helsingin yliopiston dosentti.

Kalervo Hovi oli vankkumaton ja syvälinen yleisen historian tutkija. Hän arvosti aidosti kansainvälisyyttä ja yleisen historian näkökulmia. Yleisen historian professorina hän edisti ja kannusti hyvin monipuoliseen historian tutkimukseen: hän tutki itse niin Ranskan, Puolan, Viron kuin monen muunkin maan historiaa. Hän korosti oppilailleen usein sitä, miten yleisen historian tutkija voi avata erilaisiin kansallisiin historiantulkintoihin tuoreita näkökulmia.

Kalervo Hovin ominta alaa oli kansainvälisten suhteiden historia. Hän väitteli Ranskan Itä-Euroopan liittopolitiikasta (*Cordon sanitaire or barrière de l'est? The Emergence of the New French Eastern European Alliance Policy 1917–1919*) vuonna 1975 ja julkaisi myöhemmin väitöskirjälleen jatko-osan *Alliance de revers: Stabilization of France's Alliance Policies in East Central Europe 1919–1921* (1984). Hän tutki samassa sotien välisen ajan kontekstissa Suomea kansainvälisen politiikan kentällä ja julkaisi muun muassa teoksen Suomesta Puolan ulkopolitiikassa sekä useita artikkeleja Suomen itsenäistymisestä ja eri maiden suhtautumisesta siihen. Kalervo oli kiinnostunut laajasti itäisen Euroopan historiasta ja julkaisi esimerkiksi Puolan historiasta kattavan suomenkielisen esityksen (1994). Myös Romanian historia oli pitkään hänen mielenkiinnon kohteenaan ja hän solmi yhteistyösuhteita paikallisten historioitsijoiden kanssa.

Kalervo Hoville Viro oli erityisen lähellä sydäntä, ja hän tutki paljon Viron historiaa. Hän muun muassa julkaisi edeltäjänsä Vilho Niitemaan vuonna 1959 ilmestyneestä *Baltian historiasta* uuden, täydennetyn laitoksen (1991). Viroon liittyi myös Kalervon viimeiseksi jäänyt monografia, *Viinasodasta kynttilälaitoihin: Tallinnan*

ravintolakulttuurin historia 1918–1940 (2002). Teos käännettiin myös viroksi, mikä oli hänelle suuri ilon aihe. Hän toi usein esille, miten innostunut oli uudelleenlaisen teeman ja tutkimusotteen valinnasta. Vankka kansainvälisten suhteiden historian ammattilainen paneutui nyt ravintoloiden, ruokalistojen ja iltaelämän historiaan, mikä merkitsi erilaisia lähteitä ja näkökulmia, vaikka aikakausi oli omista aiemmista tutkimuksista hyvin tuttu.

Kalervo Hovi kasvatti yliopistouransa aikana suuren joukon maistereita ja ohjasi kymmeniä lisensiaatintyön tekijöitä ja väitöstutkijoita. Kalervo oli opettajana salliva, avarakatseinen ja ennakkoluuloton. Hän kannusti oppilaitaan tutkimaan yleisen historian teemoja laajalaisesti. Hän ohjasi väitöskirjoja niin kansainvälisten suhteiden historiasta kuin lukuisista muista teemoista historiografian historiasta kylmän sodan muukalaispelkoihin, uuden ajan alun aatehistoriasta matkailun ja turismin historiaan. Kalervo uskoi oppilaisiinsa, rohkaisti heitä tarttumaan suuriin aiheisiin ja rakentamaan samalla omaa kansainvälistä yhteistyöverkostoaan. Hän näytti itse esimerkkiä osallistumalla aktiivisesti konferensseihin ja muuhun kansainväliseen toimintaan. Hän teki lukuisia arkisto- ja tutkimusmatkoja Pariisiin, Tallinnaan ja useisiin muihin eurooppalaisiin kaupunkeihin ja vietti vuoden vierailevana professorina Saksassa. Kalervo oli vieraiden kielten opiskelun suuri puolestapuhja ja innosti oppilaitaan hyödyntämään karttunutta kielitaitoaan tutkimuksessa ja opettelemaan lisää.

Kalervo Hovi painotti oppilailleen teorioiden merkitystä aikana, jolloin suurin osa historioitsijoista pitäytyi vahvasti empiriassa ja perinteisissä historiantutkimuksen metodeissa. Kalervo oli itse erityisen vaikuttanut ranskalaisten Pierre Renouvinin ja Jean-Baptiste Durosellen kansainvälisten suhteiden teorioista, jotka laajensivat perinteistä diplomatian historiaa moninäkökulmaisemmaksi nostaten esiin moninaisia yhteiskunnallisia voimia ja yhteisöllisiä mentaliteetteja. Tällaista tutkimusotetta hän hyödynsi vahvasti omassa tutkimuksessaan ja opetti oppilailleen jo maisterivaiheessa.

Kalervo Hovilla oli useita yliopisto- ja tiedemaailman tehtäviä, jotka liittyivät niin historiantutkimuksen kuin -opetuksen edistämiseen. Esimerkiksi 1990-luvun

alussa toteutetussa laajassa Suomen humanistisen alan tutkintojärjestelmän arviointihankkeessa hän johti raportointia historian yliopistokoulutuksesta. Kalervo toimi yleisen historian laitoksen, sittemmin oppiaineen, pitkäaikaisena esimiehenä. Hän piti yllä tiivistä yhteisöä, joka kokoontui päivittäin kahvitauoilla, järjesti säännöllistä seminaaritoimintaa historioitsijoille ja suurelle yleisölle sekä tuotti suuren määrän historia-alan julkaisuja. Kalervo toimitti itsekin useita seminaarien pohjalta syntyneitä teoksia, esimerkiksi tuolloin päivänpolttavasta Zhirinovski-ilmiöstä (1994). Kalervo oli työyhteisössään huumorintajuinen, hyväntuulinen ja kohtelias. Hän kävi Jusleniassa usein lauantaisinkin ja jaksoi aina ilahtu-

neesti ja kannustavasti tervehtiä paikalla ahertaneita väitöskirjantekijöitä.

Tutkimus- ja opetustyöllään Kalervo Hovi vahvisti monipuolista Euroopan historian tuntemusta. Hän edisti historian tutkimuksen aitoa kansainvälisyyttä ja juurrutti oppilaisiinsa ja työyhteisöönsä laaja-alaista, syvällistä, teoreettisesti orientoitunutta tutkimusotetta.

Taina Syrjämaa ja Leila Koivunen

Kirjoittajat ovat yleisen historian professoreja Turun yliopistossa ja Kalervo Hovin oppilaita ja työtovereita.

Suomen Sukututkimusseura hakee

VASTAAVAA PÄÄTOIMITTAJAA AIKAKAUSKIRJA GENOKSELLE

Päätoimittaja vastaa korkeatasoisten artikkeleiden hankkimisesta Genokseen sekä niiden toimittamisesta ja vertaisarviointiprosessista. Etsimme Genoksen päätoimittajaksi henkilöä, joka on oma-aloitteinen ja innovatiivinen ja jolla on kyky itsenäiseen työskentelyyn.

Tehtävä edellyttää soveltuvaa tutkintoa sekä kokemusta tieteellisestä julkaisutoiminnasta. Sukututkimuksen tuntemus katsotaan hakijalle eduksi. Odotamme hakijoilta hyvää suomen ja ruotsin kirjallisen viestinnän taitoa.

Tehtävä täytetään numerosta 2/2022 alkaen. **Hakuaika päättyy 31.10.2021.**

Hakemus palkkatoiveineen lähetetään sähköpostitse osoitteella:

pt.kuusiluoma@genealogia.fi

Lisätietoja antaa puhelimitse toiminnanjohtaja P. T. Kuusiluoma, p. 050 3313 856.

Jukka Sarjala

Kiertävät kirjat. Painotuotteiden aineellis-sosiaalinen vaikuttavuus Anders Johan Sjögrenin elämässä ja opiskelussa 1810-luvulla
Circulating Books: The Socio-Material Presence of Printed Matter in the Life and Studies of Anders Johan Sjögren in the 1810s

Artikkeli käsittelee kirjakulttuurin historiaa vastaamalla niihin haasteisiin, joita kirjojen käytön ja lukemisen tutkimus aineellisuuden näkökulmasta asettaa. Miten on mahdollista tarkastella painotuotteiden ja niiden käyttäjien välistä fyysistä yhteenkietoutumista? Artikkeliki ksettäytyy nuoreen bibliofiiliin ja päiväkirjanpitäjään Anders Johan Sjögreniin (1794–1855), joka kymnaasi- ja opiskeluaikoinaan kirjoitti laajasti kirjojensa kierrätyksestä ja lukutavoistaan. Tutkimus osoittaa, miten Sjögrenin kirjaharrastukset ja hankinnat olivat kiinteä osa varhaista kaupallista markkinataloutta ja koulu- ja yliopistomaailmassa toimineita opiskelijaverkostoja. Turussa Sjögren ja hänen kirjallisuutta harrastaneet toverinsa järjestäytyivät ennen pitkää isommaksi joukoksi, joka edisti romantiikan aatteita ja kirjallisuustuntemusta (Turun romantiikka).

Asiasanat: kirjakulttuuri, kierrätys, materiaalin historia, verkostot, kirjakauppa-ala

Delving into the history of book culture, this article addresses the challenges posed by the study of material aspects and activities surrounding books and reading. How is it possible to scrutinize the physical intertwinement of printed matter and its users? The article concentrates on the life and studies of young Anders Johan Sjögren (1794–1855), an ardent bibliophile and diary keeper, who wrote extensively about book recycling and his reading habits. The examination shows the way in which Sjögren's activities of buying, reading and recycling books and periodicals entangled with the early capitalist book trade and the networks of his companions at school and university. In the city of Turku, Sjögren and his friends, most of whom were book lovers, organized themselves into a larger social formation which promoted Romantic ideas and literature.

Keywords: book culture, recycling, material history, networks, book trade

Niina Hämäläinen ja Hanna Karhu

Riimillisen laulun asema pitkällä 1800-luvulla
Rhymed folk songs in a long 19th century

Tarkastelemme artikkelissa rahvaan parissa suosittua riimillisen laulun asemaa sekä arvostuksen puutetta pitkällä 1800-luvulla. Riimillisen kansanlaulun ongelmallisuutta käsitellään sekä kansanrunojen julkaisu- ja keruutoiminnassa että kansallisessa projektissa, jossa tarkoituksena oli ohjata rahvasta siveellisiin tapoihin. Osoitamme, että

sivistyneistö arvosti riimillisen laulun melodioita, mutta väheksyi laulun sanoituksia ja esitystapaa. Riimillinen lauluperinne oli 1700-luvulla ollut vahvasti sidoksissa ruotsinkielisiin sävelmä- ja käännöslainoihin, ja osa sivistyneistöstä suhtautui riimilliseen lauluun vieraana, ei-suomalaisena. Erilaisia riimillisen laulun julkaisuun- nitelmia kuitenkin esiintyi esimerkiksi Elias Lönnrotilla, H. A. Reinholmilla ja Lauri Soinilla, mutta nämä hankkeet eivät laajamittaisesti toteutuneet. Esitämme, että kattan riimillistä laulua sisältävän kansanrunokokoelman puute on heikentänyt perinteenlajin arvostusta entises- tään. Lisäksi osoitamme, että riimillisen lauluperinteen hahmottamisella vain musiikillisten ominaisuuksiensa kautta on pitkät juuret. Riimillistä lauluperinnettä ovatkin tutkineet pääasiassa kansanmusiikintutkijat, vaikka kyseinen lauluperinne oli 1800-luvulla vallitseva rahvaan lyyrisen itseilmaisuun muoto. Aineistona käytetään kansanrunokokoelmien esipuheita, kirjeitä, tieteellisiä tekstejä sekä muuta riimilliseen lauluun liittyvää keskustelua aikakaus- ja sanomalehdissä 1810-luvulta 1920-luvulle. Artikkelin näkökulma on reseptiohistoriallinen.

Asiasanat: Suullinen perinne, riimillinen laulu, väheksy- syyty perinne, 1800-luku, arvostus, julkaisut

The article examines the popular tradition of rhymed folk songs and its disregarded status by the elite in a long 19th century. By utilizing prefaces of folk song collections, letters, scientific writings, and newspapers, it asks what the reasons for the low definitions of this genre were. This investigation is analyzed in respect of the reception of the material. The focus of the article is to elucidate the complex value of rhymed folk songs both in collecting and publishing practices of oral tradition as well as in the national project that was targeted to guide the peasants towards a good life. The new, rhymed folk song tradition had its background in Swedish melodies and translations, and thus was defined as foreign by some of the elite. However, there were some attempts to publish collections of rhymed folk songs, e.g., by Elias Lönnrot, H. A. Reinholm, and Lauri Soini, but these projects never actualized extensively. The article argues that the lack of published collection has been one of the reasons for the low status of rhymed folk songs.

Keywords: Oral tradition, rhymed folksongs, disregar- ded tradition, 19th century, appreciation, publications

Minna Harjula

Perhelisä yhteiskuntakokemuksen raamittajana. Sosiaaliturva uuden ja vanhan rajapinnalla 1940-luvun Suomessa

Family benefit and the experience of society: Finnish social security in between the old and new in the 1940s

Vähävaraisille suurperheille myönnetty perhelisä edusti vuonna 1943 sosiaaliturvan uusinta innovaatiota, sään-

nöllisesti maksettavaa sosiaalivastusta. Murrosvaiheen etuutena perhelisä oli sekoitus uutta ja vanhaa. Tavaramuotoisuutensa sekä avustuksen saajille asetettujen kelpoisuusehtojen takia perhelisä jäi jo saman vuosikymmenen lopulla modernien etuuskien varjoon. Kokemushistoriaan nojaava lähtökohtani on, että juuri tällaisella rajapinnalla, uuden ja vanhan leikkauskohdassa, kokemus ja sen muutos artikuloidut selvästi esiin. Keskityn tarkastelussani lyhyeen ajanjaksoon 1940-luvulla, jolloin perhelisä edusti sosiaaliturvan uudistumista ja analysoin, millaista yhteiskuntakokemusta perhelisäetuus rakensi ja normitti. Osoitan artikkelissa, että perhelisä raamitti yhteiskuntakokemusta, joka poikkesi sekä aiemman köyhäinhoidon että myöhempien sosiaalivastusten yksilöyhteiskuntasuhteesta. Yksilöiden sijaan perhelisä nosti (suur)perheet yhteiskuntasuhteen keskiöön ja rakensi kokemusta perheitä ja yhteiskuntaa yhdistävästä, menneisyydestä tulevaisuuteen ulottuvasta, vastavuoroisuutta korostavasta moraalisesta sidoksesta.

Asiasanat: perhelisä, sosiaalivastus, hyvinvointivaltio, kansalaisuus, kokemuksen historia

Benefits for families with children were among the first reforms which broadened social security beyond the stigmatized poor relief in Finland in the 1940s. The family benefit for large families (1943–1974) was a mixture of old and new: it was the first regularly paid mass-scale social benefit, but it was conditional and selective, and the use of the benefit-in-kind was controlled. I will focus on the short period in the 1940s during which the family benefit was the milestone for the new social security and analyse the individual-society relationship which the family benefit carried and framed. Based on the periodical published for the family benefit receivers, legislation, handbooks and journals for social workers, the focus is on the ideal vision. My starting point is that during the rapid reforms in social security the individual-society relationship became particularly clearly articulated. Based on the conceptualisations of experience, temporality and multi-layered historicity of the welfare state, I argue that the family benefit constructed a new experience of a moral bond between families and society, ranging from the past to the future and emphasizing reciprocity in rights, responsibilities and trust.

Keywords: family benefit, social benefit, welfare state, citizenship, history of experiences

Jukka Pesu

Max Jakobson, Henry Kissinger ja YK:n pääsihteerivaalit 1971

Max Jakobson, Henry Kissinger and the United Nations Secretary-General election 1971

Artikkeli käsittelee vuoden 1971 YK:n pääsihteerivaaleja Suomen Max Jakobsonin ja Yhdysvaltojen näkökulmasta. Sen tarkoituksena on selvittää missä määrin Yhdysvallat tuki Jakobsonia ja miten ratkaisevat päätökset syntyivät.

Pääasiallisina lähteinä ovat yhdysvaltalaiset verkkoarkistot ja aineistokokoelmat. Artikkelissa todetaan, että erityisesti Yhdysvaltain ulkoministeriö tuki Jakobsonia, kun taas Valkoisen talon puolelta asiaa hoitanut Henry Kissinger epäili Jakobsonin mahdollisuuksia tulla valituksi. Syyinä tähän oli Yhdysvaltojen YK-edustaja George Bushin ja kansallisen turvallisuusneuvoston jäsen Marshall Wrightin lisääntyvä epäily Jakobsonia kohtaan, mistä he raportoivat Valkoiseen taloon. Kissinger ei myöskään toivonut YK:sta itsenäistä toimijaa maailmanpolitiikkaan, kun taas Jakobsonia pidettiin Yhdysvalloissa varsin itsenäisenä ja kaikkein kyvykkäimpänä ehdokkaana. Samanaikaisesti hyvin itsenäisesti kampanjaa tehneet suomalaiset ulkoministeriön virkamiehet pelasivat pääsihteerivaaleja tavalla, joka ei kaikilta osin sopinut kompromisseja ja yhteistyötä painottavaan Suomen ulkopoliittiseen linjaan. Tämä aiheutti lopulta lähinnä vahinkoa ja Jakobsonin mahdollisuudet tulla valituksi olivat hyvin rajalliset YK:n turvallisuusneuvoston äänestyksen lähestyessä. Lopullisesti Jakobsonin kampanja kaatui kuitenkin ajoituksen, jonka takia Yhdysvallat suostui Neuvostoliiton ehdotukseen salaisesta äänestyksestä eikä vastustanut Itävallan Kurt Waldheimin valintaa. Yhdysvaltojen lopullisiin valintoihin vaikutti suuresti Intian ja Pakistanin välille syttynyt sota, jonka lopettaminen oli Valkoisen talon prioriteetti. Pääsihteerivaalin ratkaisevina hetkinä Kissingerin pyrkimyksenä oli pitää Neuvostoliitto suosiollisena aselevon solmimiselle eikä tähän tavoitteeseen sopinut Neuvostoliiton vastustaman Jakobsonin tukeminen.

Asiasanat: Yhdistyneet kansakunnat, kylmä sota, ulkopolitiikka, Suomi, Yhdysvallat

This article discusses the 1971 UN Secretary-General election from the perspective of Max Jakobson of Finland and the United States. Its purpose is to research the extent to which the United States supported Jakobson and how the decisive decisions arose. The main sources are the US online archives and collections. The article notes that the State Department supported Jakobson while Henry Kissinger considered Jakobson too independent for the US foreign policy interest. Additionally, Finnish officials played the elections in a way that did not fit into the Finnish foreign policy principles that emphasized compromises and cooperation. This eventually damaged Jakobson's campaign and his chances of getting elected was limited as the UN Security Council vote approached. However, the definite upset for Jakobson was the timing that caused the United States to agree to the Soviet proposal for a secret ballot. The final choices of the United States were greatly influenced by the war that broke out between India and Pakistan, which was a White House priority. At the crucial moments of the election Kissinger's main efforts were to keep the Soviet Union in favour of a declaration of a truce. This aim was not compatible with supporting Jakobson, who was opposed by the Soviets. **Keyword:** the United Nations, the Cold War, foreign policy, Finland, the United States,

Katariina Parhi

Kohti tasa-arvoisia terveyspalveluja. Pohjois-suomalaisten terveys syntymäkohorttitutkimuksen lähtökohtana

Towards equal health services: The health of the population in Northern Finland as the starting point of birth cohort studies

Artikkelissa analysoidaan, millä tavoin Pohjois-Suomen varhaisessa syntymäkohorttitutkimuksessa vuosina 1967–1987 tulkittiin Pohjois-Suomeen syntymisen merkitystä ihmisen elämäkululle. Tiedonkeruu lähti liikkeelle pohjoissuomalaisia vaivanneiden terveydellisten ongelmien syiden selvittämishalusta. Ajan kuluessa syntymäkohorttidatasta on muodostunut tutkimusaineisto, jota hyödynnetään eri alojen tutkimuksessa merkittävästi. Kaikkiaan Pohjois-Suomen syntymäkohorttidatan pohjalta on julkaistu yli 1 600 tieteellistä tutkimusta ja määrä kasvaa yhä. Tavoitteena on havainnollistaa syntymäkohorttitutkimuksen ja epidemiologian historiaa sekä ajanjaksoa, jolloin sosiaalilääketieteen asema oli Suomessa vahva. Vaikka alueellisen painotuksen merkitys tutkimuksessa väheni 1980-luvulle tultaessa, sosiaalilääketieteellinen näkemys pysyi. Tutkimus siis täydentää kuvaa suomalaisen lääketieteen painopisteiden historiasta ja erityisesti sosiaalilääketieteen historian kukoistuskaudesta, joka ajoittuu 1960-luvulta 1980-luvulle.

Asiasanat: syntymäkohorttitutkimus, epidemiologia, lääketieteen historia, terveyshistoria, Pohjois-Suomi

The study analyses how being born in Northern Finland and its impact on the life course were interpreted during the first twenty years of the Northern Finland Birth Cohort studies in 1967–1987. The data-gathering of the studies was launched in order to study health-related problems of the population in Northern Finland. Over time, birth cohort data has formed a significant body of research material that is used in various fields. Over 1,600 studies have so far been published based on the data and the number keeps increasing. The goal of the article is to illuminate the history of birth cohort studies and epidemiology as well as the role that social medicine played during the era. Although the significance of the regional aspects of birth cohort studies diminished over time, the impact of social medicine remained strong until the 1980s. The study increases knowledge about the history of the foci of Finnish medicine and about the impact of social medicine from the 1960s until the 1980s.

Keywords: birth cohort studies, epidemiology, medical history, health history, Northern Finland

Kirsi Kanerva, Kaarina Koski ja Marko Lamberg

Suomalaisten unet historian- ja perinteentutkimuksessa. Aineistojen ja muuttuvien näkökulmien jäljillä

Finnish dreams in historical and folkloristic research: Tracing sources and changing perspectives

Katsausartikkeli keskittyy unien tutkimuksen asemaan suomalaisen tieteen kentällä. Tarkastelussa painottuu historiatieteessä ja kansanperinteessä tehty tutkimus, mutta katsauksessa nostetaan esiin myös muilla tieteenaloilla tehtyä ja käynnissä olevaa tutkimusta. Myös kansainvälinen konteksti otetaan huomioon. Suomalainen lähdeaineisto mahdollistaa unien tutkimisen alkaen 1400-luvulla kirjatusta unikuvausista, joita on siellä täällä osana hengellistä kirjallisuutta. Reformaation jälkeen unikuvaus kirjattiin etenkin oikeuspyytäkirjoihin noituusoukeudenkäyntien yhteydessä, ja juuri noituuskäsityksiä koskeva tutkimus toi menneisyyden unimaailmat osaksi historian tutkimusta. Sittemmin huomiota ovat saaneet myös unien rooli herätysliikkeissä ja ylipäänsä uskonnollisissa kokemuksissa samoin kuin sotien tuottamat painajaiset. Modernin suomalaisen yhteiskunnan unimaailmaa on toistaiseksi tutkittu enemmän psykologian ja kansanperinteen tutkimuksessa. Kansanperinteessä unikuvaus on vanhastaan tutkittu laajemmin ja kokonaisvaltaisemmin kuin historian tutkimuksessa. Parhailaan käynnissä olevaa eri aloilla tehtävää unitutkimusta luonnehtii pyrkimys tieteidenväliseen vuorovaikutukseen, mikä onkin hedelmällisin tapa tulkita niin menneisyyden kuin nykyisyyden unimaailmoja.

Asiasanat: unet, painajaiset, Suomen historia, pitkä aikavälin tutkimus, historiografia, kansanperinne

This article delves into the trends concerning dreams in Finnish history and folklore scholarship. Early historical and cultural research linked dreams with supernatural contacts: within the Enlightenment in a resentful tone, and by Romanticism with more understanding. Folklorists have approached dream experiences and nightmare assaults as part of the popular belief tradition. Historians have treated them first in the context of early modern witchcraft trials, and later in letters, diaries and reports. Sleeping preachers and their religious authority have attracted the attention of scholars in various fields. In the late 20th century, research has also focused on dream narration, meaning-making and dream books. Recently, historical dimensions have emerged in psychological research on dreams. The project "Northern Nightmares, 1400–2020" combining historical and folkloristic perspectives is currently carrying out a long-term analysis on the ideas of nightmares and the contents in them.

Keywords: dreams, nightmares, Finnish history, long-term analysis, historiography, folklore

HISTORIAN YSTÄVÄ

HISTORIAN YSTÄVÄIN LIITON TIEDOTUSPALSTA 3 / 2021

Historian Ystävien Liiton kotisivut <http://www.historianyst.fi>

Hyvät historian ystävät!

Yhteiskunta alkaa vähitellen vihdoinkin avautua. Olemme voineet pitää myös pitkästä ajasta HYL:n hallituksen kokouksen siten, että kaikki olivat läsnä. Kokous pidettiin Tieteiden taloa korvaavissa erinomaisissa väistötiloissa entisellä Helsingin Kauppakorkeakoululla. Kaikkea toimintaamme emme pysty vielä miettimään tarkasti kuin tämän syksyn osalta, mutta samalla tietenkin pohdimme jo tulevaa toimintaa, muun muassa ensi vuoden matkoja.

Tiistaina 26.10.2021 pidettävän hallituksen kokouksen jälkeen on tarkoitus toteuttaa pitämättä jääneitä vuoden 2020 palkittujen historia-kirjojen esittelyjä. Tästä tulee jäsenille erikseen ilmoitus. Vuosijuhlan valmistelu on aloitettu. Puolan matka jouduttiin peruuttamaan kokonaan ja ilmoittautuneet saivat rahansa takaisin. Puolan matkan toteuttamiseen on edelleen kiinnostusta ja hallitus seuraa tilanteen kehittymistä. Kotimaan kohteista on alustavasti ollut esillä Ahvenanmaa. Ulkomaan matkana on ollut esillä muun muassa Petsamo. Kaikkiin matka-asioihin palataan, kun matkustusmahdollisuudet varmistuvat.

Vuoden 2021 Historiateos -kilpailu on avattu. Käykää ihmeessä ehdottamassa tänä vuonna julkaistua historiateosta vuoden historiateokseksi. Määrää ja laatua ei tänäkään vuonna puutu! Valinnan kriteerinä on, että ”teos on erittäin ansiokkaasti edistänyt historiallisen tietämyksen laajenemista ja syvenemistä suomalaisen yleisön keskuudessa.” Vuoden historiateos ja kunniamaininnan saajat julkistetaan Suomalaisten Historiapäivien yhteydessä Lahden Sibeliustalossa

4.2.2022. Ehdokkaita voidaan ilmoittaa Liiton sivujen kautta (www.historianyst.fi). Valintalautakunnan puheenjohtaja on vaihtunut. Liitto kiittää pitkään puheenjohtajana toiminutta professori Aura Korppi-Tommolaa erinomaisesta työstä ja toivottaa uuden puheenjohtajan professori Tiina Kinnusen tervetulleeksi tähän tehtävään.

Suomalaiset Historiapäivät pidetään siis 23. kerran Lahden Sibeliustalossa 4.–5.2.2022. Tarkoitus on striimata osa esityksistä suoratoistona, jotka myös taltioidaan. Historiapäivien ohjelman laadinta on alkanut. Päivistä tulee varmasti mielenkiintoiset!

Historiallinen Aikakauskirja voi hyvin, mutta edellyttää tietenkin, että sillä on edelleen ja toivottavasti lisääntyvästi tilaajia. Lehtä pidetään tieteellisenä ja korkeatasoisena suomenkielisenä julkaisuna. Toimituskunta hoitaa tehtävänsä erinomaisesti. Vanhojen aikakauskirjojen digitointi etenee hyvin.

Olen tässä Liiton liitteessä ottanut useasti esille historian tutkimuksen, opetuksen ja harrastamisen merkityksen. Nytkin on todettava, että historian tutkimuksen ja opetuksen rahoituksesta, asemasta ja myös arvostuksesta on syytä kantaa jatkuvasti huolta. Meillä on onneksi useita eri puolilla Suomea toimivia yhdistyksiä ja muita toimijoita, jotka järjestävät luentoja, suoratoistotilaisuuksia ja joilla on julkaisujakin. Ne varmistavat osaltaan historian harrastuksen ja suuren yleisön kiinnostuksen historiaan. Tästä suurkiitos!

Hyvät historian ystävät!
Tervettä ja hyvää syksyä!

Kari Salmi, puheenjohtaja

Historian Ystävien Liitto

Puheenjohtaja: Kari Salmi

Sihteeri ja rahastonhoitaja: Julia Burman, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 044 2892680, toimisto@historianyst.fi, www.historianyst.fi, varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 lukukausien aikana.
Pankkiyhteys: Nordea IBAN FI51 1572 3000 3631 19

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumismatkoja. Liitto on myös palkinnut ansiokkaita historiateoksia sekä ylioppilaskirjoitusten reaaliokoeen vastaajia.

Jäsenmaksu on 45 €, opiskelijoilta 30 € vuodessa. Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Jäseneksi ilmoittaudutaan sähköpostitse tai puhelimitse. Yhteystiedot ovat yllä.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Aitta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisuja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

Suomen Historiallinen Seura

Puheenjohtaja: dos. Maarit Leskelä-Kärki

Varapuheenjohtaja: dos. Heini Hakosalo

Toiminnanjohtaja: Julia Burman, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 044 2892680, shs@histseura.fi, www.histseura.fi

Varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 lukukausien aikana.

Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 25 €, opiskelijat 23 €) voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystävien Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapetin, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta.

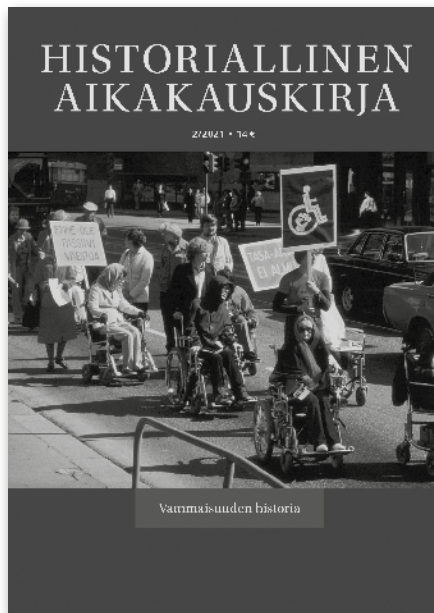
Tiedekirja, Snellmaninkatu 13, 00170 Helsinki, ma–pe 10.00–16.30, p. 09 635 177, tiedekirja@tsv.fi.

Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirja-kauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa ja Kirjavälitys. Seuran jäseneksi voivat liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

Tilaa Historiallinen Aikakauskirja

Historiallinen Aikakauskirja on neljä kertaa vuodessa ilmestyvä tiedelehti, jossa käsitellään laajasti ja monipuolisesti ajankohtaisia kysymyksiä uusimman tutkimuksen valossa. Lehdessä julkaistaan tutkimusartikkeleita, katsauksia, keskustelupuheenvuoroja ja kirja-arvioita.

Vuoden 2021 vuosikerta maksaa entiseen tapaan 45 €, ja sillä pääsee myös Historian Ystävien Liiton jäseneksi. Korkeakouluopiskelijoille vuosikerta maksaa vain 30 €. Suomen Historiallisen Seuran jäsenille hinta on 33 € (+ seuran jäsenmaksu).

Kas, älyllisyyttä.

Esa Ruuskanen, Paula Schönach & Kari Väyrynen (toim.)
Suomen ympäristöhistoria 1700-luvulta nykyaikaan

472 s. • 42,90 €

Elina Virtanen
Jääkäri liikkeen naiset

280 s. • 32,90 €

Perti Haapala ym. (toim.)
Suomalaisen yhteiskunnan historia (1400–2000), osa I: Rakenteet ja instituutiot
511 s. • 49,90 €
Suomalaisen yhteiskunnan historia (1400–2000) osa II: Yhteisöt ja identiteetit
524 s. • 49,90 €

Sirkka Laihiala-Kankainen
Venäläisen kasvatuksen historia
450 s. • 39,90 €

Johanna Ilmakunnas & Anu Lahtinen (toim.)
Perheen jäljillä – Perhesuhteiden moninaisuus Pohjolassa 1400–2020
366 s. • 32,90 €

Risto Alapuro
Vallankumouksessa – Moskovan päiväkirjat 1990–1991
364 s. • 34,90 €